

Ս. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ս. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ,
Կ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Հ. ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

ՀԱՄԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

10-րդ դասարան

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

2 0 1 4

**ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ
ՈՐՊԵՍ ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՅԻ ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՍԱՐ**

ՀՏԴ 373.167.1:3 (075)
ԳՄԴ 60 g 72
Հ 362

Հ 362 Հասարակագիտություն: Գասագիրք հանրակրթական դպրոցի 10-րդ դասարանի համար /Ս. Պետրոսյան, Ս. Խաչատրյան, Հ. Խաչատրյան և այլք. - Եր.: Տիգրան Մեծ, 2014. - 240+8 էջ ներդիր:

ԳՄԴ 60 g 72

ISBN 978-99941-0-328-7 © Ս. Պետրոսյան, Ս. Խաչատրյան, Հ. Խաչատրյան,
Կ. Վարդանյան, Հ. Աղաջանյան, 2009 թ.
© «Տիգրան Մեծ», 2009 թ.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՄԻՐԵԼԻՒ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

Չեր առջև է «Հասարակագիտություն» առարկայի 10-րդ դասարանի դասագիրքը: Այն բաղկացած է չորս բաժիններից, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է «Հասարակագիտություն» համընդգրկուն բնագավառի առանձին բաղադրիչներին: Հասարակագիտության բաղադրիչները շատ են: Այս ուսումնական տարում դուք կուսումնասիրեք դրանցից չորսը. գեղագիտություն, բարոյագիտություն, հոգեբանություն և տնտեսագիտություն: Դրանց ուսումնասիրումն ավագ դպրոցում կարևոր է, քանի որ մարդիկ իրենց անձնական ու հասարակական կյանքում հաճախ են առնչվում խնդիրների, որոնց լուծումները որոնելիս կարիք են զգում գիտելիքների, հմտությունների ու արժեքային կողմնորոշիչների, որոնք կարող են ձեռք բերվել տվյալ բաղադրիչները սովորելու շնորհիվ:

Հասունացող անձնավորությանը հուզում են գեղեցկանալու և ներդաշնակ միջավայրում ապրելու, բարոյական ընտրություններ կատարելու, սեփական ներաշխարհն ավելի լավ հասկանալու և մարդկանց հետ արդյունավետ հաղորդակցվելու, բարեկեցիկ ու ապահով կյանք ունենալու և բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնցից շատերի պատասխանները գտնել ձեզ կօգնի առաջարկվող դասագիրքը:

Դասագրքում կան ընթերցանության նյութեր, հարցեր մտորելու և քննարկելու համար, տարատեսակ առաջադրանքներ: Ցանկալի է, որ դուք հարցերն ու առաջադրանքները չանտեսեք, քանի որ հասարակագիտություն սովորել չի նշանակում պարզապես ընթերցել-սերտել որոշ տեքստեր: Հասարակագիտություն սովորել նշանակում է իրական կյանքում փորձարկել սովորած նոր հասկացությունները, գաղափարներն ու սկզբունքները, բանավիճել դրանց շուրջ հարազատների ու մտերիմ ընկերների հետ, կարողանալ հանգել սեփական եզրակացությունների: *Հիշե՛ք. հասարակագիտությունը յուրահայտուկ գիտություն է. ի տարբերություն բազմաթիվ այլ գիտությունների՝ հասարակագիտությունը չի տալիս պատրաստի պատասխաններ: Այն տալիս է մտածելու ձևեր և մոտեցումներ, որոնք կիրառելով ու քննադատաբար յուրացնելով կարող եք կառուցել ձեր սեփական արժեքային համակարգն ու աշխարհայացքը:*

Ցանկալի է, որ սովորելիս հանդես բերեք ստեղծագործական մոտեցում. կատարեք ինքնուրույն հետազոտություններ, դիտարկեք ձեր համայնքը քննարկվող հարցերի տեսանկյունից ու մտածեք, թե առօրյա կյանքում ինչպես կարող եք կիրառել ձեր ստացած գիտելիքներն ու հմտությունները:

Միրով մաղթում ենք հաջողություններ:

Գ Ե Ղ Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԹԵՄԱ 1. ԻՆՉ Է ԳԵՂԵՇԻԿԸ

ԴԱՍ 1.2. ԳԵՂԵՑԻԿԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍՏԸ

Գեղեցկությունը բնության մեծագույն գաղտնիքներից մեկն է, որի ազդեցությունը մենք տեսնում և զգում ենք, իսկ նրա էության մասին հստակ պատկերացում տալ շատերն են փորձել, բայց անհաջող...

Յոհան Վինկելման

Մեր ամենօրյա կյանքի բազմազան երևույթներն ու գործընթացները, այսօրվա՝ այն ամենը, ինչ առկա է ու տեղի է ունենում մեր շրջապատում, մեր կողմից, ի թիվս այլ գնահատականների (ճշմարիտ է, թե կեղծ, հետաքրքիր է, թե ձանձրալի, շահավետ է, թե վնաս բերող և այլն), արժանանում է ևս մեկ կարևոր գնահատականի՝ գեղեցիկ է արդյոք: Մեզանից յուրաքանչյուրը շարունակ գնահատում է: *Գեղեցիկի տեսանկյունից մենք գնահատում ենք մարդկանց արտաքինը, վարվելակերպը, շարժուչը, միջավայրը, առավել ևս արվեստի գործերը և բազմազան այլ երևույթներ:* Ամեն մարդ ունի գեղեցիկի իր պատկերացումը և շատ արագ կարող է տարբեր երևույթների ու իրադարձությունների մասին դատողություններ անել գեղեցիկի տեսանկյունից: «Այս ի՞նչ գեղեցիկ երեխա է», «Գեղեցիկ զգեստ է հագել», «Մեր մայրաքաղաքն օրեցօր գեղեցկանում է».

**Ա. Կրճագյան
Նանեի դիմանկարը**

նման արտահայտություններ կարելի է լսել ամեն քայլափոխի: Կամ՝ «Այդպես մի՛ վարվիր, գեղեցիկ չէ», «Որքանո՞վ է գեղեցիկ հեռուստահաղորդման ժամանակ միմյանց վիրավորելը», «Երգիչը ո՛չ գեղեցիկ ձայն ունի, ո՛չ ակներև երաժշտական ունակություններ» և այլն:

- ◆ **Խորհե՛ք այն մասին, թե ինչն էք համարում գեղեցիկ, թվարկե՛ք երևույթներ, որոնք, ըստ ձեզ, գեղեցիկ են: Գեղեցիկի օրինակներ գտեք բնության մեջ և մարդկային ստեղծագործություններում ու մտորեք, թե դրանք ինչ հատկանիշներով են օժտված: Օրինակ, եթե գեղեցիկ է, ասենք, սվյալ կառույցը, ապա ի՞նչն է, ըստ ձեզ, այն դարձնում գեղեցիկ:**

Մարդը գնահատող էակ է և շարունակ գնահատելով իրողությունները ի թիվս այլ չափանիշների նաև գեղեցիկի տեսանկյունից՝ հետևողական լինելու դեպքում հանգում է մի կարևոր խնդրի. **«Իսկ ի՞նչ է գեղեցիկը»:**

Գեղեցիկը դարեր շարունակ եղել է մտածողների որոնումների առարկան: Իմաստասերները հնուց ի վեր որոնել են «Ի՞նչ է գեղեցիկը» հարցի պատասխանը: Դուք արդեն գիտեք, որ այդ հարցին տրվել են բազմազան պատասխաններ, քանի որ հնարավոր չէ որևէ մեկ սահմանմամբ սպառիչ ներկայացնել «գեղեցիկ» հասկացության բովանդակությունը: Ստորև կներկայացվեն գեղեցիկի ընկալման որոշ տարբերակներ:

- ◆ **Մտորե՛ք առաջարկվող սահմանումների ու նկարագրությունների շուրջ՝ փորձելով ձևակերպել գեղեցիկի ձեր ընկալումը: Եթե համաձայն չեք բերվող տեսակետներին, բերե՛ք գեղեցիկը բնութագրող նոր հատկանիշներ ու հիմնավորե՛ք ձեր ընտրությունը:**

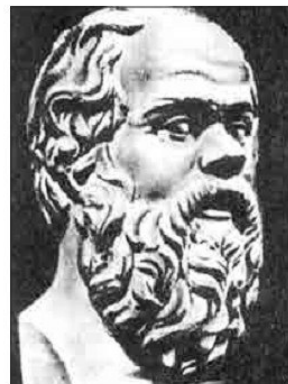
Հին Հունաստանում ողջ տիեզերքն է համարվել գեղեցիկ. հունարեն **«կոսմոս»** բառն ունի «ներդաշնակ», «կարգավորված» և «գեղեցիկ» իմաստները: Քանի որ տիեզերքը համարվել է գեղեցիկ, իսկ մարդը դիտվել է որպես *փոքր տիեզերք՝ միկրոկոսմոս*, հետևաբար մարդը նույնպես համարվել է գեղեցիկ:

Պյութագորասկանները գեղեցիկ են համարել ներդաշնակը, տիեզերականը՝ գտնելով, որ տիեզերքում հնչում է հրաշալի երաժշտություն, որն այն ընկալելու ունակ մարդուն նույնպես ի վիճակի է գեղեցկացնել:

Հին հույն մեծ իմաստասեր **Սոկրատեսը** գեղեցիկ է դիտել օգտակարն ու նպատակահարմարը՝ նկատելով, որ իրենում օգուտ չպարունակողը չի կարող գեղեցիկ համարվել: Այս տեսակետը վիճարկվել է բազմիցս, քանի որ օգուտի հասկացությունը նույնպես կարող է տարբեր կերպ ընկալվել: Եթե ընդունենք, որ գեղեցիկ երևույթներն ու գործընթացները մարդու մեջ առաջացնում են դրական զգացումներ, տրամադրվածություն, և դա օգտակար է մարդուն, ապա կարող ենք եզրակացնել, որ ինչ-որ իմաստով գեղեցիկն իրոք օգտակարն է:

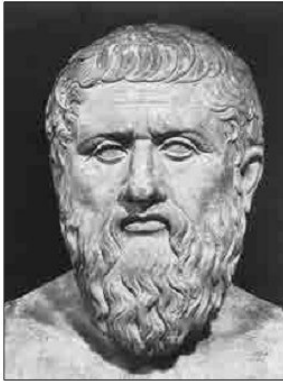
Սոկրատեսի հետևորդ **Պլատոնը** գեղեցիկը տարբերակում է ըստ աստիճանների: Ըստ նրա՝ գեղեցիկի առաջին աստիճանը *Ֆիզիկական՝ բնական կամ մարմնական գեղեցկությունն է*, որը, ցավոք, խիստ անցողիկ է, քանի որ ժամանակն անզիջում է նրա նկատմամբ:

- ◆ **Որքա՞ն ժամանակ կարող է պահպանվել, ասենք, ծաղկի կամ պատանու գեղեցկությունը:**

Սոկրատես
(մ.թ.ա. 469-399)

Պլատոն
(մ.թ.ա. 428-348)

Որպես գեղեցիկի հաջորդ աստիճան՝ Պլատոնը նշում է *հոգու գեղեցկությունը*, որն ավելի երկար կարող է պահպանվել, քան մարմնականը, սակայն նույնպես անցողիկ է, քանի որ մարդը փոփոխական է, նրա հոգին կարող է լինել կամակոր, հոգնել, չարանալ, ծերանալ՝ խեղաթյուրելով գեղեցիկի էությունը:

Գեղեցիկի երրորդ աստիճանին *այն երևույթներն են, որ սրեղծվում են գիտությունների և արվեստների շնորհիվ*: Թվում է, թե ժամանակի հոսքն անգոր է գեղեցկության այս տեսակի հանդեպ, քանի որ մարդկության կուտակած գիտելիքներն ու հմտություններն են մարմնավորված այստեղ: Բայց, ըստ Պլատոնի, այս աստիճանին էլ չի տրվում գեղեցիկի լիարժեք պատկերացումը, քանի որ տարբեր գիտությունների ու արվեստների ներկայացուցիչների համար գեղեցիկը կարող է տարբեր լինել:

Հետևապես, կատարյալ գեղեցիկը հնարավոր է միայն չորրորդ մակարդակում՝ իմաստության ու բարիքի գերագույն ոլորտում: *Իսկական, անփոփոխ, հարստի գեղեցիկը գոյություն ունի միայն գաղափարների աշխարհում՝ փարածությունից ու ժամանակից դուրս*: Այդ անպատճառ գեղեցկությունը հանդես է գալիս որպես սկզբունք և օրինակ, որին պետք է ձգտեն մարդիկ թե ամենօրյա կյանքում (իրենց մարմնի և հոգու գեղեցկացման ամենօրյա ջանքերում), թե ստեղծագործելիս (երբ գրում են գիտական երկեր, կատարում հայտնագործություններ կամ ստեղծում արվեստի արժեքներ): *Պլատոնը գտնում է, որ այդ իդեալական, կատարյալ գեղեցիկը միաժամանակ նաև ճշմարիտ է ու բարի*:

Արիստոտելը որպես գեղեցիկի բնագավառ դիտարկում է արվեստը՝ *ընդունելով, որ գեղեցիկ է չափավորն ու կարգավորվածը*: Ըստ նրա՝ գեղեցիկն ունի մաքրագործող հատկություն, քանի որ գեղագիտական հաճույքը մարդուն թեթևացնում ու ազատում է կուտակված անկատարություններից: Արիստոտելը գտնում է, որ մարդն ազնիվ ու վեհ արարքներ է գործում հանուն գեղեցիկի:

Միջնադարյան միաժողովները գեղեցիկ են համարել ասարվածայինը, իսկ բնությունն ու մարդուն՝ ստվերային, անկատար: Նրանք մարմինն ու հոգին հակադրել են միմյանց՝ գեղեցիկ համարելով հոգևոր իրողությունները:

Լուսավորիչ **Գիդրոն** առաջին հանրագիտարանում *գեղեցիկը մեկնաբանել է որպես հարաբերակցություն՝ նշելով, որ գեղեցիկ է այն, ինչ կարգավորված է, միասնական ու համամասնական*: Գիդրոն նաև հավելում է, որ վերոնշյալ հատկությունները կծնեն գեղեցկություն միայն այն դեպքում, եթե դրանց համադրությունը ի վիճակի լինի հուզել մարդկանց:

Գեղեցիկի վերոնշյալ պատկերացումներն ունեն մեկ ընդհանրություն. դրանց համաձայն՝ *գեղեցիկն ինքնին կա, այն մարդու կամքից անկախ է, այսինքն՝ օբյեկտիվ է և ինչ-որ իմաստով՝ փիեզերական*:

Գեղագիտական մտքի պատմության մեջ եղել է մեկ այլ *մտրեցում ևս, ըստ*

որի՝ գեղեցիկն իրականում չկա, այն միայն մարդու ներաշխարհին է բնորոշ: Բնության երևույթներն ինքնին ոչ գեղեցիկ են, ոչ փոքր: Մարդն է, որ իր ունեցած գեղեցկության չափանիշներով դարձնում էր այն, որն անուշահամ էր մարդու համար: Սա սուբյեկտիվ հասկացում է, ըստ որի գեղեցիկը սուբյեկտիվ է, այսինքն՝ մարդու կամքից կախված: Այս տեսակետի հետևորդներ եղել են և՛ անտիկ աշխարհում, և՛ նոր դարաշրջանում, և՛ ժամանակակից գեղագիտության մեջ: Այս տեսակետի ամենահայտնի ներկայացուցիչներն են անգլիացի իմաստասերներ **Հյունս** ու **Բեդլիին**: Ըստ Դեյվիդ Հյունսի՝ գեղեցիկն այնպիսի հասկացություն է, որ գոյություն ունի իրերի մեջ ինքնին: Գեղեցիկը գոյություն ունի այն ընկալող մարդու հոգում, և բնության նույն տեսարանը տարբեր մարդիկ կարող են ընկալել տարբեր կերպ: Մեկին այն կթվա գեղեցիկ, մյուսին՝ բնավ ոչ:

«Երվանդ Քոչարի դիմանկարը» գործ՝ Մարտիրոս Մարյանի

Կարծես թե նման ձևով է մտածում և XX դարի հայ մեծ նկարիչ ու քանդակագործ Երվանդ Քոչարը՝ գեղեցիկը բացատրելով հետևյալ կերպ.

«Ի՞նչ է գեղեցկությունը: Գեղեցկությունը մի ուժ է, ինչպես մագնիսականությունը, էլեկտրականությունը, ջերմությունը. ասում են շատերը: Գեղարվեստն այդ ամենն աշխատում է հավաքել, որսալ, արտահայտել:

Բայց այդպե՞ս է արդյո՞ք, թե՞ գեղեցկությունը մեր զգալությունն է, որ բխում է մեր վերաբերմունքից դեպի աշխարհը: Գեղեցկությունը արդյո՞ք մի հարաբերական գաղափար է, որ կախում ունի մեր հոգու բնակավայրից: Մի բան ինձ համար գեղեցիկ է, մյուսի համար՝ տգեղ, ուրեմն բացարձակ գեղեցկություն կա՞, թե՞ ոչ:

Գեղեցիկ է այն ամենը, ինչ մեզ գեղագիտական ապրում է պատճառում: Սա անհատական զգացողություն է և չի կարելի որոշակիորեն սահմանել:

Գեղեցիկի, գեղարվեստական ապրումի ձևակերպումն Արվեստն է»:

(Մեջբերվում է ըստ Քոչար Երվանդ, «Ես և Դու»): Ելույթներ, հոդվածներ ու հիշողություններ, պիես, Երևան, 2007, էջ 17)

Երվանդ Քոչար. Սասունցի Դավթի արչանը

ՀԱՐՑԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ է գեղեցիկը:
2. Արդյոք հե՞շտ է սահմանել գեղեցիկը: Ինչո՞ւ:
3. Գեղեցիկի բերված ընկալումներից ո՞րն է ամենաընդունելին ձեզ համար:
4. Իսկ ո՞ր ընկալման հետ ընդհանրապես համաձայն չեք:
5. Թվարկե՛ք հարկություններ, որոնք իրենց հերթին բնորոշում են գեղեցիկը:
6. Համաձայ՞ն եք, որ գեղեցկությունն ուժ է: Եթե այո, ապա ինչո՞վ է նման մագնիսականությանը, էլեկտրականությանն ու ջերմությանը:
7. Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ է Քոչարը «Արվեստ» բառը գրել մեծատառով:
8. Մեկնաբանե՛ք գեղեցիկի օբյեկտիվ/խարական և սուբյեկտիվ/խարական ընկալումները:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

 Թվարկե՛ք բնական ու արհեստական 10-ական գեղեցիկ երևույթ: Նշե՛ք, թե դրանցից որոնք են ավելի կատարյալ, ներդաշնակ, համամասնական, ամբողջական, համաձայնեցված և այլն: Բացատրե՛ք, թե ինչու:

ԴԱՍ 3. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ՏԱՐԲԵՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

Անհատական աշխատանք

Կարդացե՛ք աղյուսակում բերվող երևույթները և մտորե՛ք, թե դրանցից որոնք են գեղեցիկ ձեզ համար, մատիտով լրացրե՛ք աղյուսակը.

Գոյ	Գեղեցիկ է	Գեղեցիկ չէ	Դժվարանում եմ պատասխանել
Կարապ			
Կով			
Օձ			
Նիհար կին			
Գեր կին			
Դուրս ցցված շրթունքներ			
Դիմաներկ օգտագործող տղամարդ			
Հոնքերը սափրած կին			
Գլխի որոշ հատվածների մազերը խուզած մարդ			
Որովայնի վրայի սպի			
Ձեռքով սնունդն ափսեից բերանը տանելը			

Խմբային աշխատանք

Իսկ այժմ մտածե՛ք նույն երևույթների մասին հնդիկի, թաիլանդացու, աֆրիկյան տարբեր տոհմերի ներկայացուցիչների, ամերիկացու, չինացու, ուզբեկի կամ Վերածննդի դարաշրջանում ապրած մարդկանց տեսանկյունից: Ի՞նչ եք կարծում, նրանցից յուրաքանչյուրն ինչպե՞ս կլրացներ տրված աղյուսակը: 4-5 հոգանոց խմբերում քննարկե՛ք աղյուսակը վերոնշյալ մարդկանց տեսանկյունից՝ փորձելով գտնել ձեր և նրանց մտածելակերպի տարբերությունները: Վերհիշե՛ք ձեր կարդացած գրքերը, դիտած ֆիլմերը (այդ թվում նաև գիտահանրամատչելի), ձեր գիտելիքներն աշխարհագրությունից, պատմությունից և աղյուսակից գտե՛ք այն գոյերը, որոնք գեղեցիկ են համարվում վերոնշյալ մարդկանց համար, մատիտով ստորև բերվող աղյուսակի երկրորդ սյունակում լրացրե՛ք, թե նշված գոյերից յուրաքանչյուրը ո՞ր երկրում, մշակույթում է համարվում գեղեցիկ: Կարող եք ավելացնել նաև այլ մշակույթների կամ տարածաշրջանների անուններ, որոնցում, ըստ ձեզ, տվյալ գոյը համարվում է գեղեցիկ:

Գոյ	Գեղեցիկ է համարվում
Կարասպ	
Կով	
Օձ	
Նիհար կին	
Գեր կին	
Դուրս ցցված շրթունքներ	
Դիմաներկ օգտագործող տղամարդ	
Հոնքերը սափրած կին	
Գլխի որոշ հատվածների մազերը խուզած մարդ	
Որովայնի վրայի սպի	
Ձեռքով սնունդը ափսեից բերանը տանելը	

ՀԱՐՑԵՐ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ եզրակացություններ կարելի է անել աղյուսակների լրացումից:
2. Կա՞ն գոյեր, որոնք գեղեցիկ են համարվում ամենուր: Ի՞նչ եք կարծում, որո՞նք կամ ինչպիսի՞ք են դրանք:
3. Դժվա՞ր էր արդյոք աղյուսակը լրացնելը: Ինչո՞ւ: Խմբերով աշխատելն օգնո՞ւմ էր, թե՞ ոչ:
4. Եթե փարբեր վայրերի ու դարաշրջանների մարդկանց համար գեղեցիկի ընկալումը փարբեր է, ապա վարվելակերպի ի՞նչ կանոն կարող է թիել դրանից:

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍԸ

«Գեղեցկություն» բառը որտեղ և ինչպես էլ գործածվի, նշանակում է հասրկանիչներ, որոնց շնորհիվ մենք սիրում ենք իրը, հիանում դրանով կամ ձգտում դրան:

Ռորին Չորջ Քոլլինզվուդ

Վաղ անցյալում մարդիկ հիմնականում տեղից տեղ են գնացել ուտքով կամ աստիճանաբար ընտելացվող որոշ կենդանիների (ծիեր, ավանակներ, այծեր և այլն) օգնությամբ: Նրանց տեղաշարժման արագությունը մեծ չի եղել, ու մարդկանց մեծամասնությունն իր ողջ կյանքի ընթացքում այդպես էլ դուրս չի եկել այն

**Անտոնիո Պոլայոյո
Կնոջ դիմանկար**

Կնոջ նակարի մազերը սափրած են գեղեցիկ երևալու համար

տարածաշրջանից, որտեղ ծնվել ու հասունացել է: *Մարդիկ իրենց ողջ կյանքն ապրել են մեկ մշակույթի շրջանակներում՝ չհավորելով բարու, գեղեցիկի, նշմարիտի իրենց պարկերացումները:* Քանի որ նրանք, ըստ էության, որևէ այլ պատկերացման չեն հանդիպել, այդ դարաշրջանում *մարդիկ մտածել են, որ իրենց ունեցած գեղեցիկի, բարու, նշմարիտի չափանիշները բացարձակ են: Եվ եթե ինչ-որ մի երևույթ գեղեցիկ է համարվել իրենց կողմից, ուրեմն դա պետք է լիներ գեղեցիկն ընդհանրապես՝ անկասի ամեն ինչից:* Հայտնի է, որ ճապոնացիները պարսավել են իրենց նկարիչներից մեկին, որն առաջին անգամ նկարել է եվրոպացու դիմանկար՝ ասելով՝ մի՞թե կարելի էր նկարել այդպիսի այլանդակ մեծ աչքեր: Հասկանալի է, որ ճապոնացու համար աչքի գեղեցկության ընկալումը լրիվ այլ էր, ու եվրոպացու,

մաս մեր տարվածությունը խոշոր, արտահայտիչ աչքերով նրա համար անհասկանալի էր:

Գիտության, տեխնիկայի ու մասնավորապես տրանսպորտային միջոցների զարգացումը մարդուն հնարավորություն է տվել հաշված ժամերի ընթացքում հասնել երկրագնդի մի ծայրից մյուսը: *Տարբեր մշակույթներ, լեզուներ, ավանդույթներ ու արժեքներ ունեցող մարդիկ սկսել են շփվել միմյանց հետ և երբ գործնականում փորձել են բացահայտել, թե որն է, օրինակ, ամենագեղեցիկ շինությունը, գրվածքը, մարդը, բնության երևույթը, հասկացել են, որ փարբեր վայրերի ու ժամանակների մարդկանց ունեցած գեղեցիկի պարկերացումները ոչ միայն փարբեր են, այլև կարող են նույնիսկ հակասել միմյանց:* Օրինակ՝ դասական եվրոպացին գեղեցիկ կենդանիներ էր համարում ձիուն, կարապին: Իսկ կովը կամ օձը եվրոպացու համար գեղեցիկ չեն համարվել, այնինչ Հնդկաստանում կովը, իսկ Թաիլանդում օձը համարվել են գեղեցկագույն կենդանիներ:

Այլ օրինակ. ավանդական հայկական մտածելակերպի համաձայն՝ կնոջ գեղեցկության կարևոր բաղադրիչն են համարվել երկար մազերն ու կամար հոնքե-

րը (պարսավանքի արժանացած կանանց մազերը կտրելը համարվել է պատիժ): Վերածննդի դարաշրջանի կանայք գեղեցիկ են համարել լայն ճակատն ու սափրել են հոնքերը, իսկ նեղ ճակատ ունեցողները՝ նաև գազաթի մազերը՝ լայն (գեղեցիկ) ճակատ ունենալու համար: Եվ պատահական չէ, որ Լեոնարդո դա Վինչիի պատկերած Մոնա Լիզային (որի հոնքերը սափրած են) ժամանակակիցները համարում էին գեղեցկուհի, իսկ այսօրվա մարդը տարակուսում է. արդյո՞ք գեղեցկուհի է պատկերված նկարում:

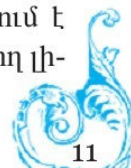
Տարբեր մշակույթներում գեղեցիկի ընկալման հարաբերականության բազմազան օրինակներ կան: Բերենք ևս մի քանիսը: Այսպես՝ միջնադարյան Չինաստանում կանացի ոտքի գեղեցկությունը նրա փոքրության մեջ էր: Չինացիներն աղջիկ երեխաների ոտքերը կարում էին եզան դեռևս չչորացած մորթով:

Մորթին չորանում էր՝ ընդունելով երեխայի ոտքի ձևը և աղջկա մեծանալուն գուգընթաց սեղմում էր նրա ոտքերը՝ չթողնելով, որ դրանք մեծանան: Մորթին հանում էին արդեն հասունացած աղջկա ոտքերից, որոնք արդյունքում մնում էին փոքր ու նրբագեղ՝ չինական պատկերացումների համաձայն: Հին Պարսկաստանում տղամարդիկ այտերը ծածկում էին կարմրաներկով ու կրում էին երկար մազեր: Հին եգիպտացիները սափրած գլխի վրա մազերի մի գիսակ էին թողնում ձախ ականջից փոքր-ինչ վեր: Բիրմայում աղջիկները ձգտում էին իրենց պարանոցը երկարացնել մետաղյա օղերի միջոցով, և, վերջապես, Մայա մշակույթի աղջիկներն առջևի ատամների մեջ անցքեր էին անում, որտեղ դրվում էին թանկարժեք քարեր:

Ներկայումս մարդկությունն ապրում է գլոբալացման դարաշրջանում, այսինքն՝ ավելի ու ավելի սերտ են դառնում փարբեր երկրների ու մշակույթների մարդկանց շփումները: Դրանք իրենց հետքերում են գեղեցիկի ընկալման նորանոր ելևէջներ, հնարավորություն են տալիս, օրինակ՝ հային հիանալ աֆրիկյան, ամերիկյան երաժշտական ռիթմերով, իսկ ամերիկացուն՝ հայկական դուդուկի թովիչ հնչողությամբ: Հնարավորություն է ստեղծվում նաև համադրել տարբեր գեղեցիկ երևույթներ ու ստանալ գեղեցիկ նոր իրողություններ: Չպետք է մոռանալ, սակայն, որ այս դրական միտումների կողքին գլոբալացումը բերում է նաև վտանգներ: Փոքրաթիվ ազգերի մշակույթները վտանգվում են՝ անկարող լի-

Նիգերիայի բնիկ փղամարդիկ օգրագործում են զարդեր և դիմահարդարում, որպեսզի գեղեցկանան

Չադի սառա Կոհմի աղջիկը հպարտանում է որովայնի գեղեցիկ սպիով

նելով դիմակայել մեծ ծավալով տարածվող որոշ մշակույթների թելադրանքին ու ընդունելով նրանց պարտադրած գեղեցիկի չափանիշները:

◆ **Խորհե՛ք այն մասին, թե ինչու մենք՝ հայերս, առօրյալում չենք կրում մեր ազգային հագուստը: Մի՞թե այն իր գեղեցկությամբ զիջում է, օրինակ, եվրոպական դասական կոստյումին:**

Նման իրավիճակում կարևոր է, որ յուրաքանչյուր մշակույթի կրող (այդ թվում նաև մենք՝ հայերս) հասկանա ու արժևորի սեփական արժեքները, կարողանա պահպանել ու զարգացնել դրանք, հստակ խնամք հանդես բերի սեփական մշակույթի գեղեցկության հանդես՝ չվախենալով և չմերժելով նաև համամարդկային համարվող չափանիշները, ընդհակառակը, սովորելով դրանցում եղած լավագույնից ու դրա շնորհիվ կատարելության մոտ մակարդակի հասցնելով մեր ազգայինը:

◆ **Խորհե՛ք այն մասին, թե ինչ արեց Կոմիտասը հայկական երաժշտության համար, զրուցե՛ք ավագների հետ այդ մասին, որոնք գրքերում ու հանրագիտարաններում: Եզրակացություններ արեք երաժշտության ժամանակակից իրադրության մասին:**

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Հնարավո՞ր է մի իրավիճակ, երբ երկրագնդի վրա սպրոդ բոլոր մարդիկ կունենան գեղեցիկի նույն պատկերացումը: Ինչո՞ւ:
2. Կարո՞ղ եք բերել գեղեցիկի առանձնահատուկ ընկալման այլ օրինակներ:
3. Հնարավո՞ր է համեմարել փարբեր մշակույթներում եղած գեղեցիկ իրողությունները՝ «ընդհանուր հայտարար» գրնելու միտումով: Ինչո՞ւ:
4. Ի՞նչ առավելություններ ու վրանգներ է բերում գլոբալացման գործընթացը փարբեր մշակույթների ներկայացուցիչների համար:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

📖 Դասարանում կամ մի այլ հարմար տեղում կազմակերպե՛ք երաժշտության ունկնդրում: Փորձե՛ք լսել տարբեր ոճերի երաժշտություն. հանրամատչելի (փոփ), որ ձեզանից ոմանք երևի նախընտրում են, հայկական ժողովրդական, դասական և այլն: Ցանկալի է անպայման լսել Կոմիտաս: Ունկնդրումից հետո ձեր տպավորությունները կիսե՛ք միմյանց հետ:

ԹԵՄԱ 2. ԿԵՆՉԱՂԻ ԵՎ ԱՌՕՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

ԳԱՍ 4. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ՄԵՐ ԱՄԵՆՕՐՅԱ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍԸ

*Ամեն արժեք գեղեցկություն է դառնում,
բայց գեղեցկությունն ամեն արժեքից բարձր է...*

Երվանդ Քոչար

Արևելքի մեծ մտածող Բուդդայի կյանքից մեզ է հասել հետևյալ ավանդազրույցը:

Անանդան՝ Բուդդայի զարմիկը և սիրելի աշակերտն ու հետևորդը, մի անգամ գալիս է Բուդդայի մոտ և ասում. «Ես հասկացա, Ուսուցի՛չ, որ գեղեցկության մեր որոնումները, մեր ձգտումն առ գեղեցկություն, վերջապես՝ մեր միաձուլումը գեղեցկության հետ հենց այն է, ինչը կազմում է մեր հոգևոր կյանքի կեսը»:

«Այդպես մի՛ ասա, Անանդա՛, - պատասխանում է Բուդդան, - *դա ոչ թե մեր հոգևոր կյանքի կեսն է, այլ ողջ հոգևոր կյանքը*»:

- ◆ **Ի՞նչ եք հասկանում «հոգևոր կյանք» ասելով: Ինչպե՞ս կմեկնաբանեք Բուդդայի խոսքերը:**

Մարդ էական ունի մի շարք բնութագրեր: Նրան կարելի է դիտարկել որպես մտածող, հասարակական խմբեր կազմող, իրավունքներ ունեցող, գործիքներ ստեղծող էակի և այլն: Ի թիվս նշված և այլ հատկությունների՝ **մարդը նաև գեղեցկության չգտող էակ է**: Սա նշանակում է, որ *մարդը մի էակ է, որն անընդհատ գեղեցկություն ու ներդաշնակություն է որոնում իր գործունեության մեջ*: Ընդ որում՝ ձգտումն առ գեղեցկություն նա կարող է իրականացնել երկու եղանակով. Բուդդայի նշած հոգևոր որոնումների ձևով (որն արտահայտվում է կրոնում, արվեստում, իմաստասիրության մեջ և հոգևոր մշակույթի այլ ոլորտներում), ինչպես նաև մարդու ամենօրյա կյանքում, նրա սովորական, օրից օր կրկնվող գործողություններում՝ առօրեականության մեջ:

Բուդդա (մ.թ.ա. VI դար)

Մարդն ապրում է կարծես երկակի իրականության մեջ: Մի կողմից՝ հոգևոր մշակույթն է, որը սրեղծվում է նվիրյալների ոգեշնչված աշխատանքով, իսկ մյուս կողմից՝ մեր բոլորի ապրած սովորական կյանքն է: Անկախ այն բանից, թե ինչ մասնագիտություն, հասարակության մեջ ինչ դեր, կյանքի ինչ կոչում ունի մարդը, նա գոյատևում է նաև մի ոլորտում, որը կոչվում է կենցաղ:

Հակոբ Հակոբյան
«Նապյութնորս գործիքներով»

Նախկինում կենցաղի նշանակությունը մարդու կյանքում թերագնահատվում էր: Տիրապետող մտածելակերպի համաձայն՝ հոգևոր որոնումներ ունեցող մարդը պետք է անտեսեր կենցաղային խնդիրներն իր նպատակներին հասնելու համար: Առօրեականությունը դիտվում էր որպես զուտ կենսաապահովման մշակույթ, որը չէր օժտվում հոգևոր մշակույթին բնորոշ գծերով, օրինակ՝ գեղագիտական նշանակությամբ: Այսօր, սակայն, մարդաբանները բացահայտել են, որ մարդու մշակութայնացման

ընթացքում առօրեականության դերը կարող է լինել նշանակալից: *Շատ կարևոր է, թե ինչպիսի միջավայրում, ինչ մարդկային հարաբերությունների մեջ է մեծանում մշակույթի հետ առաջին ծանոթությունը հասարակող մասնուկը:*

- ◆ Նկատել էք արդյոք, որ գեղեցիկ միջավայրում դուք էլ ակամա ձգվում եք: Զգացել էք, որ գեղեցիկ, մաքուր, ծաղկազարդ փողոցով քայլելիս ձեզ լավ եք զգում:
- ◆ Բաժանվե՞ք երկու խմբի և բանավիճե՞ք. արդյոք առօրյայում հանդիպող գեղեցկությունը էական է, թե՞ անէական: Փաստարկներ բերե՞ք դրույթին կողմ և դեմ տեսակետների օգտին: Ո՞ր փաստարկներն են գերակշռում: Արե՞ք եզրակացություններ:

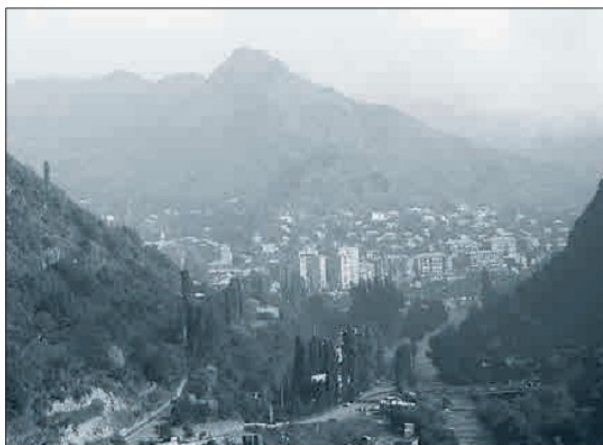
Կենցաղի և առօրեականության հետ սերտորեն կապվում է «ապրելակերպ» հասկացությունը: *Ապրելակերպը, ամենալայն իմաստով, մարդու ապրելու եղանակն է, այն շեղ, որով մարդը գոյատևում է, նրա ամենօրյա կենսագործունեության եղանակը:* Ապրելակերպի և կենցաղի մաս են կազմում մարդու ամենօրյա հիգիենան, սնունդ ընդունելու ձևերը տանը և հասարակական վայրերում, հագուստը, ժամանցի տարբեր տեսակները, սովորույթները, որոշ ծեսեր և այլն: Կենցաղի նշված կողմերն անհրաժեշտաբար ունեն նաև գեղագիտական բաղադրիչ, որով ազդում են մարդկանց հոգեկերտվածքի վրա: Պատահական չէ, որ ժամանակակից շատ քաղաքներում համայնքային օրենքները ստիպում են մարդկանց

ծաղիկներով պատել իրենց տների շրջակայքը, մաքրել տեղացած ձյունը, չաղտոտել փողոցները՝ կանոնները խախտողների համար նախատեսելով զգալի դրամական պատիժներ: Արդյունքում ստեղծվում է գեղեցիկ քաղաքային միջավայր, որտեղ ապրելն ու գործելն իսկ մաքրագործող ազդեցություն է թողնում մարդկանց վրա:

- ◆ Մտորեք առօրեականության այնպիսի տարրի մասին, ինչպիսին է առաջին հայացքից անկարևոր թվացող հասարակական զուգարանը: Ի՞նչ էք կարծում, ինչպիսի՞ն պետք է լինի այն: Երևի շատերը կասեն՝ մաքուր, խնամված: Իսկ ինչպիսի՞ն են, օրինակ, ձեր դպրոցի զուգարանները: Ո՞վ է պատասխանատու դրանց համար:
- ◆ Մտորեք՝ արդյո՞ք հասարակական վայրերում ձեզ պահում էք այնպես, որ ձեզանից հետո թողնեք միայն գեղեցիկ և մաքուր միջավայր: Հիշե՛ք, որ յուրաքանչյուրի անպատասխանատու վերաբերմունքի արդյունքում ստեղծվում է բնավ ոչ գեղագիտական զգացումներ առաջացնող իրադրություն:
- ◆ Գիտե՞ք արդյոք, թե այն վայրերում, որտեղ սովորույթ ունեք զբոսնել, որքան աղբամաններ կան և որտեղ են տեղադրված: Հաճա՞խ էք օգտվում դրանցից: Արդյո՞ք հաճելի է զբոսնել աղբով ծածկված փողոցներում կամ զբոսայգիներում:
- ◆ Ուշադրություն դարձնո՞ւմ էք սնվելու գեղագիտական կողմին, թե՞ կարող եք ուտել ինչ որտեղ պատահի և ինչպես պատահի: Փողոցում արևածաղկի սերմեր ուտո՞ւմ էք: Ի՞նչ էք կարծում, դա գեղեցի՞կ է: Համաձա՞յն էք արդյոք հանուն գեղեցկության հրաժարվել ձեր որոշ սովորույթներից: Ինչո՞ւ:

Առօրեականության դերը չի կարելի անտեսել, քանի որ, ի տարբերություն բարձր հոգևոր մշակույթի ոլորտում ապրող սակավաթիվ ընտրյալների, մարդկանց մեծամասնությունն իր

կյանքի հիմնական մասն անց է կացնում կենցաղի, առօրեականության աշխարհում: Եվ եթե մեր կենցաղում գեղեցկությունը տեղ չի գտնում, դրանով մենք աղքատացնում ենք ինքներս մեզ՝ հնարավորություն չտալով զգալու, վայելելու գեղեցիկը որքան հնարավոր է հանախ, զգալու մեր գոյության լիակատարությունը նաև գեղեցիկի միջոցով: Գեղեցիկը տիեզերական երևույթ է, այն պարուրում է մարդուն՝ վեհացնելով ու բարձրացնելով նրան մանր առօրեական ունայն քաշքշուկից, ուրեմն եկեք չպակասեցնենք գեղեցիկը մեր առօրյայում, չստեղծենք խոչընդոտ ի սկզբանե մարդուն տրված բնական կամ գուցե աստվածային գեղեցկության առջև:

Տեսարան Ալավերդի քաղաքից

ԳԱՍ 5.6. ՄԵԶ ՇՐՋԱՊԱՏՈՂ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄԸ

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍԸ

Գեղեցիկը տիեզերական երևույթ է: Բնություն-տիեզերքն իր ամբողջության մեջ գեղեցիկ է, ներդաշնակ և կատարյալ: Մարդը նախնադարից առ այսօր աստիճանաբար սովորել է տեսնել-զգալ բնության գեղեցկությունը, գնահատել այն ու նմանակել դրան:

Գեղագիտորեն դաստիարակված մարդն իր շրջապատի հանդեպ դրսևորում է լրիվ այլ վերաբերմունք, քան գեղագիտորեն չզարգացածը: Նա չի կարող խեղաթյուրել իրեն շրջապատող ներդաշնակությունը, ի վիճակի չէ աղբյուրել միջավայրը, լինի դա բնություն, թե մարդու կողմից արեղծված արհեստական միջավայր:

- ◆ **Վերլուծե՛ք ձեր վարքը բնության գրկում էքսկուրսիաների ժամանակ: Ի՞նչ զգացում եք ունենում, երբ որոնելով բնության գողտրիկ անկյուն հանգստանալու համար՝ տեսնում եք ձեզանից առաջ այնտեղ եղած մարդկանց «հետքերը»: շշեր, տուպրակներ, զանազան տուփեր և այլ աղբ: Արդյո՞ք լիակատար է հանգիստը նման միջավայրում:**

Բնության գեղեցկությունը չափանիշ է մարդու համար, և պատահական չէ, որ շատ ու շատ մարդկային ստեղծագործություններ կրկնում են բնության այս կամ այն տարրի գեղագիտական բնութագրերը. ձևերը, գույները, ծավալները և այլն: Իհարկե, նման կրկնության մեջ հաճախ կան տեխնիկական լուծումներ, օրինակ՝ որոշ ինքնաթիռների թևերը դեպի հետ են թեքվում՝ նմանակելով արծվի սրընթաց վայրէջքի ժամանակ նրա թևերի դիրքը, որպեսզի հասնեն արագության մեծացման: Չարմանալի չէ, որ ինքնաթիռները նման են թռչունների, իսկ որոշ ուղղաթիռներ՝ ճպուռների և այլն: Սակայն նմանակումը, բացի տեխնիկական պատճառներից, ունի նաև գեղագիտական կողմ. երբ արդեն ստեղծվել է մարդու գործնական նպատակները բավարարող սարք, օրինակ՝ ավտոմեքենա, սկսում են մտածել դրա գեղեցկության, ձևերի սահունության, գույնի, լույսի խաղի և այլ գեղագիտական բնութագրերի մասին: Արդյունքում ստեղծվում են և՛ իրենց գործը կատարող, և՛ աչքին հաճելի մեքենաներ ու սարքեր:

Մարդը մեծ հաշվով ապրում է բնության գրկում: Սակայն ունի ավելի նեղ միջավայր, դա նրա համայնքն է՝ գյուղը կամ քաղաքը, իսկ է՛լ ավելի նեղ միջավայրը մարդու տունն է, բնակարանը: Եթե փորձենք մարդուն շրջապատող իրերի աշխարհը նկարագրել մարդուն պարուրող համակենտրոն շրջանների տեսքով, ապա կստանանք հետևյալ պատկերը: Մարդուն ամենամոտից պարուրող իրերի շրջանը պարունակում է հագուստը և զանազան զարդարանքները: Հաջորդ շրջանում կենցաղի իրերն են՝ սպասքը, որ անհրաժեշտ է սնվելու համար, կահույքը և այլ իրեր, որոնց շնորհիվ մարդը կազմակերպում է իր ամենօրյա կյանքը (սեղան, բազմոց, հեռուստացույց, կարի մեքենա, լվացքի մեքենա, նարդի, շաշկի,

տարբեր գործիքներ և այլն): Երրորդ շրջանում արդեն կացարանն է՝ իր ներքին պլանավորմամբ, պատերի բաժանումներով կամ դրանց բացակայությամբ: Չորրորդ շրջանը բուն ճարտարապետական միջավայրն է, որը մարդուն շրջապատող արտաքին միջավայրն է՝ բակը, փողոցը, հրապարակը, քաղաքը: Մարդուն շրջապատող այս բազմաշերտ միջավայրը կարևոր նշանակություն ունի նրա գեղեցիկի պահանջմունքի բավարարման ու գեղագիտական դաստիարակության գործում:

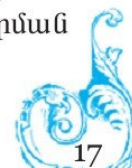
*Մանկական սենյակի կահույքի նմուշ
Ուշադրություն դարձրեք՝ ինչպես է օգտագործված
տարածությունը*

- ♦ **Մտաբերե՛ք ձեր մանկության այն խաղալիքները, որոնք ազդեցություն են բողեղել ձեզ վրա: Ինչպիսի՞ն էին դրանք: Գեղեցի՞կ էին արդյոք: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ:**

Գեղեցկության հանդեպ մարդու ձգտումն արտացոլվել է նրա ունեցած իրերում. հնագետները պեղել են բազմաթիվ գեղեցիկ զարդեր ու կենցաղի իրեր երկրագնդի տարբեր բնակավայրերում: Մարդը հնուց ի վեր ձգտել է գեղեցկացնել նաև իր կացարանը: Հնագույն քարանձավների պատերին օժտված մարդիկ նկարներ են արել՝ գեղեցկացնելով իրենց բնակության վայրը: Հետագայում մարդը սկսել է կառուցել տարատեսակ շինություններ՝ գետնափոր նկուղներից մինչև ժամանակակից երկնաքերները ու միշտ իր առջև, հարմարավետությունից բացի, դրել է նաև գեղեցկության պահանջը: Բոլոր դարաշրջաններում մարդը փորձել է գեղեցկացնել իր կացարանը, ինչպես որ կարողացել է: Այդ ձգտման արդյունքում առաջացել են պերճաշուք պալատներ, հոյակերտ կառույցներ, որոնցից շատերը դարեր շարունակ հիացմունք են պատճառում մարդկանց: Ժամանակակից մարդը նույնպես ձգտում է գեղեցկացնել իր կացարանը՝ դրա համար դիմելով գիտատեխնիկական նորագույն նվաճումներին՝ կախովի առաստաղներ, լուսավորման

Քարանձավի պատին արված մարդկանց ու կենդանիների հնագույն պատկերներ

նորագույն համակարգեր, արդի տեխնոլոգիաներով ստացված ներկանյութեր և այլն:

Ներկայումս կացարանը բնութագրելիս տարբերում են **ներսույթը՝ ինքերիեր, և դրսույթը՝ էքսերիեր**, որոնք հավասարապես կարևոր են գեղագիտական տեսանկյունից: Հայերիս շրջանում հաճախ է հանդիպում հետևյալ մտայնությունը. թող կացարանը գեղեցիկ և հարմարավետ լինի ներսից, իսկ դրսից՝ ինչ ուզում է թող լինի:

- ◆ **Նկատե՞լ եք երբևէ, թե ինչպես է աղավաղվում ճարտարապետական գեղեցիկ լուծումներ ունեցող շենքի տեսքը, երբ որոշ բնակիչներ կցակառուցում են, օրինակ՝ պատշգամբներ, առանց հաշվի առնելու շենքի ամբողջականության պահպանման խնդիրը:**
- ◆ **Գեղեցիկ է արդյոք, երբ տեսնում եք ճոխ առանձնատուն՝ հավանաբար գեղեցիկ այգիով ներսում, որը, սակայն, պարսպապատված է դրսից անհրապույր քարե պարսպով, որի աջ ու ձախ կողմերում, որպես կանոն, աղբ է լինում թափված: Արդյո՞ք նման տների տերերը չպետք է մտածեն ողջ միջավայրի, այլ ոչ թե միայն պարսպի ներսի տարածքի մասին:**

Մարդը ներսույթը գեղեցկացնելու ժամանակ (ինչն ինքնին կարևոր է) մտածում է անչնական շահի (թեկուզ գեղագիտական) մասին, իսկ գեղեցկացնելով դրսույթը՝ մարդը մտածում է համահասարակական շահի մասին, չգտնում է բոլորի համար հանելի դարձնել իրականության այն հատվածը, որտեղ ունի գործելու հնարավորություն: Հետաքրքիր է, բայց մեզանից յուրաքանչյուրի տուն որքան էլ շատ մարդ այցելի, միևնույն է, դա շատ ավելի սահմանափակ թիվ է, քան այն մարդկանց թիվը, ովքեր ուղղակի կարող են անցնել մեր տան մտտով: Մտածելով նրանց մասին, ի վերջո, մենք կմտածենք բոլորիս մասին, որպեսզի մեր հարազատ համայնքներում զբոսնելիս ստանանք դրական լիցքեր ու բավարարվածություն:

Իհարկե, մարդիկ միշտ չեն այդ կերպ մտածել: Պատմականորեն քաղաքները սկսել են կառուցվել տարերային կերպով: Մարդիկ միմյանց կից կառույցներ են շարել ու նույնիսկ «լաբիրինթոսներ» են ստացվել, ինչպես Կրետե կղզու մայրաքաղաք Կնոսոսում: Սակայն ժամանակի ընթացքում, և՛ գործնական, և՛ գեղագիտական նկատառումներից ելնելով, մարդիկ հանգել են քաղաքների կառուցումը վերահսկելու՝ քաղաքաշինության խնդրին: Այսօր ողջ աշխարհում կան բազմաթիվ հաստատություններ, որտեղ նախագծվում են ոչ միայն առանձին շենքեր կամ նույնիսկ շենքերի համալիրներ, այլև ամբողջ քաղաքասեր ու քաղաքներ: Հարմարավետության, հուսալիության ու գործառնության այլ նպատակների կողքին նման հաստատությունները մեծ տեղ են տալիս գեղագիտական քաղաքիչին: Երբ ժամանակակից քաղաքներում ցանկանում են կառուցել նոր մեծ շինություն, նախ և առաջ քննարկում են այն հարցը, թե որքանով է տվյալ շինությունը ներդաշնակում արդեն ստեղծված միջավայրին, որքանով է գեղեցկացնում այն: Եթե նախագծվել է ինքնին գեղեցիկ շինություն, որը, սակայն, չի համապատասխանում այն վայրին, որտեղ որոշել են կառու-

ցել այն, ապա հատուկ հանձնաժողովները կարող են մերժել նման շինարարությունը կամ առաջարկել այդ շինությունը կառուցել այլ համապատասխան վայրում:

- ◆ **Կազմակերպե՛ք զբոսանք ձեր համայնքում ու փորձե՛ք դատողություններ անել միջավայրի գեղագիտական կողմի մասին (ներդաշնա՞կ են արդյոք կառույցները շրջակա բնության լանդշաֆտին ու ճարտարապետությանը, յուրակե՞րպ են, թե՞ միանման, առաջացնո՞ւմ են գեղագիտական զգացմունքներ, թե՞ անտարբեր են թողնում, կա՞ աչք ծակող, խանգարող որևէ բան, իսկ ի՞նչ կարելի էր ավելացնել և այլն):**

Պարահասկան չէ, որ մարդուն շրջապատող և հանախ նրա կողմից սրեղծվող միջավայրն անվանվում է նաև գեղագիտական միջավայր: Չէ՞ որ մարդիկ իրենց մտքերը, զգացմունքներն ու իդեերը մարմնավորում են իրենց կողմից սրեղծվող շինություններում և բազմաթիվ առարկաներում, որոնցով չհավորվում է մարդու կենսական առարկայատարածական միջավայրը, որն էլ իր հերթին չհավորում է իր սահմաններում ապրող ու գործող մարդկանց: Մարդը հուզական-պատկերային կապվածություն է ունենում միջավայրի հետ՝ գիտակցված լինի դա, թե ոչ:

- ◆ **Հիշե՛ք զինվորի հոգում իր նախնային հեռու-հեռու դալար բարդու կարոտը կամ հորիզոնին Մասիսի ու Սիսի պերճաշուք ուրվապատկերը տեսնելու հայաստանցիների կարոտախտն արտասահմանում և այլն:**
- ◆ **Կա՞ն շրջակա միջավայրի պատկերներ, որ տպավորվել են ձեր մեջ: Ունե՞ք կարոտախտ որևէ պատկերի հանդեպ:**

Մարդը կապվում է ոչ միայն բնական երևույթների հետ՝ ծառեր, լեռներ, լճեր և այլն, այլև մարդաստեղծ երևույթների՝ դարպասներ, շինություններ, փողոցներ, որոնց արտաքին գեղագիտական լուծումները խորապես տպավորվում են մարդու հոգում՝ իր բնակավայրին հաղորդելով անկրկնելիություն և հարազատություն:

Մարդուն շրջապատող առարկայատարածական միջավայրը՝ «երկրորդ բնությունը», ստեղծում են **ճարտարապետությունը և դիզայնը: Ծարտարապետությունը չհավորում է այդ միջավայրի կայուն «կմախքը», իսկ դիզայնը միս ու արյուն է հաղորդում այդ կմախքին:** Ծարտարապետությունը կազմակերպում է տարածությունը՝ բաժանելով այն որոշակի հատվածների, ընդգծելով կարևոր մասերը, համամասնություն ստեղծելով բնական երևույթների ու կառույցների միջև, իսկ դիզայնը հնարավորություն է տալիս տարածությունը «լցնել» բազմազան առարկաներով և առարկաների խմբերով, որոնք ծառայելով մարդկային գործունեության բազմազան ձևերին՝ միաժամանակ ունեն նաև գեղագիտական նշանակություն (օրինակ՝ լուսացույցները փողոցում, աղբամանները և այլն): Իրերն ազդում են միջավայրի վրա և պետք է լինեն իրենց տեղում: Օրինակ՝ գերժամանակակից գովազդային լուսային տառերը գեղեցիկ կարող են դիտվել ժամանակակից շինությունների վրա, բայց կհամարվեն անճաշակ ու բացասական հույ-

զեր կառաջացնեն, եթե տեղադրվեն անցյալ դարերի ճարտարապետական կառույցների վրա՝ հակադրվելով վերջինների գեղեցկության արտահայտման այլ եղանակին:

«Երկրորդ բնության» նշանակությունը չի սահմանափակվում մարդու գործնական նպատակներով, անվտանգության խնդիրներով, նպատակահարմարությամբ: Մարդուն շրջապատող առարկայական-փարածական միջավայրի ձևերը կրում են տեղեկույթ՝ ինֆորմացիա, որը հնարավորություն է տալիս պահպանել մշակութային ավանդույթները, վարքի ձևերը, վարվելակերպի կանոնները և այլն: Օրինակ՝ ժամանակակից քաղաքներում փողոցների երթևեկելի մասերում լայնքով գծված սպիտակ շերտերը «հուշում են» հետիոտներին, որ ճանապարհը պետք է անցնել այդ մասերով, իսկ ճանապարհի երկայնքով գծված հոծ գիծը «հուշում է» վարորդներին, որ այն հատել չի կարելի: Մարդու միջավայրը կազմող առարկաների ձևերում խտացվում են տվյալ դարաշրջանի հասարակության պատկերացումները, բարոյական սկզբունքները: Միջավայրն ազդում է մարդու վրա նաև գեղագիտորեն՝ բավարարելով նրա ունեցած գեղեցիկի պահանջմունքը: Չնավորելով իրեն շրջապատող միջավայրը՝ մարդը ձևավորում է իր ապագան, իր տրամադրությունը, հույզերը, վերաբերմունքն իր և այլոց հանդեպ: Միջավայրը ծնում է մարդու հոգում տեղի ունեցող բարդ երևույթներ (դժգոհություն, ցավ կամ հակառակը՝ գոհունակություն, բավարարություն), այն առավել ևս կարևոր է նոր ձևավորվող անհատների համար:

- ◆ **Պատահական չէ, որ մարդասեր մտածողներն անհրաժեշտ են համարում ժամանակակից բանտերում գորշ գույնի և սառը ցեմենտի տիրապետումից հրաժարվելն ու մարդու համար հաճելի ինտերիեր ստեղծելը: Նրանք գտնում են, որ ազատության կորուստն արդեն իսկ պատիժ է բանտում գտնվողի համար, և պետք չէ նրա ամեն օրն անտանելի դարձնել նաև ավանդական բանտային դաժան միջավայրով:**

Արդեն նշվեց, որ միջավայրի գեղեցկացմանը նպաստում է դիզայնը: *Դիզայնը ստեղծագործության մի ձև է, որի նպատակն է իրերին տալ որոշակի արտաքին տեսք:* Դիզայնի առարկա են դառնում, որպես կանոն, այն իրերը, որոնք թողարկվում են զանգվածաբար՝ արտադրվում են:

Ներսույրի դիզայնի փարբերակ

Նման արտադրանք կարող են լինել սպասքը, կահույքը, գործարանային հաստոցները, մեքենաները և այլն: «Դիզայն» բառն անգլերենում նշանակում է նախագծել, սակայն որպես միջավայրի գեղագիտական ձևավորում այն ձեռք է բերել նոր իմաստ անցյալ դարի կեսերին: Մարդիկ հնուց ի վեր զբաղվել են իրենց շրջապատող իրերի հարդարմամբ: Մակայն դա արել են արհեստավորները՝ այդ իրերը ստեղծելուն զուգընթաց: Ժամանակակից աշխարհում դի-

զայնի անհրաժեշտությունը կարևորվեց այն բանից հետո, երբ ոգևորված ինչ-որ արտադրանք զանգվածային թողարկելու հնարավորությունից՝ մարդիկ սկսեցին տեխնիկայի միջոցով արտադրել անհրապույր, միայն գործնական նշանակությամբ օժտված առարկաներ:

♦ **Չեր ծնողները կհիշեն թերևս այլուսինն ամաններն ու գդալ-պատառաքաղները, որոնցով սնունդ ընդունելը երևի գուրկ էր գեղագիտական բավարարությունից:**

Ներկայումս «դիզայն» բառն օգտագործվում է շատ լայն իմաստով, ու մարդուն շրջապատող իրերի, ներսույթի ու դրսույթի ձևավորումը համարվում է դիզայն: Նախորդ դարերի արհեստավորների փոխարեն արդյունաբերական հասարակությունում առաջ է գալիս նախագծողի (կոնստրուկտոր) մասնագիտությունը, որին օգնության է գալիս նկարիչը՝ նախագծվածը գեղեցկացնելու ձգտումով: Երբ նախագծողն ու նկարիչը միավորվում են նույն անձնավորության մեջ, խոսում են դիզայների մասին: *Դիզայները գեղագիտական կողմնորոշում ունեցող ճարտարագետ-ինժեներն է:* Հագուստի դիզայներները մտահոգված են հագուստի ձևերով, իսկ ներսույթի դիզայներների խնդիրն է կապակցել, օրինակ, ննջասենյակի գործառույթները նրա գեղագիտական կողմի հետ:

Գեղագիտական մոտեցումը ներկայումս հիմնովին ներառվել է արդյունաբերության մեջ և համարյա բոլոր ոլորտներում խաղում է իր կարևոր դերը (ընդհուպ մինչև կամուրջների, ճանապարհների, մարզադաշտերի նախագծում և այլն): Այսօր արտադրության համարյա ոչ մի բնագավառ չի կարող գոյատևել առանց գեղարվեստական նախագծման՝ դիզայնի, քանի որ մարդու մեջ գեղագիտական հաճույք չառաջացնող իրերը պարզապես սպառող չեն ունենա:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Համաշա՞յն եք, որ մարդն առ գեղեցիկ չգտնում ունեցող էակ է: Ինչո՞ւ:
2. Ազդո՞ւմ է արդյոք միջավայրը մարդու վրա: Ինչպե՞ս:
3. Ո՞ր միջավայրն է, ըստ ձեզ, ավելի գեղեցիկ. գյուղական, թե՞ քաղաքային: Ինչո՞ւ:
4. Մարդուն շրջապատող իրերի աշխարհն ըստ շրջանների դասակարգման հետ համաշա՞յն եք, թե՞ ոչ: Ինչո՞ւ:
5. Ի՞նչ դեր ունեն ճարտարապետությունն ու դիզայնը միջավայրի ձևավորման գործում:
6. Կարո՞ղ եք բերել, ըստ ձեզ, մեկ ճաշակով և մեկ անճաշակ դիզայնի օրինակ ու վերլուծել:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

👉 Չեր ընտանիքի անդամների շրջանում անցկացրե՛ք հարցում՝ «Մոդան դրական էրևույթ է, թե՞ բացասական» թեմայով: Ամփոփե՛ք արդյունքները դասարանում ներկայացնելու համար:

ԳԱՍ 7. ՄՈՂԱՅԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԱՐԲԸ: ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱԳՈՒՄՏ

Խմբային աշխատանք

4-5 հոգանոց խմբերում ամփոփե՛ք ձեր անցկացրած հարցման արդյունքները: Արե՛ք եզրակացություններ:

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍԱԸ

«Մոդա» բառը ծագում է ֆրանսերեն «մոդ» բառից, որն իր հերթին գալիս է լատիներեն «մոդուս» եզրույթից, որը նշանակում է չափ, եղանակ, կանոն: *Մոդան, ընդհանուր առմամբ, հասարակական կյանքի այս կամ այն ոլորտում որոշակի շեղերի, սկզբունքների, օրինակների փիրապետությունն է: Ի փարբերություն ոճի, որի մասին կիտսենք հետագայում, մոդան արտացոլում է կենցաղային իրերի և արվեստի գործերի արտաքին տեսքի կարճաժամկետ և համեմատաբար մակերեսային փոփոխությունները:*

Նեղ իմաստով «մոդա» բառը նշանակում է հագուստի ու սանրվածքի ձևերի և հագնվելու ու դիմահարդարվելու եղանակների հերթագայումը: Այս բառն օգտագործվում է նաև փոխաբերական իմաստով՝ նշանակելով անկայուն, անցողիկ հանրաճանաչություն: Խոսվում է, օրինակ՝ մոդայիկ երգչի, մոդայիկ խոսելաձևի, մոդայիկ գրքերի կամ կինոնկարների մասին՝ ի հակադրություն այնպիսի գրքերի, կինոնկարների, խոսելաձևերի և այլն, որոնք անցողիկ չեն, այլ մնայուն, անանցարժեքներ:

- ♦ **Վերհիշե՛ք, թե ինչ առնչությամբ եք օգտագործել կամ լսել «մոդա» կամ «մոդայիկ» բառերը:**

Մոդան առկա է մարդու գործունեության ամենատարբեր բնագավառներում, կենցաղից (սանրվածք, դիմահարդարում, կենցաղային իրեր, մեքենաների դիզայն և այլն) մինչև արվեստի տարբեր ճյուղեր (գրականություն, երաժշտություն, ճարտարապետություն և այլն): Այն ունի մարդկանց վարքը կարգավորող, հաճախ նույնիսկ պարտադրող բնույթ: Տվյալ ժամանակահատվածում մոդայիկ համարվող ձևերը (սանրվածք, քայլվածք, շենքի արտաքին ձևավորում և այլն) համարվում են գեղեցիկ ու հարգելի, և կամա-ակամա հասարակության սովորականացվածները ձգտում են հագնվել, սանրվել հենց այդ ձևով, իրենց տները կառուցել նման սկզբունքներով և այլն:

Մոդան մարդկանց վարքը կարգավորում է հետևյալ մեխանիզմով: Այն, որպես կանոն, թելադրվում է հասարակության վերնախավի կողմից, որը դրանով իսկ փորձում է ցույց տալ իր առանձնահատուկ, այսպես ասած, «էլիտար» (ընտրյալ) լինելը: Իսկ հասարակության մնացած շերտերի ներկայացուցիչները հետևում են մոդային, որպեսզի նախ իրենց հարգանքը ցուցադրեն մոդա թելադրողների հանդեպ և ապա ցույց տան բոլորին, որ իրենք ոչնչով պակաս չեն նրանցից:

Մոդայի պարտադրող բնույթն էլ արտացոլվում է նրանում, որ տվյալ պահի մո-

դան արհամարհող մարդիկ հաճախ հայտնվում են «լուսանցքում». կարծես թե անտեսելով արտաքին ձևերը՝ նրանք անտեսում են նաև տվյալ հասարակության սկզբունքները: Արդյունքում հասարակությունը չի ընդունում նրանց այլ կերպ լինելը՝ անուղակի ճնշում գործադրելով ու ստիպելով հետևել մոդային:

Մոդան բարդ երևույթ է, որի զարգացումը վերջին հարյուրամյակում մեծ թափ է ստացել, և եթե նախկինում որոշակի ճաշակն ու ձևերը կարող էին տիրապետել մինչև 20 տարի, ապա վերջին տարիներին յուրաքանչյուր հնգամյակում մոդան կարող է սկզբունքային փոփոխությունների ենթարկվել: Ներկայումս մոդայի զարգացումը դարձել է մասնագիտական խմբերի մենաշնորհը: Այդ խմբերը, որոնք Փարիզում, Հռոմում կամ այլուր ստեղծում են որոշակի ձևեր, կադապարներ, գունային նախապատվելի համադրություններ, որոնց ձգտում են հետևել աշխարհի տարբեր ծայրերում ապրող մարդիկ՝ մտածելով, որ դրանով կարող են հասնել իրենց ձգտումներին:

Մոդան պայմանականություն է, բայց անհրաժեշտ պայմանականություն, որն արտացոլում է տվյալ հասարակությունը կազմող անհատների ազատության, ոգեղենության, ճաշակի և այլ հատկանիշների ամբողջությունը: Մոդան հնարավորություն է տալիս անհատին յուրացնել հասարակության կուտակած մշակութային փորձը, և դրանով այն շատ կարևոր է երիտասարդների համար: *Մյուս կողմից՝ մոդան արտացոլում է նոր սերունդների ջգրումն ապրել նոր ձևով, չնմանվել նախորդ սերունդներին, ինքնահասարակել:* Կարևոր է նաև չմոռանալ, որ մոդայում «նորը լավ մոռացված հինն է», և մոդային կուրորեն հետևելը կարող է, ընդհակառակը, անհատին դիմագրկել՝ դարձնելով ինքնուրույն մտածողություն չունեցող նմանակող:

Ժամանակակից աշխարհում շատ արագ են փոփոխվում կյանքի պայմանները: Նույնչափ արագ փոփոխվում է մոդան՝ ստիպելով մարդկանց ավելի շատ դրամ ծախսել արտաքինի վրա, քան դա կարվեր 50-100 տարի առաջ: Այսօր նոր և հաճելի տեսք ունեցող զգեստը, կոշիկը, պայուսակը կարող է դեն նետվել մոդայիկ չհամարվելու պատճառով: Մարդը դադարում է կապվել որևէ զգեստի կամ զարդի հետ, այնինչ անցյալում մարդը կարող էր մեկ տոնական զգեստ ունենալ իր կյանքի տարբեր իրադարձությունների ժամանակ հագնելու համար (և դրանով իսկ այդ զգեստը կրում էր մարդու ուրախությունների և կանառ տես եղած բարեկամի խորհուրդը): Իսկ ընտանեկան զարդերը կարող էին փոխանցվել սերնդեսերունդ՝ իրենց մեջ կրելով մեր նախնիների ոգին, նրանց երազանքների ու բարեմաղթանքների խտացումը:

Քենահարթակի վրա

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՅՈՒԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱԳՈՒՍՏ (տարազ)

Ազգային փարազը փվյալ ազգի ներկայացուցիչների կողմից դարերի ընթացքում ընդունված զգեստների, գլխանոցների, ուրբերին հազցվող միջոցների և արդուզարդի ամբողջությունն է: Ավանդական փարազը ցույց է փայլիս, թե փվյալ հազուսր-կապուսրը կրող մարդը հասարակության որ շերտին է պատկանում, ինչ դիրք ու դեր ունի: Տվյալ ազգի պատմության նյութական կրողը լինելով՝ ազգային հազուսրն արտացոլում է փվյալ ազգի մշակութային ինքնատիպությունն ու ազգային բնութագրի որոշ կողմեր:

Հազուսրն առաջացել է, որպեսզի մարդուն պաշտպանի բնության անբարենպաստ պայմաններից՝ քամուց, ցրտից, խոնավությունից և այլն: Սակայն ժամանակի ընթացքում մարդը չի բավարարվել այս կամ այն կերպ իր մարմնին ծածկելով, այլ հազուսրին փվել է նաև գեղագիտական նշանակություն՝ չգրելով նրա միջոցով արտացոլել գեղեցիկի իր պատկերացումները կամ պարզապես գեղեցկանալ:

Շարախի փարազ, XIX դ.

Երևանի փարազ, XIX դ.

Առօրյա հազուսրը ծնվել է փվյալ փարածքի բնակլիմայական պայմաններից: Հասկանալի է, որ Հին Հունաստանում փաք կլիմայական պայմանների շնորհիվ հազուսրը եղել է թեթև, ուրնամանները՝ բաց: Իսկ փունդրայի կամ փայգայի ժողովուրդների հազուսրը հիմնականում մորթիներից է, ծանր, իսկ ուրնամանները՝ երկարաճիտ ու փաք:

Մեկ համահայկական ընդհանուր փարազ չկա: Հայկական լեռնաշխարհի փարքեր վայրերում կլիմայական պայմանների փարքերության, ինչպես նաև մարդկանց նիստուկացի և ավանդույթների բազմազանության շնորհիվ առաջացել են հայկական փարազի մի շարք համալիրներ, որոնցում հազուսրի այս կամ այն դեպալը, օրինակ՝ կանանց գոգնոցը կամ փղամարդկանց թիկնոցը, առկա է եղել կամ բացակայել է: Ազգագրագետները փարքերում են Վասպուրականի, Բարձր Հայքի, Սյունիք-Արցախի, Գուգարքի և այլ փարազային համալիրներ: Դրանցում արտացոլվել են նաև հայոց շիրումներն իրենց հարեան ժողովուրդների հետ ու նրանցից փոխառած հազուսրների դեպալները, անվանումները և այլն: Միևնույն փարածքում նույնպես եղել են փարքերություններ առանձին խավերի փարազների միջև. դրանք իրարից փարքերվել են օգտագործված գործվածքների, թելերի, կարի որակով, նրանց վրա կատարված նուրբ ձե-

նազործների քանակով, հարգի համարվող դերայների առկայությամբ կամ բացակայությամբ և, իհարկե, զարդերի քանակով ու արժեքով:

Հայկական տարազը համարվում է արշակ, բաց տիպի, քանի որ զգեստն ունի կտրվածքներ առջևից և կողքերից: Չգեստի ուրվագիծն ազատ է, իսկ գույներից գերակշռում են կարմիրը, կապույտը, կանաչը, մանուշակագույնը և դեղինը: Հայկական զգեստը երկարամեջ է, կողքերի ճեղքվածքներով, ունի նաև գոտի: Հայկական հագուստի մեջ լայնորեն օգտագործվել է ասեղնագործությունը, իսկ նախշերն ունեցել են և՛ գեղագիտական նշանակություն, և՛ պաշտամունքային (հին հայերը հավատացել են, որ այս կամ այն նախշը կրողին կարող է պահել առողջ և անփորձանք):

♦ Ի՞նչ էք կարծում, հնարավո՞ր է արդյոք և իմաստ ունի՞ վերադառնալ հայկական ավանդական հագուստին: Եթե այո, ապա ի՞նչ եղանակով դա կարելի է անել:

Հայկական ազգային հագուստի պահպանված քաղմաշկությունն ու գեղեցկությունը կարող են ոգեշնչել հայկական նորաշեղանի տղամարդիկ, որպեսզի վերջիններս օգտագործեն ավանդական ազգային զգեստի յուրակերպ կողմերն ու սրելով են այնպիսի համադրություններ, որոնք կդիտվեն և՛ ժամանակակից, և՛ գեղեցիկ՝ միաժամանակ կրողի մեջ առաջացնելով ազգային պատկանելության ու հպարտության անթաքույց զգացմունք:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ է մոդան:
2. Ի՞նչ է նշանակում, ըստ ձեզ, կուրորեն հետևել մոդային:
3. Արդյո՞ք գեղեցիկ է այն, ինչ մոդայիկ է:
4. Երբևէ եղե՞լ է, որ հսկումն մոդայիկ երևալու դեմ գնաք ձեր սկզբունքներին:
5. Ի՞նչ է ազգային հագուստը:
6. Ինչո՞վ է տարբերվում ազգային հագուստը մոդայիկ զգեստից:
7. Ի՞նչ ընդհանրություններ կան ազգային տարազի և մոդայի միջև:
8. Այս թեմայի ուսումնասիրումից ի՞նչ եզրակացություններ կարող եք անել:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

 1. Օգտագործելով գրադարաններում եղած նյութերը, ինտերնետը կամ այցելելով թանգարաններ՝ փորձեք պատկերացում կազմել Հայաստանի տարբեր տարածքների տարազների մասին: Հնարավորության դեպքում դասարան բերեք ազգային հագուստի կամ զարդերի նմուշներ: Կազմեք վահանակ հայկական տարազի տարբեր համալիրների վերաբերյալ:

 2. Եթե համայնքում կա հնարավորություն, հետազոտեք նաև այլ ազգությունների ներկայացուցիչների ազգային հագուստը: Կազմեք վահանակ ՀՀ-ում ապրող ազգային փոքրամասնությունների տարազների պատկերներով:

ԴԱՍ 8. ԳԵՂԵՑԻԿ ՎԱՐՎԵԼԱԿԵՐՊ ԵՎ ՀԱՂՈՐԳԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդկային շփումն ամենամեծ շքեղությունն է...

Անպուան դր Սենտ-Էթյուպերի

Աշխատանք գույզերով

Չույզերով գրուցե՛ք գեղեցիկ վարվելակերպի ու շփման մասին: Ընտրե՛ք 2-3 կանոն, որոնց օգտագործումը կարող է, ըստ ձեզ, գեղեցկացնել ձեր վարվելակերպն ու շփումը միմյանց հետ:

Կանոնների ընտրության համար օգտակար կարող է լինել հետևյալ տեքստի ընթերցումը:

Ի՞նչ է գեղեցիկ վարվելակերպը: Մի՞թե բավարար չէ այն, որ պատանին կամ աղջիկը գեղեցիկ են, հետևում են իրենց արտաքինին, գիտեն պարել, նրբագեղ շարժվել, հագնվում են ճաշակով և այլն: Պարզվում է, որ ոչ, քանի որ վերոնշյալ բոլոր հատկություններն ունեցող մեկը կարող է հիասթափություն առաջացնել՝ մեզ հետ շփվելու ժամանակ հանդես բերելով կոպտություն, աննրբանկատություն, անքաղաքավարի վարք ու բարք:

Հիշե՛ք. մեզանից յուրաքանչյուրն ուզում է, որ իր հետ վարվեն քաղաքավարի, հարգալից ու մեղմ: Իսկ սա նշանակում է, որ մենք ինքներս նույնպես այլոց հետ պետք է վարվենք նման ձևով: *Գեղեցիկ է այն վարվելակերպը, որ մարդկանց միմյանց հետ վարվելու ընթացքում առաջացնում է գեղեցիկի զգացողություն:* Դպրոցի, դասարանի կամ վերելակի մուտքի մոտ ճանապարհը քաղաքավարի ժպիտով զիջելը կարող է ձեր ուսուցիչների, ծնողների կամ անձանոթ մեկի տրամադրությունը բարձրացնել, իսկ կոպտորեն հրել անցնելը...

- ◆ **Մտաբերե՛ք ոչ վաղ անցյալում ձեր կատարած որևէ արարք, որն ինքներդ կարող եք անվանել գեղեցիկ: Ի՞նչ եք կարծում, գեղեցիկ արարքները պե՞տք են մարդկանց, ինչո՞ւ...**

Լեոնարդո դա Վինչի «Խորհրդավոր ընթրիք»

Քրիստոսի աշակերպները քիչ առաջ լսել են. «Չեզանից մեկը ինչ կմարմնի» արտահայտությունը: Ուշադրություն դարձրեք, թե ինչ տարբեր ջևերով է նրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտում իր հուզմունքը

Պարզվում է, որ ի թիվս մի շարք հատկությունների, որոնցից շատերն արդեն ուսումնասիրել եք, գեղեցիկն ունի ևս մեկ կարևոր հատկություն. *գեղեցիկն ի վիճակի է մաքրել մարդու հոգին կուրակված դառնությունից, զայրույթից, ցավից, չարությունից և այլ բացասական հույզերից ու հոգեվիճակներից*: Գեղեցիկն ունի մաքրագործող հատկություն, հետևապես, միմյանց հետ գեղեցիկ վարվելով մեզանից յուրաքանչյուրը շատացնում է աշխարհում եղած ներդաշնակությունը՝ հնարավորություն տալով դիմացինին մաքրագործվել, վեհանալ: Գեղեցիկ արարքին ակամա պատասխանում են նույն ձևով, քանի որ բոլորի մեջ էլ առկա է մարդուն բնորոշ ձգտումն առ գեղեցկություն:

♦ **Մտորե՞ք ստորև բերվող սկզբունքների շուրջ, փորձե՞ք դրանք օգտագործել ձեր կողմից մշակվող կանոնների մեջ:**

Սկզբունք 1. *Խոսել գեղեցիկ, չաղավաղել լեզուն, բառերն օգտագործել տեղին՝ խուսափելով դրանց անհարկի գործածումից:*

Սկզբունք 2. *Հասակակիցներին պիտակներ չկայցնել: Պիտակը կարող է ցավ առաջացնել հասցեատիրոջ հոգում: Որպես կանոն, գեղեցիկ պիտակներ չեն լինում:*

Սկզբունք 3. *Եթե դիմացինի արարքներում որևէ բան դուր չի գալիս, պետք է քննադատել արարքը և ոչ թե այն գործած մարդուն: Օրինակ՝ «Դու լավն ես, բայց քո արածն ինձ դուր չի գալիս», այլ ոչ թե՝ «Ես քեզ հետ ընկերություն էի ուզում անել, բայց պարզվում է, որ դու վատն ես»:*

Խմբային աշխատանք

Ձույզերով աշխատելուց հետո միավորվե՛ք ավելի մեծ խմբերում և մշակե՛ք գեղեցիկ վարվելակերպի ու հաղորդակցության կանոններ ձեր դասարանի համար:

ՀԱՐՅԵՐ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. *Անդրադարձե՛ք ձեր խմբային աշխատանքին ու մտորե՛ք, թե արդյոք միմյանց համոզելու ժամանակ դուք հեղեղում էիք հենց այն կանոններին, որոնց մշակմամբ էիք զբաղված:*
2. *Մի՞թե կարևոր է գեղեցիկ վարվելակերպի գաղափարը: Ինչո՞ւ:*
3. *Ի՞նչ ընդհանրություններ կան գեղեցիկ և բարոյական վարվելակերպերի միջև:*
4. *Ինչպե՞ս հասկանալ մարմնի և հոգու ներդաշնակման գաղափարը: Ո՞ր գեղեցկությունն է կարևոր. մարմնակա՞ն, թե՞ հոգևոր: Ինչո՞ւ:*
5. *Մտորե՛ք Անյրուան դը Սենյու-Էքզյուպերիի «Մարդկային շփումն ամենամեծ շքեղությունն է» խոսքերի մասին: Ի՞նչ եք կարծում, միմյանց հետ ձեր շփումը շքեղությո՞ւն է: Ինչո՞ւ:*

ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔ

Մեկ շաբաթվա ընթացքում ինքնադիտարկում արե՛ք՝ գրառելով այն բոլոր դեպքերը, երբ հետևել կամ չեք հետևել ձեր իսկ ընդունած կանոններին: Ձրուցե՛ք դիտարկման արդյունքների մասին ուսուցչի կամ վատահելի այլ մեծահասակի հետ:

ԹԵՄԱ 3. ԳԵՂԵՉՈՒԿԸ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

ԳԱՍ 9. ԱՐՎԵՍՏԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴՈՒ ԻՆՔՆԱՄԲՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍԱԸ

Արվեստը մի անավարտ կամուրջ է, որի մեկ ուրբը հենված է կյանքի վրա, իսկ մյուսը մեկնված է դեպի անեզրությունը... Ամեն մի հանճար երկարացնում է այդ ուրբը, որպեսզի գտնի երկրորդ հենարանը... և այդպես անվերջ... Դրա համար արվեստը մարդկության լավագույն իդեերի պատմությունն է...

Երվանդ Քոչար

Մ. Սարյանի դիմաքանդակը գործ՝ Հակոբ Գյուրջյանի

թյունը, անպայման պետք է լինի բնության պես ներդաշնակ, բնության պես միասնական ու համոզիչ»:

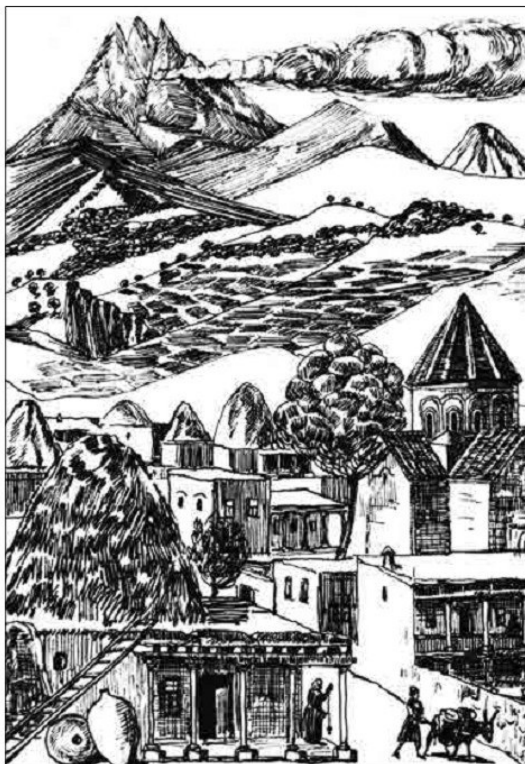
(Մեջբերվում է ըստ Վ. Մաթևոսյան, «Զրույցներ Սարյանի հետ», Երևան, 2002, էջ 47)

ՀԱՐՑԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Մտորենք արվեստի մասին Քոչարի խոսքերի շուրջ: Արդյո՞ք կամրջի խորհրդանիշը բնորոշում է արվեստի էությունը:
2. Համաշա՞յն եք արդյոք արվեստի սարյանական ընկալման հետ:
3. Ի՞նչ է նշանակում «Ունիվերսալ Գեղեցկություն» արտահայտությունը: Ինչո՞ւ են այդ երկու բառերը գրվել մեծատառերով:
4. Եթե արվեստը բնության զուգահեռն է, կարելի՞ է ասել, որ արվեստը սրեղծող մարդը արարիչ է: Ինչո՞ւ:
5. Փորձե՞ք գտնել արվեստի ձեր սեփական ձևակերպումը:

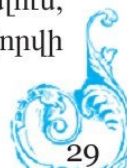
Ի՞նչ է արվեստը. նմանակո՞ւմ, կրկնութի՞ւն, խա՞ղ, արարո՞ւմ, ինքնանպատա՞կ, թե՞ այլոց ծառայող գործիք, զբաղմո՞ւնք, ժամա՞նց, թե՞ մտորումների, ներքին աշխատանքի մղող ազդակ: Հնուց ի վեր խորհելով արվեստի էության մասին՝ մարդիկ ժամանակ առ ժամանակ նախապատվություն են տվել արվեստի վերոնշյալ կողմերից որևէ մեկին: *Արվեստը համարվել է և՛ նմանակում՝ բնությանը կամ մարդուն, և՛ խաղ, որտեղ ամեն ինչ պայմանական է, և՛ ինքնանպատակ, այսինքն՝ արվեստն արվեստի կամ արվեստագետների համար, և՛ մարդկանց կրթող, հոգեպես մաքրող գործիք, և՛ զբաղմունք, ժամանց, ինչպես կասեր Խաչատուր Աբովյանը՝ «պարսպ վախարի խաղալիք», և՛ իր բարձրագույն արտահայտություններում, մարդկության հոգևոր որոնումներն արտացոլող բարձր արեղծագործականություն, որ ի վիճակի է մարդուն վեր բարձրացնել ինքն իրենից, իր կյանքի պայմաններից ու տարատեսակ սահմանափակություններից:*

Մարտիրոս Մարյան. «Հայկական գյուղ»

- ◆ **Մտորե՞ք, թե ձեր կյանքում բանի օր է եղել, որ արվեստի այս կամ այն տեսակի հետ չեք շփվել. չեք լսել որևէ երաժշտություն, չեք պարել, երգել, չեք դիտել որևէ կինոնկար կամ թատերական ներկայացում, չեք կարդացել որևէ գիրք կամ լսել որևէ հեքիաթ և այլն:**
- ◆ **Իսկ այժմ պատկերացրե՞ք մի իրականություն, որտեղ արվեստ չկա: Կուզե՞նա՞յի՞ք ապրել նման աշխարհում: Ինչո՞ւ:**

Արվեստը մարդու հոգևոր որոնումների ամենավաղ առաջացած ձևերից է: Դեռևս նախնադարյան հասարակության մարդը, երբ կարողացել է հոգալ իր կենսաապահովման խնդիրը և ունենալ ազատ ժամանակ, փորձել է արտահայտել իր հոգում աստիճանաբար ավելի ու ավելի նրբացող-բյուրեղացող գեղեցկությունները: Նա զգացել է բնության անսահման կատարելությունը և փորձել իրեն հասանելի ձևերով պահպանել այն. կերտել է մայրությունը խորհրդանշող արձանիկներ, քարանձավների պատերին նկարել է կենդանիների, մարդկանց, լուսատուների պատկերներ, աշխատելիս քթի տակ երգի նման ինչ-որ բան է եղանակել ու պարել է... Պարը, որոշ մարդաբանների կարծիքով, եղել է ամենասկզբում: Պարում արտահայտվել են մարդու կյանքի բնական ռիթմերը: Պարն անցյալում, ինչպես և հիմա, նպաստել է, որ ուղղաձիգ քայլող մարդու մարմինը ձևավորվի

կատարյալ և ուժեղ: Մակայն պարն ունեցել է նաև պաշտամունքային նշանակություն. պարի միջոցով հին մարդիկ նմանակել են կենդանիներին ու թռչուններին, որոնց պաշտել են ու փորձել հաղորդակցվել նրանց հետ շարժումների լեզվով: *Արվեստի ծագման վերաբերյալ տեսակետներից մեկի համաձայն՝ արվեստը ծնվել է որպես պաշտամունքն իրականացնելու միջոց, չե: Իր պաշտամունքի առարկաներին մարդը ձոնել է օրհներգներ, ստեղծել է կուռք քանդակ-հուշարձաններ և այլն:*

Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ *արվեստն առաջացել է մարդու կենցաղային պահանջմունքները բավարարելու համար կիրառական նշանակություն ունեցող իրերի ստեղծմամբ: Ասենք, եթե նախամարդն ուտում էր ավելի շատ կենդանու նման, ապա աստիճանաբար զարգացող բանական մարդը ստեղծում էր ամանեղեն, որի մեջ ոչ միայն պատրաստում ու պահում էր կերակուր, այլև ուտում էր: Ըստ այս տեսակետի՝ մարդը, կենցաղային իրերի միջոցով իր պահանջմունքները բավարարելով, աստիճանաբար սկսում է այդ կիրառական իրերը զարդարել, գեղեցկացնել՝ դրանով իսկ ստեղծելով արվեստի նախնական ձևերը:*

Եվ կա արվեստի առաջացման մասին զուտ գեղագիտական մոտեցում, ըստ որի մարդուն՝ որպես տեսակային հատկանիշ, տրված է գեղեցիկի զգացումը:

*Ռաֆայել Սանտի.
«Աստվածամայրը
մանուկ Քրիստոսի հետ»*

Այն հասարակության զարգացմանը զուգընթաց աստիճանաբար ավելի ու ավելի է նյութականացել, քանի որ մարդը սովորել է ոչ միայն հիանալ բնության պարզեած գեղեցկությամբ, այլև ստեղծել գեղեցիկ պարագաներ, որոնք անցողիկ չեն բնության երևույթների նման և միշտ կարող են գեղագիտական հանույք պատրճառել:

Շճմարտությունը երևի այս երեք մոտեցումների համադրության մեջ պետք է որոնել, քանի որ մարդն իր զարգացման վաղնջական ժամանակներից ի վեր ստեղծել է հավատք, կրոն, ուրեմն նաև կրոնական արվեստ, ունեցել է կենցաղ, հետևապես՝ դեկորատիվ-կիրառական արվեստ, և մտորել ու զգացել է գոյավորի ներդաշնակությունը՝ ստեղծելով որևէ այլ օգուտ չպարունակող, զուտ գեղագիտական հանույք պատճառող իրականություն:

Մարդն արվեստում հանդես է գալիս որպես արարիչ Արարչից հետո, քանի որ չենք է բերում մեծ ազատություն՝ սրեղծելու մի նոր, քեկուզև պայմանական իրականություն, որտեղ իրականացած է տեսնում իր ձգտումները, հույզերն ու նախապատվությունները: Պատահական չէ, որ դարեր շարունակ մարդկանց ամենահասանելի արվեստի ձևերից է եղել հեքիաթը: Հեքիաթում մարդը խորհրդանշանների միջոցով արտահեղել է իր վիշտն ու ցավը, իրականացրել է բարու, գեղեցիկի հանդեպ իր ունեցած մղումն ու ավելի է մարդկայնացել:

Մարտիրոս Մարյան «Հորի Փերին» հեքիաթի նկարազարդում

- ♦ **Կարդո՞ւմ եք արդյոք հեքիաթներ: Հիշե՞ք, հեքիաթը միայն փոքրիկների համար չէ, ինչպես սխալմամբ մտածում են շատերը: Հեքիաթում խտացված են տվյալ ժողովրդի բարոյահոգեբանական առանձնահատկությունները, արժեքային ողջ համակարգը: Անձնավորության աճի ընթացքում կարևոր է հեքիաթին հաղորդակից լինելը: Թե՛ ժողովրդական, թե՛ հեղինակային հեքիաթները տալիս են մտորելու, ապրել-գարգանալու նյութ: Մի անտեսեք դա:**

Արվեստը բազմաբնույթ և բազմաշերտ էրևույթ է, ունի և՛ ժամանցային, կենցաղային շերտ, և՛ բարձրագույն ոլորտ, որտեղ մարդը կարող է շփվել ողջ մարդկության՝ դարերի ընթացքում սրեղծած գլուխգործոցների, գերագույն արժեքների հետ ու չհավորվել որպես մարդկության ու սեփական ազգի սրեղծած մշակութային արժեքներին արժանի ժառանգորդ:

ՀԱՐՑԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ է արվեստը:
2. Ինչո՞ւ է մարդը հասնում ազատության ամենամեծ աստիճանին արվեստում:
3. Ի՞նչ եք կարծում, արվեստում միայն գեղեցի՞կն է արտահայտվում, թե՞ այլանմուշկը, սրորդը: Ինչո՞ւ:
4. Բացարժեք արվեստի առաջացման մասին ուսմունքները:
5. Արվեստի առաջացման մասին ո՞ր տեսակետն էք նախընտրում: Ինչո՞ւ:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

🦋 1. Կազմակերպե՛ք այց թատրոն, համերգ կամ ցուցահանդես: Վերլուծե՛ք արվեստի տվյալ ոլորտի գործը մարդու ստեղծագործական ազատության տեսանկյունից:

🦋 2. Շարունակե՛ք շարադրանքը. «Եթե հրաշագործ լինեի, կստեղծեի մի աշխարհ, որտեղ...»:

ԴԱՍ 10-11. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԱՐՎԵՍՏԻ ՏԱՐՔԵՐ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍԸ

Կան արվեստի բազմաթիվ տեսակներ, և ներկայումս դրանց քանակն ավելանում է, քանի որ տեխնիկայի զարգացումը հնարավորություն է տալիս ստեղծել նորանոր գեղեցիկ երևույթներ: Արվեստի նոր ձևերից են կինոն, լուսանկարչությունը, իսկ նորագույն ձևերից՝ տեսահոլովակները, լազերային գրաֆիկան և այլն:

Արվեստի բազմազանությունն ունի մի շարք պատճառներ: *Պատճառներից մեկը համարվում է այն, որ մարդն ունի փարբեր զգայարաններ, որոնց համար սրեղծել է փարատեսակ արվեստներ:* Օրինակ՝ երաժշտությունը հաճույք է պարգևում ականջին, իսկ ճարտարապետությունը՝ աչքին: *Մեկ այլ պատճառ համարվում է այն, որ մարդն ի վիճակի է ինքնասարտահայտվել փարբեր ձևերով, որոնց առկայությունն էլ ծնում է արվեստի տեսակների բազմազանությունը:* Ստեղծվելով՝ արվեստի իսկական գործերը դառնում են մարդու կյանքի մասնիկը, ուղեկցում նրան՝ կրթելով, դաստիարակելով, գեղագիտական հաճույք պատճառելով, մաքրագործելով, սփոփելով և այլն: Արվեստի բազմազանության հիմնական պատճառներից մեկն էլ այն է, որ իրական բազմազան աշխարհն արտահայտելու համար անհրաժեշտ են փարբեր արտահայտչամիջոցներ, որոնք սրեղծվում են փարբեր արվեստների միջոցներով:

Կա արվեստների դասակարգման մի ավանդական սկզբունք, ըստ որի արվեստները բաժանվում են երեք խմբի՝ տարածական, ժամանակային և տարածաժամանակային արվեստների: *Տարածական արվեստների* գործերն առկա են տարածության մեջ, որտեղ և ընկալվում են, օրինակ՝ ճարտարապետական կառույցները, քանդակները, գեղանկարները և այլն: Տարածական արվեստներ են ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը, գեղանկարչությունը: *Ժամանակային արվեստների* գործերը, թեև ունեն տարածական կրողներ (օրինակ՝ գրքերը, նոտայագրերը և այլն), սակայն իրականացնում են համար ժամանակ են պահանջում (գիրքն «ապրում է» այն կարդալիս, երաժշտությունը՝ լսելիս և այլն): Ժամանակային արվեստներ են երաժշտությունը, գրականությունը և այլն: *Տարածաժամանակային են համարվում այն արվեստները*, որոնց համար որպես ընկալման միջավայր կարևոր են թե՛ տարածությունը, թե՛ ժամանակը: Օրինակ՝ բալետի կամ օպերային ներկայացման համար հարկավոր են հարդարված բեմ և ժամանակ, որպեսզի կատարվի ներկայացումը: Տարածաժամանակային արվեստներ են բալետը, օպերան, թատրոնը, կրկեսը և այլն:

Արվեստները երբեմն դասակարգվում են նաև ըստ կատարման անհրաժեշտության՝ կատարվող և չկատարվող: *Կատարվող են այն արվեստները, որոնք, բացի հեղինակից, կարիք ունեն նաև կատարողի*, օրինակ՝ երգչի, ասմունքողի, պարողի և այլն: Միմֆոնիաների կատարման համար երբեմն անհրաժեշտ է լինում հարյուր հոգանոց և ավելի նվագախումբ, կինոն ստեղծվում է կատարողների մի

մեծ շղթայի միջոցով: *Կան նաև արվեստներ, որոնք կախարման կարիք չեն զգում*, հեղինակն արվեստի գործի միջոցով անմիջապես հաղորդակցվում է մեզ հետ, քանի որ այդ արվեստների գործերը, հեղինակի կողմից ստեղծվելով, ձեռք են բերում ինքնաբավ գոյություն: Օրինակ՝ արձանը, կտավը, կառույցը և այլն: Սակայն երկու դեպքում էլ արվեստը կարիք ունի ընկալող-հասկացող մեկնաբանողի, առանց որի չի կարող գոյություն ունենալ:

Միջնադարի հայ մեծ մտածող **Գավիթ Անհաղթ** արվեստները բաժանում էր օգտակար և անօգուտ արվեստների՝ գտնելով, որ, օրինակ, հյուանությունն օգտակար արվեստ է, իսկ լարախաղացությունը՝ ունայն, անօգուտ:

Կան արվեստի բազմաթիվ տեսակներ: Ստորև խոսք կլինի արվեստի որոշ տեսակների մասին:

Դեկորատիվ-կիրառական արվեստ: Արվեստի այս տեսակի նպատակն է ստեղծել կենցաղի առարկաներ և ձևավորել մարդու միջավայրը գեղեցիկի կանոններով: Կիրառական արվեստի ստեղծագործություններ պահպանվել են հնագույն ժամանակներից: Դրանցից են նրբագույն զարդանախշերով զավաթները, զարդատուփերը, սափորները, կահույքի տարբեր դետալներ և այլն: Դեկորատիվ արվեստների ստեղծագործություններ են դռների գեղեցիկ բռնակները, երկաթյա ցանկապատերը, պատուհանի զարդանախշված ապակիները՝ վիտրաժ, և այլն: Դեկորատիվ-կիրառական արվեստն իր հերթին ունի բազմաթիվ ենթատեսակներ՝ ոսկերչություն, արծաթագործություն, գորելեն, մաքրամե, ուլունքագործություն և այլն: Դեկորատիվ-կիրառական որևէ արվեստի տիրապետելն ու դրանով ժամանցի պահերին զբաղվելը հնարավորություն է տալիս իրականացնել գեղեցիկի սեփական պատկերացումները, հանգստանալ ու լիցքաթափվել:

Արծաթե գոյի և դաշույն Արցախից (XIX դ.)

◆ **Տիրապետում եք դեկորատիվ-կիրառական արվեստի որևէ տեսակի:**

Ճարտարապետություն: Դեկորատիվ-կիրառական արվեստների նման ճարտարապետությունը պատկանում է արվեստի հնագույն տեսակների շարքին: Այն ծնունդ է առնում հեռավոր անցյալում, երբ մարդը, չբավարարվելով քարանձավներում, այրերում, ծառերի փչակներում ապրելով, ստեղծում է իր համար արհեստական կացարաններ: Սակայն ամեն մի շինարարություն ճարտարապետու-

թյուն չէ: Ծնվելով կառուցելու անհրաժեշտությունից՝ *ճարտարապետությունը դառնում է արվեստ, որի նպատակն է իրական տարածության շեփոխումը գեղեցկության կանոնների համաձայն, այնպիսի կառույցների սրեղծումը, որոնք և՛ հարմարավետ են, և՛ ներդաշնակ*: Ծարտարապետության միջոցով մարդիկ «մարդկայնացնում» են շրջակա միջավայրը՝ բավարարելով իրենց թե՛ նյութական, թե՛ հոգևոր պահանջմունքները: Ծարտարապետությունն արտացոլում է տվյալ դարաշրջանի մարդու հուզական աշխարհը, մտածելակերպը, վերաբերմունքն աշխարհի հանդեպ: Ծարտարապետական կառույցները նույնիսկ թելադրում են վարվելակերպի որոշակի կանոններ:

- ◆ **Հայկական եկեղեցիների մուտքերը ցածր են արված, որպեսզի եկեղեցի մտնողն ակամա խոնարհվի: Իսկ գմբեթներում արված լուսանցքներն այնպես են կառուցված, որ եկեղեցու ներսում մարդն ակամա հայացքը հառում է դեպի երկինք: Երկու դեպքում էլ նպատակը մեկն է՝ եկեղեցի մտնողին զգացնել տալ աստվածայինի մեծությունը: Կամ այլ օրինակ. Գառնիի հեթանոսական տաճարի աստիճաններն այնպես են կառուցված, որ համարյա հնարավոր չէ հենց այնպես, մանրիկ քայլերով մտնել տաճար կամ դուրս գալ այնտեղից: Այդ աստիճաններով բարձրանալ կամ իջնել կարող ես միայն հանդիսավոր դանդաղ քայլով: Հանդիսավորության տանում է ճարտարապետական լուծումը, քանի որ տաճարը նույնպես աստվածների սպասարանն էր, և ի միջի այլոց տաճար մտնել պարզապես չի հաջողվի:**

Ժիրայր Օրաբյան
«Ընդանիք»

Գեղանկարչությունը հարթության վրա իրական աշխարհի պատկերումն է, որին հասնելու համար նկարիչը լուծում է բազմաթիվ խնդիրներ. հեռանկար, լույս, ստվեր, գույների համադրություն և այլն: Հնագույն նկարներն արվել են՝ ելնելով գործնական նպատակներից: Նախնադարի նկարիչները պատկերել են որսի կենդանուն՝ հույս ունենալով «հմայել» նրան, որպեսզի որսի ժամանակ կենդանին բռնվի: Դիմանկարներ արել են, որպեսզի փոխանցեն հեռվում գտնվող մարդկանց, օրինակ՝ հարսնացու-վիեսացուներին: Սակայն գեղանկարչության հիմնական նպատակը գեղագիտական հաճույք և մտորում առաջացնելն է: Դա է պատճառը, որ լուսանկարչության հայտնագործումից հետո գեղանկարչությունը չդադարեց գոյություն ունենալ: Գեղանկարչի խնդիրն իրականության պատկերավոր արտադրումն է, գեղանկարիչն իր տեսած իրականության մեջ վեր է հանում հոգևոր բովանդակությունն ու այն ներկայացնում է դիտողին խորհրդանշանների, ընդհանրապես գեղարվեստական պատկերի միջոցով: Իրականության խորքային էությունը ցույց տալու նպատա-

կով գեղանկարիչը երբեմն կարող է խեղաթյուրել իրերի իսկական գույները, համամասնությունները, ընդհանրապես ողջ տեսքը: Օրինակ՝ ցույց տալու համար մարդու մեջ եղած տազնապը՝ նկարիչը կարող է պատկերել ոչ թե երկու իրական աչք, այլ երեք կամ ավելի: Գեղանկարչությունը կարծես կառուցում է մի նոր աշխարհ ու հանձնում այն դիտողի դատին:

Երաժշտությունը, ըստ որոշ մտածողների, արվեստի տեսակներից բարձրագույնն է, քանի որ *այն հնարավորություն է տալիս անմիջականորեն զգալ ներդաշնակությունը, վեհ-գեղեցիկն ու տիեզերական անսահմանությունը՝ չդիմելով տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներին միմյանցից բաժանող խոսքի օգնությանը: Ի տարբերություն հողաբաշխ խոսքն օգտագործող արվեստների՝ երաժշտությունը հասանելի է բոլոր ազգությունների մարդկանց, քանի որ անմիջապես դիմում է մարդու հուզական ապրումների ու զգացմունքայնության աշխարհին: Երաժշտությունն իր նպատակին հասնում է ձայնի միջոցով: Չայնը կարող է լինել մարդու (վոկալ, օրինակ՝ սոպրանո, բարիտոն և այլն) և գործիքային (օրինակ՝ դուդուկ, դիոլ, ջութակ և այլն): Երաժշտության միջոցով մարդն արտահերոն է իր ներսում եղածը, միաձուլվում է այլ մարդկանց ու ողջ բնությանը, կարծես «գրկում է» աշխարհը: Երաժշտությունը կարող է օգտագործել նաև խոսքը՝ պոեզիան: Այս դեպքում ծնվում է երգը, որի լավագույն օրինակներում կա երաժշտության և խոսքային բովանդակության միաձուլում ու ազդեցության ուժգնացում (օրինակ՝ Կանաչյանի օրորոցայինը, «Հորովելը» և այլն):*

Պարը երաժշտության «արձագանքն է», *ռիթմիկ մեղեդու ազդեցությամբ մարդկային մարմնի շարժումների ամբողջությունը*, որը բացահայտում է մարդկանց բնավորությունները, հոգեվիճակները, զգացմունքներն ու մտքերը և այլն: Երաժշտության նման պարը ևս հնագույն ժամանակներում է ծագել: Մարդաբանները գտնում են, որ ամենահին արվեստն է սա, քանի որ ռիթմիկ շարժումներ կատարելու պահանջմունքը մարդու մեջ առկա է բնությունից: Մեր նախնիներն ապրում էին բնության ռիթմերով, որոնց արտացոլումն էին կրակի կամ որսի ակնկալվող գոհի շուրջ կատարվող պարերը: Պարի հնագույն ձևերը եղել են տարբեր կենդանիների կամ թռչունների շարժումների նմանակումները: Պարի շնորհիվ մարդը նույնպես միանում է ողջ տիեզերքին, ինչպես նաև իր նախնիներին: Պահպանելով ու պարելով նախորդ սերունդների ստեղծած պարերը՝ մենք համակվում ենք նրանց զգացումներով, ապագայի հանդեպ հույսով, ապրելու և գործելու վճռականությամբ: Պարելով այլ ազգությունների մարդկանց ստեղծած պարերը՝ մենք զգում ենք մեր ընդհանրությունը որպես մարդ էակներ: Երաժշտության նման պարը նույնպես ծնունդ է առնում ժողովրդի

«Ֆրեդերիկ Շոպենի դիմանկարը»
գործ՝
Էժեն Գեյսկրուայի

ներսում, ապա մասնագետների կողմից մշակվելով՝ ծնունդ է տալիս դասական պարհին՝ բալետին:

Գրականությունն *իրականության գեղարվեստական վերարտադրումն է խոսքի միջոցով*: Այս արվեստի անվանումը կապված է «գիր» բառի հետ, և թվում է, թե գրականությունը ծնունդ պետք է առներ գրի առաջացման հետ: Սակայն քանի որ խոսքը եղել է շատ ավելի վաղ, ապա գրականության միջոցով գրված-պահպանվածի հիմքը կազմող մի սեծ մաս «խոսվել-ասվել-պահպանվել»՝ բանահյուսվել է շատ ավելի վաղ: Մարդկանց հնագույն առասպելները, ասքերը, ավանդագրույցները սերնդեսերունդ պատմվել փոխանցվել են՝ հասնելով գրավոր մշակույթի դարաշրջան ու գրի առնվել՝ պահպանվելով ընթերցող հասարակության համար: Գրականությունն առանձնանում է արվեստի մյուս տեսակներից մարդու վրա իր ունեցած ազդեցությամբ: Եթե երաժշտական ձայնային կամ գեղանկարչական գունային պատկերները ոմանց համար կարող են անհասկանալի, դժվարընկալելի լինել, ապա գրականության «բջիջը» խոսքն է, որն այս կամ այն չափով հասու է տվյալ լեզվով խոսող բոլոր մարդկանց: Գրականությունն ազդում է խոսքով, բացահայտում է մարդու ներաշխարհը, իրականության հանդեպ վերաբերմունքը, կրթում դաստիարակում է նրան՝ սովորեցնելով հույզ-զգացմունքների նրբություն, ճաշակ, իրականությունն ընկալելու խորք և այլն: Ներկայումս տեխնիկական նորագույն միջոցների հայտնագործումը, ցավոք, հաճախ հետին պլան է մղում գրականությունը: Սակայն մարդու հոգեկան աշխարհը ձևավորելու իր հզորությամբ այսօրվա նորագույն արվեստները դեռ չեն կարող համեմատվել գրականության հետ: Իհարկե, կինոն, հեռուստատեսությունը օժտված են մարդու ժամանցն իրականացնելու մեծագույն ներուժով, սակայն ընթերցանությունն ունի մի խորք, որին նշված արվեստներն ի վիճակի են հասնել հազվադեպ, միայն իրենց բարձրագույն դրսևորումներում: Արվեստի որոշ այլ տեսակներ (կինո, թատրոն, օպերա և այլն) «ածանցվում են» գրականությունից՝ հենվելով գրավոր տեքստերի, խոսքային նկարագրությունների վրա: Իսկ դերասաններն այն մարդիկ են, որոնք սերտում ներկայացնում են գրավոր խոսքը:

Ընթերցանությունը չի կարելի փոխարինել որևէ այլ բանով, այլ գեղարվեստական տպավորությունները հրաշալի են, բայց ընթերցանության ժամանակ (եթե ընթերցվում է արվեստի բարձրարժեք գործ) ընթերցողը նույնպես ստեղծագործում է, մտովի վերարտադրում է իրականությունը, ստեղծում է կերպարներ և այլն:

♦ **Մտորե՛ք հետևյալ խմատախոսության շուրջ. «Խոնարհվի՛ր գրքի վրա, որպեսզի բարձրանաս»:** Համաձայ՞ն եք արդյոք: Ինչո՞ւ:

Թատրոնն *արվեստի այնպիսի տեսակ է, որում աշխարհի գեղարվեստական յուրացումն իրականացվում է բեմական գործողության միջոցով*: «Թատրոն» բառն ունի հունական ծագում և նշանակում է ներկայացման տեղ: Դա է պատճառը, որ թատրոն են կոչվում նաև այն շինությունները, որտեղ տրվում են ներկայացումներ: Թատրոնը կոլեկտիվ ստեղծագործության մի տեսակ է, որտեղ ի մի են բերվում դրամատուրգի, ռեժիսորի, բեմանկարչի, երաժշտության հեղինակի, հա-

գուստի նկարչի և, ամենակարևորը, դերասանի ջանքերը: Թատերական արվեստի «շինանյութը» կենդանի մարդն է, դերասանը, որն իր ողջ էությանը մարմնավորում է կերպարը՝ փորձելով հանդիսատեսին ներկայացնել վերջինիս ներաշխարհը, գործողություններն ու դրդապատճառները և այլն: Թատրոնի ազդեցությունը հանդիսատեսի վրա իրականանում է բեմում «ապրող» դերասանների հետ անմիջական շփմամբ: Հանդիսատեսն ապրումակցում է կերպարներին, ինքն

Արվյանի դրամատիկ փիկնիկային քապրոնի ներկայացման պահ, ռեժիսոր՝ Աշոտ Չքչյան

իրեն նույնացնում նրանց հետ՝ միաժամանակ հասկանալով, որ այն, ինչ կատարվում է, խաղ է, պայմանականություն: Թատերական արվեստն ունի զարգացման երկար պատմություն. մեկ ներկայացնողից մինչև մեծ կոլեկտիվներ, բացօթյա ներկայացումներից մինչև բարդ տեխնիկայով ու հարդարանքով բեմեր: Սակայն թատրոնի նպատակը նույնն է. բեմական գործողությամբ արտացոլել իրական կյանքը՝ երբեմն օգտագործելով հեզանքը՝ որպես ինքնամաքրման միջոց ու հանդիսատեսին հնարավորություն տալով նայել իր ներսն ու կատարել ինքնավերլուծություն: Թատերական արվեստի ենթատեսակներից են տիկնիկային թատրոնը, մնջախաղը, երգիծական կոմեդիան, դրամատիկ թատրոնը և այլն:

- ♦ **Այցելո՞ւմ եք թատրոն, թե՞ բավարարվում եք հեռուստացույց դիտելով: Գիտե՞ք, թե ինչ ներկայացումներ են բեմադրվում հայկական թատրոններում:**

Լուսանկարչություն: 1839 թվականին ֆրանսիացի գյուտարար Դագերն առաջին անգամ հանրության դատին ներկայացրեց արժաթյա փթեղների վրա արված պատկերներ: Դրանք առաջին լուսանկարներն էին, որոնց վրա պատկերված էին Լուվրը, Փարիզի Աստվածամոր տաճարը, Սենայի ափը և այլն: Այդ ժամանակից ի վեր լուսանկարչական ապարատները մեծ զարգացում են ապրել: Այսօր արդեն լուսանկարել կարող են բոլորը, բայց յուրաքանչյուր լուսանկար արվեստ չէ: *Լուսանկարչական արվեստի խնդիրն է հոգևոր բովանդակություն դնել արտապատկերվող իրականության մեջ, դիրտորդին փոխանցել ոչ միայն և ոչ այնքան իրականության արտապատկերը, որքան այդ*

Ժամեր Քիրիշյան. «Ընդհանիր»

իրականության հանդեպ լուսանկարիչ-հեղինակի վերաբերմունքը: Հետևապես զարմանալի չպետք է լինի, որ լուսանկարչական արվեստում չեն բավարարվում բնության, մարդու կամ մարդու ստեղծած հրաշալիքների արտացոլմամբ, այլ օգտագործում են մի շարք հնարքներ ու ստանում գոյություն չունեցող երևույթներ պատկերող լուսանկարներ: Համակարգչի միջոցով կարելի է իրար կպցնել լուսանկարների ցանկացած դետալներ, ցանկացած համակցություններով: Բայց դա կհամարվի արվեստ միայն այն դեպքում, երբ պարունակի իրականության ստեղծման կամ վերարտադրման հոգևոր տարր, երբ դիտորդին դրդի մտածել:

- ◆ **Վերցրե՛ք լուսանկարչական ապարատ ու փորձե՛ք ձեզ շրջապատող իրականության մեջ գտնել լուսանկարելու արժանի դրվագներ: Լուսանկարներով ստեղծե՛ք վահանակ:**

Կինոն արվեստի նոր տեսակներից է, որն առաջացել է նախանցյալ դարավերջին: «Կինո» բառը ծագում է հունարեն «կինեո»՝ շարժել, շարժվել բառից: Արվեստի այս տեսակն այսպես է կոչվել, քանի որ կինոյի գյուտարարներ Լյումիեր եղբայրներին հաջողվել է շարժել պատկերները՝ դրանց հաղորդելով կյանք: 1895 թվականին մարդիկ առաջին անգամ պատին փակցված սավանի վրա տեսան դեպի իրենց սլացող շոգեքարշ: Հանդիսատեսներից շատերը տեղներից թռան, քանի որ նրանց թվաց, թե ուր որ է շոգեքարշը կտրորի իրենց: Այդ պահից ի վեր սկսեցին կատարելագործել շարժանկարներ ցուցադրող գործիքները: 1930-ականներին «համր» նկարները դարձան «խոսուն», կինոյում կատարվեց պատկերի ու ձայնի համադրում, իսկ անցյալ դարի կեսերից ստեղծվեց գունավոր ֆիլմարտադրությունը: Կինոն դարձավ XX դարի ամենաազդեցիկ արվեստներից մեկը, իրականության վառ, գունեղ պատկերման իր կարողությամբ այն նվաճեց բազմաթիվ մարդկանց սրտերը: Ստեղծվեցին կինոարտադրության օջախներ, որոնք ստացան «երազանքների ֆաբրիկա» անվանումը, քանի որ կինոյի շնորհիվ մարդիկ հնարավորություն ստացան «ճամփորդել» տարածության ու ժամանակի մեջ, տեսնել վայրեր ու մարդկանց, որոնց իրական կյանքում դժվար թե երբևէ հանդիպեին: Կինոյի զարգացումը շարունակվում է առ այսօր: Այժմ արդեն իրականություն են եռաչափ տարածական ցուցադրումները, երբ հատուկ ակնոցների միջոցով հանդիսատեսն իր «քթին շատ մոտ» է տեսնում ամեն ինչ և երբեմն շոգեքարշ տեսած առաջին հանդիսականների նման ընկնում է աթոռից, քանի որ մտածում է, թե իր վրա է ընկնում, օրինակ, ժայռից պոկված քարը:

Կինոն ունի հանդիսականի վրա ազդելու բազմազան հնարավորություններ, ահռելի ներուժ, սակայն բարձրարժեք արվեստի գործ ստեղծելը կինոյում շատ բարդ է ու ծախսատար: Դա է պատճառը, որ ներկայումս հանդիսատեսին ավելի

հաճախ մատուցվում են նորօրյա իրականության մաս դարձած «օճառային օպերա» հորջորջվող անվերջանալի սերիալները: Դրանք իրենց հետ բերում են բավական լուրջ վտանգներ: Որպես կանոն, սերիալները ոչ թե արվեստագետի, այլ արհեստավորի ստեղծագործություններ են, դրանցում օգտագործվում են մտակաղապարներ, գովազդվում են վարքի՝ երբեմն ոչ ցանկալի ձևեր: Եթե հեղինակները կամ կատարողներն օժտված չեն տաղանդով, ապա երբեմն որևէ երևույթ քննադատելու մղումով իրականում դրա տարածմանն են նպաստում: Երեխաների համար սերիալներն էլ ավելի վտանգավոր են, քանի որ եթե ձևավորված հասուն մարդու համար դրանք ծառայում են որպես յուրատեսակ ժամանակ սպանելու գործիք, ապա նոր ձևավորվող անձի վրա դրանք ունենում են կրկնակի վնասակար ազդեցություն՝ ծնելով զանգվածային հասարակության անդեմ, «բոլորի նման» մարդ: Երեխաները երբեմն նմանակում են սերիալային հերոսների անտրամաբանական վարքը, անհասկանալի դրդապատճառներ ունեցող արարքները, գեղագիտական տեսանկյունից կասկածելի խոսելաոճը և այլն:

Թարթոնի և կինոյի սիրված դերասան Միկե Սկրպչյանը երեխաների աչքերով

Կինոն նույնպես ունի տարատեսակներ. մուլտիպլիկացիոն կամ անիմացիոն ֆիլմեր, գեղարվեստական, հանրամատչելի, վավերագրական կինոնկարներ և այլն: Կինոարվեստի բարձրարժեք գործերն անուրանալի ազդեցություն են թողնում մարդկանց վրա, շատ արտահայտություններ կինոնկարներից մտնում են կյանք և ուղեկցում մարդկանց, *կինոն հնարավորություն է տալիս իրականության խոհափիլիսոփայական ընկալման՝ մարդուն տալով «նոր տեսողություն», երբ սովորական իրականությանը մարդը սկսում է նայել ռեժիսորի աչքով:*

Հեռուստատեսություն: Ինչպես լուսանկարչության, այնպես էլ հեռուստատեսության դեպքում չեն դադարում վեճերն այն խնդրի շուրջ՝ արդյոք արվեստ է այն: *Հեռուստատեսությունն իրականության վերարտադրումն է ու դրա փոխանցումը բավական մեծ հեռավորությունների վրա:* Տարածված է այն կարծիքը, թե հեռուստատեսությունը միջնորդ է արվեստի տարբեր տեսակների ու հանդիսատեսի միջև: Ներկայումս արբանյակների շնորհիվ երկրագնդի ցանկացած կետից կարելի է որսալ տարբեր հեռուստատեսային ալիքներ: Հեռուստատեսությունում շատ բան կա. այն *ինֆորմացիայի՝ տեղեկույթի փոխանակման և զանգվածային դարձնելու ժամանակակից միջոց է, արվեստի տարբեր տեսակների ժողովրդականացման եղանակ, պատմության տարեգրությունը հիշեցնելու գործիք, գիտատեխնիկական նվաճումներին հաղորդակից դարձնող միջոց և այլն:* Հեռուստատեսությունն այսօր երևի թե ամենամեծ լսարանն ունի, ինչի շնորհիվ դարձել է ազդեցիկ երևույթ հասարակության կյանքում: Հազարավոր մարդիկ իրենց բնակարաններում միաժամանակ վերապրում են նույն իրադարձությունները (սպոր-

տային խաղ, համերգ, փառատոն, քաղաքական հանդիպումներ և այլն): Բացի իր կատարած միջնորդի դերից (համերգ ցուցադրելիս հեռուստատեսությունը նպաստում է երաժշտության տարածմանը, կինոֆիլմ ցուցադրելիս՝ կինոյի և այլն), հեռուստատեսությունը ստեղծում է նաև արվեստի՝ միայն իրեն բնորոշ տարատեսակներ՝ այսպես կոչված զանազան նախագծեր, իրական ցուցադրումներ (ռեալիթի շոու), հեռուստակամուրջներ, հեռուստաքննարկումներ և այլն: Առանձնապես հաջողված է հեռուստաթատրոնը:

Հեռուստատեսային արվեստի նորագույն ենթատեսակներից է տեսահոլովակը: Այսօր համակարգչային տեխնիկայի և բջջային հեռախոսների շնորհիվ իրականություն են դառնում նաև «պատվիրվող հեռուստաալիքները», որոնք ունեն միայն ընդհանուր ուղղվածություն (ցուցադրում են կինոնկարներ, տեսահոլովակներ կամ ֆուտբոլային խաղեր), իսկ թե այս կամ այն պահին ինչ կցուցադրվի, կախված է պատվիրող հանդիսատեսների ցանկությունից: Համակարգչային լեզուն օգտագործելով՝ նման ալիքներն իրենց կոչում են ինտերակտիվ՝ փոխներգործուն: Հեռուստատեսությունն ունի մշակույթի արժեքների ժողովրդայնացման մեծագույն ներուժ, սակայն, ցավոք, ելնելով անմիջական շահույթի շարժառիթներից ու գովազդատուների ցանկություններից, հաճախ այն ավելի շատ նպաստում է հեշտ յուրացվող, բայց ցածրարժեք գործերի տարածմանը: Հեռուստատեսություն դիտելն ուշադիր ընտրություն կատարելու դեպքում կարող է զարգացնել հանդիսատեսին, սակայն չպետք է մոռանալ, որ չափն այստեղ նույնպես կարևոր է, քանի որ թեպետ հետաքրքիր հաղորդումները կարող են շատ լինել, սակայն անշարժ նստած ժամերով դիտելն ընդարմացնում է մարմինը, ինչպես նաև միտքը և ստեղծագործել-որոնելու փոխարեն դրդում լինել պասիվ սպառող:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀՄՄՐ

1. Փորձե՛ք Դավիթ Անհաղթի դասակարգմանը հետևելով՝ բաժանել վերոնշյալ արվեստներն ըստ օգտակար կամ անօգուտ լինելու: Ի՞նչ հետևությունների կարող եք հանգել: Իսկ կա՞ն արդյոք արվեստի վնասակար տեսակներ:
2. Կա՞ արվեստի որևէ տեսակ, որի մասին նշված չէ: Գտե՛ք տեղեկույթ այդ արվեստի մասին ու բերե՛ք դասարան:
3. Հնարավո՞ր է դասակարգել արվեստի տեսակներն ըստ մարդու վրա ունեցած ազդեցության: Ինչո՞ւ: Եթե այո՛, ապա ի՞նչ հերթականությամբ:
4. Ի՞նչ եք կարծում, համակարգիչը և ինտերնետը արվե՞ստ են, թե՞ ոչ: Մեկնաբանե՛ք ձեր պատասխանը:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

 Ընտրե՛ք արվեստի մի տեսակ ու դրա մասին պատրաստե՛ք հիմնարկական հաղորդում: Օգտագործե՛ք հանրագիտարաններ, տեղեկագրքեր, ինտերնետ և այլն:

ԹԵՄԱ 4. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻՂԵԱԼ ԵՎ ՃԱՇԱԿ

ԴԱՍ 12. ԻՆՉ Է ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻՂԵԱԼԸ

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍՏԸ

Ամեն արվեստ արտահայտում է իր ժամանակի իդեալը, ուրեմն այն հասկանալու, ճաշակելու համար պետք է հասկանալ այդ ժամանակի իդեալը և այդ ժամանակի միջոցները, արտահայտչական տեխնիկան: Միջոցները սրեղծում են իդեալ, և իդեալը սրեղծում է միջոցներ: Օրինակներ՝ Եզրիպոս – քարը և հավիրենականությունը. Հունաստան – մարմարը և երկնային գեղեցկությունը:

Երվանդ Քոչար

Իդեալն ինչ-որ բանի կատարելարիպն է, այն բարձրագույն վիճակը, որին կարող է հասնել իրական առարկան կամ երևույթը: «Իդեալ» բառը ծագում է հունարեն «իդեա» բառից, որը նշանակում է գաղափար, կերպար, տեսիլ: Իդեալը պատկերացնելու համար մարդիկ վերանում են իրական առարկաների կամ երևույթների մի շարք հատկություններից՝ թողնելով միայն ամենակարևոր հատկությունները, որոնք էլ կազմում են իդեալի էությունը (օրինակ՝ ֆիզիկայում օգտագործվում է «իդեալական գազ» հասկացությունը, որն ընդամենը գիտական վերացարկում է):

- ◆ **Ի՞նչ եք կարծում, կա՞ն արդյոք իդեալական մարդիկ, պետություններ, կա՞ արդյոք իդեալական ընկերություն: Ինչո՞ւ:**

Իդեալը նպատակ է, որին ամբողջովին հասնելն անհնար է, քայց որը հանդես է գալիս որպես կողմնորոշիչ, բացարձակ, և որին հասնելու չգրումը մարդկանց դրդում է գործել: Իդեալի ընտրությունը կամ ձևավորումը կատարվում է առանձին մարդու և հասարակությունների գոյության տարբեր փուլերում, տարբեր ձևով: Եթե երիտասարդների իդեալը գեղեցիկ մարմնաձևեր ունեցող մարդը կարող է լինել (հետևաբար նրանք կգբաղվեն մարմնակրթությամբ, պարով՝ իրենց իդեալին նմանվելու համար), ապա հասուն տարիքի մարդու համար իդեալ կարող է լինել ինքնարտահայտված, ինքն իրեն գտած, իրենում եղած պոտենցիալ իրականացրած մարդը՝ անկախ արտաքին համամասնություններից: Իմաստասերների պնդմամբ՝ իդեալներ չունեցող մարդիկ կարող են վտանգավոր լինել հասարակության համար...

- ◆ **Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ...**

Կարող են լինել տարբեր իդեալներ. պետության, հասարակական հարաբերությունների, բարոյականության և այլն: Նման իդեալները, որպես կանոն, հան-

դես են գալիս որպես ուղենիշ՝ իրականում մնալով անհասանելիի ոլորտում: Բայց կա մի իդեալ, որն իրականանում է, այսինքն՝ ձեռք է բերում առարկայական, ընկալելի կերպար: **Դա գեղագիտական իդեալն է, որը ծնվելով մարդկանց հոգևոր որոնումներում՝ մարմնավորվում է արվեստի գործերում:**

Գեղագիտական իդեալը գեղեցիկի կատարելատիպն է: Չկա մեկ ընդհանուր գեղագիտական իդեալ ողջ մարդկության կամ մարդկային հասարակության ապրած բոլոր դարաշրջանների համար: Ընդհակառակը, *յուրաքանչյուր դարաշրջանի, յուրաքանչյուր մշակույթի բնորոշ է գեղեցիկի սեփական իդեալը:* Ընդ որում՝ *յուրաքանչյուր գեղագիտական իդեալ կառուցվում է մարդու որոշակի իդեալի հիման վրա*, քանի որ, ինչպես ժամանակին նկատել է հին հույն իմաստասեր **Պրոպագորասը**. «Մարդն է բոլոր իրերի չափանիշը»: Այսինքն՝ բոլոր իրերին իմաստ հաղորդողը, դրանք ճանաչողն ու տվյալ դեպքում գեղեցիկ համարողը մարդն է:

Առաջին հայացքից թվում է, որ արվեստագետները գլուխգործոցներ, իրոք իդեալական գեղեցկություններ են ստեղծում՝ ելնելով իրենց ներսում եղած անհատական հակումներից ու իրենց սեփական արժեքային համակարգից: Սակայն առավել խորը վերլուծության ժամանակ պարզվում է, որ *յուրաքանչյուր դարաշրջանի մարդիկ, գիտակցված թե՛ սկսմամբ, ունենում են ընդհանուր մղումներ, պատկերացումներ, որոնց հիմքում ընկած է լինում իրենց դարաշրջանում կամ մշակույթում ընդունված չափանիշների ամբողջությունը:* Օրինակ՝ անտիկ քանդակագործության, ճարտարապետության հիասքանչ գործերում արտացոլված գեղագիտական իդեալը հիմնվում էր ներդաշնակ, մեծ տիեզերքի համանմանությամբ իրեն փոքր տիեզերք համարող մարդու իդեալի վրա: Միջնադարյան Եվրոպայի գուսպ, հոգեկան կատարելությունը մարմնականից գերադասող գեղագիտական իդեալն իր հիմքում ուներ աստվածամեծար կրոնական մարդու կատարելատիպը: Իսկ Վերածննդի վարպետները ստեղծեցին առ այսօր չգերազանցված արժեքներ, քանի որ նրանց գեղագիտական իդեալը ելնում էր ունիվերսալ, կատարյալ, աստվածային մարդու իդեալից: Ինչ խոսք, *չի կարելի անտեսել արվեստագետի անհատականությունն ու փիրապետող հասարակական չափանիշներին հակադրվելու կարողությունը, սակայն գեղագիտական իդեալն արտահայտում է, այսպես ասած, դարաշրջանի ոգին, որի շրջանակներում փարբեր ստեղծագործողներ կարող են արարել լրիվ փարբեր գեղեցկություններ:*

Հովհաննես Այվազովսկի. «Փոթորկի մեջ»

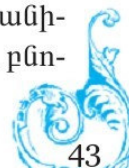
Գեղագիտական իդեալն իրականանում է ոճի ու ճաշակի միջոցով: **Ոճը այն չեն է, որով արվեստագետը նյութականացնում է իր հոգում եղած իդեալը:** Ոճն ունի բովանդակային և ձևական կողմեր: **Քովանդակային կողմն** այն է, թե ինչպիսի բովանդակություն է ընտրում հեղինակն իր իդեալը մեզ հասցնելու համար: Օրինակ՝ պատկերելով բնության ահեղ երևույթ՝ փոթորիկ ծովի վրա՝ **Հովհաննես Այվազովսկին** պատկերել է ազատ մարդու իր իդեալը. նույն բանը նա կարող էր անել նաև այլ բովանդակության ներկայացմամբ: **Ոճի շեղանկ կողմն** իրականանում է գույների, տարածական ձևերի, բառապաշարի և այլ հանգամանքների ընտրությամբ, որոնք բառի բուն իմաստով ձևավորում են իդեալը (հասկանալի է, որ արվեստի տարբեր տեսակներում ձևերի ընտրությունը պետք է տարբեր լինի): Օրինակ՝ **Արշի**

Արշի Գորկի «Նկարիչն ու իր մայրը»

Գորկին «Նկարիչն ու իր մայրը» կտավում, ձգտելով ցույց տալ կորցրած երջանկության կարոտախտն ու ցավը, չի պատկերել մոր ձեռքերն ամբողջությամբ՝ դրանց փոխարեն սպիտակ ներկաբիծ թողնելով: Աստիճանաբար խտացնելով իրեն համակած տազնապի ու անելանելիության զգացումների ներկայացումը՝ Գորկին հետագայում հրաժարվում է կոնկրետ ձևերի պատկերումից՝ նկարելով վերացական խորհրդանիշներ, որոնք արտահայտում են ցավ, կորուստ, կարոտախտ և այլն: Այն ոճը, որով նկարում էր մեր մեծ հայրենակիցը, հետագայում անվանվեց *վերացական էքսպրեսիոնիզմ*¹:

Ոճն արվեստագետին հնարավորություն է տալիս ընկալողին ներկայացնել իր գեղարվեստական ճաշակը: Իսկ ի՞նչ է ճաշակը: **Ճաշակը մարդու հոգևոր կերպվածքի այնպիսի բնութագիր է, որի շնորհիվ վերջինս կարողանում է գեղեցիկը, վեհը, ներդաշնակը զանազանել ոչ գեղեցիկից, աններդաշնակ-անհամամասնականից:** Եթե ոճի խնդիրը հուզում է հիմնականում ստեղծագործողին (թեպետ կարող է լինել նաև խոսելու ոճ, շփվելու, մտածելու ոճ և այլն, որը բնորոշ է բոլորիս), ապա ճաշակի ձևավորման խնդիրը շատ կարևոր է տվյալ հասարակությունը կազմող բոլոր անհատների համար: *Ճաշակն առաջանում է համապատասխան գեղագիտական իդեալի շրջանակներում. չի կարող լինել վերացական ճաշակ բոլոր ժամանակների ու մշակույթների մարդկանց համար:* Այս երևույթը վաղուց է նկատվել, երբ մեր նախնիները պնդել են, թե ճաշակի հարցերում անիմաստ է վիճաբանելը: Սակայն յուրաքանչյուր մարդ ունի նաև միայն իրեն բն-

ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

**Մերգեյ Փարաջանովի
տուն-քանդարանի տրահներից մեկը**

րոշ ճաշակի զգացում, որում արտա-
ցովում են նրա անկրկնելիությունն
ու անհատական աշխարհընկալու-
մը:

*Ժամանակակից մարդն առավել
քան երբևէ ունի հնարավորություն
ձևավորելու նուրբ ճաշակ, քանի որ
կարող է շփվել մարդկային մշակույ-
թի ողջ գանձարանի հետ: Թանգա-
րանները, ցուցահանդեսները, գր-
քերն ու թատրոնները և արվեստի այլ
տեսակների գործերն այսօր հասա-
նելի են բոլորին: Եվ մեզանից ամեն
մեկի պարասիսանարվությունն է*

*չբավարարվել մեզ հրամցվող էժան, ցածրարժեք ժամանցային արվեստի գործե-
րով, որը տարածվում է հիմնականում հեռուստատեսության միջոցով, այլ չգրե-
լու մարդկության կողմից սրեղծված բարձրարժեք գործերին, որոնք առկա են
մեր հասարակության մշակութային կյանքի բազմաթիվ ոլորտներում: Ծաշակի
ձևավորումն անվերջանալի գործընթաց է, որը մարդուն ուղեկցում է ողջ կյանքի
ընթացքում: Սակայն պատանեկության և երիտասարդության տարիները շատ
կարևոր են, քանի որ մարդկանց մեծամասնությունը, ձևավորելով որոշակի ճա-
շակ, հետագա ողջ կյանքում հետևում է դրան:*

- ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ**
1. Ի՞նչ է գեղագիտական իդեալը:
 2. Ի՞նչ գեղագիտական իդեալներ կարող եք նշել:
 3. Ի՞նչ է ոճը: Ի՞նչ դեր ունի այն գեղագիտական իդեալի սրեղծման մեջ:
 4. Ի՞նչ է գեղագիտական ճաշակը:
 5. Արվեստի այն գործերը, որոնց հետ առնչվում եք, ըստ ձեզ, բարձրաճաշակ են, թե՞ ցածրաճաշակ: Ինչո՞ւ:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

 Հետազոտություն կատարեք ձեր համայնքում. քարտեզագրե՛ք ձեր հա-
մայնքը՝ նշելով նրանում եղած ճարտարապետական կառույցները, քանդակնե-
րը, խճանկարները և այն ամենը, ինչը գեղեցիկ է: Ուսումնասիրե՛ք այդ գործերից
մեկ-երկուսի պատմությունը, կազմե՛ք պաստառ:

 Կազմակերպե՛ք բանավեճ-գրույց ճաշակի մասին, վերլուծե՛ք բարձրար-
վեստ գործերի տարբերությունը զուտ ժամանցային, այսպես կոչված՝ զանգվա-
ծային մշակույթի գործերից: Փորձե՛ք հասկանալ, թե ձեր կյանքում նշվածներից
որն է ավելի մեծ տեղ գրավում:

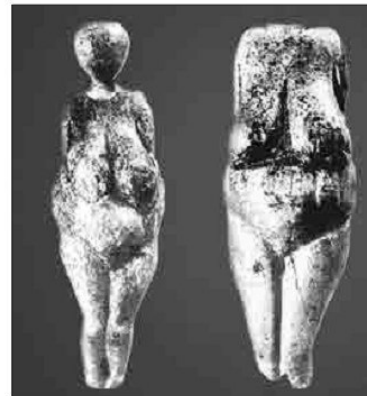
ԳԱՍ 13. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԳԵԱԼ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՐԳԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍԸ

Գեղեցիկի մասին պատկերացումներ մարդն ունեցել է իր առաջացման վաղն-ջական ժամանակներից ի վեր: Յուրացնելով միտքն ու արտահայտելով այն խոսքում՝ մարդը, ի թիվս այլ կարգի դատողությունների, արել է նաև գեղագիտական գունավորում ունեցող դատողություններ: Գեղեցիկի ընկալումն այնպես է միահյուսված իրականության ընկալում-իմաստավորման հետ, որ անհնար է այն առանձնացնել: Երբ մարդը տեսնում է ծառ-ծաղիկ, ամպ, ջրվեժ կամ ցանկացած այլ բնական երևույթ, ընկալելով դրա ձևն ու շարժումը, միաժամանակ մարդը նաև գիտակցում է, որ այն, օրինակ, գեղեցիկ է կամ հաճելի, ահարկու է կամ ծիծաղելի և այլն: Նման դատողություններն անվանվում են արժեքային կամ գնահատման, քանի որ ընկալելով իրականությունը՝ մարդը միաժամանակ նաև գնահատում է այն իր համար արժեքավոր լինելու տեսանկյունից: Գեղագիտական արժեքներն այնքան խորն են արմատավորված մարդու գիտակցության մեջ, որ նույնիսկ որևէ բանի մասին գեղագիտական դատողություն չանելու դեպքում էլ մենք, հետագայում մտաբերելով անցյալում ընկալվածը, կարող ենք տալ դրա գեղագիտական գնահատականը:

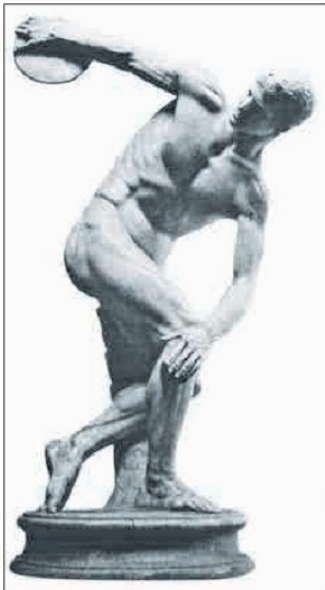
Հասկանալի է, որ մեր հեռավոր նախնիները նույնպես չէին կարող չունենալ մարդ տեսակին բնորոշ գեղեցիկի զգացումը, որը պետք է արտահայտություն գտներ նրանց ստեղծագործություններում, որոնց մի մասն է միայն հասել մեր օրեր:

Նախնադարյան գեղագիտական իդեալի մասին խոսելը բավական պայմանական կարող է լինել, քանի որ ամբողջական պատկերացում կազմելու հնարավորություն չկա, սակայն քարանձավների պատերին արված նկարների, պահպանված արձանիկ-քանդակների շնորհիվ կարելի է անել որոշ եզրակացություններ: Հնադարյան գեղագիտական իդեալին բնորոշ է կենդանիների հսկողական մեծ ուշադրությունը (կենդանին միաժամանակ և՛ որսի նպատակն էր, և՛ աստվածություն), բնությունը պարկերվում էր, որպես կանոն, կրրված, հարվածաբար, ինչը նշանակում էր, որ իրականության միասնականության ընկալում դեռ չկար, ավելի կարևոր էին առանձին դետալները: Մարդու պատկերումը շատ նման էր կենդանիների պատկերմանը. ընդգծված էին մարմնաձևերը, իսկ դեմքը, որպես կանոն, արտահայտիչ չէր: Հնարավոր չէ առանձին նկարներում կամ, օրինակ, «պալեոլիթյան Վեներաների» արձանիկներում տեսնել անհատական դեմքեր, դրանք ընդհանուր են ու «անդեմ»:

Հին քարեդարյան
«Վեներաների» արձանիկներ

Միրոն
 «Սկավառակ նետողը»
 Ուշադրություն դարձրեք
 հին հույն մարզիկի մարմնի
 կալարելությունը

Վեներաների արձանիկներում ընդգծված են որովայնն ու կուրծքը՝ որպես մարդկանց սերնդի շարունակման պայման, իսկ տղամարդկանց պատկերներում կամ արձանիկներում ընդգծված են մկանները՝ որպես որս անելու կարողության գրավական: **Հնադարյան գեղագիտական իդեալի հիմքը հարգանքն է գոյարևել կարողացող մարդու նկատմամբ:** Հայաստանում պահպանվել են բազմաթիվ ժայռապատկերներ, որոնցում պատկերված են եղջերուներ, քարայծեր, օձեր, կարիճներ, մարդկանց ուրվապատկերներ և այլն: Քանդակ-արձաններից տարածված են եղել, այսպես կոչված, «վիշապները», որոնք մինչև չորս մետր երկարության հասնող մեծ քարեր են, հիմնականում ձկների, թռչունների կամ ոչխարների գլուխների քանդակներով: Այդ քարերն ունեցել են պաշտամունքային նշանակություն՝ կապված են եղել ջրային տարերքի պաշտամունքի հետ:

գացումը, ուժը, կորովը և նրբագեղությունը միաժամանակ: **Ատորական արվեստի** գործերում տեսնում ենք բիրտ արքայական ուժի պաշտամունք, ահասարսուռ դիցաբանական կենդանիների ու մարդկանց մարմնական պայտիժների պատկերում: **Հին Եգիպտոսի** մարդկանց համար կարևոր է եղել անմահության որոնումը, ինչի նպատակով նրանք ստեղծել են հին աշխարհի պահպանված հրաշալիքները՝ բուրգերը, որոնք խորհրդանշում են **հանձին փարավոնի մարդու աստվածացումը, ուժն ու չգտումն առ երկինք - արև:** **Արևելքում** գեղեցիկի չափանիշ է համարվել բնականը, և **իդեալը եղել է բնության օրենքներին համապատասխան շարժվելը**, բնությանը չվնասելը:

Քյուչի վանական համալիրը
Ճապոնիայում
 Նկատե՛ք, թե շինությունները որքան են
 նման շրջապատող ծառերին

Այդ իդեալից ելնելով՝ ծնունդ է առել մի ճարտարապետություն, որի ձևերը, ի տարբերություն արևմտյան երկրաչափական պարզ մարմինների ձևերի (խորանարդ, գլան և այլն), նմանակել են բնական երևույթների ձևերը: Արևելքում ճարտարապետական կառույցները ստեղծվել են այնպես, որ կարծես իրենցով շարունակել են բնության համամասնությունները՝ չհակադրվելով միջավայրին, այլ լրացնելով այն: **Հին Հռոմում** գեղագիտական իդեալի մասնիկ է համարվել մարդու հպարտու-

թյուն հանդիսացող տոհմային պատկանելությունը, դիրքն ու ազդեցությունը: Հունական քանդակներում մարդը, որպես կանոն, մերկ է, որպեսզի վեր հանի իր մարմնի կատարյալ ներդաշնակությունը: Իսկ հռոմեական քանդակներում տեսնում ենք իր խավին բնորոշ ամենագեղեցիկ հագուստներով ու գլխանոցներով զարդարված մարդկանց, որոնք ինչ-որ կերպ ցուցադրում են նաև իրենց տոհմիկ պատկանելության նշաններ (ձեռքին կարող է ունենալ նախնու կիսանդրին, գլխին՝ պսակ, սաղավարտ կամ թագ և այլն):

Միջնադարի գեղագիտական իդեալն աստվածայինն է, հոգևորը, իսկ բնական-մարմնականը համարվում է անկարար, ուրեմն պատկերելու ոչ արժանի:

Ճարտարապետական կառույցները՝ եկեղեցիները, վեր են խոյանում իրենց շրջապատող բնությունից, որպեսզի ցույց տան աստվածային հզորության անհամեմատ լինելը մարդուն շրջապատող բնական միջավայրի հետ: Դիմապատկերում ամենակարևոր դետալ են համարվում աչքերը՝ որպես հոգու հայելիներ, որոնք պատկերվում են երբեմն անբնականորեն մեծ, միշտ արտահայտիչ՝ ստվերում թողնելով քիթը, շուրթերը և այլն: Մարդկանց մարմինը սովորաբար պատկերվում է շղարշով ծածկված՝ ընդհուպ մինչև ձեռքերի դաստակները: **Հայկական միջնադարյան արվեստում** առանձնապես կարևոր են եկեղեցիների ճարտարապետական կառույցները, որոնցում արտահայտվում է հայ մարդու վերաբերմունքն աստվածայինի ու բնության հանդեպ: Որպես կանոն, եկեղեցիները կառուցվել են բնության այնպիսի գեղեցիկ անկյուններում, որ արտաքինից դրանք դիտողներին հիացնունք են պատճառել ու հիշեցրել թե՛ բնության, թե՛ տվյալ եկեղեցու շենքը ստեղծած Աստծո մեծության մասին (Միջնադարում հավատացած էին, որ ամեն ինչ ստեղծում է Աստված՝ որոշ բաներ ստեղծելու համար մարդուն որպես գործիք օգտագործելով): Եվ որոշ վանքեր, կառուցվելով սև քարից, իրենց ողջ պատկերով ասես նմանվել են վեղարավոր վանականի, որն աշխարհից հեռու լուռ ու հանդիսավոր խորհում է աստվածային արարչագործության վեհության մասին: Միջնադարյան հայկական արվեստի բովանդակությունն են կազմել հիմնականում աստվածաշնչյան պատմությունները, իսկ գեղարվեստի ժանրերից կատարելության է հասել մանրանկարչությունը: Որոշ մանրանկար

Ռեյմսի Աստվածամոր տաճարը Ֆրանսիայում, XII դ.

**Գրիգոր Նարեկացի (951-1003)
Նկարիչ՝ Գրիգոր Սկևռացի**

րիչներ հասել են կերպարների պատկերման հուզական լարվածության ու մեծ համոզականության:

Գրականության մեջ **Գրիգոր Նարեկացին** արտացոլում է ողջ մարդկության ցավով տառապող, իրական կյանքում աստվածայինի պակասը զգացող ու մարդկանց արարները բժշկել ցանկացող մարդու իդեալը: Մարդ, որի համար ուրիշի ցավ չկա: Մարդու նարեկացիական ընկալումն արդիական է առ այսօր:

Սսնդրո Բոսիչեյի. «Վեներայի ծնունդը»

Վերածննդի դարաշրջանում փորձ է արվում վերածնել անտիկ աշխարհի գեղագիտական իդեալը: Սակայն ստեղծված գեղեցիկն արդեն մի նոր որակի գեղեցկություն էր, քանի որ քրիստոնեության հազարամյա պատմությունն անտիկ հեթանոս բացմիտ գեղեցկությանը տվել էր համեստացած, աստվածայինի անսահմանությունը զգա-

ցող, բայց և միաժամանակ կատարելության ձգտում ունեցող մարդու բնութագրեր: **Վերածննդի գեղագիտական իդեալը բազմակողմանի՝ ունիվերսալ մարդն է, որի մեջ այս դարաշրջանի արվեստագետներն իրոք տեսնում են աստվածային արարչագործության պսակը:** Բնությունը նույնպես ընկալվում է նորովի, ու յուրաքանչյուր բնական փոփոխումն է արվեստի կողմից պատկերվելու արժանի երևույթ:

Վերածննդին հաջորդում է **կլասիցիզմի¹ դարաշրջանը**, որի իդեալը դասական հունա-հռոմեական գեղեցկությունն էր՝ պարփակված որոշակի խիստ կանոնների շրջանակներում: Կլասիցիստներն ի վիճակի չէին հանդես բերելու Վերածննդի ստեղծագործողների հախտուն փափր և, բացի այդ, ուզում էին անտիկ գեղեցկությանը տալ տրամաբանական մեկնաբանություն: Այս դարաշրջանում մարդու հերոսականության և գործի համար ինքնանվիրաբերման գաղափարն է խիստ կարևորվում:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ներկայացված իդեալներից որի՞ մասին կցանկանայիք ավելի շատ իմանալ: Պատրաստ էք որոնումներ կատարել այդ ուղղությամբ:
2. Կա՞ որևէ գեղագիտական իդեալ, որ ձեզ փարփոհնակ է թվում: Ինչո՞ւ:
3. Ձեր կարծիքով, ո՞րն է արդի հայաստանցու գեղագիտական իդեալը:

¹ Կլասիցիզմ – (լատ. «կլասիկոս»՝ դասական, օրինակելի) գեղարվեստական ոճ XVII-XVIII

ԳԱՄ 14. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԳԵԱԼԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՐԳԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ (ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍՏԸ

Առօրյա խոսակցություններում երբեմն կարելի է լսել նման արտահայտություններ. «Այս *ռոկոկո* ծաղկամանը գեղեցիկ է», «Շատ *ռոմանտիկ* տղա է», «Երգիչների հագած *բարոկկո* ոճի զգեստները չէին համապատասխանում իրենց ներկայացրած երաժշտական նյութին», «Փոքր-ինչ *ռեալիստ* եղիր» և այլն:

- ♦ **Իսկ գիտե՞ք, թե ինչ են նշանակում ընդգծված բառերը, երբևէ օգտագործո՞ւմ եք դրանք:**

Բարոկկոն, ռոկոկոն, ռեալիզմն ու ռոմանտիզմը նոր դարաշրջանի եվրոպական մշակույթին բնորոշ ոճային ուղղություններ են, որոնք ենթադրում են ոչ միայն արվեստի գործերի որոշակի կատարելատիպ, այլև մարդու որոշակի իդեալ: Ստորև կներկայացվեն բարոկկոյի, ռոկոկոյի, ռեալիզմի և ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալի մի շարք բնութագրեր՝ ելնելով այդ ուղղությունների հիմքում ընկած մարդու պատկերացումից:

Խմբային աշխատանք

Դասարանը բաժանվում է չորս խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը կարդում սովորում է իր հատվածը՝ դառնալով այդ հատվածի փորձագետը, որպեսզի հետագա կազմվելիք խմբերում տվյալ հատվածը ներկայացնի մյուս անդամներին:

Կարդում է առաջին խումբը

Բարոկկոյի (պորտուգալերեն՝ «պերոլա բարոկա» – պաճուճագարդ մարգարիտ) գեղագիտական իդեալը տարածված էր Եվրոպայում XVII-XVIII դարերում և ելնում էր հաճույքներ սիրող, բայց միաժամանակ հերոսական մարդու իդեալից: Բարոկկոյի դարաշրջանի հագուստը, շինությունները, շփման ոճը և, վերջապես, արվեստը, բոլոր տարբերություններով հանդերձ, ունեն ընդհանրություններ, որոնցից կարևորները կթվարկվեն ստորև:

Հաճոյապաշտ-հերոսական մարդուն ձգում է *ազնվածին բարդությունը և անհանգիստ վեհությունը*: Եթե Վերածննդի արվեստին բնորոշ է անվրդով վեհությունը, ապա բարոկկոյի գեղագիտական իդեալը պետք է լինի շարժման մեջ, վեհ, բայց անդադար:

**Պեպեր Պաուլ Ռուբենս.
«Շղթայված Պրոմեթևս»**

Ստորև ներկայացվում են բարոկկոյի գեղագիտական իդեալի որոշ բովանդակային ու ձևական (այսինքն՝ բովանդակությանն ու ձևին առնչվող) չափանիշներ:

Բովանդակային չափանիշներ.

- հիմնականում անտիկ և բիբլիական թեմաներ,
- հաճելին ու հերոսականը զուգակցող դրվագներ,
- արիստոկրատների պատկերում, հագուստների ու միջավայրի ճոխություն,
- անգամ նատյուրմորտներում՝ ճոխության առկայություն, նրբագեղ ու ազնվազարմ մարդու իրեր,
- շարժման պաշտամունք, պաթետիկ հերոսականություն,
- առողջ, ծաղկուն մարմինների պատկերում:

Ձևական չափանիշներ.

- տարրերի դինամիզմ,
- ձևերի, ուրվագծերի բուռն խաղ (օրինակ՝ փետուրների, զիգզագաձև գծերի առկայություն),
- լուսաստվերի բռնկուն անցումներ,
- գունային կտրուկ փոխակերպումներ (ամենավառ գույնին հաջորդում է ամենամուգը և այլն),
- կոմպոզիցիան անկայուն է (շարժման շարունակականության պատրանք):

Կարգում է երկրորդ խումբը

Ռոկոկո (ֆրանսերեն՝ «ռոկայլ» – ոճավորված խեցի) ոճը զարգանում է XVIII դարի Եվրոպայում՝ սկզբնավորվելով որպես դեկորատիվ ոճ՝ բարձր ազնվականության տոնախմբություններն ու զվարճությունները գեղեցկացնելու նպատակով: Ռոկոկոյի գեղագիտական իդեալը ծագում է բարոկկոյի իդեալից, երբ բարձրատոհմիկ ազնվականությունը, տրվելով հաճույքներին, հրաժարվում է հերոսականությունից և դրա հետ կապված լարումից ու պայքարից (ի դեպ, զուտ հերոսական մարդու իդեալից ծնունդ առավ կլասիցիզմի գեղագիտական իդեալը): Այս գեղագիտական իդեալը ցանկալի էր կյանքի իմաստը հաճույքների մեջ որոնող արիստոկրատ խավերի ներկայացուցիչների համար: Ռոկոկո ոճին բնորոշ է նրբագեղությունը, մանր դետալների հանգամանալից մշակվածությունը և ուշադրությունը անխռով, խաղաղ, գոլտրիկ հաճույքների հանդեպ:

*ժան Օնորե Ֆրագոնար
«Ճոճանակ»*

Ստորև ներկայացվում են ռոկոկոյի գեղագիտական իդեալի որոշ բովանդակային ու ձևական չափանիշներ:

Քովանդակային չափանիշներ.

- հիմնականում առօրյա, բայց ինչ-որ նուրբ հաճույք պարունակող թեմաներ,
- եթե անտիկ և բիրլիական թեմաներ, ապա դիցաբանական և հովվերգական սյուժեների թեթևամիտ մեկնաբանությամբ,
- գողտրիկ բնապատկերներ, շինությունների գողտրիկ անկյուններ,
- հարստության առկայություն, բայց ոչ շլացուցիչ փարթամ, այլ նրբորեն հմայող:

Չևական չափանիշներ.

- տարրերի հավասարակշռվածություն,
- մեղմ ու աչք շոյող երանգների օգտագործում,
- պարուրագծերի կիրառում մեծ չափերով,
- հագուստի, միջավայրի դետալների մանրամասն մշակում,
- զարդանախշի նրբագեղ ու քմահաճ ռիթմ,
- կոմպոզիցիայի կայունություն:

Ռոկոկո ոճի գործը պետք է ընկալողի մեջ առաջացնի կյանքի հաճույքները վայելելու ձգտում, տազնապ առաջացնող դիմախաղեր, ձայներ, գույներ չպետք է լինեն:

Ի տարբերություն բարոկկոյում ընդունված արտասովոր մեծ չափերի ու տարերքների պաշտամունքի՝ ռոկոկոյի գեղագիտական իդեալին բնորոշ է գողտրիկության պաշտամունքը:

Կարդում է երրորդ խումբը

Ռեալիզմի (լատիներեն «ռեալ» – իրական) գեղագիտական իդեալը տարածվում է Եվրոպայում XIX դարից սկսած՝ հիմքում ունենալով «իրական մարդու» իդեալը: Չէ՞ որ իրական են թե՛ հաճոյապաշտ, թե՛ կրոնական, թե՛ հերոսական մարդիկ: Մյուս կողմից էլ, քանի որ իդեալը մտակաղապար է, նպատակ, այլ ոչ թե իրականություն, իսկ իրական մարդը հակասական է, շարժուն, փոփոխական, ստացվում է, որ «իրական մարդու» իդեալը նույնպես պայմանական է, ու ավելի լավ կլինի «իրական» բառն այստեղ փոխարինել «տիպական» բառով: Տիպական նշանակում է ամենատարածվածն ու ամենաբնորոշը, հետևապես կարող է լինել արիստոկրատի տիպ, բանվորի տիպ, ռազմիկի տիպ և այլն:

Ռեալիզմի գեղագիտական իդեալն իրականության մեջ եղած ընդհանրությունների ու օրինաչափությունների պատկերումն է: Ռեալիզմի տիպական մարդուն բնորոշ է գործունյա և պարզ լինելը:

Ալբերտ Անկեր
«Աղջիկը դամիսնոյով»

Ստորև ներկայացվում են ռեալիզմի գեղագիտական իդեալի որոշ բովանդակային ու ձևական չափանիշներ:

Բովանդակային չափանիշներ.

- արվեստագետի ժամանակին ու երկրին բնորոշ ցանկացած սյուժե (նույն հաջողությամբ կարող են պատկերվել մուրացիկի և ամենահարուստ մարդու տիպեր),
- անտիկ և բիրյիական սյուժեներից խուսափում,
- պարզության և անմիջականության պաշտամունք,
- շարժման, կենսական ռիթմի պատկերում, կյանքի շնչի առկայություն,
- առօրյա-կենցաղային տեսարաններ,
- պատկերվողի ճշմարտացիության (իրականությանը նման լինելու) պահանջ:

Ձևական չափանիշներ.

- տարրերը տիպական են,
- միջավայրը, իրերը, մարդիկ բնական են, սարքովի ոչինչ չպետք է լինի,
- կոմպոզիցիան միասնական է, կենդանի,
- ռեալիստական գործերը ավարտուն են, չեն հանդուրժում թերասացություն:

Ռեալիզմի գեղագիտական իդեալն արվեստի միջոցով իրականության համընդգրկումն պատկերումն է: Ռեալիստները նույնիսկ համոզված էին, որ իրականությունը հենց այն է, ինչը պատկերված է իրենց գործերում: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ ոչ մի առանձին իրական մարդ չի կարող լրիվ տիպական լինել, նա միշտ ունի անկրկնելի կողմեր, որոնց պատկերումն էլ ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալն էր:

Կարգում է չորրորդ խումբը

Ռոմանտիզմը (ֆրանսերեն՝ «ռոմանտիկ» – արտասովոր, ֆանտաստիկ, գեղատեսիլ)՝ որպես գեղարվեստական ուղղություն և ընդհանրապես մտքի ոճ, առաջանում է XVIII դարում Գերմանիայում: Ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալը հիմնվում է ազատ մարդու իդեալի վրա և հակադրվում կլասիցիզմի կարգուկանոնին անտրտունջ ենթարկվող հերոսական մարդու իդեալին: Ազատ մարդու իդեալը ենթադրում է ազատություն թե՛ տարածական, թե՛ ժամանակային կապանքներից: Ելնելով դրանից՝ ռոմանտիկները պատկերում էին հեռավոր աշխարհներ, իդեալականացնում էին անցյալը: Ռոմանտիզմի ազատ մարդը սահմանափակված չէ ոչ մի բանով, գուցե թե միայն սեփական երևակայությամբ. նա կարող է անել ինչ ուզում է, ապրել ինչպես ուզում է: Կարգուկանոնից հրաժարումը բերում է քառասյունության, փոթորկի, անորոշության, անվերջության պաշտամունքի: Ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալի համար կարևորը անհատականն է, անկրկնելին, արտասովորը, իսկ ընդհանուրը, օրինաչափը երկրորդական են:

Հովհաննես Այվազովսկի. «Գոնդոլավարը ծովի վրա գիշերով»

Ստորև ներկայացվում են ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալի որոշ բովանդակային ու ձևական չափանիշներ:

Բովանդակային չափանիշներ.

- Էկզոտիկ վայրերի ու միջնադարյան կյանքի իդեալականացված պատկերում,
- հեղինակին ժամանակակից առօրյա-կենցաղային սյուժեների հանդեպ հետաքրքրության բացակայություն,
- պայքարի ու շարժման պաշտամունք,
- մղում դեպի անորոշությունը, քառասյունությունը և անվերջությունը,
- անսովոր հագուստներ և միջավայր,
- թերասացություն:

Ձևական չափանիշներ.

- գույների գերակայություն գծերի նկատմամբ, քանի որ գույները ազատությունն են խորհրդանշում, իսկ գծերը՝ կարգուկանոնը,
- գունային երանգների և նրբերանգների առատություն,
- նկարի ոչ հստակ, «լողված» պատկերում,
- կոմպոզիցիայի ազատականացում. այն կարող է լինել ցանկացած տիպի՝ կայուն կամ անկայուն, խմբավորված կամ առանց որևէ հստակ խմբավորման, ներդաշնակ կամ աններդաշնակ:

Ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալը ազատ մարդու իդեալի վրա է հիմնվում և, հետևապես, հեղինակ-ստեղծագործողներին նույնպես տալիս է ազատություն: Վերջիններս կարող են դեպքերի արտառոց զարգացումներ ընտրել գրական երկերում, կարող են գոյություն չունեցող բնապատկերներ նկարել, մի դարաշրջանի մարդկանց դնել մի այլ դարաշրջանի հանգամանքներում և այլն:

ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ◆ **Խմբերով դիտե՛ք ներդիրի 1-8 գեղանկարները: Ելնելով ձեր սովորած բովանդակային և ձևական չափանիշներից՝ պարզե՛ք, թե որ գեղանկարը ո՛ր գեղագիտական իդեալի շրջանակներում է ստեղծվել:**
- ◆ **Քննարկումների արդյունքում եկե՛ք ընդհանուր հայտարարի և լրացրե՛ք ստորև բերվող աղյուսակը.**

ՈՃ	Բարովյուն		Ռեդյուն		Ռեալիզմ		Ռոմանտիզմ	
	Բարովյուն	Ռեդյուն	Ռեալիզմ	Ռոմանտիզմ	Ռեալիզմ	Ռոմանտիզմ	Ռեալիզմ	Ռոմանտիզմ
Ստեղծագործություն								
Այվազովսկի «Քառս կամ աշխարհի արարումը»								
Բուշեն «Լուսի Ֆիլիպ ժողովրդի մանկարը»								
Դոմյե «Լվացարարուհին»								
Ֆրիդրիխ «Կինը և արևամուտը»								
Կուրբեն «Քարհատները»								
Վատտո «Պարը»								
Վերմեեր «Աղջիկը գինու բաժակով»								
Բոսս «Պարահանդես»								

ՀԱՐՑԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Հե՞շտ էր արդյոք որոշել, թե տրված գեղանկարները ո՛ր գեղագիտական իդեալին էին պատկանում: Ինչո՞ւ:
2. Նկարագրե՛ք բարոկկոյի ու ռոկոկոյի գեղագիտական իդեալները, համեմատե՛ք դրանք միմյանց հետ:
3. Համեմատության մեջ վերլուծե՛ք ռեալիզմի և ռոմանտիզմի գեղագիտական իդեալները:
4. Ո՞ր ոճին եք տալիս նախապատվությունը: Ինչո՞ւ:
5. Բացի գեղանկարներից, ուրիշ ի՞նչ արվեստի գործեր գիտեք, որ պատկանում են ներկայացված գեղագիտական ոճերից որևէ մեկին:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

👉 Օգտվելով հանրագիտարաններից, բառարաններից կամ գեղանկարչությանը նվիրված ալբոմ-գրքերից՝ գտե՛ք բարոկկո, ռոկոկո, ռեալիզմ և ռոմանտիզմ ոճերին պատկանող այլ գեղանկարներ ու վերլուծե՛ք, թե արդյոք ձեր ուսումնասիրած բովանդակային ու ձևական չափանիշները բնորոշ են նաև դրանց:

ՂԱՍ 15:16. ԳԵՂԵՑԻԿԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒՄԸ ՃԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

Ընդունված է արևմտյան արվեստում տարբերակել դասականության և ոչ դասական արվեստի դարաշրջաններ: **Դասական** է համարվում այն արվեստը, որն արժանի է համարվել սովորելու, նրանից դաս քաղելու, քանի որ կարարելության է հասել իր բազմաթիվ արտացոլումներում: Դասական արվեստը ծնունդ է առնում հնագույն քաղաքակրթություններում և զարգանում է ու իր բարձրագույն արտահայտությանը հասնում XIX դարում: Ի տարբերություն դասական արվեստի, **ոչ դասական** է համարվում XIX դարի վերջերից ծնունդ առնող նորարարական-փորձարարական ոճ ունեցող արվեստը: Երբեմն այն անվանում են նաև մոդերն կամ արդի արվեստ: Ոչ դասական արվեստի ներկայացուցիչները խնդիր են դնում չբավարարվել միայն արդեն ստեղծված գեղեցիկի պահպանությամբ, այլ փորձում են գտնել նոր թեմաներ, նոր արտահայտչամիջոցներ, գեղեցիկը ներկայացնելու նոր հնարավորություններ: Նրանք մտածում են՝ իսկ ինչո՞ւ ոչ: Եթե մարդկության պատմության բոլոր դարաշրջաններում արվեստագետները եղել են հնարավոր մեծագույն ազատությամբ օժտված մարդիկ (խոսքը ստեղծագործական ազատության մասին է), ապա արդի արվեստի ներկայացուցիչները ձեռք են բերում ազատության է՛լ ավելի մեծ աստիճան, քանի որ փորձում են հրաժարվել արվեստի տարբեր տեսակների պարտադրած պայմաններից ու կաղապար դարձած մոտեցումներից: Իհարկե, ոչ միշտ են նրանք կարողանում ստեղծել արվեստի դասական գործերի հետ մրցակցել կարողացող գործեր, բայց իրենց բերած նորությով, մարդու ընկալման ու բացահայտման խորքով ոչ դասական արվեստի իսկական գործերը բնավ չեն զիջում դասական արվեստի գլուխգործոցներին:

Ոչ դասական արվեստն արտացոլում է արդի մարդուն նրա երկատվածության, տեղեկատվական ու իշխանական ուժի հանդեպ անպաշտպանության, անդիմության և այլ հատկանիշներով: Եվ ինչպիսի՞ն մարդն է, այնպիսի՞ն էլ դառնում է արվեստը: Ինքն իրեն կորցրած, իր երբեմնի հպարտ անհատականությունը կասկածի տակ դրած մարդուն պատկերելու համար արվեստագետներն օգտագործում են երբեմն նույնիսկ պա-

Հակոբ Հակոբյան. «Կայսրանում»
Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ է նկարիչը մարդկանց
պատկերել առանց գլուխների

րադոքսալ¹ հնարներ: Ոչ դասական երաժշտության մեջ սկսում են կիրառել նոր գործիքներ, ճռռոցների, բախյունների ձայներ և այլն, հրաժարվում են դասական հարմոնիայի մի շարք պահանջներից՝ կատարելով թռիչքներ շատ ցածր ձայներից դեպի շատ բարձրերը և այլն, երբեմն դեմ են գնում հաստատուն ռիթմին՝ մեկ գործի մեջ բազմաթիվ անգամներ փոփոխելով այն: Այս ամենը չնախապատրաստված ունկնդրին կարող է դնել անհարմար վիճակի մեջ. տարակուսում են՝ երաժշտությունն է արդյոք լսածո, կամ ի՞նչ էր ուզում ասել սրանով հեղինակը:

Ոչ դասական պարում հնարավոր է ցանկացած շարժում, հագուստի ցանկացած ձև, բեմի հարդարման ոչ մի սահմանափակում չկա, կարող է լինել և լրիվ դատարկ բեմ: Եթե որոշ շարժումներ դասական պարողի տեսանկյունից կարող են դիտվել ոչ նրբագեղ, ապա ոչ դասական պարում խնդիրը նրբագեղությունը չէ, այլ XX դարում մարդկության գլխով անցած բնական ու հասարակական աղետների պատկերումը, ինչի համար պարը դուրս է բերվում իր դասական ընկալումից ու ստանում ավելի համապարփակ մեկնաբանություն:

**Գաուդի: Ժամանակակից բնակելի շենք
Իսպանիայում**

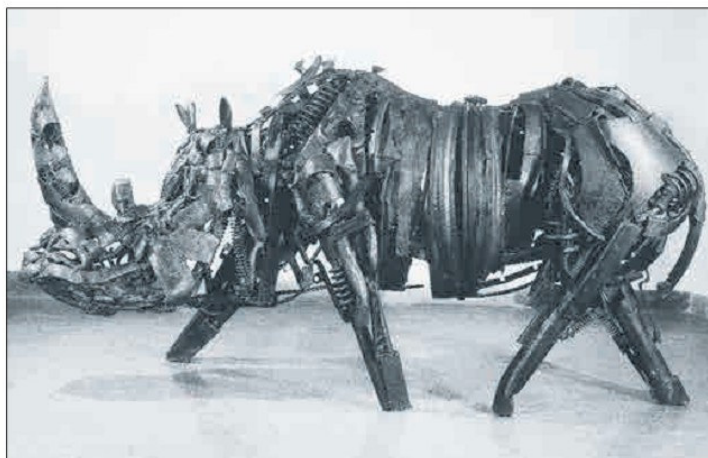
Ճարտարապետության մեջ ոչ դասական մոտեցումն արտահայտվում է նրանում, որ ավանդական ճարտարապետական տարրերը կորցնում են իրենց ամրագրված ձևերն ու նշանակությունները: Օրինակ, եթե դասական ճարտարապետական կառույցում կան հստակ արտահայտված ճակատամասեր, պատուհաններ, պատեր, տանիք և այլն, ապա ոչ դասական ճարտարապետական շինություններում կարող են որոշ մասեր բացակայել, իսկ որոշ մասեր ուճազգվել: Այսպես՝ ժամանակա-

կից շատ քաղաքների համայնապատկերում տեսնում ենք լրիվ ապակեպատ երկնաքերներ, որոնք, ըստ էության, մեկ ամբողջական պատուհան են ներկայացնում իրենցից, որոնցում դժվար է տարբերակել, թե որն է ճակատամասը, քանի որ շուրջ բոլորը նույն ապակեպատ տարածությունն է: Եթե դասական ընկալմամբ տանիքն ուներ շինության ծածկ լինելու գործառույթ, ապա ժամանակակից կառույցներում տանիքը կարող է լինել ուղղաթիռի կայան, լողավազան և այլն: Այն կարող է ունենալ ոչ միայն ավանդական ձևեր, այլև նոր, այն կարող է լինել ցանկացած ձևի, որքանով որ թույլ կտան տեխնիկական միջոցները: Ժամանակակից շինությունները կարող են ներկայացնել ցանկացած տիպի երկրաչափական մարմիններ, կարող են լինել կտրտված, ոչ թե հարթ, այլ ալիքաձև առաստաղներով և այլն, և այլն:

¹ Պարադոքսալ – հունարեն բառ, որ նշանակում է անպասելի տարօրինակ, ընդունված կարծիքին հակասող:

Քանդակագործության մեջ արդի մոտեցումն արտահայտվում է նրանով, որ քանդակվող մարմինը դադարում է միայն մարմին լինելուց. այն կարող է իր ներսում պարունակել անգամ շենքեր («Մարդ քաղաք»), այն կարող է իրենից ծնունդ տալ ծառի կամ ցանկացած այլ առարկայի:

Արամ Ալեքյան. «Ռեզիդուս»

Ուշադրություն դարձրեք, թե ինչ դետալներից է կազմված ռեզիդուսի «քանդակը»

Նմանատիպ նորամտություններ են կատարվում նաև գրականության մեջ: Եթե դասական գրականությունն իր տարբեր ժանրերում (ասք, պոեզիա, հեքիաթ, առակ, նովել, վեպ և այլն) ուներ որոշակի օրինաչափություններ, որոնց հետևում էին ստեղծագործողները, ապա արդի գրականության մեջ հիմնական օրինաչափությունն օրինաչափություններից հրաժարումն է: Եթե դասական պոետը, օրինակ, սոնետ գրելու համար գիտեր, թե քանի վանկ, հանգ ու տող պետք է օգտագործի, ապա ժամանակակից բանաստեղծը փորձում է գրել երբեմն առանց հանգի, երբեմն առանց տողերի բաժանման, երբեմն ամեն մի տողում ունենալով միայն մեկ բառ և այլն: Անկախ արտահայտման ձևերի նման տարբերություններից, եթե բանաստեղծն ունի ասելիք ու վերլուծության խորք, նրա գործը դառնում է գլոխգործոց: Արձակում նույնպես նոր փոխակերպումներ է ապրում գեղեցիկի ընկալումը: Եթե դասական վեպ-վիպակի համար արժանիք էին համարվում հեղինակի մտքի հստակությունը, շարադրանքի տրամաբանական շաղկապվածությունը, երկը կազմող հատվածների հարաբերական ավարտունությունը, ապա ոչ դասական արձակում կարող է կատարվել լրիվ հակառակը: Հեղինակը երբեմն կարող է խճողել միտքը, ներկայացնել դետալների անվերջանալի պատումներ, խճճված իրադարձությունների կույտ՝ ընթերցողին դնելով տարակուսանքի մեջ: Երկի որոշ մասեր կամ ողջ երկը կարող են թողնվել կիսատ, բառերը կարող են օգտագործվել մաս-մաս, կտրտված, հնարավոր են բազմաթիվ նեոլոգիզմներ՝ հեղինակի կողմից ստեղծված նոր բառեր և այլն: Բայց, այս ամենով հանդերձ, իսկական գրական երկերն առաջ են բերում խորհրդածությունների ու ապրումների նույնալիսի խորություն, որ կարող էին առաջացնել դասական գործերը: Ողջ այդ հնարների բազմությունը նորօրյա գրողներն օգտագործում են, որպեսզի վեր հանեն արդի հասարակությանը համակած ճգնաժամը, առանձին մարդուն կարևորելու-գնահատել-բարձրացնելու պահանջը:

Ոչ դասական արվեստի գործերի ընկալումը բարդ է, քանի որ պահանջում է ներքին աշխատանք, համաստեղծագործություն հեղինակի հետ: Իրենք՝ ոչ դա-

Երվանդ Քոչար
«Առավոտ» փարաժական գեղանկար

այլն: Սակայն գեղագիտության օրինակով ավելի ընկալելի է նրանց բերած նորույթն ու գեղագիտական իդեալի նորովի պատկերումը:

«Իմպրեսիոնիզմ» բառը ծագում է «իմպրեսիոն»՝ տպավորություն բառից, քանի որ *իմպրեսիոնիստների նպատակն էր պահպանել վայրկենական տպավորությունն այնպիսին, ինչպիսին այն կար:* Իմպրեսիոնիստները հասկացան, որ թեև նախկինում թվում էր, թե դասական գեղանկարչությունը նույնպես նպատակ է ունեցել պահպանել վայրկյանը, սակայն դասական նկարիչներն իրենց գործերում ամրագրել են ոչ թե իրենց ստացած անմիջական տպավորությունները, այլ երկարատև մտորում-վերլուծությունների արդյունքում բացահայտած օրինաչափությունները: Իմպրեսիոնիստների խնդիրն էր տալ ոչ թե օրինաչափը, կրկնվող կայունը, այլ անկրկնելի անցողիկը: Դա, ինչպես պարզվեց, այնքան էլ դյուրին գործ չէր, քանի որ նույն բնապատկերը մի քանի րոպեի ընթացքում կարող է բազմիցս փոփոխվել քամու շարժման, արևի ու ամպերի, լույսի խաղի և բազմաթիվ այլ

սական գործեր ստեղծողները, դրանով նաև մարտահրավեր են նետում հասարակությանը, որը սովորել է սպառել հարաբերականորեն դյուրընկալելի դասական գործերը (ցավոք, դրանց մի մակերեսային մասը միայն): Նրանք ստեղծում են, իրենց կարծիքով, էլիտար (ընտրյալների համար ստեղծված) արվեստ, որը հասկանալ գնահատել կարող են միայն պատրաստվածություն ու ներքին աշխատանք կատարելու ձգտում ունեցողները:

Եթե դասական գեղանկարը ստեղծվում էր հարթության մեջ, ապա ոչ դասական գեղանկարը կարող է լինել նաև տարածական: Ոչ դասական գեղանկարչության հայ մեծանուն ներկայացուցիչ Երվանդ Քոչարը ստեղծում է պատկերներ տարածության մեջ, որոնք դիտելու համար օգտագործվում են հատուկ պտտող մեխանիզմներ:

Ոչ դասական գեղանկարչության մեջ ի հայտ են գալիս բազմաթիվ ուղղություններ, որոնցից բավական ազդեցիկ էին իմպրեսիոնիզմը և սյուրռեալիզմը: Այս ոճական ուղղություններն արտահայտվում են նաև արվեստի մյուս տեսակներում՝ գրականություն, երաժշտություն և

ԹԵՄԱ 4. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԴԵԱԼ ԵՎ ՃԱՇԱԿ

պատճառներով: Տպավորությունն անմիջականորեն որսալու նպատակով իմպրեսիոնիստները նկարում էին բաց օդում՝ պլենեռում, նրանք բացահայտում էին լույսի բեկման, շարժումների պատկերման և շատ ու շատ այլ գաղտնիքներ: Թեպետ դասական նկարչությանը սովոր դիտորդները չընդունեցին իմպրեսիոնիստական առաջին ցուցահանդեսները, սակայն XX դարում իմպրեսիոնիզմը համարվեց իրականության պատկերման ամենաազդեցիկ ձևերից մեկը: Այն բերեց նոր թեմաներ՝ պատկերելով, օրինակ, երեխաներին լողացնող մայրիկին, ասեղ թելող ծեր կնոջ, աղքատիկ սնունդ ընդունող հոգնած հանքավորների և այլն: Իսկ ձևի տեսանկյունից այն հետաքրքիր է գունեղ ներկապնակով, վրձնահարվածների նոր տեխնիկայով, որի պատճառով իմպրեսիոնիստական կտավները շատ մոտից դիտելիս երբեմն հնարավոր չի լինում զանազանել ինչ-որ բան. այդ գեղանկարներն ընկալելի են դառնում միայն որոշակի հեռավորության վրա:

«Սյուրռեալիզմ» նշանակում է գերիրապաշտություն. *սյուրռեալիստ արվեստագետների նպատակն է փալ ավելին, քան իրականությունն է, վեր հանել իրականության խորքային էությունն ու մատուցել այն հանդիսատեսին*: Սյուրռեալիստներն ընդհանրապես հրաժարվում են դասական տրամաբանական սկզբունքներից. նրանք կարող են միասին պատկերել այնպիսի իրեր, որոնք իրականության մեջ միասին չեն լինում, կարող են ստեղծել բնության օրենքներին հակասող բնապատկերներ: Օրինակ՝ կտավում պատկերված շենքում կարող է լինել գիշեր, իսկ դրսում՝ ցերեկ, և հակառակը: Ծովը կարող է պատկերվել որպես ծածկոց, որը կարելի է բարձրացնել տեսնելու համար, թե ինչ կա դրա տակ: Մարդու ուսերին կարող է պատկերվել ոչ թե գլուխ (ինչպես ենթադրվում է դասական մտածողությանը), այլ, օրինակ, խնձոր:

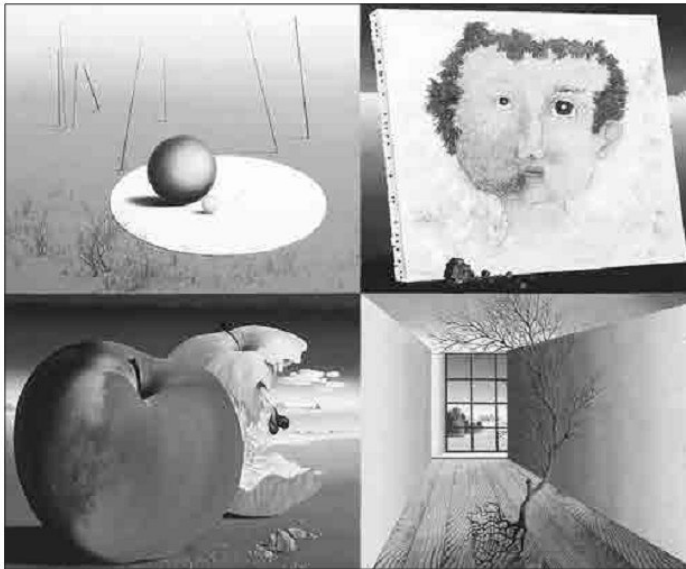
Էդուարդ Մանե. «Մոնեի ընտանիքը այգում»

Սալվադոր Գալի. «Նարգիզի փոխակերպումը»
Ուշադրություն դարձրեք, թե նկարիչն ինչպես է
մեկնաբանել հին հունական առասպելը

ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Լեոն Թյուրյունճյան. «Տարերք»

Առարկաները կարող են ունենալ կամ չունենալ ստվերներ, իսկ ստվերները կարող են լինել ցանկացած տեսակի, այլ ոչ թե բնական և այլն, և այլն: Ո՞րն է այս անհմաստ թվացող փոխակերպումների իմաստը, կա՞ ախտեղ գեղագիտական որևէ իդեալ: Պարզվում է, որ կա: Սյուրռեալիստները ցանկանում են ցույց տալ մեր իրականության ավելի լայն լինելը, քան զուտ տրամաբանությունը կարող է ընկալել: Նրանք բացահայտում են ողջ գոյություն ու-

նեցողի ոչ տրամաբանական, հանելուկային-պարադոքսալ կողմերը, մարդկանց մեջ եղած ոչ բնական իռացիոնալ տարրը, որը թեպետ անտեսվում է մարդու կողմից, բայց նրա վրա ունի մեծ ազդեցություն: Սյուրռեալիստները կարծես բացում են մի «երրորդ աչք», որի միջոցով տեսանելի է դառնում այն ամենը, ինչ անտեսանելի է սովորական աչքի համար:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ էք հասկանում դասական և ոչ դասական արվեստը ասելով:
2. Արվեստի ո՞ր ձևն էք գերադասում՝ դասականը, թե՞ ոչ դասականը: Ինչո՞ւ:
3. Ի՞նչ էք կարծում, ինչո՞ւ արվեստագետները հանգեցին դասական հրաշալի սրեղծագործությունների կողքին ոչ դասական գործեր սրեղծելու գաղափարին:
4. Ծանո՞ք էք ոչ դասական արվեստի գործերի, կարո՞ղ էք մեկնաբանել դրանք:
5. Կարո՞ղ էք բացատրել, թե ինչ է իմպրեսիոնիզմը: Ունե՞ք արդյոք սիրած իմպրեսիոնիստ նկարիչ:
6. Իսկ ինչպե՞ս կարելի է մեկնաբանել սյուրռեալիստական ուղղությունը: Ծանո՞ք էք արդյոք սյուրռեալիստ սրեղծագործողների գործերին:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Կազմակերպե՛ք այցելություն արվեստի ոչ դասական ուղղություն ներկայացնող որևէ թանգարան ու կազմակերպե՛ք դիտած-ընկալածի վերլուծություն-քննարկում:

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

*Այժմ, երբ մենք սովորել ենք թռչել օդով, ինչպես թռչուններ,
լողալ ջրում, ինչպես ձկներ, մեզ չի բավականացնում մեկ բան.
սովորել երկրի վրա ապրել մարդու նման:*

Քեռնարդ Շոու

ԹԵՄԱ 1. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ: ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԳԱՍ 1-2. ԻՆՉ Է ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

*Քարոյականությունն այնպիսի բան է,
որը մեզ այլ բաներից ավելի շատ է հեղափոխում:
Մենք կարծում ենք, որ քարոյական հարցերում մեր կայացրած յուրա-
քանչյուր որոշումն ազդում է հասարակության ճակատագրի վրա:*

Գեյվիդ Հյուն

«**Քարոյականություն**» հասկացությունը ծագել է հունարեն **ethos** բառից, որը նշանակում է ավանդույթ, բնավորություն: Այն առաջին անգամ օգտագործել է հույն հայտնի փիլիսոփա Արիստոտելը: Ըստ Արիստոտելի՝ քարոյականությունն ուսումնասիրող գիտությունը՝ քարոյագիտությունը (էթիկա), փորձում է պատասխանել «Ի՞նչ **պետք է** անենք» հարցին: Այդ պատճառով Արիստոտելը քարոյագիտությունը համարում էր գործնական փիլիսոփայություն: Քարոյագիտության մեջ այնքան է կարևորվում արարքի արժեքը, որ XX դարի հայտնի փիլիսոփա Լյուդվիգ Վիտգենշտեյնը կարծում էր, որ մարդկանց քարոյական կերպարի մասին պետք է դատել ոչ թե նրանց խոսքերով, այլ արարքներով: Ավելին՝ Վիտգենշտեյնը կարծում էր, թե քարոյական հարցերի մասին ընդհանրապես չպետք է խոսել, քանի որ մարդու քարոյական նկարագիրը երևում է նրա արարքներից:

- ♦ **Չեք կարծիքով՝ արդյոք ճիշտ է քարոյական հարցերի մասին ընդհանրապես չխոսելը: Ինչպիսի՞ հետևանքներ դա կունենա:**

Եթե գեղագիտության հիմնական հասկացությունները «գեղեցիկն» ու «տգեղն» են, ապա քարոյագիտությունն ուսումնասիրում է «բարին» ու «չարը»,

Լյովիակ Վիորգենյան
(1889-1951)

«լավն» ու «վատը»: Եթե գեղագիտությունն ամեն ինչ գնահատում է գեղեցիկի տեսանկյունից, ապա բարոյագիտությունը՝ բարու և լավի: Բարոյագիտությունը մարդկանց սովորեցնում է գնահատել իրավիճակները, կատարել ընտրություն ու գործել բարու և լավի հիման վրա:

Բարոյականությունը սկսվում է այն պահից, երբ մարդը հոգ է տանում այլ մարդու մասին: Այլ մարդկանց հանդեպ վերաբերմունքը բարոյականության հիմքերից է: Դրա վկայությունն է բարոյականության ոսկե կանոնը. «Վարվի՛ր ուրիշի հետ այնպես, ինչպես կուզեիր, որ քեզ հետ վարվեին»: Աստվածաշնչում այդ կանոնը ձևակերպված է հետևյալ կերպ. «Այն ամենը, ինչ որ կամենում եք, որ մարդիկ ձեզ անեն, այդպես և դուք արեք նրանց»:

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍԸ

Հին առասպելում ասվում է. արարելով մարդուն՝ աստվածները առատաբար նրան պարգևեցին բանականություն, խոսք: Յուրաքանչյուր մարդու շնորհեցին որոշակի տաղանդ: Հայտնվեցին շինարարներ, ատաղձագործներ, երաժիշտներ, բժիշկներ: Մարդիկ սկսեցին գեղեցիկ իրեր պատրաստել, տներ կառուցել: Բայց աստվածները մարդկանց չկարողացան սովորեցնել հասնել փոխհամաձայնության: Ու երբ մարդիկ հավաքվում էին ինչ-որ կարևոր գործ անելու, նրանց միջև ծագում էին վեճեր: Մարդիկ ծայրահեղ եսասեր, անհանդուրժող ու դաժան էին և ցանկացած հարց լուծում էին ուժի միջոցով:

Մարդկանց սպառնում էր ինքնառնչնացման վտանգը: Այդ ժամանակ Չևաը հրամայեց մարդկանց կյանք ներմուծել ամոթն ու ճշմարտասիրությունը: Աստվածները ոգևորվեցին Չևսի այդ որոշումով և հարցրեցին, թե ինչպես բաշխեն ամոթն ու ճշմարտությունը մարդկանց միջև՝ նկատի ունենալով, որ շատ բաներ մարդկանց միջև անհավասար են բաշխված: Չևաը պատասխանում է, թե **ամոթն ու ճշմարտությունը հավասարապես պետք է վերաբերեն բոլոր մարդկանց**: Հակառակ դեպքում Երկրագնդի վրա ոչ քաղաքներ կմնան, ոչ պետություններ, ոչ էլ մարդիկ:

◆ Ի՞նչ հետևություններ կարող եք անել վերոնշյալ պատմությունից:

Բարոյագիտության մեջ տարբերակում են երեք հիմնարար հասկացություններ. բարոյական, անբարոյական և ոչ բարոյական:

1. **Բարոյական** նշանակում է բարի, լավ:
2. **Անբարոյական** նշանակում է չար, վատ:
3. **Ոչ բարոյական** նշանակում է բարոյական հարթությունից դուրս: Օրինակ՝

մաթեմատիկական բանաձևերը, մեքենաներն ինքնին ոչ բարոյական են: Բայց մարդը կարող է դրանք օգտագործել բարոյական կամ անբարոյական քայլերի համար:

Բարոյական և ոչ բարոյական արժեքներ

Երբ մարդիկ խոսում են արժեքների մասին, շատ հաճախ նկատի են ունենում բարոյական արժեքները, որոնք վերաբերում են մարդկանց ճիշտ կամ սխալ, բարի կամ չար լինելուն: Կան շատ արժեքներ, որոնք առնչություն չունեն բարոյականության հետ: Եթե արժեքները տարբերակելիս շփոթություն առաջանա, ապա բարոյական արժեքները զանազանելու համար հարցրեք. «Արդյո՞ք այս արժեքը բարու կամ ճիշտ վարքագծի մասին է: Այդ արժեքները կրող մարդն ավելի լավն է, քան դրանք չունեցողը»:

Դիտարկենք հետևյալ օրինակը:

Արմենն ունի արվեստիկ կազմվածք և ընդգրկված է բասկետբոլի թիմում: Նա ինձ շատ դուր է գալիս, քանի որ թիմային խաղացող է: Նա իրեն ցուցադրելու համար երբեք չի տարվում անհատական խաղով: Հոգատար է թիմի բոլոր անդամների նկատմամբ:

Այս օրինակում «ատլետիկ» արժեքը բարոյական չէ, քանի որ ատլետիկ կազմվածք ունեցող մարդն ավելի լավը կամ բարի չէ ոչ ատլետիկ կազմվածք ունեցող մարդուց: Փոխարենը «հոգատար» արժեքը բարոյական է, քանի որ հոգատար մարդն ավելի լավ մարդ է:

Ստորև բերվում են մի քանի օրինակներ: Յուրաքանչյուր ընդգծված արժեքի համար որոշե՛ք՝ բարոյական է, թե՞ ոչ բարոյական:

Օրինակ 1.

Սեդան շատ պարասխանապուր մարդ է: Նա շատ արկածասեր մարդ է և սիրում է տարբեր փորձությունների ենթարկել իրեն: Մի անգամ մենք միասին գնացել էինք լողալու: Սեդան փորձառու լողորդ է: Երբ բավականաչափ հեռացել էինք ափից, փոթորիկ բարձրացավ: Սեդան այդ պահին մտածեց ոչ միայն իր մասին, այլև օգնեց ինձ՝ հասնելու ափ: Նա շատ ընկերասեր մարդ է:

Օրինակ 2.

Աննան պրեդատոր միտք ունեցող մարդ է: Հավանաբար մի օր նա նկարիչ կդառնա: Նա ինձ օգնում է, երբ դասերի ժամանակ խմբային աշխատանքներ ենք կատարում: Նա համագործակցող աշակերտ է և կարողանում է աշխատել բոլորի հետ: Ես երբեք չեմ զգացել, որ նա մարդկանց ուզենա ցույց տալ, թե շատ խելացի է:

Օրինակ 3.

Լևոնը շատ երաժշտական մարդ է: Ես երագում եմ, որ մի օր էլ ինքս կկարողանամ նրա նման ջութակ նվագել: Ես շատ գնահատում եմ նաև նրա պարկեշտու-

թյունը: Նախորդ օրը, երբ խմբի փորձն անհաջող էր ընթացել, նա ազնվորեն խոստովանեց, որ պատճառն իր վատառողջ լինելն էր:

Օրինակ 4.

Ես շատ հավանում եմ Գևորգին, քանի որ նա հարգանքով է վերաբերում բուլորին: Նա շատ կայրակասեր է: Շատ մարդիկ անեկդոտներ պատմելիս վիրավորում են ուրիշներին: Բայց Գևորգն այնքան նրբանկատ է, որ կարողանում է բուլորին ուրախություն պարգևել:

Սիրոնև նշվում են արժեքներ: Արդագրե՛ք դրանք ձեր տեսրոում և ընդգծե՛ք այն արժեքները, որոնք բարոյական են.

ազնիվ	խաղասեր	լուրջ
խելացի	նուրբ	հոգատար
ուշադիր	բարի	գեղեցիկ
սրամիտ	իրական	երաժշտական
արտիստիկ	պատասխանատու	ուշադիր
հյուրասեր	խիզախ	հավակնոտ
արդար	ստեղծագործ	ազատական (լիբերալ)

Կան բանավեճեր այն հարցի շուրջ, թե որտեղից է ծագել բարոյականությունը: Կա երեք հիմնական մոտեցում:

1. Բարոյականության աղբյուրը գերբնական էակն է (կամ էակները): Օրինակ՝ հեթանոսական ժամանակաշրջանում համարում էին, որ բարոյականության աղբյուրը աստվածներն են: Քրիստոնեության մեջ բարոյականության աղբյուրը Հայր Աստվածն ու Հիսուս Քրիստոսն են: Աստվածաշնչի 10 պատվիրանները համարվում են քրիստոնեական բարոյականության հենքը:
2. Բարոյական նորմերը բխում են բնությունից: Այն, ինչը ներդաշնակ է բնության օրենքներին, բարոյական է, և հակառակը. եթե բարոյական է, ուրեմն ներդաշնակ է բնության հետ: Միջնադարյան փիլիսոփա Թոմաս Աքվինացին կարծում էր, որ եթե մարդիկ խախտում են բնության օրենքները, ուրեմն անբարոյական են:

3. Բարոյականությունը ներհատուկ է մարդուն: Այս տեսակետի համաձայն՝ մարդն ունի երևույթները, արարքները բարի կամ չար, լավ կամ վատ գնահատելու կարողություն: Այդ արժեքները գոյություն ունեն որպես մարդու անբաժանելի մասնիկ:

♦ **Գնահատե՛ք վերոնշյալ երեք մոտեցումները՝ յուրաքանչյուրի օգտին բերելով հիմնավոր փաստարկներ:**

Բարոյականություն և իրավական նորմեր

Դուք արդեն գիտեք, որ մարդկանց արարքները կարգավորվում են նաև իրավական նորմերով: Փորձենք հասկանալ բարոյականության և իրավունքի տարբերությունը: Իրավունքը կարգավորում է մարդկանց հարաբերությունները օրենքների միջոցով՝ հիմնվելով պետության ուժի վրա: Բարոյականությունը կարգավորում է մարդկանց հարաբերությունները համոզմունքների, գործողությունների միջոցով: Բարոյականությունը հիմնվում է հասարակական կարծիքի և մարդկանց խղճի վրա: Իրավական նորմերն արտահայտվում են օրենքներում և պարտադիր են բոլոր քաղաքացիների համար: Իրավական նորմերը ոչինչ են առանց պարտադրանքի: Պատկերավոր կարելի է ասել, որ եթե իրավական նորմերը հիմնվում են **ուժի** հեղինակության վրա, ապա բարոյական նորմերը՝ **հեղինակության** ուժի:

♦ **Նշե՛ք բարոյական և իրավական նորմեր և համեմատե՛ք դրանք:**

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ինչո՞ւ մարդը պետք է լինի բարոյական: Նկարագրե՛ք, թե ինչպես կփոխվեր մեր կյանքը, եթե չլինեին բարոյական նորմերը:
2. Ինչո՞ւ է բարոյագիտությունը համարվում գործնական փիլիսոփայություն:

ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔ

 Ձեր ընտանիքի անդամների, բարեկամների, ընկերների շրջանում անցկացրե՛ք հարցում՝ «Որտեղից են ծագել բարոյական նորմերը» թեմայով: Առաջարկե՛ք պատասխանի հետևյալ տարբերակները.

1. Տրվել են Աստծո կողմից:
2. Մարդկանց պայմանավորվածության արդյունք են:
3. Փիլիսոփաներն են ձևակերպել:
4. Չգիտեմ:
5. Այլ պատասխան -----

Հարցման արդյունքները ներկայացրե՛ք դասարանին:

ԳԱՍ 3. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՎԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վաղ ժամանակներից սկսած փիլիսոփաները ստեղծել են կանոնակարգված տեսություններ բարոյականության մասին: Դիտարկենք դրանցից երեքը:

Արիստոտելի առաքինությունների փեսությունը

Բարոյագիտական տեսությունները հիմնականում փորձում են պատասխանել այն հարցին, թե «ինչ է նշանակում լինել բարոյական»: Արիստոտելը և նրա համախոհները կարծում էին, որ լինել բարոյական նշանակում է լինել լավ մարդ, լինել առաքինությունների կրող: Ի՞նչ է նշանակում առաքինություն: Առաքինությունը, ըստ Արիստոտելի, երկու ծայրահեղությունների ոսկե միջինն է: Օրինակ՝ խիզախությունը անխոհեմության և վախկոտության ոսկե միջինն է, պարկեշտությունը՝ երկշոտության և անպատկառության, ճշմարտախոսությունը՝ պարծենկոտության և թերարժեքության: Բարոյագիտության մեջ Արիստոտելն ավելի շատ ապավինում էր մարդու ողջախոհությանը, բանականությանը, քան արտաքուստ պարտադրվող բարոյական նորմերին: Եթե մարդիկ լինեն առաքինությունների կրող, ապա շատ բարոյական նորմեր պարտադրելու անհրաժեշտություն չի լինի: **Առաքինի մարդը սպանություն չի գործում ոչ թե այն պատճառով, որ գոյություն ունի «մի՛ սպանիր» բարոյական նորմը, այլ որովհետև ինքն ընդունակ չէ սպանելու:**

Իմանուիլ Կանտի բարոյական պարտքի փեսությունը

Ի տարբերություն Արիստոտելի՝ շատ բարոյագետներ չէին ընդունում, որ բարոյականությունը մարդուն ներհատուկ հատկանիշ է: Հետևաբար, բարոյագիտության մեջ ի հայտ եկան տեսություններ, որոնք բարոյական նորմերի միջոցով էին փորձում ազդել մարդու բարոյական վարքագծի ձևավորման վրա: Այս հարցի շուրջ ձևավորվեցին բազմաթիվ բարոյագիտական տեսություններ, որոնց միջև ծագեցին բանավեճեր բարոյական նորմերի և սկզբունքների բնույթի շուրջ: Գերմանացի փիլիսոփա Կանտի տեսության համաձայն՝ բարոյական նորմերը համընդհանուր կիրառություն ունեն և չեն կարող ունենալ բացառություններ: Օրինակ՝ «մի՛ ստիր» պատգամը պետք է համընդհանուր գործածություն ունենա՝ անկախ հանգամանքներից ու հետևանքներից: Կանտի բարոյագիտության առանցքը կատեգորիկ իմպերատիվն (հրամայական) է: Դրա բովանդակությունը հետևյալն է. «**Պործիր միայն այն նորմի համաձայն, որով առաջնորդվելիս միաժամանակ կուզեիր, որ այն դառնա համընդհանուր օրենք**»: Սա նշանակում է, որ ամեն անգամ, երբ մարդը պետք է որոշում կայացնի, նախ պետք է հարցնի. «Ի՞նչ կանոնի հիման վրա եմ ես այս քայլը կատարում», ապա պետք է հարցնի. «Ես կուզեի՞, որ այդ կանոնով առաջնորդվեն բոլոր մարդիկ»: Օրինակ, եթե ծույլ մարդը մտածի, որ աշխատելու փոխարեն ինքը կարող է գողանալ, ապա այդ կանոնը ընդհանրացնելու դեպքում պետք է ասի. «Ոչ որ չպետք է աշխատի, բոլորը

պետք է գողանան»։ Բայց եթե ոչ ոք չաշխատի, ապա ոչինչ հնարավոր չի լինի գողանալ։ Հետևաբար, գողությունը անբարոյական է, քանի որ այն ընդհանրացնել հնարավոր չէ։

◆ **Նույն տրամաբանությամբ փորձե՛ք հիմնավորել, թե ինչու է սպանությունն անբարոյական:**

Կանտի բարոյագիտության մյուս հրամայականն այն է, որ յուրաքանչյուր մարդ նպատակ է, և անթույլատրելի է մարդուն օգտագործել որպես միջոց։ Օրինակ, եթե բժշկության մեջ մեկ մարդու վրա փորձարկումներ արվեն տասնյակ հազարավոր մարդկանց փրկելու նպատակով, ապա դա, ըստ Կանտի, կոլիտարկվի որպես անբարոյականություն, քանի որ մարդն օգտագործվում է որպես միջոց։

Կանտի տեսությունը բարոյագիտության մեջ հայտնի է որպես «պարտքի բարոյականության» ուսմունք։ Կանտը պարտքի զգացումը հակադրում է մարդկային հակումներին։ Մենք ունենք տարբեր հակումներ, որոնց մի մասը բարոյական է, մյուսները՝ անբարոյական։ Օրինակ՝ մենք հակված ենք օգնելու այլ մարդկանց ծուլություն դրսևորելու։ Կանտի տեսության համաձայն՝ արարքը բարոյական է, եթե դրա շարժառիթը պարտքի զգացումն է, այլ ոչ թե հակումը։ Օրինակ, եթե մարդը հակված է բարություն դրսևորելու այլ մարդկանց նկատմամբ, ապա դա դեռևս բարոյական արարք չէ։ Փոխարենը պատկերացնենք մի իրավիճակ, երբ մարդու հետ դժբախտություն է պատահել, և նա այլևս հակված չէ բարություն դրսևորելու։ Եթե այդ մարդը, առաջնորդվելով պարտքի զգացումով, հաղթահարում է իր հակվածությունը և դրսևորում բարություն, ապա նա բարոյական արարք է գործում։

◆ **Ի՞նչ կարծիք ունեք այս մոտեցման վերաբերյալ:**

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ՏԵՔՍՏԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐԵՔ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔԸ

Ի՞նչ է սուտը։ Սուտն այն է, երբ դուք ինչ-որ մեկին ասում եք ճշմարտություն՝ համոզված լինելով, որ դա ամենևին էլ ճշմարտություն չէ։ Մենք հաճախ ենք լսում, որ ստելը ճիշտ չէ։ Բայց արդյո՞ք միշտ սխալ է ստելը։

Ընթերցե՛ք ստորև քերվող դատողությունները և ազնվորեն պատասխանե՛ք «այո» կամ «ոչ»:

1. Եթե ձեր մայրը հարցնում է, թե արդյոք ճաշից առաջ քաղցրավենիք եք կերել (իսկ դուք կերել եք), կատե՞ք։
2. Եթե ձեր լավագույն ընկերը անճաշակ հագուստ է կրում, կասե՞ք նրան, որ շատ գեղեցիկ տեսք ունի։
3. Եթե կարծում եք, որ ստելով կարող եք վնասել ձեր հակառակորդին, կդիմե՞ք արդյոք այդ քայլին։
4. Եթե կարծում եք, որ կեղծ տեղեկություններ ներկայացնելով կարող եք ընդունվել համալսարան, կդիմե՞ք այդ քայլին։
5. Եթե սուտ խոսելով կարող եք հարստություն դիզել, ապա կատե՞ք արդյոք։
6. Եթե ստելով կարող եք մարդու կյանք փրկել, ապա կդիմե՞ք այդ քայլին։

Եթե հարցերից թեկուզ մեկին պատասխանել եք «այո», ապա Դուք համաձայն չեք գերմանացի հայտնի փիլիսոփա Իմանուիլ Կանտի հետ, որը համարում էր, որ ոչ մի պարագայում չի կարելի ստել:

Քարոյական օգտապաշտություն

Կանտի բարոյագիտական ուսմունքը հիմնվում էր այն թեզի վրա, որ բարոյական նորմերն ունեն համընդհանուր բնույթ և չեն կարող ունենալ բացառություններ: Ի տարբերություն Կանտի տեսության՝ բարոյական օգտապաշտությունը (ուտիլիտարիզմ) կարևորում է ոչ այնքան նորմերի համընդհանրությունը, որքան դրանց հետևանքները: Եթե հետևանքները կարող են վատը լինել, ապա կարելի է բացառություններ անել: Օրինակ՝ վերոնշյալ «Եթե ստելով կարող եք մարդու կյանք փրկել, ապա կդիմե՞ք այդ քայլին» հարցին օգտապաշտները կպատասխանեն «այո»:

Օգտապաշտությունը (ուտիլիտարիզմ) բարոյագիտության առավել տարածված տեսություններից է: Այս ուղղության անվանումն առաջացել է լատիներեն *utilitas* տերմինից, որը թարգմանաբար նշանակում է օգտակարություն: XVIII-XIX դարերի փիլիսոփա Ջերեմի Բենտամը տեսակետ հայտնեց, որ բարոյական արարքները պետք է գնահատվեն ըստ դրանց բերած օգուտի: Արարքը բարոյական է, եթե այն օգուտ ու երջանկություն է բերում՝ նվազեցնելով մարդու ցավն ու դժբախտությունը:

Օգտապաշտական բարոյականության համաձայն՝ արարքը բարոյական է, եթե այն օգտակար է տվյալ իրավիճակում ներգրավված մարդկանց համար: Կա բարոյական օգտապաշտության երկու տարատեսակ. արարքներով առաջնորդվող օգտապաշտություն և կանոններով առաջնորդվող: Արարքներով առաջնորդվող օգտապաշտությունը չի ընդունում բարոյական նորմերը, քանի որ յուրաքանչյուր իրավիճակ անկրկնելի է, և պետք է կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք օգտակար են տվյալ իրավիճակում: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր իրավիճակում մարդն ինքն է որոշում՝ ստի, թե ոչ: Եթե տվյալ իրավիճակում սուտը կարող է բարիք բերել, ինչ-որ մեկին փրկել, ապա այն թույլատրելի է:

Կանոններով առաջնորդվող բարոյականությունը պնդում է, որ յուրաքանչյուրը պետք է առաջնորդվի այնպիսի կանոններով, որոնք կարող են բերել առավելագույն բարիք բոլոր շահագրգռված մարդկանց: Օրինակ, եթե Կանտի համար «մի՛ սպանիր» նորմն ուներ համընդհանուր արժեք, ապա օգտապաշտության մեջ ընդունելի է «Մի՛ սպանիր, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա անում ես ինքնապաշտպանության նպատակով» դրույթը: Կամ՝ «Մի՛ ստիր, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա անում ես ինչ-որ մեկի կյանքը փրկելու նպատակով»:

◆ **Որո՞նք են նման մոտեցման վտանգները:**

◆ **Երբևէ գործե՞լ եք այս մոտեցմամբ:**

Օգտապաշտական բարոյականության մեջ ընդունված է հաշվարկել արարքի հետևանքները, ինչը առաջ է բերում խնդիրներ: Եթե Կանտը բոլոր մարդկանց

համարում էր նպատակ, ապա օգտապաշտական բարոյականության մեջ ընդունված է որոշակի նպատակի հասնելու ճանապարհին կանգ չառնել միջոցների առջև:

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայտնի փիլիսոփա Մենեկայի կողմից նկարագրված իրավիճակը վերլուծե՞ք առաքինությունների, պարտքի և օգտապաշտության տեսանկյուններից:

Կլեանփր երկու տղաների ուղարկում է Ակադեմիա՝ Պլատոնին գտնելու: Նրանցից մեկը Պլատոնին փնտրում է բոլոր հավանական վայրերում, բայց չի կարողանում գտնել և հոգնած ու անարդյունք վերադառնում է: Մյուս տղան գնում է մոտակայքում գտնվող անպարարի մոտ և պատահաբար տեսնում է Պլատոնին:

Մենեկա
(4-65)

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Արդո՞ք բարոյական է մեկ մարդու հակառակ իր կամքի զոհաբերելով՝ գտնել որևէ հիվանդության բուժում և փրկել տասնյակ հազարավոր այլ մարդկանց:
2. Բարոյագիտական ո՞ր տեսությունն է ձեզ համար նախընտրելի: Պատասխանը հիմնավորե՞ք:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

👉 1. Հիմնվելով Կանտի բարոյագիտական տեսության վրա՝ փորձե՞ք հիմնավորել, թե ինչու ստելը, կարիքավորներին չօգնելը անբարոյական է:

👉 2. Քննարկե՞ք հետևյալ իրավիճակը Կանտի տեսության և օգտապաշտության տեսանկյուններից: Արտահայտե՞ք մասնաձևեր սեփական դիրքորոշումը:

«Ավտոմեքենան ընթանում է փողոցով: Հանկարծ վարորդը նկատում է, որ փողոցի երթևեկելի մասում կանգնած են 5 մարդ: Եվս 1 մարդ կանգնած է մայթեզրին տեղակայված կանգառում: Վարորդն ի վիճակի չէ արգելակելու: Նա ունի երկու ընտրանք. վրատե՞րի ենթարկել երթևեկելի մասում կանգնած 5 մարդկանց կամ մայթեզրին կանգնած մարդուն: Ինչպե՞ս վարվի վարորդը»:

ԹԵՄԱ 2. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐ

ԴԱՍ 4. ԲԱՐԻՆ ՈՒ ՉԱՐԸ

Բարի է այն, ինչը նպաստում է կյանքի պահպանմանը և զարգացմանը, չարն այն է, ինչը ոչնչացնում է կյանքը:

Ա. Շվեյցեր

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ՏԵՔՍՏԸ

«**Բարի**» բառն այնքան կարևոր է մարդու կյանքում, որ բնութագրում է ոչ միայն մարդուն և նրա արարքները, այլև ավելի լայն իմաստով է օգտագործվում: Օրինակ՝ հայերենում մենք օգտագործում ենք «բարի առավոտ», «բարի ճանապարհ» արտահայտությունները: Այսինքն՝ բարին ընկալվում է նաև որպես տրամադրություն, միջավայր, մաղթանք:

♦ **Երբ մարդուն համարում եք բարի, ի՞նչ հատկանիշներ եք նրան վերագրում:**

Բլեզ Պասկալ
(1623-1662)

Այն ամենը, ինչը հակադիր է բարուն, չար է: «Չար» բառը նույնացվում է հակամարդկայինի, բռնության, խաբեության հետ: Բարի մարդը բարոյապես առողջ է, չար մարդը՝ բարոյապես հիվանդ: Ֆրանսիացի փիլիսոփա **Բլեզ Պասկալի կարծիքով՝ որքան մարդը բարի է, այնքան ավելի չար է ուրիշների մեջ բարություն փեւնում:**

Բարոյագիտության մեջ երկար ժամանակ քննարկվել է հետևյալ հարցը. մարդն ի բնե բարի՞ է, թե՞ չար: Ոմանք կարծում են, որ մարդն ի բնե բարի է, մյուսների համոզմամբ՝ մարդն ի բնե չար է, երրորդները կարծում են, որ մարդը ոչ բարի է, ոչ էլ չար: Օրինակ՝ գերմանացի փիլիսոփա Ֆ. Նիցշեն մարդուն համարում էր չար էակ: Ֆրանսիացի փիլիսոփա Ժան-Ժակ Ռուսոն կարծում էր, որ մարդն ի բնե բարի է: Նրան չար է դարձնում հասարակությունը: Կանտը կարծում էր, որ մարդն ի բնե չար է: Մարդը հակված է չարիք գործելու: Բայց մարդու մեջ կան նաև բարու հատիկներ: Բարոյական դաստիարակության հիմնական նպատակը բարու հատիկները զարգացնելն է, որպեսզի դրանք գերիշխեն չարիք գործելու մարդու բնական հակվածության նկատմամբ:

♦ **Վերոնշյալ տեսակետներից ո՞րն է Ձեզ համար ընդունելի:**

Շատ բարոյագետներ այն կարծիքին են, որ անհնար է արմատախիլ անել չարը: «Բարին գոյություն ունի այնքանով, որքանով գոյություն ունի չարը», - ասում են նրանք: Հայտնի փիլիսոփա Օգոստինոս Երանելին ասում էր. «Բարին ավելի

դուրեկան և գովելի է դառնում, եթե հնարավոր է լինում համեմատել չարի հետ»:
Չարը համարվում է կյանքի անհրաժեշտ տարրերից մեկը: Այն, ինչ մենք կոչում ենք չար, բարոյ հակառակն է: Առանց չարի չկա մաս բարին:

♦ **Արդյո՞ք համաձայն եք այս տեսակետների հետ: Արդյո՞ք բարին իմաստալից է դառնում այն պատճառով, որ կա չարը:**

Շատ կարևոր է բարին տարբերել օգտակարից: Երբ մենք խոսում ենք օգտակարի մասին, ապա անմիջապես հարց է առաջանում՝ ո՞ւմ համար: Մինչդեռ բարին բոլորի համար է: Թեև առօրեական իմաստով հաճախ բարին ու չարն էլ են դիտարկվում նեղ խմբային իմաստով: Օրինակ՝ պատերազմում կողմերից մեկն իր հաղթանակը կարող է դիտել որպես բարոյ հաղթանակ, իսկ մյուս կողմը՝ չարի հաղթանակ:

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԱՌԱԿԸ

Երկնքի արքայությունը նման է մի մարդու, որ իր արտում բարի սերմ ցանեց: Երբ մարդիկ քնեցին, նրա թշնամին եկավ և ցորենի մեջ որոմներ ցանեց ու գնաց: Եվ երբ ցորենն անեց ու պտուղ տվեց, այդ ժամանակ որոմներն էլ երևացին: Եվ տանտիրոջ ծառաները մոտ գալով նրան ասացին.

- Տե՛ր, մի՞թե Դու քո արտում բարի սերմ չցանեցիր: Այդ որտեղի՞ց են որոմները:

Իսկ նա պատասխանեց.

- Թշնամին է արել դա:

Ծառաներն էլ ասացին նրան.

- Հիմա կուգե՞ս, որ գնանք քաղցին, որոմները դուրս հանենք:

Նա էլ ասաց.

- Ո՛չ: Միգուցե որոմներ քաղելիս ցորենն էլ նրանց հետ պոկեք: Թույլ տվեք, որ երկուսն էլ միասին մեծանան մինչև հունձքը: Եվ հնձի ժամանակ հնձողներին կասեմ, որ առաջ որոմները քաղեն և խուրձ-խուրձ կապեն այրելու համար: Իսկ ցորենը հավաքեն իմ ամբարի մեջ:

Ըստ Աստվածաշնչի

♦ **Մեկնաբանե՛ք առակը:**

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Արդյո՞ք մարդը կարող է միաժամանակ լինել և՛ բարի, և՛ չար:
2. Սոկրատեսն ասում էր. «Ով իմաստուն է, նա բարի է»: Համա՞չա՞յն եք այս փեսականության հետ:

ԴԱՍ 5. ՊԱՐՏՔ ԵՎ ԽԻՂՃ

Բարոյական արժեքները կողմնորոշում են մարդուն իր գործողություններում: Բարոյական արժեքներին հետևելը մարդու պարտքն է: Պարտքի չկատարումն ընկալվում է որպես մեղք և տանջում մարդու խիղճը: Բարոյական արժեքները պարտադիր են կատարման համար: Դրանցով պետք է առաջնորդվել ոչ միայն մտերիմ մարդկանց հետ հարաբերություններում, այլև բոլոր մարդկանց հետ: Պարտքը բարոյագիտության հիմնական հասկացություններից է: **Պարտքը** սահմանվում է որպես **պարտականությունները** և **պարտավորությունները** կատարելու անհրաժեշտություն: Անհրաժեշտ է տարբերակել «պարտք», «պարտականություն» և «պարտավորություն» հասկացությունները: Պարտականությունը լայն իմաստով «պարտք» հասկացության հոմանիշն է, բայց նեղ իմաստով վարքագծի պարտադիր տեսակ է, որը սահմանվում է պետության կողմից և նպատակ ունի երաշխավորել այլ մարդկանց իրավունքները: Օրինակ՝ այլ մարդկանց կյանքից չզրկելու պարտականությունը երաշխավորում է նրանց կյանքի իրավունքը, այլ մարդկանց ազատության դեմ ոտնձգություն չկատարելու պարտականությունը՝ նրանց ազատության իրավունքը: Պարտավորությունը այլ մարդկանց, կազմակերպությունների հետ հարաբերություններում որոշակի վարքագծի, ծառայությունների կամավոր ստանձնումն է: Օրինակ՝ աշխատողը կարող է որոշակի ժամկետում ինչ-որ աշխատանք ավարտելու պարտավորություն ստանձնել:

Քանի որ պարտքն անհրաժեշտություն է, ապա այն ենթակա է կատարման, եթե նույնիսկ չի համընկնում մեր ցանկությունների, քմահաճույքների հետ: Պարտքը բարոյական բովանդակություն է ստանում այն դեպքում, երբ դրա կատարումը կամավոր է, այլ ոչ արտաքինապես պարտադրված: Իրավական նորմերը մարդուն պարտադրվում են դրսից: Բարոյական նորմերը հնարավորություն են տալիս մարդուն դրսևորվել որպես ինքնուրույն էակ: Մենք պարտք ունենք մեր ծնողների, հարազատների, ընկերների, բարեկամների առջև: Մարդը պարտք ունի ոչ միայն ներկայի, այլև անցյալի և ապագայի հանդեպ: Օրինակ՝ նախնիների հիշատակը հարգելը մեր պարտքն է: Կամ ապագա հայրերն ու մայրերը պարտավոր են մտածել իրենց առողջության մասին, որպեսզի նոր սերունդը լինի առողջ: Մարդը պարտք ունի ոչ միայն ուրիշների, այլև ինքն իր առջև: Շատ բարոյագետներ կարծում են, որ մարդու ձգտումն ինքնակատարելագործման սեփական անձի հանդեպ պարտք է: Ուրիշները մարդու պարտքն են համարում երջանկության հասնելը:

Պարտքի հասկացությունն առանցքային դեր ունի Իմանուիլ Կանտի տեսության մեջ: Վերհիշենք, որ Կանտը բարոյական էր համարում միայն այն արարքները, որոնք հիմնվում են պարտքի վրա: Ըստ Կանտի՝ յուրաքանչյուր մարդ ունի ինչ-որ բաներ անելու հակումներ, ցանկություններ: Օրինակ՝ մարդը կարող է հակված լինել աշխատելու, հանգստանալու, աղքատներին օգնելու: Եթե մարդը պարզապես ցանկանում է օգնել աղքատներին, լինել բարի, ապա, ըստ Կանտի տեսության, դա դեռևս լիարժեք բարոյականություն չէ: Բարոյական է այն արար-

քը, երբ մարդը լիարժեք հիմքեր ունի որևէ մեկին չարությամբ վերաբերվելու, բայց այդպես չի վարվում՝ հիմնվելով բարոյական պարտքի վրա: Կանտի տեսության մեջ բարոյականությունը և պարտքը նույնականացված են:

Խիղճ

Խիղճը մարդու կարողությունն է քննադատորեն դիտարկելու իր արարքները, մտքերը, ցանկությունները: Խիղճը մարդու ինքնագնահատականն է, ինքնակառավարումը: Գերմանացի փիլիսոփա Կանտը խիղճը համարում է մեր մեջ ապրող օրենքը, իսկ ֆրանսիացի փիլիսոփա Հոլբախը՝ մեր ներքին դատավորը: Ինչպես պարտքը, այնպես էլ խիղճը կախված չէ ուրիշների կարծիքից: Դրանով է խիղճը տարբերվում մարդու ներքին կարգավորման մեկ այլ ձևից՝ ամոթից: Ամոթն ամբողջությամբ հիմնված է ուրիշների կարծիքի վրա: Այսինքն՝ մարդն ամաչում է, երբ կարծում է, թե ուրիշներն իրեն կմեղադրեն հասարակական նորմերը խախտելու մեջ: Ամոթի զգացումն առավել խորն է այն դեպքում, երբ այդ մարդիկ շատ կարևոր են իր համար: Մենեկան ամոթի մասին ասել է. «Ամոթն արգելում է այն, ինչն արգելված չէ օրենքով»:

Խիղճը տարբերվում է ամոթից: Դեռևս հին աշխարհում փիլիսոփաները խոսել են խղճի մասին: Հին հույն փիլիսոփա Դեմոկրիտը, առանց «խիղճ» հասկացությունն օգտագործելու, ասել է. «**Ոչ մի վատ բան մի՛ խոսիր կամ արա, նույնիսկ եթե միայնակ ես**»: Խրիմյան Հայրիկը խղճի մասին ասել է հետևյալը. «**Խիղճը հաշվեպահպան ոստիկան է, որն իբրև դատավոր սրտի արոռի վրա բազմած խայթահարում է միշտ**»: Խիղճը փոխկապակցված է պարտքի զգացման հետ: Խիղճը կապված է ոչ թե այլ մարդկանց կարծիքի, այլ պարտքի հետ: Շատ հաճախ խիղճը համարվում է մարդու երկրորդ ես-ը: Որոշ բարոյագետների կարծիքով խիղճը Աստծո ձայնն է: Այս իմաստով խիղճը մարդու պատասխանատվությունն է իր առջև:

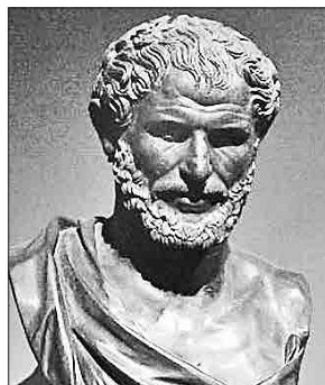
Առօրյայում մենք հաճախ ենք օգտագործում «մաքուր խիղճ», «հանգիստ խիղճ» արտահայտությունները:

- ◆ **Փորձե՛ք վերհիշել դրվագներ ձեր կյանքից, երբ արտաբերել եք «խիղճս մաքուր է» կամ «խիղճս հանգիստ է» արտահայտությունները:**

Բարոյագիտության մեջ կան տարակարծություններ այն հարցի շուրջ, թե արդյոք հնարավոր է «մաքուր խիղճ» ունենալ: Շատ բարոյագետներ կարծում

Փոլ Հոլբախ
(1723-1789)

Դեմոկրիտ
(մ.թ.ա. 460 - մահվան քվն անհայտ է)

են, թե խղճով մարդը միշտ ձգտում է ինքնակատարելագործման և իր առջև նորանոր պահանջներ է դնում: Նման դեպքում մարդն ավելի խստապահանջ է դառնում իր նկատմամբ, և նրա խիղճը կարող է տանջել այնպիսի բաների համար, որոնց նկատմամբ ուրիշներն անտարբեր են: Մարդը միշտ հակված է սխալներ գործելու: Հետևաբար, հնարավոր չէ ունենալ մաքուր խիղճ: Այն մարդիկ, ովքեր կարծում են, թե իրենց խիղճը մաքուր է, բարոյապես հասուն չեն կամ էլ անհոգի են:

Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ մարդը կարող է ունենալ մաքուր խիղճ: Մաքուր խիղճն այն գիտակցությունն է, որ դուք ընդհանուր առմամբ կատարում եք ձեր բարոյական պարտքը և, ըստ էության, չեք շեղվում բարոյական արժեքներից:

- ◆ **Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումն այս երկու մտեցումների վերաբերյալ: Ո՞ր տեսակետն է ավելի ընդունելի ձեզ համար:**

Մենք հաճախ օգտագործում ենք նաև «խղճի ազատություն» հասկացությունը: Այն նշանակում է մարդու իրավունք՝ ունենալու անկախ ներքին հոգևոր կյանք և համոզմունքներ: Չուտ բարոյագիտական տեսանկյունից «խղճի ազատություն» արտահայտությունն անհիմաստ է, քանի որ խղճի մեջ ազատության իմաստն արդեն իսկ ներառված է:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

1. Համեմատե՛ք «պարտք», «խիղճ», «ամոթ» հասկացությունները:
2. Արտահայտե՛ք ձեր տեսակետը «Բոլոր մարդիկ խիղճ ունեն» արտահայտության վերաբերյալ:

ԴԱՍ 6. ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին հայացքից թվում է, թե երջանկության հարցը բարոյական չէ, քանի որ այն վերաբերում է անհատներին և չունի հասարակական նշանակություն: Բայց երջանկությունը պատասխանն է այն հարցի, թե որն է լավ կյանքը, և մարդն ինչի պետք է ձգտի:

Երջանկության հարցը մշտապես հուզել է մարդուն: Շատերի կարծիքով՝ երջանիկ լինելը կյանքի գերագույն նպատակն է: Երջանկությունը և դրան հասնելու ուղիները եղել են նաև բարոյագիտության առաջին խնդիրներից մեկը:

Պատմության ընթացքում երջանկության տարբեր ըմբռնումներ են առաջարկվել: Մասնավորապես, հին հունարենում «երջանկություն» բառը՝ **եվդեմոնիա**, բառացիորեն նշանակել է աստվածների հովանու տակ գտնվող մարդու ճակատագիր: Սրա հիման վրա ձևավորվել էր տեսակետ, որ երջանիկ լինել նշանակում էր արժանանալ աստվածների բարեհաճությանը, լինել հաջողակ: Բայց երջան-

կության նման ընկալման պարագայում ստացվում է, որ ոչինչ կախված չէ մարդուց: Իհարկե, կյանքում բախտը կարող է ժպտալ մարդուն: Բայց դա դեռևս երջանկություն չէ, քանի որ պատրաստի տրվածը ոչ միշտ է մարդու մեջ առաջ բերում երջանկության զգացում: Մինչդեռ զգացողությունը երջանկության կարևորագույն բաղադրիչն է:

Քրիստոնեության մեջ երջանկություն է համարվում Աստծո հետ անմիջական կապը: Հին հույն բարոյագետ Էպիկուրի կարծիքով՝ երջանկությունը մարդու այն հոգեվիճակն է, երբ նա գտնվում է հանգստության, հոգեկան անդորրի մեջ:

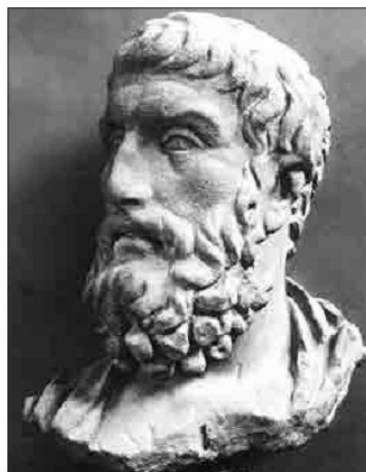
Երջանկությունը շատ հաճախ նույնացվում է ուրախության հետ: Բայց դրանք տարբեր են: Հաճախ ասում են, որ մարդն ուրախություն ապրում է առանձին իրադարձությունների պարագայում, իսկ երջանկությունը տևական ուրախությունն է: Բացի այդ, մարդն ուրախությունն արտահայտում է ավելի բուռն, ավելի հուզականորեն, իսկ երջանկությունը՝ ավելի չափավոր:

Կա երկու մոտեցում երջանկության մասին: Առաջին՝ երջանկությունը ճակատագրի նվերն է, հաջողություն, պատահականություն: Մյուսներն այն կարծիքին են, որ երջանկությունն ամբողջությամբ կախված է մարդուց, նրա բնավորությունից, կամքից և ձգտումներից: XVIII դարի հայտնի փիլիսոփա Ժան-ժակ Ռուսոն ասել է. «Երջանիկ լինելու արվեստն այն բանի գիտակցումն է, որ երջանկությունը քո ձեռքերում է»:

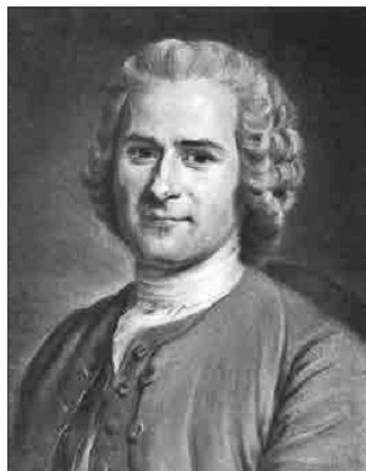
Որոշ հասարակագետների կարծիքով՝ երջանկությունը չպետք է ընկալել որպես կյանքից բացարձակ բավարարվածության զգացում: Եթե մարդն ունենա բացարձակ բավարարվածության զգացում, ապա այլևս ոչինչ չի անի: Նոր բարձունքների և նվաճումների հավերժ ձգտելու զգացումն է երջանկությունը: Մարդու առանձնահատկությունն այն է, որ նա երբեք չի բավարարվում ձեռք բերածով:

♦ Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումն այս հարցի վերաբերյալ:

Կարելի է ասել, որ մարդկային երջանկությունը հակասական է: Այն իր մեջ ներառում է ինչպես բավարարվածության, այնպես էլ անբավարարվածության, նոր նվաճումների ձգտելու զգացումները: Կարելի է ասել, որ երջանկությունը բավարարվածության և անբավարարվածության զգացումների շարունակական հեր-

Էպիկուր
(մ.թ.ա. 341-270)

Ժան-ժակ Ռուսո
(1712-1778)

թափոխում է: Եթե կյանքը լիներ միայն բավարարվածության շղթա, առանց անբավարարվածության, ապա չէր լինի նաև բավարարվածության զգացումը: Մի խումբ երիտասարդների հարցրել են, թե ինչ կլինի, եթե աշխարհից վերանա դժբախտությունը: Նրանց մեծ մասն ասել է, որ այդ դեպքում աշխարհում չեն լինի ուրախություն, երջանկություն, սեր և ընկերություն:

Բայց ոչ միշտ է անբավարարվածությունը կապված երջանկության հետ: Երջանկության հետ կապված է այն անբավարարվածությունը, որը մարդուն մղում է նոր ձեռքբերումների: Իսկ եթե անբավարարվածությունը ձախողման արդյունք է, ապա դա կարող է հանգեցնել տառապանքի և դժբախտության:

Երջանկություն և հարստություն

Կա տեսակետ, որ երջանկությունը հարստության մեջ է: Բայց հարց է ծագում. արդյո՞ք հարստությունը կարող է երջանկություն պարզել, արդյո՞ք ամեն գնով

Դենի Դիդրո
(1713-1784)

ձեռք բերված հարստությունը կարող է մարդուն երջանիկ դարձնել: Հին աշխարհի հայտնի փիլիսոփա Սենեկան հարստության և երջանկության մասին ասել է. «Բացե՛ք Ձեր տան դռները և հանրությանն առաջարկե՛ք տանել այն, ինչը համարում են իրենց սեփականությունը կամ իրենցից գողացված: Եթե Ձեր տնից ոչինչ չտանեն, ապա դուք իրոք հարուստ եք: Չպետք է Ձեր տուն մուտք գործի անագնիվ ծագման ոչ մի լումա»:

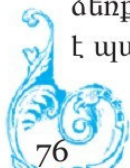
Հարստությունից չպետք է հրաժարվել, բայց չպետք է մտածել, որ երջանկությունը հարստության մեջ է: Հարուստների մեջ կան ինչպես երջանիկներ, այնպես էլ դժբախտներ:

Շատերը խոսում են այն մասին, որ երջանկությունն այլ մարդկանց երջանկացնելու մեջ է: «Ամենաերջանիկ մարդը նա է, ով երջանկություն է պարզևում մեծ թվով մարդկանց», - ասում էր ֆրանսիացի փիլիսոփա Դենի Դիդրոն:

- ♦ **Համաձայն եք այն մտեցման հետ, որ ուրիշը կարող է երջանկացնել ձեզ: Պատասխանը հիմնավորե՛ք:**

Երջանկությունն ու դժբախտությունը կողք կողքի են: Քանի որ մարդիկ տարբեր են, հնարավոր չէ ունենալ հասարակություն, որտեղ բոլոր մարդիկ երջանիկ լինեն: Կյանքում լինում են նաև իրավիճակներ, երբ մեկի երջանկությունը բերում է մյուսի դժբախտությանը:

Սովորաբար մարդու երջանկության վրա ազդում են ինչպես անձնական ձեռքբերումները, այնպես էլ միջավայրը: Օրինակ, եթե որևէ երկիր ներքաշված է պատերազմի մեջ, եթե տեղի է ունեցել բնական աղետ, եթե համատարած աղ-

քատություն է, ապա նորմալ մարդը չի կարող իրեն երջանիկ զգալ նման միջավայրում:

Երջանկությունը չպետք է լինի եսասիրական: Հենց այս գործոններն են կարևոր բարոյականության տեսակետից: Բարոյական մարդը չի կարող երջանիկ զգալ, երբ իր շրջապատում շատերը դժբախտ են: Բարոյականության հիմքում հոգածությունն է այլ մարդկանց հանդեպ:

Կա տեսակետ, որ մարդն ինչքան քիչ մտածի երջանիկ լինելու մասին, այնքան ավելի երջանիկ կլինի: Եվ հակառակը. որքան մարդն ավելի շատ ձգտի երջանկության, այնքան ավելի դժվար կլինի երջանկության հասնելը:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Արդյո՞ք համաձայն եք այն տեսակետի հետ, թե բոլոր երջանիկ մարդիկ նման են իրար: Պատասխանը հիմնավորե՛ք:
2. Արդյո՞ք երջանիկ լինելու համար պետք է անընդհար ձգտել երջանկության:
3. Նշե՛ք, թե ինչ է պետք ձեզ երջանիկ զգալու համար:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

 1. Չեզ տրված է հնարավորություն երեք հարց ուղղելու մարդուն պարզելու համար՝ արդյոք երջանիկ է նա: Նշե՛ք այդ երեք հարցերը:

 2. Ստորև նշված արժեքներից որո՞նք են կարևոր ձեզ երջանիկ մարդ համարելու համար: Դասակարգե՛ք ըստ կարևորության.

ընկերներ, հարստություն, լավ կրթություն, սիրած աշխատանք, շրջապատի կողմից գնահատված լինելու զգացում, հարգված լինել, առողջություն, խաղաղություն, բարեկեցիկ հասարակություն, լավ ընտանիք:

 3. Ընթերցե՛ք ստորև բերվող ասույթները և արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումը:

Երջանիկ է նա, ով բավարարվում է իջով:

Ճապոնական ասացվածք

Քանի որ այս աշխարհում երջանիկ են իջով բավարարվող մարդիկ, ապա ինչքան դժբախտ են հարուստները, որոնց երջանիկ լինելու համար շատ բան է պետք:

Լաոռչֆուկո

Մարդուն հնարավոր չէ սովորեցնել երջանիկ լինել, բայց կարելի է նրան այնպես դաստիարակել, որ երջանիկ լինի:

Ա. Մակարենկո

ԳԱՍ 7. ԷԳՈՒԶՄ ԵՎ ԱԼՏԵՐՈՒԻԶՄ

Էգոիզմը (լատ. ego – «ես» բառից) դիրքորոշում է, որի համաձայն սեփական շահերին հետամուտ լինելը դիտարկվում է որպես բարիք: Հետևաբար, յուրաքանչյուր ոք պետք է ձգտի բավարարել սեփական շահերը՝ անտեսելով ուրիշների կամ ընդհանուր շահերը:

◆ Բերե՛ք էգոիզմի օրինակներ:

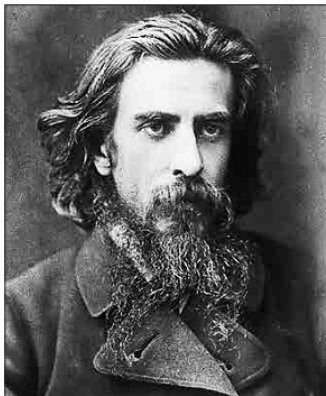
Էգոիզմին հակադրվում է **ալտրուիզմը** (լատ. alter – «ուրիշ» բառից): Դա բարոյական այն դիրքորոշումն է, որի համաձայն յուրաքանչյուր ոք պետք է անշահախնդիր վարքագիծ դրսևորի՝ ուղղված այլ մարդկանց շահերին: Ալտրուիստը այն մարդն է, ով ավելի շատ հոգ է տանում ուրիշի, քան իր մասին:

◆ Բերե՛ք ալտրուիզմի օրինակներ:

Սովորաբար էգոիզմը համարվել է բացասական սկզբունք, իսկ ալտրուիզմը՝ դրական: Հաճախ էգոիզմի և ալտրուիզմի հակադրությունը նմանեցրել են բարու և չարի հակադրությանը: Բայց էգոիզմի և ալտրուիզմի ընկալումը միանշանակ չէ:

Էգոիզմ

Էգոիզմի վերաբերյալ կան հակասական մեկնաբանություններ: Ոմանք էգոիզմը դիտարկում են որպես կյանքի շարժիչ ուժ: Մասնավորապես, գործարարության մեջ մարդը, հետապնդելով սեփական շահերը, ստեղծում է աշխատատեղեր և նպաստում նաև այլ մարդկանց բարօրությանը: Նույն տրամաբանությամբ էգոիստական մղումներով՝ շահույթ ստանալու նպատակով, մարդիկ ստեղծում են բազմաթիվ արժեքներ (սարքեր, դեղամիջոցներ), որոնք հետագայում բարելավում են հասարակության լայն զանգվածների կյանքը: Էգոիզմը դրական երևույթ համարող մտածողները կարծում են, որ մարդն իր կյանքի զգալի հատվածն անցկացնում է իր մասին հոգ տանելով, ինչի արդյունքում էգոիզմը միանգամայն ընդունելի դիրքորոշում է:

Վլադիմիր Ստրովյով
(1853-1900)

Այդուհանդերձ, բարոյագիտական տեսանկյունից էգոիզմը դիտարկվում է որպես բացասական դիրքորոշում: Մասնավորապես, կա տեսակետ, որ էգոիզմը ուրիշների հաշվին սեփական անձի մասին հոգ տանելն է: Ռուս փիլիսոփա Վլադիմիր Ստրովյովը, անդրադառնալով էգոիզմի խնդրին, նշել է, որ ամենևին վատ չէ, երբ մարդն ինքն իրեն արժևորում է, երբ ինքն իր մասին հոգ է տանում: Էգոիզմի չարությունն այն է, որ մարդը, բարձր գնահատելով իրեն, նույնը չի անում ուրիշների հանդեպ: Իսկ Արիստոտելի կարծիքով՝ էգոիզմի վտանգը ոչ թե այն է, որ մարդն ինքն իրեն սիրում է, այլ այն, որ անհրաժեշտից ավելի շատ է սիրում:

Քարոյագիտության մեջ էգոիզմի մասին առկա տարակարծությունների արդյունքն է այն, որ կա էգոիզմի երեք ընկալում.

1. Բոլորը պեպք է ծառայեն իմ շահերին:

2. Բոլորը պեպք է առաջնորդվեն բարոյական նորմերով, բացի ինձնից:

3. Բոլոր մարդիկ պեպք է հեղափոխություն լինեն իրենց շահերի իրագործմանը:

Ակնհայտ է, որ առաջին և երկրորդ ընկալումները ակնհայտորեն հակադրվում են բարոյականության ոսկե կանոնին, քանի որ վերջինս մարդուց պահանջում է հավասարություն և փոխադարձություն: Այս ընկալումները նաև հակադրվում են մարդասիրության սկզբունքներին, քանի որ թույլատրելի են համարում սեփական նպատակներին հասնելու համար այլ մարդուն որպես միջոց օգտագործելը:

Ինչ վերաբերում է երրորդ մոտեցմանը, ապա այն կարող է դիտարկվել բարոյական դիրքորոշում, եթե վերաձևակերպենք հետևյալ կերպ. «Բոլորը կարող են հետամուտ լինել իրենց շահերի պաշտպանությանը, եթե չեն ոտնահարվում այլոց շահերը»: Այլ կերպ ասած. «Մի՛ վնասիր»:

Ալտրուիզմ

Ալտրուիզմը բարոյական տեսանկյունից դիտարկվում է որպես դրական սկզբունք: Չափավոր ձևակերպմամբ՝ ալտրուիզմ նշանակում է ուրիշների մասին ավելի շատ հոգ տանել, քան սեփական անձի: «Վարվի՛ր այնպես, որ քո անձնական շահը ծառայի ուրիշի շահին», - այսպիսին է չափավոր ալտրուիզմի կանոնը: Ծայրահեղ ձևակերպմամբ՝ ալտրուիզմ նշանակում է սեփական անձի հաշվին հոգ տանել ուրիշների մասին: Որպես ալտրուիզմ բառի հոմանիշ հաճախ օգտագործում են «ինքնագոհաբերում», «անձնագոհություն» բառերը:

Թեև ընդհանուր առմամբ ալտրուիզմը դիտվում է որպես դրական հատկանիշ, սակայն կան տեսակետներ, որ ալտրուիզմը հատկապես վնասակար է այն մարդկանց համար, ում ուղղված է: Անգլիացի գրող Օսկար Ուայլդն իր պիեսներից մեկում հերոսի միջոցով ասում է հետևյալը. «Ինքնագոհաբերումը պետք է օրենքով արգելվի, քանի որ բարոյագրկում է նրանց, ում գոհաբերություն է մատուցվում»: Մարդկանց մի մասի ալտրուիզմը հանգեցնում է մեկ այլ մասի էգոիզմին: Այլ մարդկանց հանդեպ չափից ավելի հոգատար լինելը բերում է նրան, որ այն մարդիկ, ում ուղղված է հոգատար վերաբերմունքը, սկսում են իրենց մասին հոգ չտանել, ծուլանալ:

◆ **Համաձայն եք այս տեսակետի հետ:**

Օսկար Ուայլդ
(1854-1910)

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՄՏՈՐԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՅՎՈՂ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵՔ ՀԱՉՈՐԴՈՂ ՀԱՐՅԵՐԻՆ

Ֆրիդրիխ Նիցշե
(1844-1900)

Կալանավորների երկրնտրանք

Երկու կալանավորվածներ մեղադրվում են հանցանքի մեջ: Նրանք պահվում են իրարից առանձին և միմյանց հետ շփվելու հնարավորություն չունեն: Նրանց կատարած հանցանքի վերաբերյալ չկան ապացույցներ: Գործը քննող քննիչը կալանավորներին առաջարկում է հետևյալ տարբերակները.

Ա. Եթե երկուսն էլ ընդունեն իրենց հանցանքը, ապա կազատագրվեն 3-ական տարով:

Բ. Եթե երկուսն էլ չխոստովանեն, ապա կդատապարտվեն 5-ական տարով:

Գ. Եթե նրանցից մեկը խոստովանի, իսկ մյուսը՝ ոչ, ապա խոստովանողը կդատապարտվի 10 տարով, իսկ մյուսն ազատ կարձակվի:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ կսրացվի, եթե կալանավորները մտածեն միայն իրենց շահերը պաշտպանելու մասին:
2. Ի՞նչ որոշում կկայացնեն կալանավորները, եթե նրանց հնարավորություն փրկի որոշում կայացնել միմյանց հետ հանդիպելուց հետո:
3. Ի՞նչ որոշում կկայացնեն կալանավորները, եթե երկուսն էլ գործեն ալտրուիստական սկզբունքով:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

📖 1. Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումը հետևյալ դատողության վերաբերյալ. «Մարդկանց մեծ մասը էգոիստներ են, բայց ոչ բոլորն են դա խոստովանում»:

📖 2. Գերմանացի փիլիսոփա Ֆ. Նիցշեն համարում էր, որ սերը մարդու էգոիզմի դրսևորում է, իսկ ռուս փիլիսոփա Մոլոդյովի կարծիքով՝ սերը մարդու էգոիզմը հաղթահարելու ձևերից մեկն է: Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումն այս երկու տեսակետների վերաբերյալ:

ԹԵՄԱ 3. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՇՈՒԴԱՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՅՈՒՄ

ԴԱՄ 8-9. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՇՈՒԴԱՏՈՒՄՆԵՐ

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՏԵՔՍԸ

XX դարի հայտնի բարոյագետ Լուսինա Քոլբերգը մշակել է բարոյական կշռադատման սանդղակ, որն ունի երեք մակարդակ՝ երկուական աստիճանով:

Բարոյական զարգացման մակարդակներն ըստ Քոլբերգի

Մակարդակ 1. Մինչպայմանական

Բարոյական զարգացման այս մակարդակում գտնվող մարդիկ հաշվի են առնում հեղինակավոր անձանց իշխանությունը և այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են պատիժը, պարգևը կամ փոխադարձ լավությունները: Այս մակարդակը ներառում է հետևյալ երկու աստիճանները.

Աստիճան 1. Հնազանդություն իշխանությանը: Այս աստիճանում գործողության լավ կամ վատ լինելը որոշելիս հաշվի են առնում ոչ թե տվյալ գործողության մարդկային կամ արժեքավոր բնույթը, այլ դրա ֆիզիկական հետևանքները: Այս աստիճանում մարդիկ մտածում են պատժից խուսափելու կամ պարգևներ վաստակելու մասին. «Արա այն, ինչ քեզ ասում են», «Հայրիկն ասում է, որ ես պետք է այդպես վարվեմ»:

Աստիճան 2. Սեփական կարիքների բավարարում: Այս աստիճանում կշռադատող մարդիկ կատարում են գործողություններ, որոնք բավարարում են անձի սեփական կարիքները, իսկ երբեմն նաև այլոց կարիքները: 2-րդ փուլում կշռադատումը հաճախ ունենում է արդարացիության տարրեր, սակայն դրա պատճառը ոչ թե արդարության զգացումն է, այլ շահամոլությունը: «Ես դրանից ի՞նչ օգուտ կստանամ»:

Մակարդակ 2. Պայմանական

Այս մակարդակում բարոյական կշռադատման մեջ սկսում են հաշվի առնել այլոց, հատկապես ընտանիքի և շրջապատի կարիքներն ու շահերը: Տվյալ մակարդակում կշռադատող մարդը ձգտում է անփոփոխ թողնել առկա վիճակը:

Աստիճան 3. Այս աստիճանում մարդիկ լավ վարքագիծը հավասարեցնում են ուրիշներին հաճույք պատճառող կամ օգուտ տվող, ինչպես նաև այլոց հավանությանն արժանացող վարքագծին: 3-րդ փուլում գտնվելիս մարդիկ հաճախ առաջ-

նորդվում են մեծամասնության տեսակետներով. «Եթե այդպես վարվեմ, ի՞նչ կմտածեն ընկերներս»:

Աստիճան 4. Այս աստիճանում մտածողությունը կողմնորոշվում է իշխանության, ամրագրված կանոնների և հասարակական հարաբերությունների պահպանման ուղղությամբ: Ճիշտ վարքագիծ է համարվում սեփական պարտականությունները կատարելը, իշխանության նկատմամբ հարգանք դրսևորելը. «Սա՞ է լավագույն քայլն իմ հասարակության համար», «Իմ հասարակությունն ընդունելի՞ է համարում իմ այս քայլը»:

Մակարդակ 3. Սկզբունքային կամ հեղափոխական

Այս մակարդակում բարոյական կշռադատումը և որոշումների կայացումը իրականացվում է համամարդկային սկզբունքների, այլ ոչ թե որևէ մեկ անձի կամ հասարակության կարիքների հիման վրա: Փիլիսոփաներ Պլատոնի, Կանտի, Չոն Ռոուլսի բարոյագիտական տեսությունները համապատասխանում են 5-րդ և 6-րդ աստիճաններին: Քոլբերգը գտնում է, որ մարդկանց ընդամենը 10 տոկոսն է կարողանում 4-րդ աստիճանից վեր բարձրանալ:

Աստիճան 5. Այս աստիճանում մարդիկ կշռադատում են անհատի ընդհանուր իրավունքների և հասարակության կողմից ընդունված չափանիշների հիման վրա: 5-րդ աստիճանում մարդիկ մտածում են օրինապահության տեսակետից, բայց կարևորում են ողջախոհ ձևով օրենքները փոխելու հնարավորությունը. «Եթե այս օրենքը հասարակության համար լավ չէ, ապա այն կարող է փոխվել»:

Աստիճան 6. Այս աստիճանում մարդիկ որոշումներ են կայացնում իրենց իսկ ընտրած այնպիսի բարոյական սկզբունքների հիման վրա, ինչպիսիք են արդարությունը, հավասարությունը կամ արժանապատվությունը. «Սա իրո՞ք լավագույն տարբերակն է բոլոր մարդկանց համար, նույնիսկ եթե ինձանից զոհողություն է պահանջում», «Իմ հասարակությունը սրանից օգուտ չի ստանա, սակայն սա ճիշտ տարբերակն է, որը պետք է իրականացնել, քանի որ երկարատև հատվածում այն կնպաստի Մոլորակի բոլոր բնակիչների միջև հավասարության ապահովմանը»:

Հեղեղություններ

Բարոյական զարգացման վեց աստիճանների թվարկումից հետո կարելի է անել հեղեղալ եզրահանգումները.

1. Բարոյական կշռադատման միջոցով կայացվող որոշումներն աստիճանաբար փոխվում են եսասիրականից դեպի ոչ եսասիրական:
2. Որոշումներ կայացնելիս մարդիկ մտածում են, թե ինչն է ճիշտ կոնկրետ իրավիճակում: Այդ որոշումը կայացնելիս մարդիկ առաջնորդվում են եսասիրական և ոչ եսասիրական կշռադատմամբ՝ կախված, թե իրենք ո՞ր փուլում են այդ ժամանակ գտնվում:

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ԵՐԿԸՆՏՐԱՆՔԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐԵՔ ՀԱՋՈՐԴՈՂ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔԸ

Գևորգը և Արսենը լավ ընկերներ էին: Մի օր նրանք միասին գնացին գնումներ կատարելու: Արսենը փորձելու համար հագավ մի սվիտեր և, ի գարմանս Գևորգի, վերարկուի տակից սվիտերը հագին դուրս եկավ խանութից: Հաջորդ պահին խանութի աշխատակիցը կանգնեցրեց Գևորգին և պահանջեց ասել դուրս եկած տղայի անունը: Ապա աշխատակիցը խանութի տիրոջն ասաց, որ երկու տղաներին տեսել էր միասին և որ վստահ էր, թե ապրանքը գողացել էր նրա՝ խանութից դուրս եկած ընկերը: Խանութի տերն ասաց Գևորգին, որ վերջինս կարող է խնդիրներ ունենալ, եթե չասի իր ընկերոջ անունը:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Ստորև նշվում են երկրնտրանքի մի քանի պատասխաններ: Ընթերցե՛ք դրանք և նշե՛ք, թե որ պատասխանը բարոյական կշռադատումների ո՞ր մակարդակին և աստիճանին է համապատասխանում:

1. Գևորգը չպետք է ասի, եթե Արսենը Գևորգին լավություն է արել:
2. Ընկերությունը կարևոր է, սակայն օրենքներ խախտելն արդար չէ: Եթե օրենքներին չենթարկվենք, հասարակությունը կքայքայվի:
3. Գևորգը չպետք է ասի: Եթե ասի, խնդիրներ կունենա Արսենի հետ: Արսենը և նրա ընկերները Գևորգի կյանքը դժոխքի կվերածեն:
4. Գևորգը չպետք է ասի ընկերոջ անունը. ի՞նչ կմտածեն մարդիկ դավաճան ընկերոջ մասին:
5. Խանութից գողություն անելը սխալ է, նույնիսկ եթե մեկ գող կա և մեկ տուժող: Խանութից գողություն անողը խախտում է խանութի տիրոջ իրավունքները:
6. Գևորգը պետք է ասի: Եթե չասի, խնդիրներ կունենա:
7. Ինչո՞ւ պետք է Գևորգը խնդիրներ ունենա Արսենի պատճառով: Եթե Արսենը միայն իր մասին էր մտածում, ապա նույնը պիտի անի նաև Գևորգը:
8. Գևորգը պետք է ասի, որովհետև եթե չասի, նա կհամարվի հանցագործության մասնակից:
9. Գևորգը պետք է ասի, չնայած որ դա շատ դժվար կլինի անել: Ընկերությունը կարևոր է, սակայն օրենքներ խախտելն արդար չէ: Եթե օրենքներին չենթարկվենք, հասարակությունը կքայքայվի:

ԳԱՍ 10. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՐԿԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ

Մեզանից յուրաքանչյուրը կյանքում պարբերաբար որոշումներ է կայացնում: Լինում են որոշումներ, որոնք մենք կայացնում ենք առանց երկմտելու: Բայց հաճախ լինում են իրավիճակներ, որոնցում որոշումներ կայացնելը շատ դժվար է: Հատկապես դժվար է որոշում կայացնել, երբ մենք երկընտրանքի առջև ենք: Երկընտրանքներն այնպիսի իրավիճակներ են, որոնցում առկա է մեզ համար կարևոր արժեքների բախում: Օրինակ՝ կարող են լինել իրավիճակներ, որոնցում մեր ընկերքը անօրինական քայլ է կատարել: Տվյալ դեպքում մի կողմում ընկերության արժեքն է, մյուս կողմում՝ օրինականության: Երկուսն էլ մարդու համար կարևոր են, և շատ դժվար է ընտրություն կատարել: Երկընտրանքն առաջանում է այն դեպքում, երբ լուծման երկու տարբերակներն էլ մեզ համար ընդունելի են թվում:

Երկընտրանքների ժամանակ մարդու որոշումները կարող են առաջնորդել երեք հիմնական սկզբունքներ.

1. **Հեղինակի կարևորող սկզբունք:** Այս սկզբունքի էությունն այն է, որ մարդը որոշում կայացնելիս հաշվի է առնում այն հանգամանքը, թե որքանով է որոշումն օգտակար և ընդունելի մարդկանց մեծ մասի համար:
2. **Կանոնները կարևորող սկզբունք:** Այս մոտեցման էությունն այն է, որ մարդը որոշում կայացնելիս հաշվի է առնում որոշման համապատասխանությունը բարոյական կանոններին: Օրինակ, եթե մարդու համար ընդունելի է «մի՛ ստիր» պատգամը, ապա որոշում կայացնելիս նա պետք է առաջնորդվի այդ կանոնով՝ անկախ հետևանքներից:
3. **Բարոյականության ուղի կանոնը** «Վարվի՛ր ուրիշի հետ այնպես, ինչպես կուզեիր, որ քեզ հետ վարվեին» կարևորող սկզբունք: Այս մոտեցման էությունն այն է, որ որոշումներ կայացնելիս մարդը պետք է փորձի իրեն «դնել ուրիշի վիճակի մեջ»:

Բարոյագիտության մեջ փորձ է արվել դասակարգել երկընտրանքները: Ըստ տարածված դասակարգումներից մեկի՝ կա բարոյական երկընտրանքի 4 տարատեսակ (տե՛ս գծապատկերը):

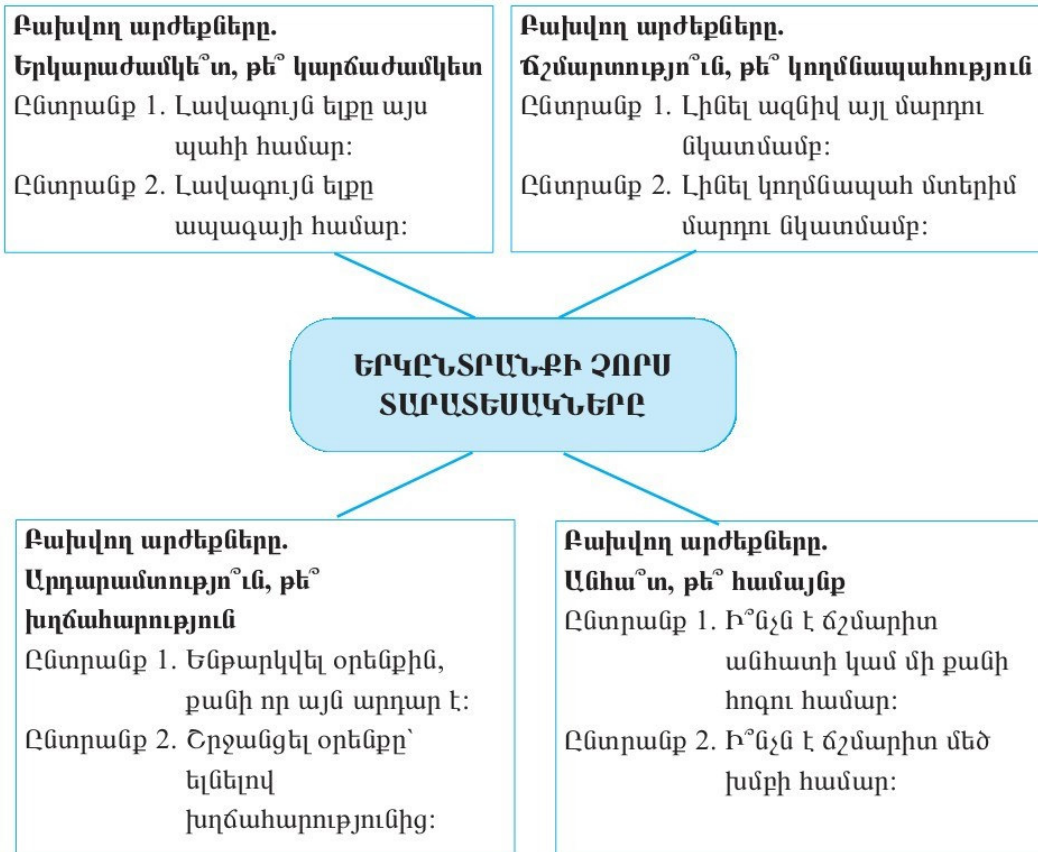
ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

Ընթերցե՛ք ստորև ներկայացվող իրավիճակը և պատասխանե՛ք հաջորդող հարցերին:

Արմինեն և Մարգարիտը համադասարանցի ընկերուհիներ են: Ամեն կիրակի նրանք գնում են այգի՝ զբոսնելու: Հերթական շաբաթ օրը Արմինեն զանգահարում է Մարգարիտին՝ հաջորդ օրվա համար պայմանավորվելու նպատակով: Բայց Մարգարիտն ասում է, որ տնային գործեր կան և չի կարող գալ այգի: Արմինեն շատ տխրում է, քանի որ նրանք առաջին անգամ խախտելու են ավանդույթը: Կիրակի օրը Արմինեն որոշում է միայնակ գնալ այգի: Այգում նա նկատում է Մարգարիտին մեկ այլ դասընկերուհու հետ զբոսնելիս:

ԹԵՄԱ 3. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՇՈՒԱԴԱՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՈՒՄ

Արմինեն շատ հիասթափված է և իրեն խաբված է զգում: Արմինեն մտածում է՝ արդյո՞ք ճիշտ կլինի, եթե հակադրվի Մարգարիտին:

ՀԱՐՅԵՐ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Երկընդրանքի ո՞ր տարատեսակն է այս իրավիճակում:
2. Այս իրավիճակում նշե՛ք երկու ձիշտ մտրեցումները.
 - ա. Տվյալ իրավիճակում մի կողմից կարևոր է ... արժեքը:
 - բ. Տվյալ իրավիճակում մյուս կողմից կարևոր է ... արժեքը:

Այժմ իրավիճակը դիտարկենք երեք հիմնական սկզբունքների տեսանկյունից:

Հեղեանքը կարևորող սկզբունք

- Եթե Արմինեն հակադրվի Մարգարիտին, ձեր կարծիքով, ի՞նչ կլինի:
- Եթե Արմինեն ոչ մի քայլ չձեռնարկի, ձեր կարծիքով, ի՞նչ կլինի:
- Տվյալ իրավիճակում ո՞րն է այն քայլը, որն առավել ընդունելի է իրավիճակում ներգրավված մարդկանց համար:

Կանոնները կարևորող սկզբունք

- Տվյալ իրավիճակում Արմինեն ի՞նչ կանոններով կարող է առաջնորդվել: Թվարկե՛ք մի քանի կանոն:
- Տվյալ իրավիճակում ո՞րն է լավագույն կանոնը:

Բարոյականության ոսկե կանոնի սկզբունք

- Եթե դուք լինեիք Մարգարիտի փոխարեն, ինչպե՞ս կվարվեիք:
- Եթե դուք լինեիք Արմինեի փոխարեն, ինչպե՞ս կվարվեիք:

Բարոյական հարցերում որոշումներ կայացնելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ գործոնները.

1. **Օրինականություն:** Երկընտրանքների պարագայում անհրաժեշտ է հարցնել. «Արդյո՞ք իմ որոշումն օրինական է»: Եթե որևէ լուծում հակադիր է օրենքին, ապա այն ընդունելի չէ:

2. **Ներքին ձայն:** Հաճախ որևէ որոշման մասին մտածելուց առաջ մենք ունենում ենք ներքին զգացողություն, որը մեզ հուշում է ճիշտ ճանապարհը:

3. **«Առաջին էջի» գործոնը:** Որոշումներ կայացնելիս հաճախ անհրաժեշտ է առաջնորդվել այն մտայնությամբ, թե ինչ կլինի, եթե մեր որոշումը տպագրվի թերթի առաջին էջում: Ի՞նչ կմտածեն հարազատները, բարեկամները, ուսուցիչները, եթե ձեր որոշման մասին կարդան թերթում:

4. **Գերային գործոն:** Յուրաքանչյուր մարդու համար կան հարգված կերպարներ, որոնց մենք ուզում ենք նմանվել: Որոշումներ կայացնելիս կարող է օգտակար լինել հետևյալ հարցադրումը. «Եթե իմ փոխարեն լինեիր նա, ի՞նչ որոշում կկայացներ, ինչպե՞ս կվարվեր»:

ԹԵՄԱ 4. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 11. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Հասարակագիտություն» առարկայի 8-րդ դասարանի դասընթացից ձեզ ծանոթ են «**ազատություն**» և «**պատասխանատվություն**» հասկացությունները: Այդ հասկացությունները շատ կարևոր են նաև բարոյագիտական տեսություններում: Միայն ազատ մարդը կարող է պատասխանատվություն կրել իր գործողությունների համար: Անազատ մարդը միշտ փորձելու է պատասխանատվությունից խուսափել՝ պատճառները տեսնելով իրենից դուրս: Այսպիսով՝ ազատության մասին մեր մտեցումներից է կախված այն հարցի պատասխանը, թե արդյոք մենք կարող ենք ձևավորել բարոյական նորմեր, դրսևորել բարոյական վարքագիծ և պատասխանատվություն կրել մեր վարքագծի համար:

Փիլիսոփաները մշտապես բանավիճել են այն հարցի շուրջ, թե արդյոք մարդն ազատ է իր գործողություններում: Հայտնի է, որ մարդը բնության մասնիկն է և ենթարկվում է բնության օրենքներին: Բացի այդ, մարդը ենթարկվում է նաև հասարակական և իրավական նորմերին: Այդքանով հանդերձ, արդյո՞ք մարդը կարող է ազատ լինել: Հիմնվելով այս իրողությունների վրա՝ մի շարք փիլիսոփաներ, որոնց ուսմունքը հայտնի է «**դեպերմինիզմ**» անունով, կարծում են, որ այս աշխարհում ամեն ինչ ունի իր պատճառը կամ պատճառները: Այդ պատճառները գտնվում են անհատից դուրս: Հետևաբար, մենք չենք կարող մարդկանցից պահանջել որոշակի վարքագիծ, երբ վերջինիս վրա ազդող գործոնները մարդու հսկողությունից դուրս են: Օրինակ, եթե մենք ընդունենք այն տեսակետը, որ մարդն իր էությանը էգոիստ է և միշտ հետապնդում է իր շահերը, ապա չենք կարող մարդուց բարոյական պատասխանատվություն պահանջել էգոիստ լինելու համար: Պատճառն այն է, որ մարդը չունի կամքի ազատություն՝ էգոիստ լինելու կամ չլինելու: Եթե չկա ընտրության ազատություն, ապա չի կարող լինել նաև պատասխանատվություն: Դետերմինիզմի սկզբունքով առաջնորդելու դեպքում մենք չենք կարող մարդկանց մեղադրել, գովաբանել, խրախուսել իրենց հաջողությունների կամ ձախողումների համար: Սա էլ իր հերթին կնշանակի, որ մարդը բարոյական պատասխանատվություն չի կրի իր արարքների համար:

- ◆ **Հիշե՛ք իրավիճակներ, երբ մարդիկ բարոյական պատասխանատվությունից խուսափելու համար իրենց պահվածքի պատճառները տեսել են իրենցից դուրս:**

Դետերմինիզմի հակադիր տեսակետի կողմնակիցները պնդում են, որ աշխարհում կա նաև ազատություն: Ի տարբերություն դետերմինիստների՝ շատ փի-

լիստփաներ կարծում են, որ կան բաներ, որոնք անելու կամ չանելու հարցերում մարդն ազատ է:

◆ **Հիշեք իրավիճակներ, երբ դուք ազատորեն որոշել եք կատարել այս կամ այն քայլը:**

«Ազատություն» հասկացությունը շատ դժվար է սահմանել: Հաճախ ազատություն ասելով հասկանում են ամենաթողություն: Իրական ազատությունը գոյություն ունի միայն սահմանափակումների գիտակցման պարագայում: Օրինակ՝ մարդու ֆիզիկական սահմանափակումները: Մենք որքան էլ ազատ լինենք, չենք կարող ցատկել 30 մետր, քանի որ մեր ֆիզիկական հնարավորությունները սահմանափակ են: Նույն տրամաբանությամբ մեզանից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի խառնվածք (ակտիվ կամ պասիվ, դյուրագրգիռ կամ հանգիստ), որը մեզ սահմանափակում է մեր գործողություններում: Պատահական չէ, որ խոսվում է ազատության սահմանների մասին. «Իմ ազատությունն ավարտվում է այնտեղ, որտեղ սկսվում է ուրիշի ազատությունը»: Այնհայտ է, որ կան շատ բաներ, որոնք մեզանից կախված չեն, որոնք փոխելը մեր ուժերից վեր է:

Ազատությունն ինքնաբերական և կամավոր գործողությունների ամբողջություն է: Ինքնաբերական գործողություն ասելով հասկանում ենք մարդու այն գործողությունը, որը բխում է հենց իրենից: Բայց ինքնաբերական լինելը դեռևս բավարար չէ գործողությունն ազատ համարելու համար: Օրինակ՝ մարդը կարող է ինքնաբերական (սեփական ձեռքով), բայց ոչ կամավոր, պարտադրաբար ստորագրել մի փաստաթղթի տակ՝ պատանդի վիճակում հայտնված իր ընտանիքի անդամներին փրկելու համար: Այսինքն՝ ազատ գործողությունը պետք է միաժամանակ լինի ինքնաբերական և կամավոր:

◆ **Համաձայն եք այս մոտեցման հետ:**

Ստորև բերվում են մի քանի դատողություններ: Յուրաքանչյուրի համար արտահայտեք ձեր կարծիքը՝ պատասխանելով «այո» կամ «ոչ»:

Ես կարող եմ ազատորեն ընտրել...

1. Լինել արդարամիտ մարդ:
2. Լինել լավ ընկեր:
3. Լինել լավագույնը դպրոցում:
4. Սուտ խոսել, երբ դա օգտակար է:
5. Արտագրել ստուգողական աշխատանքի ժամանակ:
6. Կոպիտ վարվել դասընկերոջս հետ:
7. Լինել աշխարհի ամենահարուստ մարդը:
8. Լինել աշխարհի լավագույն ծանրամարտիկը:
9. Կառավարել աշխարհը:

Ազատությունը ենթադրում է նաև ընտրության հնարավորություն: Մենք չենք կարող ազատ լինել, եթե չունենք այլընտրանքներ: Երբ մարդն ընտրում է ինչ-որ բան՝ ասելով, որ «չեմ կարող այլ կերպ» կամ «չեմ տեսնում այլ տարբերակներ», ապա նա չի ընտրում:

ԹԵՄԱ 4. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Բարոյագիտության տեսանկյունից շատ կարևոր է նպատակի և միջոցների ընտրության խնդիրը: Բարոյագիտական մտքի պատմության մեջ ձևավորվել է երկու տեսակետ նպատակի և միջոցների ընտրության հարցում:

Առաջին տեսակետի կողմնակիցները կարևորում են նպատակի դերը: Եթե նպատակը վեհ է, ապա ցանկացած միջոց արդարացված է դրան հասնելու համար: Նպատակն արդարացնում է միջոցները: Պատկերացրե՛ք այսպիսի վիճակ: Որոշ մարդիկ ունեն չար նպատակներ, որոնց հասնելու համար դիմում են ցանկացած միջոցի: Մարդկանց մյուս խումբն ունի բարի նպատակ և չարին հաղթելու ու բարի նպատակն իրագործելու համար նույնպես պատրաստ է ցանկացած միջոցի (խորամանկություն, սուտ, մատնություն, բռնություն) դիմել: Այս տեսակետի կողմնակիցները նման մոտեցումը համարում են ընդունելի՝ կարծելով, որ եթե բարի նպատակ ունեցող մարդիկ դիմեն միայն բարոյական միջոցների, ապա երբեք չեն կարող հաջողության հասնել: Բայց փորձը ցույց է տալիս, որ անբարոյական միջոցներով երբեք հնարավոր չէ հասնել բարոյական նպատակների: Որպես կանոն, անբարոյական միջոցների օգտագործումն ի վերջո հանգեցնում է անբարոյական նպատակի:

Երկրորդ տեսակետի կողմնակիցները, հիմնվելով վերջին դատողության վրա, պնդում են, որ բարոյական նպատակների կարելի է հասնել միայն բարոյական միջոցներով: «Ինչ ցանեա, այն էլ կհնձես», - ասում է ժողովրդական առածը: Երբեք հնարավոր չէ մատնությունը, սուտը, բռնությունն օգտագործելով հասնել բարի նպատակների:

♦ **Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումը վերոնշյալ երկու տեսակետների վերաբերյալ:**

Այսպիսով՝ ազատությունը և պատասխանատվությունն ունեն կարևոր բարոյագիտական արժեք: Ազատությունը ծնում է պատասխանատվություն, իսկ պատասխանատվությունն ուղղորդում է ազատությանը: Որպես ամփոփում հիշե՛ք հետևյալը.

1. Եթե մենք ազատ ենք մեր ընտրության մեջ, ապա մենք պատասխանատու ենք մեր արարքների համար: Նման դեպքում մեզ կարող են մեղադրել կամ քաջալերել մեր արարքների համար:

2. Եթե մեր գործողություններն ամբողջությամբ պայմանավորված են մեզանից դուրս գտնվող գործոններով, ապա մենք չենք կարող խոսել արարքի բարոյական լինելու մասին: Նման դեպքում մեզ չեն կարող մեղադրել կամ խրախուսել:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Հիշե՛ք ձեր կյանքից օրինակներ, երբ դուք ազատորեն արտահայտել եք ձեր կամքը կամ, հակառակը, համարել եք, որ այդ իրավիճակում ձեզանից ոչինչ կախված չէ:
2. Արդյո՞ք մարդը պատասխանատու է իր բնավորության համար:
3. Արդյո՞ք մարդը կրում է բարոյական պատասխանատվություն, երբ իր գործողություններն ինքնաբերիկ են, բայց պարտադրված:

ՊԱՏ 12. ԽՐԱԽՈՒՍՈՒՄ ԵՎ ՊԱՏԻԺ

Բարոյագիտության հիմնական հարցերից մեկը արդարությունն է, որի մասին դուք սովորել եք 8-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասընթացում:

Խրախուսում

Արդարության ապահովման կարևորագույն միջոցներից մեկը խրախուսումն է:

Կա մարդկանց խրախուսելու **չորս եղանակ**:

Մարդկանց կարելի է խրախուսել.

1. **հավասարապես՝** անկախ նրանց կարողություններից և արժանիքներից,
2. ըստ **ընդունակությունների,**
3. ըստ **կարիքների,**
4. ըստ **արժանիքների:**

Ներկայացնենք յուրաքանչյուր եղանակն առանձին-առանձին:

1. Բոլորին պեպք է խրախուսել հավասար՝ անկախ կարողություններից և արժանիքներից:

ԸՆԹԵՐՑԵՔ ԱՌԱԿԸ

Մի տանուտեր առավոտյան դուրս եկավ իր այգու համար մշակներ վարձելու: Եվ մշակների օրավարձը մեկ դահեկան սահմանելով՝ նրանց ուղարկեց իր այգին: Եվ ժամը երեքին մոտ դուրս եկավ, ուրիշների տեսավ, որ հրապարակում պարապ կանգնել էին: Նրանց էլ ասաց. «Դուք էլ գնացե՛ք այգին, և ինչ որ արժան է, կտամ ձեզ»: Նրանք էլ գնացին, և դարձյալ ժամը վեցին և իննին դուրս գալով՝ նույն կերպ վարվեց: Եվ ժամը տասնմեկին մոտ էլ դուրս գալով՝ ուրիշները գտավ պարապ կանգնած և ասաց նրանց. «Ինչո՞ւ եք այստեղ ամբողջ օրը պարապ կանգնել»: Նրան ասացին. «Որովհետև ոչ ոք մեզ չվարձեց»: Նրանց ասաց. «Դուք էլ գնացե՛ք այգին, և ինչի որ արժանի եք, կստանա՛ք»: Եվ երբ իրիկունն եղավ, այգու տերն իր տան վերակացուին ասաց. «Մշակներին կանչիր և նրանց վարձը տուր՝ հետիններից սկսած մինչև առաջինները»: Եվ ժամը տասնմեկինները գալով մի-մի դահեկան առան: Առաջիններն էլ եկան և կարծեցին, թե ավելին կառնեն, և նրանք էլ մի-մի դահեկան առան: Բայց երբ առան, տանտիրոջից տրտնջում էին և ասում. «Այդ հետինները մեկ ժամ աշխատեցին, և դրանց մեզ հավասարեցրիր»: Նա էլ պատասխանեց նրանցից մեկին. «Ընկե՛ր, ես չեմ զրկում ձեզ. չէ՞ որ դու ինձ հետ մի դահեկանի համաձայնեցիր: Քոնը առ և գնա, բայց ես ուզում եմ, որ այս հետինին տամ, ինչպես ձեզ: Կամ մի՞թե ես իշխանությունն չունեմ տնօրինելու իմ ունեցվածքը, կամ թե ինչ աչքը չար է, որ ես բարերար եմ»:

Ըստ Աստվածաշնչի

◆ **Մեկնաբանե՛ք առակի իմաստը: Արդյո՞ք արդար վարվեց տանտերը:**

Շատ իրավիճակներում մարդկանց հավասար խրախուսելը ցանկալի է: Բայց խնդիրն այն է, որ ոչ միշտ է դա արդար, քանի որ ի բնե մարդիկ անհավասար են: Բացի այդ, հնարավորությունների սահմանափակությունը դրդում է մարդկանց գտնել խրախուսման տարբերակված ձևեր:

XVIII դարի փիլիսոփա Դեյվիդ Հյումը կարծում էր, որ արդար չի լինի, եթե մարդիկ հավասարապես խրախուսվեն, քանի որ ի բնե մարդիկ անհավասար են:

2. Մարդկանց պետք է խրախուսել ըստ ընդունակությունների:

Շատերը կարծում են, որ մարդկանց պետք է խրախուսել ըստ իրենց ընդունակությունների: Պետք է տարբերակել բնատուր և ձեռքբերովի ընդունակություններ: Շատ մարդիկ ունեն բնատուր ընդունակություններ և սահմանափակվում են դրանցով:

◆ **Արդյո՞ք արժե խրախուսել այն մարդկանց, ովքեր բավարարվում են միայն բնատուր ընդունակություններով:**

Ի տարբերություն բնատուր ընդունակությունների՝ ձեռքբերովի ընդունակությունները մարդուց պահանջում են լրացուցիչ ջանքեր, ժամանակ:

◆ **Նշե՛ք ձեռքբերովի ունակություններ, որոնք կարևոր են ժամանակակից հասարակարգում:**

3. Մարդկանց պետք է խրախուսել ըստ կարիքների:

Կան տեսակետներ, որ այն մարդիկ, ովքեր շատ կարիքներ ունեն, պետք է խրախուսվեն: Տարբերակում են մասնավոր և հանրային կարիքներ: Օրինակ՝ մասնավոր կարիք է ընտանիքի աղքատությունը:

◆ **Նշե՛ք, թե ինչ առավելություններ և թերություններ ունի խրախուսման այս եղանակը:**

Մարդկանց կարելի է խրախուսել նաև ըստ հանրային կարիքի: Օրինակ՝ ցանկացած հասարակությունում բժշկի աշխատանքը հանրային կարիք է: Որակյալ բժիշկներ ունենալը մարդկանց առողջության և երկարակեցության նախապայմաններից է: Հետևաբար, բժիշկներին պետք է խրախուսել, քանի որ նրանց ծառայություններից օգտվում է ամբողջ հասարակությունը:

4. Մարդկանց պետք է խրախուսել ըստ արժանիքների:

Հյումի կարծիքով՝ հնարավոր չէ արդարության հասնել խրախուսելով մարդկանց արժանիքները, քանի որ մարդիկ երբեք համաձայնության չեն գա այն հարցում, թե ինչ է նշանակում լինել արժանի:

◆ **Համաձայն եք Հյումի տեսակետի հետ:**

Շատ դեպքերում արժանի լինել նշանակում է ավելի շատ ջանքեր գործադրել: Մեկ այլ դեպքում արժանի լինել նշանակում է ավելի լավ արդյունքների հասնել:

Պատիժ

Կա պատժին ներկայացվող **չորս պահանջ**.

1. Այն պետք է լինի **տհաճ**:
2. Այն պետք է գործադրվի **հիմնավորված**:
3. Այն պետք է գործադրվի **իրավասու անհատի կամ մարմնի կողմից**:
4. Այն պետք է գործադրվի **կանոնների և նորմերի համաձայն**:

Կան հիմնավոր պատճառներ, որ օրենքի վրա հիմնվող պատիժն ավելի բարոյական է: Նախ, եթե պատիժն իրականացվում է օրենքի միջոցով, ապա հարցը փակվում է: Նույնը չի կարելի ասել վրիժառույթյան և վեճաբանության մասին, որոնք կարող են շղթայաբար շարունակվել: Մյուս պատճառն էլ այն է, որ օրենքով իրականացվող պատիժն ավելի անաչառ կարող է լինել, քան անհատի կողմից իրականացվող պատիժը:

Կա պատժի երկու մոտեցում. ըստ արժանվույն և օգտապաշտական: Ըստ արժանվույն մոտեցումը ենթադրում է, որ մարդուն պետք է պատժել ըստ նրա կատարած զանցանքի կամ հանցանքի ծանրության: Օգտապաշտական մոտեցումը կարևորում է ոչ թե արժանի պատժի հանգամանքը, այլ այն, թե տվյալ պատիժը որքանով ապագայում կօգնի, որ մարդն այլևս չդիմի նման քայլի: Այսպիսով, եթե առաջին մոտեցումն առաջնորդվում է մարդու արդեն կատարած քայլերով, ապա օգտապաշտական մոտեցումն ավելի շատ մտահոգված է մարդու ապագա գործողություններով:

♦ **Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումը պատժի երկու մոտեցումների վերաբերյալ:**

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Նշե՛ք իրավիճակներ, երբ մարդկանց պետք է հավասարապես խրախուսել:
2. Դպրոցում կա հնարավորություն՝ կրթաթոշակներ հատկացնելու: Արդյոք դրանք պետք է հարկացվեն լավ սովորողների՞ն, թե՞ սոցիալապես անապահովներին:
3. Բացադրե՛ք խրախուսման, պատժի և արդարության առնչությունը:

ԱՌՆՋԱԴՐԱՆՔ

Ընթերցե՛ք ստորև նշվող դատողությունները: Նշե՛ք, թե խրախուսման ո՞ր եղանակն է կիրառված տվյալ օրինակում:

👁 1. Գիտական կոչում ունեցող մասնագետներն ավելի բարձր են վճարվում, քան չունեցողները:

👁 2. Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակիցներին ավելի բարձր կենսաթոշակ է տրվում, քան չմասնակցած թոշակառուներին:

👁 3. Շատ գուլերի հեղինակ դարձած ֆուտբոլիստին ավելի բարձր աշխատավարձ է տրվում:

👁 4. Բժշկական համալսարանի ուսանողներն ավելի բարձր կրթաթոշակ են ստանում:

ԳԱՍ 13-14. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բարոյական կատարելագործում

Բարոյականության հիմնախնդիրներից մեկը մարդու կատարելագործումն է: Հասարակության զարգացման հիմնական շարժիչ ուժերից մեկը մարդու անընդհատ և շարունակական կատարելագործումն է: Մարդը կարող է կատարելագործվել տարբեր առումներով: Մենք կարող ենք կատարելագործել մեր ֆիզիկական կարողությունները՝ զբաղվելով սպորտով: Մենք կարող ենք կատարելագործել մեր մտավոր կարողությունները՝ զբաղվելով ինքնակրթությամբ: Մենք կարող ենք կատարելագործել մեր մասնագիտական կարողությունները՝ մասնակցելով տարբեր դասընթացների: Շատ ավելի դժվար է բարոյական կատարելագործման հասնելը, քանի որ այս դեպքում մենք գործ ունենք մարդու հոգևոր աշխարհի, բնավորության գծերի, վարքագծի փոփոխության հետ:

Կատարելագործման հասնելու համար մարդը նախ պետք է համարձակություն ունենա ճանաչելու իրեն: Ինչպես նշում էր հին հույն փիլիսոփա Թալեսը՝ ամենադժվարին գործն ինքնաճանաչողությունն է: Ինքնաճանաչողությունը մարդուն հնարավորություն է ընձեռում գիտակցելու սեփական անկատարությունը: «Սեփական անկատարության գիտակցումը մեզ մոտեցնում է կատարելության», - ասում են փիլիսոփաները: Բարոյական կատարելագործումը ենթադրում է երկու փոխկապակցված պատկերացումների առկայություն. **կատարելությունը որպես իդեալ և կատարելությունը որպես իդեալին հասնելու գործընթաց:**

- ◆ **Նշեք ձեզ համար կարևոր մի իդեալ, ներկայացրեք, թե ինչու է այն ձեզ համար կարևոր, և ինչ եք անում ձեր իդեալին հասնելու համար:**

Բարոյական կատարելագործման հարցի շուրջ ձևավորվել են տարբեր մոտեցումներ: Գեռնս Հին աշխարհում տարածված էր այն մոտեցումը, որ բարոյական կատարելագործումը չափավոր ապրելակերպն է: Ցանկությունների և պահանջմունքների չափավորումը դիտարկվում էր որպես կատարելագործման ուղիներից մեկը: Մասնավորապես, Արիստոտելի համար կատարյալ մարդը ինքնասահմանափակող և ընտրված ողջամիտ նպատակին համահունչ ապրող էակ է:

Մեկ այլ հայտնի փիլիսոփա Կանտը համարում էր, որ կատարելության ճանապարհը բարոյական պարտքի կատարյալ իրականացումն է:

Բարոյագիտական որոշ մոտեցումներ բարոյական կատարելության ճանապարհը տեսնում էին ինքնաբավ ապրելակերպի մեջ: Համաձայն այս մոտեցման՝ կատարելություն նշանակում է լիակատար անկախություն հանգամանքներից, կրքերից: Որպես իդեալ այս դեպքում դիտարկվում է մարդու ներքին ազատությունը, մարդու հրաժարումը վայելքներից:

Կան նաև տեսակետներ այն մասին, որ մարդու կատարելագործումն անհնարին է: Օրինակ՝ XX դարի հայտնի գեղանկարիչ Սալվադոր Գալին ասում էր. «Մի՛

վախեցեք կատարելությունից, քանի որ երբեք չեք հասնի դրան: Բացի այդ, կատարելության մեջ ոչ մի լավ բան չկա»:

Մյուս կողմից, ռուս հայտնի գրող Մաքսիմ Գորկին ասում էր. «Կյանքի իմաստը մարդու կատարելագործման մեջ է»:

◆ **Արտահայտե՛ք ձեր դիրքորոշումը վերջին երկու տեսակետների վերաբերյալ:**

Կատարելագործման համար անհրաժեշտ են հետևյալ քայլերը.

1. ինքնասահմանափակում և անձնական կարգուկանոն,
2. պարտքի կատարում,
3. ներքին ազատություն,
4. ընտրված իդեալի հետևողական իրականացում:

Առաքինություններ

Մարվադոր Գալի
(1904-1989)

Մաքսիմ Գորկի
(1868-1936)

Առաքինությունը հունարենից թարգմանաբար նշանակում է կատարելություն:

Առաքինությունները հուշում են մարդուն, թե ինչպիսին պետք է լինի ճիշտ վարքագիծ դրսևորելու համար: Առաքինությունը մարդու ներքին կարգուկանոնն է:

«Առաքինություն» բառն օգտագործվում է երկու իմաստով: **Առաջին**, երբ առաքինությունն օգտագործում ենք եզակի թվով, ապա այն ընկալվում է որպես բարոյական հասկացության հոմանիշ: Օրինակ, երբ մենք ասում ենք «Արմենը առաքինի մարդ է», նկատի ենք ունենում, որ նա բարոյական մարդ է: **Երկրորդ**, երբ «առաքինություն» հասկացությունն օգտագործում ենք հոգնակի թվով, ապա նկատի ենք ունենում մարդուն բնորոշ դրական հատկանիշներ: Այս դեպքում ստացվում է, որ միևնույն մարդը կարող է ունենալ ինչպես առաքինի հատկանիշներ (առաքինություններ), այնպես էլ արատավոր հատկանիշներ:

Բայց առաքինությունները չի կարելի դիտարկել որպես մարդու սովորական հատկանիշներ: Դրանք մարդու պատրաստակամությունն են՝ գործելու բարոյական սկզբունքներով: Առաքինություններով օժտված մարդուն բնորոշ են արժանապատվությունն ու հպարտությունը:

Շատ փիլիսոփաներ փորձել են դասակարգել առաքինությունները: Մասնավորապես, շատ տարածված է առաքինությունները մտքի և բնավորության առաքինությունների բաժանելը: Մտքի առաքինությունները համարվում են սովորելու արդյունք, իսկ բնավորության

առաքինությունները՝ սովորույթի, վարքագծի: Ինչպես մարդիկ երաժիշտ են դառնում փորձերի արդյունքում, այնպես էլ արդար են դառնում արդար գործելով:

Բարոյագիտության մեջ տարբերակում են **հիմնարար առաքինություններ** (չափավորություն, արիություն, իմաստություն և արդարություն) և **քրիստոնեական առաքինություններ** (հույս, հավատ, սեր): Հիմնարար առաքինությունները ձևակերպվել են Հին Հունաստանում, և դրանց բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ դրանք բնորոշ են իմաստունի կերպարին, որն էլ համարվում էր այդ շրջանի իդեալը: Քրիստոնեական առաքինություններն ունեն ընդգծված կամային ուղղվածություն: Այստեղ կարևորը Աստծուն հավատալն է, սիրելը և նրա պարզևած փրկության վրա հույս դնելը:

Ռուս փիլիսոփա Վլադիմիր Մոլոլյովը, անդրադառնալով հիմնարար և քրիստոնեական առաքինությունների հարցին, նշել է, որ դրանք բացարձակ չեն, և կարևոր է հաշվի առնել այն իրավիճակները, որոնցում դրանք կիրառվում են: Օրինակ՝ չափավորությունն առաքինություն չէ այն դեպքում, երբ պետք է պայքարել ճշմարտության համար, բայց առաքինություն է, երբ առնչվում է մարդու պահանջմունքներին: Նույն ձևով հավատը չի կարող առաքինություն համարվել, եթե ուղղված է անարժան մեկին:

Առաքինությունների հարցին անդրադարձել են նաև հայ փիլիսոփաները: Հանրահայտ փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթը մարդու հոգին բաժանում էր երեք մասի՝ բանական, կամային (ցասմական) և ցանկական: Դրանցից յուրաքանչյուրն իր որոշակի առաքինությունն ունի: Դրանք են, ըստ Անհաղթի, **խոհականություն, արիություն, ողջախոհություն և արդարություն**: Հոգու բանական մասն օժտված է խոհականությամբ, կամային մասը՝ արիությամբ, ցանկական մասը՝ ողջախոհությամբ: Ինչ վերաբերում է արդարությանը, ապա Անհաղթն այն հավասարապես տարածում է հոգու բոլոր մասերի վրա, որպեսզի յուրաքանչյուրն ունենա դրանից: Անհաղթի կարծիքով՝ արդարությունն առաջնակարգ առաքինություն է:

Իսկ XIV-XV դարերի հայ փիլիսոփա Մատթեոս Ջուղայեցին այն կարծիքին էր, որ հասարակության և անհատի կատարելագործման ուղին բարոյական առաքինությունների ձեռքբերման միջոցով է հնարավոր: Նա առաքինությունները բաժանում էր երեք խմբի՝ ձեռքբերովի, բնածին և ի վերուստ տրված: Ի վերուստ տրված առաքինություններով օժտված են միայն ընտրյալ մարդիկ:

Մատթեոս Ջուղայեցին ասում էր. «Կատարյալ առաքինությունը սեփական չափն իմանալն է»:

ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔ

1. Առաջարկե՛ք առաքինությունների ձեր ցանկը:

ԹԵՄԱ 5. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՉ ՀԻՄՆԱՀԱՐՉԵՐ

ԴԱՍ 15. ԳՈՐԾԱՐԱՐ ԷԹԻԿԱ

Ինչպես կյանքի այլ ոլորտներում, այնպես էլ գործարարության մեջ գործում են բարոյականության կանոնները: Բարոյագիտության մեջ այդ ոլորտը կոչվում է գործարար (բիզնես) բարոյականություն: Դիտարկենք գործարարության մի քանի խնդիրներ, որոնք ունեն բարոյական կողմ: Դրանք են գովազդը, բնապահպանական խնդիրները, խտրականությունը:

Գովազդ

Ցանկացած բիզնեսի կարևորագույն բաղադրիչը գովազդն է: Գովազդի միջոցով արտադրանքը նպաստավոր նկարագրությամբ ներկայացվում է հանրությանը: Կա գովազդի երկու մոտեցում: Առաջինը «ամեն ինչ թույլատրելի է» սկզբունքն է, երկրորդն այն է, որ ապրանքը պետք է ներկայացվի ազնվորեն և փաստերի վրա հիմնված:

«**Ամեն ինչ թույլատրելի է**» մոտեցումը հիմնվում է այն թեզի վրա, որ գովազդը չի պարտադրում մարդուն գնել տվյալ ապրանքը, ուրեմն սպառողներն իրենք են որոշում ինչ գնել: Սակայն հասկանալի է, որ ոչ միշտ են սպառողները ստուգում գովազդի տվյալները, և հենց այս հանգամանքն էլ վճռորոշ դեր է խաղում:

Ազնիվ մոտեցման կողմնակիցները համարում են, որ ապրանքների գովազդը պետք է հիմնված լինի փաստերի վրա: Ծիշտ է՝ արտադրողներն ազատ են իրենց ապրանքը ներկայացնելու հարցում, բայց դա չպետք է արվի խաբեության միջոցով:

Բիզնես և շրջակա միջավայր

Գործարար էթիկայի հիմնական հարցերից մեկն առնչվում է շրջակա միջավայրի պահպանմանը: Վերջին տասնամյակներին մարդկությունը սկսեց անխնա շահագործել շրջակա միջավայրը, ինչի արդյունքում ի հայտ եկան բնապահպանական լուրջ հիմնախնդիրներ:

Գործարարության առաջնայնությունը: Կա տեսակետ, որ բիզնեսը ոչ մի մեղք չունի բնապահպանական հիմնախնդիրների առաջացման գործում: Գործարարներն ընդամենը փորձում են սպառողներին տալ այն, ինչի կարիքն ունեն նրանք: Այս տեսակետի համաձայն՝ եթե բնապահպանների կարծիքին առաջնայնություն տրվի, ապա ապագայում բիզնեսը կոչնչանա: Բնապահպանական խնդիրները պետք է լուծել ոչ թե սահմանափակումների միջոցով, այլ գիտության աստի-

ԹԵՄԱ 5. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐ

ճանական զարգացման շնորհիվ: Բիզնեսը բնապահպանական խնդիրների առաջացման հիմնական պատասխանատուն չէ:

Բնապահպանության առաջնայնությունը: Հակադիր տեսակետի համաձայն՝ վերջին տասնամյակներում բնության այնպիսի անխնա շահագործում է տեղի ունեցել, որ անհապաղ պետք է դադարեցնել բոլոր այն ձեռնարկությունների աշխատանքը, որոնք վնասում են մարդկանց առողջությունը և շրջակա միջավայրը: Բնապահպանները տվյալ իրավիճակի հիմնական մեղավոր են համարում գործարարներին՝ նրանցից պահանջելով իրենց շահույթներից փոխհատուցել պատճառված վնասները: Գործարարները մեղավոր են այն առումով, որ գովազդի միջոցով մարդկանց մոտ ձևավորել են առանց հետևանքների մասին մտածելու ամեն ինչ սպառելու հոգեբանություն: Գործարարներին առաջարկվում է վճարել մնան հոգեբանությունը վերացնելու համար:

Խտրականության խնդիրը գործարարության մեջ

Բարոյական մյուս հարցը, որն առկա է գործարարության մեջ, կապված է այն խտրականության հետ, որը տեղի ունի աշխատողներին աշխատանքի ընդունելու, պաշտոնական առաջխաղացման և աշխատանքից ազատման հարցերում: Այդ խտրականությունը հաճախ իրականացվում է հաշմանդամների, կանանց, փոքրամասնությունների, տարեց մարդկանց նկատմամբ: Խտրականության հարցում կան երկու հակադիր մոտեցումներ:

Խտրականությանը կողմ տեսակետ: Այս տեսակետի համաձայն՝ յուրաքանչյուր գործարար, ձեռնարկություն ինքն է որոշում աշխատանքի ընդունման կարգը և սկզբունքները: Եթե գործատուն ցանկանում է աշխատանքի ընդունել միայն կանանց, ապա դա նրա խնդիրն է:

Խտրականությանը դեմ տեսակետ: Աշխատանքի ընդունման հարցում խտրականությունը մարդու իրավունքների խախտում է: Եթե մարդուն աշխատանքի ընդունելու հիմքում ոչ թե մարդու մասնագիտական հմտություններն են, այլ ռասայական, սեռային, տարիքային գործոնները, ապա դա իրոք բարոյական տեսանկյունից անընդունելի է:

Վերջին շրջանում տնտեսության գլոբալացման արդյունքում քննարկումների առարկա է դարձել այն հարցը, թե ինչ բարոյականություն է գործելու միջազգային բիզնեսի ոլորտում: Միջազգային ընկերությունները արդյո՞ք պետք է ներդրումներ անեն այն երկրներում, որոնց բարոյական նորմերը տարբեր են:

ԸՆԹԵՐՅԵՔ ՍՏՈՐԵՎ ԲԵՐՎՈՂ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԵՔ ՀԱՋՈՐԴՈՂ ՀԱՐՅԵՐԻՆ

«Քիմոգրադ» *ֆադաքը շատ փոքր էր, երբ 10 տարի առաջ հայտնի ընկերություններից մեկը որոշեց իր ֆիմիական գործարաններից մեկը բացել այս ֆադաֆում:* Գործարանի բացումից հետո ֆադաֆի բնակչությունը շեշտակիորեն աճեց: Ներկայումս ֆադաֆի բնակչության մեծ մասն աշխատում է այդ գործարանում:

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Խնդիրն այն է, որ այդ գործարանի արտանետումներն աղտոտում են օդը և հարևան գետը: Կառավարությունը գործարանի տնօրենին և ֆաղաֆապետին տեղեկացնում է, որ այդ աղտոտումը կարն ժամանակում պետք է վերացվի: Գործարանի տնօրենը ֆաղաֆապետին տեղեկացնում է, որ այդ խնդիրը լուծելու համար գործարանը պետք է 1.5 մլն դոլար գումար ծախսի: Նման պայմանի դեպքում ընկերության ղեկավարությունը կփակի գործարանը, քանի որ ֆինանսական տեսանկյունից այդ ծախսը ձեռնտու չէ:

- Ի՞նչ հետևանքներ կունենա գործարանի փակումը:
- Ի՞նչ կարող է անել քաղաքապետը տվյալ իրավիճակում:
- Արդյո՞ք ճիշտ էր կառավարության որոշումը:
- Արդյո՞ք արդարացի է վարվում գործարանի տնօրինությունը՝ ցանկանալով փակել գործարանը:

ՀԱՐՅԵՐ ՄՏՈՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Արդյո՞ք համարեղելի են բարոյականությունն ու գործարարությունը:
2. Եթե բախվում են բարոյական նորմերն ու գործարար շահերը, սպա ո՞րն է առաջնային: Պատասխանը հիմնավորե՛ք:
3. Արդարապես՞ չեն դիրքորոշումը գովազդի երկու մոտեցումների վերաբերյալ:

Բարոյագիտության բաժնի ամփոփիչ հարցեր

Պատասխանե՛ք հետևյալ հարցերին.

1. Ես Բարոյագիտության բաժնից սովորեցի ...
2. Ինձ զարմացրեց ...
3. Այս բաժնի ամենաօգտակար բանը, որ սովորեցի ...
4. Ինձ հետաքրքրեց ...
5. Բարոյագիտության բաժինն ուսումնասիրելիս ամենաշատը դուր եկավ ...
6. Մի բան, որ չհասկացա Բարոյագիտությունից ...
7. Մի բան, որ կուզեի ավելին իմանալ ...
8. Բարոյագիտություն ուսումնասիրելուց հետո ես զգում եմ ...
9. Այս բաժնից ավելին կսովորեի, եթե ...

Ամփոփիչ առաջադրանք

Օգտվելով հարցերի ստորև բերվող տեսակներից, ձևակերպեք 5 հարց Բարոյագիտության թեմաների վերաբերյալ

Հարցերի տեսակներ

Պարզաբանող հարցեր

1. Բացատրեք ...
2. Ի՞նչ ի նկատի ունեք ...
3. Կարո՞ղ եք օրինակ բերել ...
4. Ինչպե՞ս է դա օգնում ...
5. Ի՞նչ իմաստով եք օգտագործում այդ բառը

Հարցեր հիմնավորումների մասին

1. Ինչո՞ւ եք կարծում, որ ...
2. Որտեղի՞ց գիտեք, որ ...
3. Որո՞նք են ձեր հիմնավորումները ...
4. Արդյո՞ք ունեք փաստեր ...
5. Ի՞նչ օրինակներ կարող եք բերել ...

Հարցեր տեսակետների և այլընտրանքների մասին

1. Ինչպե՞ս կարող եք ձեր ասածը այլ կերպ ձևակերպել
2. Կա՞ր արդյոք այլ կարծիք ...
3. Ի՞նչ կլինի, եթե ինչ-որ մեկը նման բան առաջարկի
4. Ի՞նչ կասի այն մարդը, ով համաձայն չէ ձեզ հետ
5. Որո՞նք են այս կարծիքների տարբերությունը

Հարցեր հետևանքների մասին

1. Ի՞նչ է հետևում ձեր ասածից
2. Արդյո՞ք դա համահունչ է քո նախկին ասածի հետ
3. Որո՞նք են հետևանքները
4. Կա՞ արդյոք ընդհանրացնող կանոն
5. Ինչպե՞ս կարող եք ստուգել ձեր ասածը ճի՞շտ է, թե՞ ոչ:

Հարցեր հարցերի մասին

1. Արդյո՞ք կարծում եք, որ դա տեղին հարց է
2. Ի՞նչ է ենթադրում այդ հարցը
3. Ինչպե՞ս կարող է այդ հարցն օգնել մեզ
4. Կարո՞ղ եք մեկ այլ հարց մտածել, որը այս հարցի մեկ այլ տեսանկյուն կբացահայտի:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԹԵՄԱ 1. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՐՉԵՐ

ԳԱՍ 1. ԻՆՉ Է ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճանաչի՛ր ինքդ քեզ...

Գելփյան Կամարի արչանագրություն

Պարանի՛ բարեկամներ, մենք չեզ հեղ սկսում ենք ծանոթանալ «հոգեբանություն» գիտությանը, ինչը կօգնի ճանաչելու (վերափոխելու և կատարելագործելու) ինքներդ չեզ, հասկանալու չեզ շրջապարող մարդկանց և ճիշտ կառուցելու չեք հարաբերությունները նրանց հեղ: Եվ այսպես.

ԻՆՉ Է ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՉ ԽՆԴԻՐՆԵՐ Է ԼՈՒԾՈՒՄ

Հետաքրքրությունն իր և շրջապատի նկատմամբ ուղեկցել է մարդուն իր գոյության առաջին իսկ օրից.

- Ո՞վ եմ ես:
- Ինչպե՞ս եմ մտածում:
- Ի՞նչ եմ ցանկանում և ինչի՞ եմ ձգտում:
- Որո՞նք են իմ կյանքի նպատակները:
- Ինչո՞ւ են մարդիկ այսքան տարբեր միմյանցից:

Այսօր էլ յուրաքանչյուր մարդ առօրյա դիտարկումների միջոցով հետևում է իր և ուրիշների վարքագծին ու փորձում գտնել դրանց պատճառները, խորհում է իր կենսական դժվարությունների մասին և որոնում դրանց հաղթահարման ուղիներ:

Հարկապես դեռահասության և պատանեկության շրջանից սկսած, այսինքն՝ չեք փարիքում, սեփական ներաշխարհի նկատմամբ մարդու հետաքրքրությունը զնայով անում է:

Ինքներդ էլ երևի հաճախ եք խորհել, թե ինչու է աշխարհն այսպես արարված, ինչու չեզ երբեմն չեն հասկանում, ինչու են մարդիկ սիրում կամ փրկում, ինչու լավն ու բարին փարբեր մարդկանց համար փարբեր են, ինչու են մարդիկ վախենում կամ համարձակորեն առաջ գնում հանուն որևէ գաղափարի: Այսպիսի «ինչու»-ները շար են, և դուք ինքներդ էլ կարող եք շարունակել այս շարքը...

ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ահա այս և նման շատ այլ հետաքրքիր հարցերի է պատասխանում հոգեբանությունը:

Օտար լեզուներից շատերում «հոգեբանություն» գիտությունը կոչվում է «փսիխոլոգիա»: Այս բառը հունական ծագում ունի: Հին հունարենում «փսյուխե» նշանակել է «հոգի», իսկ «լոգոս»՝ «խոսք, բան», այլ խոսքով՝ ասելիք, գիտություն¹: Այս բառերի թարգմանությունն արդեն հուշում է հոգեբանության առավել ընդհանրական և համառոտ սահմանումը. հոգեբանություն, այսինքն՝ բան (խոսք) հոգու մասին:

Այսպիսով՝ **հոգեբանությունը գիտություն է, որն ուսումնասիրում է մարդու հոգեկան կյանքը, նրա ներաշխարհը:**

Հոգեբանությունը լուծում է մի շարք խնդիրներ, այսպես, օրինակ՝

- ուսումնասիրում է մարդու ներաշխարհը, նրա հոգեկան կյանքի կոնկրետ փաստերն ու տվյալները,
- ուսումնասիրում է մարդու արարքները, վարքը, ինչպես նաև այն, թե ինչպես է մարդն իրեն դրսևորում այլ մարդկանց հետ հարաբերությունների ժամանակ,
- բացահայտում է հոգեկան այս կամ այն երևույթի դրսևորման պատճառները և օրինաչափությունները, այսինքն՝ այն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշ են որոշակի խմբի մարդկանց:

ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

(Մի քիչ պատմություն)

Հոգեբանության որպես գիտության ձևավորումն ու զարգացումն ընդունված է բաժանել չորս փուլերի:

Առաջին փուլ

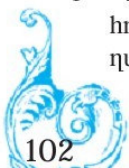
Մեզանից մոտ երկու հազար տարի առաջ հայտնի մտածողներն ու փիլիսոփաները (Պլատոն, Արիստոտել, Գեմոկրիտ, Էպիկուր և այլք) մարդկանց հուզող վերը նշված հարցերը, մարդու կյանքում հանդիպող բոլոր անհասկանալի երևույթները փորձում էին բացատրել հոգու գոյությամբ: Ուստի այս շրջանում հոգեբանությունը բնութագրվում էր որպես *գիտություն հոգու մասին*:

Այսպես, օրինակ, հին հույն փիլիսոփա Պլատոնի կարծիքով՝ հոգին աստվածային սկիզբ ունի: Այն ժամանակավոր ապաստան է գտնում մարդու մարմնի մեջ և ղեկավարում նրա ողջ կյանքը: Հոգին անմարմին ու անհասանելի է: Երբ մարդը մահանում է, հոգին լքում է նրան՝ ապաստան գտնելով այլ աշխարհում:

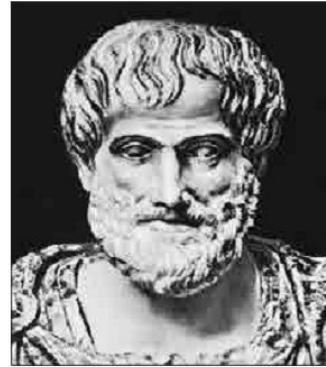
Առավել ուշագրավ են հույն հայտնի փիլիսոփա Արիստոտելի մտեցումները:

Մարդկային իմացության, այդ թվում նաև հոգեբանական մտքի զարգացման պատմության մեջ Արիստոտելին է պատկանում շատ հարցերում առաջինը լինելու պատիվը:

1 «Լոգոս» բառը ձեզ ծանոթ է շատ այլ գիտություններից, որոնց անունները գրեթե բոլորն էլ հունական ծագում ունեն, ասենք՝ «գեոլոգիա» - երկրաբանություն, «աստրոլոգիա» - աստղագիտություն և այլն:

Արիստոտելը հոգեբանության առաջին դասագրքի հեղինակն է: Ծավալուն այդ աշխատությունը կոչվում է «Հոգու մասին»: Այս գրքում Արիստոտելը հոգեբանությունը համարում է գիտելիքների յուրահատուկ բնագավառ: Նա մարդկային մտքի պատմության մեջ առաջին անգամ առաջ է քաշում հոգու և մարմնի անբաժանելիության գաղափարը: Նրա կարծիքով՝ յուրաքանչյուր կենդանի օրգանիզմ ունի հոգի, որն էլ նրան կյանք է հաղորդում: Ուշագրավ է նաև Արիստոտելի այն միտքը, ըստ որի մարդկանց հոգիները, ի տարբերություն բույսերի ու կենդանիների հոգիների, մտածող են ու խելամիտ:

Արիստոտել
(մ.թ.ա. 384-322)

Դեռևս հնագույն ժամանակներից հոգու և հոգեկան կյանքի մասին հետաքրքիր և ուշագրավ մտքեր են արտահայտել նաև հայ ականավոր մտածողներն ու գիտնականները (Դավիթ Անհաղթ, Մխիթար Գոշ, Սմբատ Սպարապետ, Մխիթար Սեբաստացի, Ղազարոս Աղայան):

Դավիթ Անհաղթ
(V-VI դդ.)

Երկրորդ փուլ

Միջնադարում հոգեբանության, ինչպես նաև մի շարք այլ գիտությունների զարգացումը կարծես թե կանգ է առնում: Միայն XVII դարից սկսած կրկին ակտիվանում է մարդու հոգեկան կյանքի նկատմամբ հետաքրքրությունը: Դա բացատրվում է բնական գիտությունների և ամենից առաջ ֆիզիկայի զարգացմամբ: Մի շարք գիտական գաղափարների առաջընթացումը, օրինակ՝ ռեֆլեքսի գաղափարը (Ռ.Դեկարտ), զգայական փորձի հիման վրա գիտելիքների առաջացման գաղափարը (Ջ.Լոկ) և այլն, հանգեցրեցին այն բանին, որ հոգեբանության մեջ հոգու մասին պատկերացումը փոխարինվեց *գիտակցության* մասին պատկերացմամբ:

- ◆ **Դուք հավանաբար հիշում եք այս գաղափարները «Կենսաբանություն» առարկայի դասընթացից:**

Այս շրջանում գիտնականները հոգեբանությունը բնութագրում էին արդեն որպես *գիտություն գիտակցության մասին*: Նրանք կարծում էին, որ գիտակցությունն իր մեջ ընդգրկում է մարդու ցանկություններն ու պատկերացումները, զգալու և մտածելու ընդունակությունը: Ընդ որում, դրանք հնարավոր է ուսումնասիրել *ինքնադիտման մեթոդի* օգնությամբ (երբ մարդը դիտարկում է ինքն իրեն և նկարագրում հավաքագրված փաստերը):

Վ. Վուդդ
(1832-1920)

Այս փուլում հայրկապես հիշարժան է 1879 թվականը, երբ գերմանացի հոգեբան Վ. Վունդթը սրեղծեց առաջին փորձարարական հոգեբանական լաբորատորիան:

Երրորդ փուլ

Չարգացման այս փուլում, որն ընդգրկում է XX դարը, հոգեբանությունն սկսեցին սահմանել որպես գիտություն վարքի մասին (վարքաբանություն՝ բիհեյվիորիզմ¹): Այս մտտեցման ներկայացուցիչները (Է. Թորնդայք, Ջ. Ուոթսոն) կարծում էին, որ մարդու գիտակցության մեջ ամփոփված ներհոգեկան երևույթներն ու ապրումները խիստ անհատական են, ուստի չեն կարող գիտական հետազոտության օբյեկտ դառնալ: Փոխարենը հոգեբանությունը պետք է ուսումնասիրի մարդու վարքը, այսինքն՝ նրա արարքներն ու արտաքին աշխարհի գրգռիչներին հակազդումները: Այս դեպքում արդեն *ինքնատիպումից ավելի կարևորվում էր դիպրման մեթոդը:*

Ըստ նրանց՝ վարքի բոլոր ձևերը մարդը սովորում է, հետևաբար՝ հոգեբանությունը պետք է կարգավորի ու կառավարի մարդու վարքը՝ դրանով իսկ լուծելով նրա կյանքում առաջացող բազմաթիվ խնդիրները:

Ուսումնասիրելով մարդու վարքի արտաքին դրսևորումները՝ վարքաբանությունը, սակայն, անտեսում էր վարքի վրա ներքին գործոնների ազդեցությունը. շարժառիթները, դրդապատճառները, ուշադրությունը, հույզերն ու զգացումները:

Չորրորդ փուլ

Հոգեբանության զարգացման ժամանակակից՝ չորրորդ փուլը համարում են գիտական հոգեբանության ձևավորման ժամանակաշրջան:

Ժամանակակից գիտական հոգեբանության ձևավորման ու զարգացման համար, շար մասնագետների կարծիքով, հող նախապատրաստեց Վ. Վունդթը:

Գիտական հոգեբանությունն *ուսումնասիրում է մարդու հոգեկան աշխարհի, գիտակցության, վարքի ու գործունեության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները², փաստերը, ինչպես նաև դրանց դրսևորման մեխանիզմները:* Այսինքն՝ ուսումնասիրում է ոչ միայն այն, թե ինչ է անում մարդը կոնկրետ պարագաներում, այլ նաև այն, թե ինչու, ինչ նպատակով է այդպես վարվում: Ժամանակակից հոգեբանությունը զբաղվում է նաև այն խնդրով, թե ինչպես կարելի է բացահայտել վարքի այս կամ այն դրսևորման պատճառները և անհրաժեշտության դեպքում շտկել կամ վերացնել դրանք:

«Հոգեբանության հիմքում ընկած են հազարամյակների մարդկային կենսափորձը, հարյուրամյակների փիլիսոփայական մտորումները և միայն տասնամյակների ճշգրիտ փորձարարական գիտությունը» (Ս. Լ. Ռուբինշտեյն, 1935 թ.):

1 Անգլերեն behaviour՝ «վարք» բառից:

2 Գիտության մեջ օբյեկտիվ են համարվում այն օրինաչափությունները, որոնք գոյություն ունեն օբյեկտիվորեն, այսինքն՝ անկախ մեր կամքից ու վերաբերմունքից:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՅԱՆՔԸ

Ինչպես տեսանք, հոգեբանությունը գիտություն է մարդու մասին: Ուրեմն այն չի կարող սերտ կապ չունենալ կյանքի հետ: Հետևաբար՝ հոգեբանական գիտելիքների ձեռքբերման առաջին և լավագույն աղբյուրը մեր ապրած կյանքն է: Ապրելով՝ դուք ճանաչում եք ինքներդ ձեզ ու շրջապատողներին, կարգավորում ձեր հարաբերությունները շրջապատի հետ: Որպես ապացույց եկե՛ք փորձենք մտովի դիտարկել ձեր կյանքի ամենասովորական օրերից մեկը և գրառել որոշ պատանիկներ:

Առավոտյան դասասենյակ մտնելով՝ սովորականի պես անմիջապես նստեցիր Տիգրանի կողքին և զրույցի բռնվեցիր: Դա հասկանալի է. չէ՞ որ նա քո լավագույն ընկերն է: Տիգրանը բոլորից լավ է հասկանում քեզ, մտնում քո դրության մեջ, կիսում քո ուրախությունն ու տխրությունը:

Դասն սկսվում է: Դու ակտիվորեն մասնակցում ես քննարկմանը, քանի որ քեման՝ «Սեր և հավատարմություն», քեզ հոգեհարազար է: «Կարծում եմ՝ աղջիկներն այլ կերպ են մտածում, քանի որ...»,- լսվում է քո շայնը: Դու դաբորություններ ես անում սեռային առանձնահատկությունների և հակառակ սեռի հետ փոխհարաբերությունների շուրջ:

Հաջորդ ժամին շարադրություն եք գրում ձեր տարիքում ամենից շատ հուզող քեմայի շուրջ: «Ես ընկրել եմ բժշկի մասնագիտությունը, որովհետև միաժամանակ կարող եմ և՛ սառնասիրտ լինել, և՛ հոգաբար», - գրում ես շարադրությանդ մեջ՝ փորձելով հիմնավորել ընտրությունդ: Նշանակում է, ճանաչելով քեզ, դու կարողանում ես փաստարկներ բերել հոգուր մասնագիտության քո ընտրության:

Տանն ես: «Այսօր համակարգչով զբաղվելու համար ազատ ժամանակ շատ կունենամ. ընդամենը մեկ բանաստեղծություն ունեմ սովորելու: Իսկ ես անգիր հեշտ եմ սովորում և նյութը լավ եմ մտապահում», - մտածում ես դու: Սա նշանակում է, որ ոչ միայն պարկերացում ունես ճանաչողական գործընթացների մասին, այլև կարողանում ես դրանք որակել:

Դասերը սովորելուց հետո «Ֆեյսբուքում» հասցնում ես մեկ-երկու միտք ու կարծիք փոխանակել ընկերներիդ հետ, իսկ Անուշի ծննդյան օրվա առիթով շնորհավորանքիդ հավելում ես. «...ես գնահատում եմ քո նրբանկարությունն ու ընկերներիդ օգնելու պարաստակամությունը»: Այսինքն՝ դու ճանաչում ու գնահատում ես նաև շրջապատողներիդ:

Ընթրիքին հայրիկը խիստ մտազբաղ է երևում: «Ավելի լավ է նրա աչքին չերևամ...»,- որոշում ես դու: Այսինքն՝ կարողանում ես կռահել նաև մարդկանց տրամադրությունը և նրանց հետ շփման առավել հարմար ժամանակը:

«...Ընտանիքում բոլորն իրավունք ունեն մասնակցելու ընտանեկան հարցերի լուծմանը, ես իմ երեխաներին անպայման այդպիսի հնարավորություն կտամ...»: Սրանք վերջին մտքերն էին, որ հասցրիր մտածել քնելուց առաջ: Ընտանեկան հարցերի ու փոխհարաբերությունների վերաբերյալ ևս դու ունես քո մտքերդ:

Վերը նշված իրավիճակներն ու հարցերը, որոնցից յուրովի գլուխ էիք հանում, իրականում գիտական հոգեբանության ուսումնասիրության հարցեր են: Գիտական հոգեբանությունն էապես տարբերվում է կենցաղային հոգեբանությունից:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնական տարբերությունը նրանց կողմից փաստերի ու տվյալների ձեռքբերման եղանակի մեջ է:

Կենցաղային հոգեբանությունը ձևավորվում է *կոնկրետ մարդկանց* առօրյա կյանքի *դիտարկումների* միջոցով: Որպես կանոն, դա մարդկանց սահմանափակ շրջանակ է, որոնց մենք անձամբ ճանաչում ենք կամ որոնց կյանքի պատմությունը լսել ենք: Հետևաբար՝ կենցաղային հոգեբանական գիտելիքները պայմանավորված են կոնկրետ իրավիճակներով ու կոնկրետ մարդկանցով: Այդ է պատճառը, որ դրանք հիմնականում *իրադրային* են և ավելի *քիչ են ընդհանրացված*:

Մինչդեռ գիտական հոգեբանությունն իր փաստերն ու տվյալները ձեռք է բերում *գիտափորձարարական ճանապարհով*, իսկ կոնկրետ որևէ հոգեկան երևույթ իմաստավորելիս հիմնվում է այն առանձնահատկությունների վրա, որոնք դրսևորվում են ոչ թե մեկ-երկու ծանոթների, *այլ բազմաթիվ մարդկանց մոտ* և *բազմազան պայմաններում ու իրավիճակներում*: Ինչպես տեսնում ենք, գիտական հոգեբանությունն աչքի է ընկնում ընդհանրացման բարձր մակարդակով: Այսինքն՝ գիտական հոգեբանության մեջ նկարագրվող, մարդու ներաշխարհին և վարքին վերաբերող բոլոր օրինաչափությունները (հենց բառն ինքն էլ նշանակում է, որ դրանք օրինաչափ են բոլորի համար) հանդիպում են մարդկանց մեծամասնության մոտ:

Այդուհանդերձ, գիտական հոգեբանությունը հիմնվում է իրական կյանքի և առօրյա հոգեբանական փորձի վրա, նրանից դուրս է բերում և ձևակերպում իր խնդիրները, իրականացնում լայնածավալ հետազոտություններ, այնուհետև ձևավորված գիտելիքները ներդրվում են կյանք ու «փորձարկվում»:

Այսպիսով՝ դուք հոգեբանական բնույթի բազմաթիվ գիտելիքներ ունեք, որոնց շնորհիվ էլ ապրում եք մարդկային միջավայրում: Եվ դա բնական է, քանզի հոգեբանությունը մարդկային կյանքի արտացոլումն է:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ժամանակագրական կարգով նկարագրե՛ք հոգեբանության զարգացման փուլերը՝ յուրաքանչյուր փուլի համար ներկայացնելով ժամանակաշրջանը, հայրնի դեմքերին և հիմնական գաղափարները:
2. Համացանցից ուշագրավ փվյալներ գրե՛ք ձեզ հայրնի որևէ հոգեբանի կյանքի և գործունեության մասին և ներկայացրե՛ք այն ձեր ընկերներին:
3. Մտածե՛ք այն մասին, թե ինչ դեր ունեն հոգեբանությունը և հոգեբանական գիտելիքները ձեր առօրյա կյանքում:

ԳԱՍ 2. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ: ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՊԸ ԱՅԼ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Անհմանալի¹ են մարդկային հոգու գաղտնիքները: Տեսնենք:

◆ Փակե՛ք դասագիրքը, մի ծառ նկարեք...

Իսկ այժմ ուսուցչի օգնությամբ ծանոթացե՛ք թեստի պատասխաններին:

Կեցցե՛ք: Դուք կարողացաք քափանցել ձեր ներաշխարհի գաղտնիքների մեջ և ինչ-որ չափով բավարարեցիք սեփական ես-ի մասին ձեր չթուլացող հետաքրքրությունը: Եվ իհարկե կռահեցիք, որ այսպեղ խոսելու ենք հոգեբանության հետազոտության մեթոդների մասին:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Ցանկացած գիտություն զարգանալու համար իր հետազոտության առարկայի մասին փաստեր է հավաքում և ուսումնասիրում: Իսկ ինչպե՞ս: Այն միջոցները, այն հուսալի գործիքները, որոնց օգնությամբ որևէ գիտություն ձեռք է բերում, բացահայտում և ուսումնասիրում է այդ փաստերը, կոչվում են հետազոտության մեթոդներ¹:

Մարդու հոգեկան կյանքն ուսումնասիրելու՝ հոգեկան երևույթները դիտելու և վերլուծելու համար հոգեբանները, XIX դարի երկրորդ կեսից սկսած, բազմաթիվ մեթոդներ են ստեղծել, որոնք կարելի է բաժանել երկու խոշոր խմբի.

- հիմնական մեթոդներ (դիտում, գիտափորձ),
- օժանդակ մեթոդներ (թեստեր, հարցաթերթիկներ, զրույց, մարդու գործունեության արդյունքների վերլուծություն և այլն):

Ծանոթանանք դրանցից մի քանիսին:

Դիտում: Դիտումը մարդու վարքի, արարքների, մարդու հոգեկան դրսևորումների ընկալումն ու գրանցումն է նրա կենսագործունեության բնական տարբեր պայմաններում: Այսինքն՝ հետազոտվող մարդիկ ինչ-որ իրավիճակներում իրենց սովորական վարքն են դրսևորում, իսկ հոգեբանը դիտում և գրանցում է դրանք:

Ի տարբերություն առօրյա դիտումների, հոգեբանական դիտումը չի սահմանափակվում երևույթների միայն արտաքին կողմի նկարագրությամբ և դիտվող փաստերի գրանցմամբ, այլ նաև բացահայտում է դրանց ներքին հոգեբանական բնույթը, բացատրում պատճառները:

Հոգեբանական դիտման ժամանակ ամենից առաջ ձևակերպվում է դիտման *նպատակը*, այսինքն՝ հետազոտողը պարզում է, թե ինչ է ցանկանում դիտել և ինչ նպատակով: Օրինակ՝ բացահայտել նախադարձականի խոսքի

¹ «Մեթոդ» բառը հունական ծագում ունի և թարգմանաբար նշանակում է նպատակին հասնելու միջոց, եղանակ, ուղի:

զարգացման առանձնահատկությունները կամ դեռահասների փոխհարաբերությունների բնույթը մեծահասակների հետ: Այնուհետև մշակվում է նրա *իրագործման պլանը*¹ նշելով այն *ժամանակահատվածը*, որի ընթացքում անհրաժեշտ է դիտումներ կատարել: Գիտման արդյունքները մանրամասնորեն գրանցվում են:

Գոյություն ունի դիտման երկու հիմնական տեսակ՝ *օբյեկտիվ դիտում* և *ինքնադիտում*՝ ներհայեցողություն¹ (ինտրոսպեկցիա): Օբյեկտիվ դիտման ժամանակ դիտվում և նկարագրվում են ուրիշի գործողությունները, իսկ ինքնադիտման ժամանակ մարդը դիտում և գնահատում է սեփական վարքն ու հոգեվիճակները:

Մարդկանց գործունեության բնականությունը պահպանելու նպատակով հոգեբանները հաճախ կիրառում են դիտման մեթոդի մեկ այլ տարբերակ՝ *ընդգրկված* դիտում: Այս դեպքում դիտորդն անձամբ մասնակցում է այդ գործունեությանը: Օրինակ՝ երեխաների փոխհարաբերությունները խաղի ժամանակ ուսումնասիրելու նպատակով հետազոտողն ինքն էլ մասնակցում է խաղին:

Գիտափորձ: Ինչպես նկատեցիք, դիտումը հիմնականում *պասիվ մեթոդ է*, չի ենթադրում դիտորդի մասնակցությունն ու միջամտությունը տվյալ գործունեությանը, ինչի շնորհիվ էլ ապահովվում է ուսումնասիրվող գործունեության բնականությունը: Իսկ ահա գիտափորձն *ակտիվ մեթոդ է*: Այստեղ հետազոտողն ինքն էլ ստեղծում հատուկ պայմաններ՝ իրեն հետաքրքրող հոգեբանական երևույթը առաջ բերելու և հետազոտելու (ներգործելու, փոփոխության ենթարկելու) համար:

Գիտափորձերը լինում են *բնական* և *լաբորատոր*: Լաբորատոր գիտափորձն առաջին անգամ ուսումնասիրել է Վ. Վունդտը, իսկ բնական գիտափորձը՝ Ա. Լազուրսկին:

Ա. Լազուրսկի
(1874-1917)

Լաբորատոր գիտափորձն անցկացվում է հատուկ պայմաններում: Լաբորատոր գիտափորձի ժամանակ ցանկացած հոգեբանական փաստ կարելի է ուսումնասիրել *մի քանի անգամ և ճշգրտորեն*, քանի որ հատուկ սարքեր են կիրառվում: Սակայն մյուս կողմից լաբորատոր պայմանները կարող են ազդել հետազոտվող մարդու հոգեվիճակի վրա. այն միտքը, որ իրեն հետազոտում են, և որ ինքը հատուկ ուշադրության կենտրոնում է (ինչո՞ւ չէ, նաև լաբորատորիան՝ իր սարքավորումներով ու լուսավորությամբ), հաճախ կարող է լարել ու կաշկանդել մարդուն:

Այս ուղղությամբ հոգեբաններն աշխատում են և նախապես փորձում են հետազոտվողների մեջ դրական հու-

1 «Ներ(ս)» և «հայել», «նայել» բառերից, այսինքն՝ մարդը նայում է իր ներսը՝ դիտելու համար սեփական ներաշխարհը:

զական վիճակ սրեղծել և հաճելի պայմաններ ապահովել:

Բնական գիտափորձի դեպքում հետազոտությունները կատարվում են սովորական, բնական իրավիճակներում, գիտափորձի պայմանները հնարավորինս մոտեցվում են փորձարկվողի առօրյա գործունեությանը (ուսուցում, խաղ, աշխատանք):

Յուրաքանչյուր գիտափորձ ունենում է գիտական վարկած կամ ենթադրություն, որն էլ ապացուցվում կամ հերքվում է գիտափորձի ընթացքում:

Շվեյցարացի հայրնի հոգեբան Ժան Պիաժեն երեխաների մրաժողության առանձնահատկությունները հետազոտելու և բացահայտելու նպատակով մի շարք հետաքրքիր գիտափորձեր է կազմակերպել: Ներկայացնենք դրանցից մեկը: Պատկերացրեք մեծ քառակուսի սեղան, որի վրա դրված է որևէ լեռնային տեղանքի մակեր: Այն բոլոր չորս կողմերից լուսանկարում են: Բնականաբար, լուսանկարները տարբեր են լինում. մի կողմից երևում է միայն մի լեռը, մյուս կողմից՝ մյուսը, և այլն: Այս մակերի դիմաց նստեցնում են հնգամյա աղջնակի, նրան տալիս լուսանկարները, իսկ սեղանի մյուս ծայրին նստեցնում են նույն տարիքի մեկ այլ աղջնակի: Փորձարկվող աղջկան խնդրում են ընտրել չորս նկարներից այն մեկը, որը լուսանկարվել է իր հասակակցի նստած կողմից: Որ կողմում էլ նստեցնում են հասակակցին, փորձարկվող աղջիկը միշտ ընտրում է միևնույն լուսանկարը՝ այն, որը լուսանկարվել է սեղանի՝ իր նստած կողմից:

Երեխայի կարծիքով՝ բոլոր մարդիկ, որտեղ էլ նստած լինեն, մակերը տեսնում են այնպես, ինչպես ինքը: Նա չի կարողանում մրաժել ուրիշ մարդու տեսանկյունից:

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ Է ԻՄԱՆԱԼ

Աշխարհահռչակ ֆիզիկոս, հարաբերականության տեսության հիմնադիր Ալբերտ Էյնշտեյնն ասել է. «Պիաժեի խաղի տեսությանը ծանոթանալուց հետո իմ հարաբերականության տեսությունն ինձ մանկական խաղ թվաց»:

Հոգեբանական գրույց: Չրույցը ևս հոգեբանական պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող մեթոդներից է: Այն հիմնված է հետաքրքրող հարցի վերաբերյալ երկկողմանի կամ բազմակողմանի քննարկման վրա: Հոգեբանական գրույց անցկացնելու համար նախ պետք է որոշել, թե որն է գրույցի նպատակը:

Հոգեբանը կարող է նպատակ դնել պարզելու, օրինակ, չէր ընդհանրական վիճակը, կոնֆլիկտները դարձնում, մասնագիտական հակումները, հետաքրքրու-

Ժան Պիաժե
(1896-1980)

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

թյունները, վերաբերմունքը դպրոցի, համադասարանցիների, մարդկանց, բարոյական և իրավական նորմերի, սպազայի և, ընդհանուր առմամբ, կյանքի նկատմամբ:

Ելնելով նպատակից՝ հոգեբանը կազմում է զրույցի պլանը, ձևակերպում այն հարցերը, որոնց շուրջ պետք է ծավալվի զրույցը: Զրույցի արդյունքները, հետազոտվողի պատասխաններն ու մեկնաբանությունները, նրա ողջ վարքագիծն ու պահվածքը մանրամասնորեն գրանցվում են:

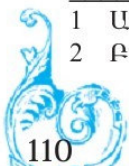
Թեստեր: Թեստերը¹ հանձնարարականներ են, որոնք տրվում են մաթեմատիկական խնդիրների, երկրաչափական պատկերների, նշանների և գրավոր հարցերի շարադրանքի տեսքով: Թեստերը հնարավորություն են տալիս կարճ ժամանակահատվածում միանգամից շատ նյութ, տվյալներ հավաքել մեծաքանակ խմբերի մասին: Թեստերն օգնում են պարզելու անձի մեջ այս կամ այն ընդունակությունների, կարողությունների, անձնային որակների առկայությունը, նրանց անհատական տարբերությունները, մտավոր զարգացման մակարդակը, սպազա կարողությունների մակարդակը և մասնագիտական պիտանիությունը և այլն:

Առաջին քեստը արեղծել են ֆրանսիացի հոգեբաններ Բինեն և Սիմոնը (1905 թ.): Վերջիններս առաջարկել են մրավոր կարողությունների (ԲԳ կամ IQ²) չափման քեստ, որը հետագայում կոչվեց նրանց անուններով:

Վարքի և գործունեության արդյունքների վերլուծության մեթոդ: Այս մեթոդի առանձնահատկությունն այն է, որ մարդու վարքի ու գործունեության արդյունքներն օգտագործվում են որպես հոգեկանի վերաբերյալ տվյալներ հավաքելու միջոց: Հաճախ դրան անդրադառնում են այն ժամանակ, երբ արարք կատարողը բացակայում է կամ դեռևս հայտնի չէ (օրինակ՝ սովորողների տեսրերի, թղթապանակների ուսումնասիրումը, մանկան հոգեբանության մեջ նկարների ուսումնասիրումը): Վարքի և գործունեության արդյունքների վերլուծության մեթոդն ունի մի քանի տարատեսակներ՝ կոնկրետ վարքի, գործունեության վերլուծություն, նկարների, ալիկացիաների վերլուծություն, ձեռագրի վերլուծություն և այլն:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ

Ժամանակակից հոգեբանությունը գիտելիքների բնագավառ է, որն ընդգրկում է մի շարք առանձին գիտական ճյուղեր և գիտական ուղղություններ: Հետևաբար, դրանք որոշակի սկզբունքներով տարանջատելու և դասակարգելու անհրաժեշտություն է առաջանում:

1 Անգլերեն test՝ փորձարկում բառից:

2 ԲԳ - բանականության գործակից, IQ - intelligence quotient:

ԹԵՄԱ 1. ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՐՑԵՐ

Հոգեբանության բնագավառները դասակարգվում են՝

<p>1) Ըստ կոնկրետ գործունեության</p>	<p>Աշխատանքի հոգեբանություն, ինժեներային հոգեբանություն, մանկավարժական հոգեբանություն, բժշկական հոգեբանություն, իրավաբանական հոգեբանություն, զինվորական հոգեբանություն և այլն: Հոգեբանության այս ճյուղերն ուսումնասիրում են մարդկային գործունեության կոնկրետ տեսակների հոգեբանական օրինաչափությունները:</p>
<p>2) Ըստ հոգեկանի զարգացման</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Տարիքային հոգեբանություն</i>. ուսումնասիրում է հոգեկանի զարգացման շարժընթացն ու առանձնահատկությունները մանկության, պատանեկության, երիտասարդության, հասունության և ծերության ժամանակաշրջաններում: ● <i>Հասուն հոգեբանություն</i>. ուսումնասիրում է զարգացման տարաբնույթ շեղումներով, հատուկ կարիքներով մարդկանց հոգեբանական առանձնահատկությունները: ● <i>Համեմատական հոգեբանություն</i>. ուսումնասիրում է կենդանիների հոգեկան կյանքն ու վարքը, կատարում մարդու և կենդանիների հոգեկան կյանքի համեմատական ուսումնասիրություն:
<p>3) Ըստ մարդու և հասարակության հարաբերությունների</p>	<p>Սոցիալական հոգեբանություն, որի մեջ տարբերակում ենք <i>անձի հոգեբանություն</i>, <i>փոքր և մեծ խմբերի հոգեբանություն</i>, <i>ընտանիքի հոգեբանություն</i>, <i>էթնոհոգեբանություն</i> և այլն:</p>

ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԸ ԱՅԼ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Հոգեբանությունը ժամանակակից գիտությունների համակարգում կենտրոնական տեղ է գրավում: Բոլոր գիտությունները, տեխնիկան, մշակույթը մարդկային գործունեության արդյունք են: Այս պատճառով էլ հոգեբանությունն առնչվում է գիտության, տեխնիկայի, մշակույթի տարբեր բնագավառների հետ:

Հոգեբանությունը սերտորեն առնչվում է հասարակական գիտությունների և, ամենից առաջ, *փիլիսոփայության* հետ: Հայտնի է, որ փիլիսոփայությունն ուսումնասիրում է մարդուն ամբողջապես, այն կապերն ու օրինաչափությունները, որոնցում ձևավորվում և ընթանում է նրա զարգացումը: Հոգեբանությունն օգտվում է այդ օրենքներից՝ մարդու աշխարհայացքն ու մտածելակերպը ձևավորելու համար:

Ինչպես հիշում եք նախորդ դասից, հոգեբանական առաջին զաղափարներն ու մտքերը շնակերպել են հենց իրենք՝ փիլիսոփաները: Այսինքն՝ հոգեբանությունը ոչ

ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

միայն կապված է փիլիսոփայության հետ, այլև սկիզբ է առնում փիլիսոփայությունից:

Բավականին նկատելի է հոգեբանության կապը կենսաբանական գիտությունների և հատկապես *ֆիզիոլոգիայի* հետ, որն ուսումնասիրում է նյարդային համակարգը, գլխուղեղի աշխատանքը: Յուրաքանչյուր հոգեկան գործընթաց ունի իր ֆիզիոլոգիական մեխանիզմը, և ցանկացած հոգեկան փոփոխություն տեղի է ունենում այս կամ այն ֆիզիոլոգիական մեխանիզմի առկայության դեպքում, հետևաբար՝ վերջիններիս իմացումն անչափ անհրաժեշտ է:

Այդ մասին ավելի մանրամասն կխոսվի հաջորդ դասին:

Առանց հոգեբանության գրեթե անհնար է պատկերացնել *մանկավարժության* գոյությունը: Ինչպես գիտենք, մանկավարժությունը զբաղվում է աճող և զարգացող մարդու դաստիարակության և կրթության խնդիրներով, իսկ հոգեբանությունն օգնում է մանկավարժությանը բացահայտելու սովորողների իմացական հնարավորությունները, այն, թե ինչպես են նրանք արձագանքում դաստիարակությանը, ցույց է տալիս ուսուցման ու դաստիարակության նոր մեթոդների ստեղծման ուղիները և այլն:

Հոգեբանությունը համագործակցում է նաև բազմաթիվ այլ գիտությունների հետ (*գենետիկա, սոցիոլոգիա, մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա* և այլն):

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հեղափոխության ինչպիսի՞ մեթոդներ են կիրառվում հոգեբանության մեջ: Դրանցից որո՞նք են ձեզ ծանոթ:
2. Հոգեբանության ո՞ր բնագավառը ձեզ հետաքրքրեց և ինչո՞ւ: Ձեզ հետաքրքրող բնագավառի մասին լրացուցիչ տեղեկություններ գտե՛ք հանրագիտարանից կամ համացանցից և ներկայացրե՛ք ձեր դասընկերներին:
3. Կարո՞ղ եք կապ գտնել հոգեբանության և դպրոցում ձեր ուսումնասիրած առարկաների միջև: Բերե՛ք օրինակներ:

ԹԵՄԱ 2. ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

ԳԱՍ 3. ՀՈԳԵԿԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՑՈՒՄ

Մարդու ուղեղը բնության ամենակատարյալ սրեղծագործությունն է:

Ա. Ա. Վակս

ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԱՌԱՆՉՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նախորդ բնմայից դուք իմացաք, որ հոգեբանությունը գիտություն է մարդու ներաշխարհի, նրա հոգեկանի մասին: Այժմ մանրամասնենք, թե ինչ ենք հասկանում «հոգեկան» ասելով:

Մարդու հոգեկանը ձևավորվում ու զարգանում է արտաքին աշխարհի հետ շփման ընթացքում, հատկապես խաղի, ուսուցման և աշխատանքի ժամանակ: Հոգեկանի զարգացումը սոցիալական պայմանավորվածություն ունի, այն զարգանում է հասարակության մեջ արժեքների յուրացման գործընթացում:

Անձի հոգեկանը բարձրագույն մատերիայի՝ *ուղեղի հատկություն է*, որի շնորհիվ մարդն ակտիվորեն արտացոլում է շրջապատող աշխարհը, առարկաներն ու երևույթները, գլխուղեղում ստեղծում դրանց պատկերները, որոնց միջոցով էլ կարգավորում է իր վարքն ու գործունեությունը: Ուստի **հոգեկանն օբյեկտիվ աշխարհի սուբյեկտիվ արտացոլումն է հոգեկան փարթեր երևույթների փեսքով:**

Հոգեկանը մարդու ներաշխարհն է, որը ձևավորվում ու զարգանում է մարդու և արտաքին աշխարհի փոխազդեցության գործընթացում՝ այդ աշխարհը ճանաչելու, առարկաների և երևույթների ներթաքույց կապերը բացահայտելու և վերափոխելու ժամանակ:

Մարդու հոգեկանի, ներաշխարհի բովանդակությունն են կազմում ուշադրությունը, զգայություններն ու ընկալումները, հիշողությունը, մտածողությունն ու խոսքը, երևակայությունը, հույզերն ու զգացմունքները, կամքը, դիրքորոշումներն ու պահանջմունքները, հետաքրքրությունները, ընդունակությունները և այլն:

Հոգեկանը բնութագրվում է մի շարք առանձնահատկություններով: Հոգեկանի կարևորագույն առանձնահատկությունն *արտացոլումն է*: Հոգեբանական արտացոլումը

1. հնարավորություն է տալիս ճիշտ արտացոլել շրջապատող իրականությունը.
2. իրականացվում է անձի ակտիվ գործունեության ընթացքում.
3. խորանում և կատարելագործվում է.
4. բեկվում է մարդու անհատականության միջով.

5. կրում է առաջանցիկ բնույթ (օրինակ՝ ձեռքը կրակի մեջ չենք մտցնում, քանի որ նախապես գիտենք, որ կրակն այն կայրի):

Հոգեբանական արտացոլումը հայելային չէ, պասիվ չէ, այն ուղեկցվում է փնտրտուքներով, ընտրությամբ և հանդիսանում է մարդու գործունեության անհրաժեշտ կողմերից մեկը:

Մարդու հոգեկանը ոչ միայն արտացոլող, այլ նաև *սպրման* բնութագիր ունի: Ապրման միջոցով մարդն իր *վերաբերմունքն* է արտահայտում արտացոլվող առարկաների և երևույթների նկատմամբ:

Հոգեկանի մյուս առանձնահատկությունն *ինքնասարկացումն* է, երբ մարդը ճանաչում է ինքն իրեն, որի արդյունքում ձևավորվում են անձի ինքնագիտակցությունը և ինքնագնահատականը:

Հոգեկանը կատարում է երկու կարևոր գործառույթ. ա) *արկացում*, բ) *մարդու վարքի ու գործունեության կարգավորում և կառավարում*:

Իրականության ճիշտ արտացոլումը մեզ հնարավորություն է տալիս հասկանալու երևույթների և իրերի էությունը, դեկավարելու մեր վարքը:

Մարդու հոգեկանն ունի որոշակի կառուցվածք: Հոգեբանության մեջ առանձնացվում են հոգեկան երևույթների երեք հիմնական ձևեր.

1. Հոգեկան գործընթացներ: Սա նշանակում է իրականության շարժուն արտացոլումը հոգեկան երևույթների՝ մտածողության, երևակայության, ընկալման, հիշողության և այլ ձևերով: Հոգեկան գործընթացները բաժանվում են երկու խմբի՝ *ճանաչողական* (իմացական) և *հուզականային*:

Ճանաչողական (իմացական) գործընթացներն են մարդու զգայությունները, ընկալումը, հիշողությունը, մտածողությունը, երևակայությունը, խոսքը: Դրանց միջոցով մարդը ճանաչում (իմանում) է արտաքին աշխարհն ու սեփական ներաշխարհը: Հուզականային գործընթացներն են մարդու հույզերն ու զգացմունքները և կամքը:

Ցանկացած հոգեկան գործընթաց ունի սկիզբ, զարգացում և վերջ: Յուրաքանչյուր հոգեկան գործընթացի վերջը կապված է մեկ այլ գործընթացի սկզբի հետ, այստեղից էլ դրսևորվում է հոգեկանի անընդհատականությունը:

2. Հոգեկան վիճակներ ասելով հասկանում ենք հոգեկան գործընթացների հետևանքով առաջ եկած հարաբերականորեն կայուն վիճակները, որոնցով բնութագրվում է անձի հոգեկան ակտիվությունը կոնկրետ ժամանակահատվածում: Հոգեկան վիճակները կարող են դրսևորվել իմացական գործընթացների, հուզական գործընթացների և այլ գործոնների ազդեցությամբ: Կախված իրադրությունից՝ հոգեկան վիճակները ենթակա են փոփոխման: Օրինակ՝ երեխան արցունքն աչքերին կարող է լիաթոք ծիծաղել:

3. Հոգեկան հասկությունները կայուն կառուցվածքներ են, որոնք ապահովում են տվյալ մարդուն տիպական գործունեության ու վարքի որոշակի որակական և քանակական մակարդակ: Հոգեկան հատկություններից են անձի ուղղվածությունը, խառնվածքը, ընդունակությունները, բնավորությունը:

ՈւՂԵՂՆ Ու ՀՈԳԵԿԱՆԸ: ՀՈԳԵԿԱՆԻ ՌԵՅԼԵԿՏՈՐ ՔՆՈՒՅԹԸ

Ինչպես իմացաք, հոգեկանը ուղեղի հատկություն է: Օրգանիզմի հոգեկան գործունեությունն իրագործվում է ուղեղի հատուկ կառույցների միջոցով: Դրանցից մի քանիսն ընկալում են ազդեցությունները, մյուսները դրանք ազդանշանների են ձևափոխում, կազմում են վարքի պլանը և վերահսկում այն, երրորդները վարքին եռանդ և արագություն են հաղորդում, չորրորդները գործի են դնում մկանները և այլն: Այդ ամբողջ բարդ աշխատանքը հնարավորություն է տալիս մարդուն ակտիվորեն կողմնորոշվել շրջապատում և մշտապես լուծել կենսական խնդիրներ:

Օրգանական աշխարհի էվոլյուցիայի ընթացքում՝ ամեոբայից մինչև մարդը, վարքի ֆիզիոլոգիական մեխանիզմներն անընդհատ բարդացել և տարբերակվել են՝ դրա շնորհիվ դառնալով ավելի հարմարված և օպերատիվ:

- ◆ **Որպեսզի լավ պատկերացնեք մարդու հոգեկանը, ընդհանրացված ձևով վերհիշե՛ք «Կենսաբանություն, մարդ» դասընթացից նյարդային համակարգի կառուցվածքն ու գործունեության առանձնահատկությունները:**

1863 թվականին Ի. Մ. Սեչենովը «Գլխուղեղի ռեֆլեքսներ» աշխատության մեջ հանգեց այն եզրակացության, որ գիտակցական և անգիտակցական բոլոր գործողություններն ըստ ծագման ռեֆլեքսներ են: Անգամ մարդու մեջ ծագած մտքերը Սեչենովն անվանում է ռեֆլեքսներ: Հետագայում Ի. Սեչենովի տեսակետները զարգացրեց Ի. Պավլովը՝ ստեղծելով *պայմանական ռեֆլեքսների մասին ուսմունքը, որը հոգեկանի ֆիզիոլոգիական հիմքն է:*

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են մարդու հոգեկանի կարևորագույն առանձնահատկությունները:
2. Ի՞նչ էք հասկանում հոգեբանական արտացոլում ասելով, և որո՞նք են նրա առանձնահատկությունները:
3. Թվարկե՛ք և բացատրե՛ք հոգեկան երևույթների հիմնական շեշերը:

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ ՔԵՉ

- Մարդու գլխուղեղը բաղկացած է մոտ 100 միլիարդ նյարդային բջիջներից՝ նեյրոններից:
- Մեծ կիսագնդերի կեղևը կազմող 14 միլիարդ նեյրոններից արդյունավետ գործում են միայն 700 միլիոնը, այսինքն՝ մոտ 5 %-ը: Ի՞նչ է վկայում այս փաստը:

ԳԱՍ 4. ԲԱՐՉՐԱԳՈՒՅՆ ՆՅԱՐԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ: ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԳԱԿՆԵՐԸ

ԲԱՐՉՐԱԳՈՒՅՆ ՆՅԱՐԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ

Բարձրագույն նյարդային գործունեությունը գլխուղեղի մեծ կիսագնդերի կեղևում ընթացող, միմյանց հետ փոխադարձաբար կապված բազմաթիվ նյարդային գործընթացների ամբողջությունն է: «Բարձրագույն նյարդային գործունեություն» հասկացությունն առաջարկվել է Ի. Պ. Պավլովի կողմից: Հասուն տարիքի մարդու և երեխայի բարձրագույն նյարդային գործունեության ֆիզիոլոգիան հիմնված է կենտրոնական նյարդային համակարգի բարձրագույն բաժինների, ֆիզիոլոգիական գործունեության օբյեկտիվ օրինաչափությունների վրա: Պավլովը մշակեց հետազոտման հոգեբանական օբյեկտիվ եղանակ, որի հիմքում ընկած էր ռեֆլեքսի՝ կենտրոնական նյարդային համակարգի միջոցով իրականացվող հակազդման պատկերացումը:

Բարձրագույն նյարդային գործունեության ֆիզիոլոգիայում ռեֆլեքսներն ընդունված է բաժանել 2 խմբի՝ ոչ պայմանական (բնածին) և պայմանական (ձեռքբերովի):

- ◆ Այդ մասին դուք հավանաբար հիշում եք «Կենսաբանություն» առարկայի դասընթացից:

ՄԱՐԴՈՒ ՀՈԳԵԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԳԱԿՆԵՐԸ

Մարդու հոգեկան ակտիվությունն ընդգրկում է նրա հոգեկան գործունեության բոլոր ձևերը և բնութագրվում է տարբեր մակարդակներով:

Հոգեկան ակտիվության առաջին և կարևորագույն մակարդակը *գիտակցությունն* է: Այն իրականության արտացոլման բարձրագույն մակարդակն է և հատուկ է միայն մարդուն: Նշենք, որ գիտակցությունը ոչ միայն արտաքին աշխարհի արտացոլում է, այլև մարդու ներաշխարհի արտացոլում և ապրում է:

Գիտակցությունը շրջապատող աշխարհի մասին մարդու ունեցած գիտելիքների ամբողջությունն է: Իսկ այդ գիտելիքները մարդը ձեռք է բերում հոգեկան գործընթացների միջոցով: Ուստի բոլոր հոգեկան գործընթացները մտնում են գիտակցության կառուցվածքի մեջ (զգայություններ, ընկալումներ, հիշողություն, մտածողություն, երևակայություն): Գիտակցության կառուցվածքի մեջ են մտնում նաև մարդու հույզերն ու զգացմունքները, նրա վերաբերմունքը շրջապատող աշխարհի երևույթների և մարդկանց հանդեպ:

Գիտակցությունն ապահովում է մարդու նպատակադրված, նպատակաուղղված վարքն ու գործունեությունը: Իսկ սա նշանակում է, որ մարդը նախապես, մինչև գործելն իր առջև նպատակներ է դնում, գնահատում և ընտրում է նպատակին հասնելու գործողությունները, հաշվի է առնում գործողությունների իրակա-

նացման պայմանները, կամային ճիգեր է գործադրում իր նպատակներին հասնելու համար:

Գիտակցության բարձրագույն դրսևորումը *ինքնագիտակցությունն* է, որի միջոցով մարդը կարողանում է ճանաչել և գնահատել ինքն իրեն: Մարդու ինքնագիտակցությունը ձևավորվում է ծնվելուց հետո և զարգանում կյանքի ընթացքում:

♦ **Փորձե՛ք պատասխանել «ո՞վ եմ ես» հարցին, նկարագրե՛ք ձեզ:**

Ձեր պատասխաններում ինքներդ կհայրնաբերե՛ք ինչպես հոգեկան հատկությունների (ընկերասեր, շփվող, պարպանաս, ազնիվ) նկարագրություններ, այնպես էլ ֆիզիկական գծերի (քարձրահասակ, սևահեր, սևաշյա) նկարագրություններ և ավելին՝ դրանց տրվող գնահատականներ, օրինակ՝ «Ես շփվող եմ, ընկերասեր, և դա ինձ դուր է գալիս»:

Հոգեկան ակտիվության մյուս մակարդակը ենթագիտակցությունն է: Հայտնի է, որ մարդու հոգեկան կյանքը բազմաբովանդակ է, և նրա հոգեկանում պահպանվում է ահռելի տեղեկատվություն: Հոգեկան կյանքի այդ հարստությունը պայմանավորված է նաև մարդու ենթագիտակցությամբ: Այդ եզրույթն առաջին անգամ օգտագործել է գերմանացի գիտնական Է. Պլատները 1776 թվականին, իսկ ավելի ուշ այն պատկերավոր նկարագրել է Գ. Ֆեխները՝ սառցալեռան (այսբերգի) երևացող մասը համեմատելով գիտակցության, իսկ ավելի ծավալուն, խորասուզված մասը՝ ենթագիտակցության հետ: Ենթագիտակցականի բովանդակությունն անսպառ է, քանի որ տվյալ հարցի վերաբերյալ լրացուցիչ հարցադրումներ կատարելիս մարդիկ միշտ ստանում են ավելի շատ նյութ, քան ունեին սկզբում՝ խոսակցությունից առաջ: Ենթագիտակցության մեջ կուտակվում են կյանքի ընթացքում մարդու ստացած տպավորությունները և այնտեղից անհրաժեշտության դեպքում թափանցում գիտակցության մեջ: Պատկերների, մտքերի, փաստերի, իրադարձությունների զգալի մասը կարծես թե անհայտ է տվյալ անձին, բայց նա դա արտահայտելու իրական հնարավորություններ ունի:

Հոգեկան ակտիվության ստորին մակարդակը կոչվում է անգիտակցական: Այն ընդգրկում է մարդուն ժառանգաբար փոխանցված հոգեկան հատկությունների և բովանդակությունների միասնությունը: Անգիտակցական հոգեկանի բազմաթիվ դրսևորումներին իր աշխատանքներում անդրադարձել է ավստրիացի հոգեբույժ և հոգեբան Չ. Ֆրոյդը:

Արթուն ժամանակ մարդու հոգեկան ակտիվությունը հիմնականում գիտակցական է, իսկ քնած վիճակում՝ ենթագիտակցական և անգիտակցական:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Նկարագրե՛ք և մեկնաբանե՛ք պայմանական և ոչ պայմանական ռեֆլեքսները:
2. Բնութագրե՛ք և համեմատե՛ք հոգեկանի ակտիվության մակարդակները:
3. Սովորաբար գրվում էր, որ ինչքան էլ անգեյտ լինի մարդը, այնուամենայնիվ, նա ունի անհամեմատ ավելի շար գիտելիքներ, քան ինքը գիտե այդ մասին: Ինչպե՞ս կբացատրե՛ք այս երևույթը:

ԹԵՄԱ 3. ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՃՄԱՆ ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԸ

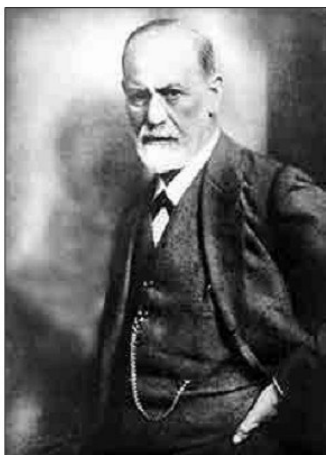
ԳԱՍ 5. Ո՞Ր ՈՒԺԵՐՆ ԵՆ ՆՊԱՍՏՈՒՄ ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆԸ

Դուք արդեն որոշակի պարկերացում ունեք հոգեկանի, նրա կառուցվածքի ու գործառույթների մասին: Այժմ քննարկենք այն հարցը, թե ինչից է կախված հոգեկանի զարգացումը, ինչպիսի՞ գործոններն են ազդում նրա ձևավորման ու զարգացման վրա: Կարելի՞ է արդյոք մարդ դառնալ՝ չժառանգելով մարդու կենսաբանական հատկանիշները (մարդկային ուղեղ, բանականություն և այլն), կամ կարելի՞ է արդյոք մարդ դառնալ մարդկային հասարակությունից դուրս:

ԺԱՍՆԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԹԵ՞ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԻՋՎԱՅՐ. ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՂ ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՎԵՆ: XIX դարում հոգեկանի զարգացման շարժիչ ուժերի վերաբերյալ ձևավորվել ու զարգացել են երկու իրար հակադիր հոգեբանական ուղղություններ՝ *կենսազենտրիկական* և *սոցիոզենտրիկական*:

Կենսազենտրիկական ուղղության ներկայացուցիչները պնդում են, որ հոգեկանի զարգացումը պայմանավորված է բացառապես *կենսաբանական գործոնով* ժառանգականությամբ: Նրանց կարծիքով՝ երեխայի մեջ, ինչպես սերմերի, ի ծննդ գտնվում են ապագա մարդու բոլոր հատկությունները: Հասարակությունն այն շատ թե քիչ արգավանդ հողն է, ուր ծլում են սերմերը և դառնում բույս:

Դրան հակառակ, **սոցիոզենտրիկական ուղղության** ներկայացուցիչներն էլ կարևորում և առաջին պլան են մղում **սոցիալական միջավայրը**, մարդկային հասարակությունը՝ իր բազմաբնույթ ներգործություններով:

Չիգաննիկ Տրոյոյ
(1856-1939)

Կենսազենտրիկական
ուղղության հայրնի
ներկայացուցիչ

Սոցիոզենտրիկական ուղղության ակունքները սկիզբ են առնում XVII դարից: Անգլիացի հայրնի մտածող Ջոն Լոկի կարծիքով՝ մարդու հոգեկանում չեն կարող լինել բնածին գաղափարներ, այդ ամենը ձևավորվում է կյանքի ընթացքում՝ շնորհիվ փորձի և զգայական ընկալման: Այսպեղից էլ նա ձևակերպում է իր հայրնի «*tabula rasa*» (մաքուր փախարակ) փեսությունը, ըստ որի՝ երբ մարդը ծնվում է, նրա հոգին մաքուր է այնպես, ինչպես մաքուր փախարակը. կյանքի ընթացքում արդեն փորձն ու զգայություններն են գրում այդ փախարակի վրա իրենց առաջին գրերը:

Խորհրդային հոգեբանական դպրոցը, կարևորելով սոցիալական գործոնը, հատկապես շեշտադրում էր ուսուցման ու դաստիարակության դերը: Երեխային մարդ

է դարձնում շփումը մարդկանց հետ, որոնք նրան են հաղորդում նախորդ սերունդների փորձը:

Հոգեբան Ա.Ն.Լեոնտեր, «պատասխանելով» կենսագենետիկական ուղղության ներկայացուցիչներին, նշում էր, որ երեխան այն հողն է, որի մեջ հասարակությունը ցանում է մարդկային հատկություններ: Այն ամենը, ինչ մարդկանց մեջ իսկական մարդկային է, ոչ թե հասունանում է, այլ յուրացվում:

Սակայն միևնույնը չէ՞, թե ինչպես կմեկնաբանվեն մարդու զարգացման պարճառները, կարող եք հարցնել դուք: Չէ՞ որ ինչպես էլ այն որոշվի, յուրաքանչյուր նորմալ երեխա ի վերջո դառնում է մարդ, չեռք է բերում անհրաժեշտ հոգեկան հատկություններ:

Ա. Ն. Լեոնյե
(1903-1979)

Հոգեկանի զարգացման շարժիչ ուժերի, նրանց հարաբերակցության հարցը հոգեբանության կարևոր հիմնախնդիրներից մեկն է: Մինչև այսօր էլ այն գիտական տարածայնությունների ու մասնագիտական բանավեճերի տեղիք է տալիս: Խնդիրն այն է, որ պատճառների բացատրությունից է կախված, թե երեխայի զարգացումն ուղղորդելու, նրա ընթացքի վրա գիտակցաբար ներգործելու ինչ հնարավորություններ ունենք:

Եթե հոգեկանի զարգացումը ներկայացվում է որպես բնածին բնագրների դրսևորում, ապա երեխայի զարգացմանը միջամտելը, նրա բնական դրսևորումները ճնշելը պարզապես անիմաստ է դառնում, և նույնքան անիմաստ՝ երեխայի արարքների պատասխանատվությունը նրա վրա դնելը:

Միանգամայն այլ դիրքորոշում է բխում այն փաստից, որ հոգեկանի զարգացման աղբյուրը հասարակական փորձն է: Հասարակական փորձի փոխանցման հիմնական միջոցներն են ուսուցումն ու դաստիարակությունը: Այսինքն՝ զարգացումը հնարավոր է նպատակաուղղված կերպով ուղղորդել, կառավարել:

Ինչ խոսք, մարդու զարգացումը զրոյից չի սկսվում. մարդը ծնվում է որպես կենսաբանական էակ, նրա օրգանիզմը մարդկային օրգանիզմ է, իսկ ուղեղը՝ մարդկային ուղեղ: Ծնվելով՝ անհատն իր հետ բերում է կենսաբանական հատկությունների և ֆիզիոլոգիական մեխանիզմների որոշակի ամբողջություն, որն էլ հանդես է գալիս որպես հոգեկան զարգացման նախադրյալ: Սակայն այդ նախադրյալներն իրագործվում են որոշակի հասարակության մեջ, զարգանում կրթության ու դաստիարակության, անձի ակտիվ սոցիալական գործունեության շնորհիվ:

Պարզունակ կլիներ, եթե պարկերացնեիք, որ կենսաբանական հատկությունները և մեխանիզմները միայն զարգացման սկզբնական փուլում են իրենց գործառույթն իրականացնում, որից հետո անհետանում են: Օրգանիզմի զարգացումը անընդհատ, շարունակական գործընթաց է, և այդ հատկություններն ու մեխանիզմները միշտ էլ հոգեկան զարգացման համար ընդհանուր նախադրյալների դեր են կատարում. իհարկե, հոգեկան զարգացման փարքեր փուլերում՝ փարքեր չեն:

Այսպիսով՝ մարդու մեջ կենսաբանական ժառանգորդմանը հաջորդում է սոցիալական ժառանգորդումը: Մարդկային ուղեղը, մարդկային ընդունակություններն առանց մարդկային կյանքի պայմանների, առանց սոցիալական ներգործությունների չեն կարող զարգանալ: Մարդ (անձնավորություն) դառնալու համար անհրաժեշտ են և՛ ուղեղի որոշակի կառուցվածք, և՛ կյանքի որոշակի պայմաններ, և՛ համապատասխան դաստիարակություն, և՛ անձի սեփական ակտիվություն: Եվ թե որքան է նրանցից յուրաքանչյուրի չափաբաժինը մարդու զարգացման գործում, այսօր էլ դեռևս վիճահարույց է և բավականին բարդ:

ՀԵՏԱԲԲԻՐ Է ԻՄԱՆԱԼ

Դուք երևի ծանոթ եք Ռ. Քիլիլինգի «Մաուզլի» հեքիաթին: Իսկ գիտե՞ք, որ դա այնքան էլ հորինվածք չէ այն տեսանկյունից, որ պատմության ընթացքում եղել են դեպքեր, երբ երեխան վաղ տարիքում այս կամ այն պատճառով հայրնվել է կենդանիների միջավայրում և այնտեղ մեծացել: Օրինակ՝ 1920 թվականին հնդիկ վանական Ռ. Սինգհը տեղեկություն է ստանում, որ մի գյուղից ոչ հեռու գայլերի ոհմակում նկատել են երկու խորհրդավոր էակների: Նրանց հաջողվում է բռնել. դրանք երկու աղջիկներ էին. մեկը՝ 5-6 տարեկան, մյուսը՝ 3: Սինգհը աղջիկներին իր հետ տանում և փորձում է դաստիարակել: Սակայն աղջիկներից կրտսերը՝ Ամելան, մեկ տարի սպրեղուց հետո մահանում է՝ այդպես էլ չսովորելով մարդկային վարքագիծ, իսկ ավագը՝ Կամալան, սպրում է մինչև 15 տարեկան: Մարդկանց միջավայրում սպրելու 9 տարիների ընթացքում հիմնականում հաջողվում է վերացնել աղջկա գայլային սովորույթները, բայց ոչ ամբողջապես: Նա մեծ դժվարությամբ է սկսում խոսել՝ օգտագործելով միայն 30 բառ, և միայն կյանքի վերջում է սկսում յուրացնել քերականությունը: Գիտության մեջ նման երեխաներին անվանում են Քիլիլինգի հերոսի անունով՝ «Մաուզլի-երեխաներ»:

ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Մարդու հոգեկան զարգացման մասին խոսելիս, ինչպես տեսանք, սովորաբար խոսվում է այդ զարգացման երկու կարևոր գործոնների մասին՝ կենսաբանական և սոցիալական: Անդրադառնանք դրանց ավելի մանրամասն:

Կենսաբանական գործոնն ամենից առաջ ենթադրում է ժառանգականությունը: Դուք կենսաբանություն առարկայից արդեն գիտեք, որ ժառանգականությունը կենդանի օրգանիզմների՝ որոշակի հատկանիշներ պահպանելու և իրենց ժառանգներին հաղորդելու ունակությունն է: Այն ծնողներից զավակներին է փոխանցվում հատուկ ֆիզիկա-կենսաքիմիական կազմավորումների (ԴՆԹ, ՌՆԹ) տեսքով:

Ժառանգականությունն առաջին հերթին տեղեկույթ է մարդու պատմական անցյալի մասին և երկրորդ՝ անհատական զարգացման ծրագիր: Ժառանգական գործոնն ապահովում է տեսակային ծրագիր: Սրա շնորհիվ է, որ «բանական մարդ» տեսակը տիրապետում է ուղղաձիգ քայլքին, հողաբաշխ խոսքին և ձեռքի

ունիվերսալ շարժումներին: Մյուս կողմից էլ ժառանգականությունն անհատականացնում է մեր զարգացումը, մեզ է ներկայացնում հսկայական բազմաձևություն, որը որոշում է անհատական հատկանիշների, անհատական զարգացման ծրագիրը: Յուրաքանչյուր մարդ յուրահատուկ ժառանգական, գեոնոտիպային «գիտափորձ» է կարծես, որը երբեք չի կրկնվում:

Հոգեբանության մեջ չկա միասնական կարծիք այն հարցի վերաբերյալ, թե ինչն է ժառանգականությամբ փոխանցվում: Որպես կանոն, հոգեբանների մեծամասնությունը շեշտում է երկու հիմնական պահ՝ խառնվածքը և ընդունակությունների նախադրյալները:

Յուրաքանչյուր երեխայի բնորոշ է բարձրագույն նյարդային համակարգի յուրահատուկ գործունեություն, որով էլ պայմանավորվում է նրա խառնվածքի տիպը: Այդ պատճառով էլ անչափ կարևոր է ուսուցման և դաստիարակության գործում հաշվի առնել վերոնշյալը: Ընդունակությունների նախադրյալները որոշակի յուրահատկություն են հաղորդում ընդունակությունների զարգացմանը՝ արագացնելով կամ, ընդհակառակը, դանդաղեցնելով դրանց դրսևորումն ու զարգացումը: Իհարկե, սա չի նշանակում, որ նախադրյալները միշտ են նպաստում ընդունակությունների զարգացմանը: Անչափ կարևոր է հաշվի առնել, թե ինչպիսի պայմաններ են ստեղծվում վերջիններիս դրսևորման և իրականացման համար:

Այս տեսակետից պայմանության ընթացքում բազում հանճարներ ու տաղանդներ չեն բացահայտվել՝ չունենալով զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Սոցիալական գործոն ասելով հասկանում ենք սոցիալական միջավայրը, ուսուցումն ու դաստիարակությունը:

Սոցիալական միջավայրը **լայն առումով** այն հասարակությունն է, որտեղ մեծանում է երեխան: Սոցիալական միջավայրի մեջ են ընդգրկվում նաև այդ հասարակության մեջ տիրապետող գաղափարախոսությունը, ավանդույթները, գիտության ու մշակույթի զարգացման ընթացքը, կրոնական ուղղությունները: Սոցիալական և մշակութային զարգացման մակարդակով էլ պայմանավորվում է տվյալ հասարակության մեջ ընդունված կրթության և դաստիարակության համակարգը:

Նեղ առումով սոցիալական միջավայր ասելով ամենից առաջ նկատի ենք ունենում երեխայի ընտանիքը և առաջին հերթին ծնողներին, այնուհետև՝ մոտ հարազատներին, մանկապարտեզի և դպրոցի դաստիարակներին և ուսուցիչներին: Տարիքի ավելացմանը զուգընթաց երեխաների համար որոշակի կարևորություն է ձեռք բերում հասակակիցների խումբը, իսկ դեռահասության և վաղ պատանեկության շրջանում, այսինքն՝ ձեր տարիքում՝ զանազան սոցիալական խմբերը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Բերեք օրինակներ և դեպքեր կյանքից, ինչպես նաև ժողովրդական իմաստություններ, ասացվածքներ և թևավոր խոսքեր, որտեղ շոշափվում են մարդու կյանքում սոցիալական և կենսաբանական գործոնների ունեցած դերն ու նշանակությունը:
2. Փորձեք բնութագրել ձեզ. նշեք, թե ծնողներից և անմիջական հարազատներից ինչպիսի հարկանիշներ եք ժառանգել, ինչպես են դրանք արտահայտվում, և ինչ հարկանիշներ եք ավելի ուշ ձեռք բերել շրջապատող միջավայրի ներգործության շնորհիվ:

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ Է ԻՄԱՆԱԼ

Երբ 1519 թվականին 67 տարեկանում վախճանվեց Լեոնարդո դա Վինչին, նրա արտունակից եղբայր Բարտոլոմեոն որոշեց աշխարհին նվիրել հայրնի նկարչի, քանդակագործի, ինժեների, մրաժողի ճիշտ պատճենը: Որպես իրեն կին Բարտոլոմեոն ընտրեց երիտասարդ մի գեղջկուհու, որը մեծացել էր նույն գյուղում, և որի կենսագրությունը մոտ էր իր մոր կենսագրությանը: Նրանք որդի են ունենում՝ Պիեռոն: Ծնողները նրան խնամում և դաստիարակում են Տոսկանայի այն նույն տեղանքում՝ Պիզայի և Ֆլորենցիայի մեջտեղում, որտեղ անցել էր Լեոնարդոյի մանկությունը: Ծուրով պարզվում է, որ բնությունը Պիեռոյին շոշափում օժտել է գեղարվեստական ընդունակություններով: 12 տարեկանում նրան ուղարկում են Ֆլորենցիա՝ հայրնի նկարիչների մոտ ուսանելու: Համաձայն այդ ժամանակաշրջանի արվեստի առաջնակարգ պարմագետ Զորջո Վազարիի՝ պարսնի Պիեռոն «համընդհանուր հիացմունք էր առաջացնում... և ուսուցման հիև գլխավորների ընթացքում այնպիսի հաջողությունների հասավ գեղանկարչության մեջ, որոնց ուրիշներին բախար էր վիճակվում հասնել երևի թե իրենց կյանքի ավարտին...»: Շարերը Պիեռոյին անվանում էին երկրորդ Լեոնարդո: Սակայն 23 տարեկանում Պիեռոն թոքախտից մահանում է և անհնարին է դառնում կռահել, թե դեռ ինչ բարձունքներ կարող էր նվաճել, եթե շարունակեր ապրել: Այդուհանդերձ, ժամանակակիցների վկայությունների համաձայն՝ Պիեռոյի աշխատանքները հաճախ ընդունվել են որպես հանճարեղ Միքելանջելոյի կրավներ: Հնարավոր չէ նաև վարահորեն խոսել այն մասին, թե որքանով էր Պիեռոյի հանճարը պարտական ժառանգականությանը և որքանով այն միջավայրին, որում նա ապրում էր: Միջին հաշվով հարազատ եղբայրների գեները համընկնում են 50%-ով, իսկ Բարտոլոմեոն և Լեոնարդոն եղբայրներ էին միայն հայրական գծով, և նրանց ընդհանրությունը կարող էր լինել 25%: Պիեռոյի և Լեոնարդոյի մայրերը, ամենայն հավանականությամբ, մոտ հարազատական կապեր չունեին, սակայն չի բացառվում, որ նրանք ունեցել են ընդհանուր նախնիներ և, հետևաբար, ընդհանուր գեներ, քանի որ նրանք ապրել են նույն փոքրիկ գյուղում: Մյուս կողմից չի կարելի ժխտել նաև միջավայրի ուժեղ ներգործությունը: Պարսնի Պիեռոն, անկասկած, գիրքեր իր հռչակավոր հորեղբոր մասին, և նրա հայրն էլ ոչինչ չէր խնամում, որպեսզի տղան կարողանար համեմատվել տաղանդավոր հարազատի հետ:

ԹԵՄԱ 4. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 6. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Մարդը հասարակությունից դուրս կամ Աստված է, կամ՝ գազան:

Արիստոտել

«Անձնավորությունը» հոգեբանության կարևորագույն հասկացություններից է: Սակայն այն զուր հոգեբանական չէ և ուսումնասիրվում է նաև ժամանակակից այլ գիտությունների շրջանակներում՝ պատմության, փիլիսոփայության, արևմտագիտության, մանկավարժության և այլն:

Ի՞նչ ենք հասկանում «անձնավորություն» կամ «անձ» ասելով: Ի՞նչ իմաստ ենք դնում այդ հոգեբանական եզրաբառի մեջ:

ԱՆՀԱՏ, ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ (ԱՆՁ), ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Անձի հոգեբանական բնութագիրը հասկանալու համար կարևոր է տարբերակել «անհատ», «անձնավորություն (անձ)» և «անհատականություն» մասնագիտական հասկացությունները:

Ուշագրավ է, որ դրանց պարզաբանումը, ի թիվս հոգեբանական բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրների, րվել է հայագի անվանի հոգեբան Բ. Գ. Անանևը:

Առօրյա կյանքում հաճախ ենք օգտագործում այս հասկացությունները հիմնականում որպես հոմանիշներ, նույնիմաստ բառեր: Սակայն հոգեբանության մեջ դրանք տարբեր բնութագրեր ունեն:

Նախ, «մարդ» հասկացությունն առավել ընդհանրական է և իր մեջ ամփոփում է «անհատ», «անձնավորություն» (անձ) և «անհատականություն» հասկացությունները:

Անհատ ասելով հասկանում ենք մարդկային ցեղին պատկանելու փաստը: Այս տեսակետից բոլոր մարդիկ անհատներ են: Այն կենսաբանական օրգանիզմ է, որն իր մեջ կրում է մարդկային տեսակի ժառանգական հատկությունները: Անհատ է և՛ նորածինը, և՛ հասուն մարդը, անհատ է և՛ նախնադարյան մարդը, և՛ քաղաքակիրթ աշխարհի կրթված բնակիչը: Անհատն իր հետ բերում է անձնավորություն դառնալու բոլոր նախադրյալները:

Աշխարհ գալով որպես անհատ՝ մարդը կյանքի ընթացքում ձեռք է բերում յուրահատուկ սոցիալական որակներ, դառնում է **անձնավորություն**: Սակայն եթե նա չապրի սոցիալական (մարդկային) միջավայրում, անձնավորություն դառնալ չի կարող: Եվ հիմնական պայմանն այստեղ մարդկության հասարակական-

Բ. Գ. Անանև
(1907-1972)

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

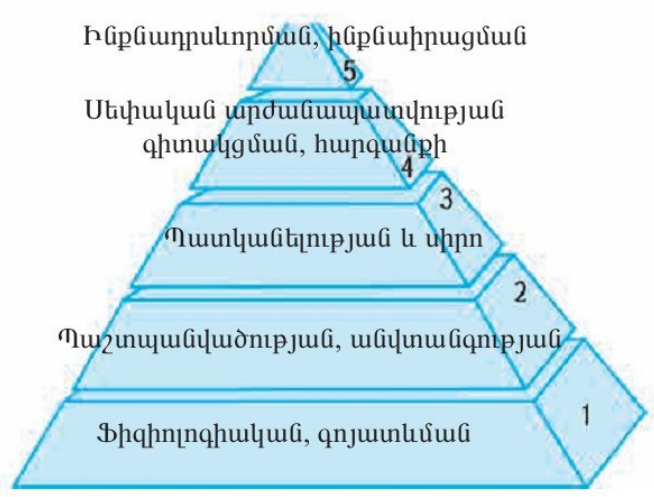
պատմական փորձին տիրապետելն է, որը նրանց է փոխանցում ավագ սերունդը: Փորձե՞ք մեկ րոպե պատկերացնել, թե ինչ իրավիճակ կստեղծվի, եթե ավագ սերունդը փորձը չփոխանցի կրտսեր սերնդին:

Սակայն ճիշտ չի լինի անձնավորությանը (անձին) դիտարկել որպես միայն սոցիալական միջավայրի պասիվ արդյունք: Իրականում մարդ-անձնավորությունը ակտիվ գործիչ է. նա ակտիվորեն յուրացնում է մարդկության կուտակած փորձը, իր վերաբերմունքն է դրսևորում այն ամենի նկատմամբ, ինչ ինքն է կատարում և ինչ կատարվում է իր հետ և իր շուրջը: Սոցիալական միջավայրում անձը բազմաթիվ դերեր է կատարում, ստանձնում է պարտականություններ ու իրավունքներ, կարգավորում և վերահսկում է իր վարքը և պատասխանատվություն է կրում իր արարքների համար¹:

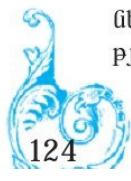
Այսպիսով՝ **անձնավորություն (անձ) է համարվում մարդկային փորձի ակտիվ յուրացման շնորհիվ հոգեկան զարգացման որոշակի մակարդակի հասած մարդը:**

Անձի կառուցվածքում կարևոր նշանակություն ունի դրդապատճառների համակարգը: *Դրդապատճառները* անձին գործունեության մղող ներքին ուժերն են, որոնք կապված են որոշակի պահանջմունքների բավարարման հետ: Այսինքն՝ դրդապատճառն այն է, թե ինչու և ինչպես է մարդն ուզում հասնել իր նպատակին: Դրդապատճառները կարող են լինել *զիտակցված* (հետաքրքրություններ, պահանջմունքներ, դիրքորոշումներ, համոզմունքներ) և *չզիտակցված* (մղումներ):

Պահանջմունքների աստիճանակարգն ըստ ամերիկացի հոգեբան Ա. Մասլոուի

¹ Ի սկզբանե «անձ» (լատիներեն՝ «persona») նշանակել է դիմակ, որը դնում էին դերասանները: Հին Հունաստանում «պերսոնա» էին կոչում պետության առջև պատասխանատվություն ունեցող քաղաքացիներին:

Անհատականությունը մարդկանց միմյանցից տարբերվելու հնարավորությունն է: Այն թույլ է տալիս ձեզ, օրինակ, տարբերվել ձեր ընկերներից, համադասարանցիներից, մնացած մարդկանցից: Այն անձի հոգեբանական առանձնահատկությունների անկրկնելի միացություն է, որի մեջ մտնում են բնավորությունը, խառնվածքը, ձևավորված ընդունակությունները: Այնպես, ինչպես միևնույն ծառի վրա չկա երկու նույնանման տերև, չկա նաև հոգեբանական առանձնահատկությունների միևնույն ամբողջությունն ունեցող երկու մարդ: Մարդու անձնավորությունն անկրկնելի է իր անհատականության մեջ:

Այսպիսով՝ փորձենք բանաձևել՝

մարդ = անհատ + անձ + անհատականություն,

որտեղ մարդ ծնվում են, անձ դառնում են, անհատականությունը՝ պաշտպանում:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ հատկություններ պետք է ունենա մարդկային անհատն անջ կոչվելու համար:
2. Թղթի կտորի վրա փորձեք համառոր բնութագրել ինքնեղ ձեզ որպես **անհատ**, որպես **անձնավորություն** և որպես **անհատականություն**: Թուղթը ծալեք: Բոլոր թերթիկները հավաքեք մի րուսի մեջ, խառնեք: Յուրաքանչյուրը թող մուրեհա, վերցնի մի թերթիկ, կարդա բնութագիրը և փորձի ճանաչել դասընկերոջը:
3. Կարդացե՛ք դոկտոր Ֆորդի ճանապարհորդական արկածի մասին տեքստը, որը կօգնի ձեզ ավելի լավ հասկանալ մարդու պահանջմունքները, դրանց փոխկախվածությունը և աստիճանակարգումը: Ձեր եզրահանգումները քննարկե՛ք դասընկերների հետ:

**ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԳԱԿԱՆ ԱՐԿԱԾ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄՆԵՐՈՎ**

Գիրնական դոկտոր Ֆորդն իր ողջ ժամանակը ծախսում է հիմնականում «վերին» աստիճանների պահանջմունքների բավարարման վրա: Նա իր համար ապահովել է հուսալի կենսական, տնտեսական պայմաններ, այնպես, որ այժմ մրաժում է նախ և առաջ սեփական արժանապատվության, դիրքի, հարգանքի և ինքնաիրացման պահանջմունքների մասին:

Եվ այսպես, դոկտոր Ֆորդն ինքնաթիռով ուղևորվում է գիրաժողովի: Սակայն ինքնաթիռը հարկադրված վայրէջք է կատարում անմարդաբնակ կղզում: Նույն պահին դոկտոր Ֆորդի հեղափոխությունը փոխում է իր ուղղությունը: Նա մոռանում է գիրական հողավածի մասին, որը կարդում էր թռչչի ընթացքում, և հիշում է առաջին և երկրորդ աստիճանի պահանջմունքների մասին: Առաջին հարցը, որը հնչեց նրա կողմից, երբ պարզվեց, որ ինքնաթիռի անձնակազմը ողջ է, հետևյալն էր. «Որքա՞ն մթերք ունենք» և երկրորդը՝ «Իսկ ջուր կա՞»: Պարասխանները գոհացուցիչ էին՝ սնունդը բավարար էր, քանի որ պահուստներից բացի կար նաև որսով զբաղվելու հնարավորություն: Իսկ մոտակա առվակում խմելու համար պիտանի ջուր կար:

Այժմ Ֆորդն անցնում է անվրանգության և սպահովության պահանջմունքներին՝ «ինչպե՞ս պաշտպանվել արևից և անձրևից»: Ելքը գտնված էր. կարելի էր փակել կառուցել ինքնաթիռում եղած փրկարար նավակներից:

Դրանից հետո դոկտոր Ֆորդի հետաքրքրությունը փոխադրվում է դեպի երրորդ աստիճանի պահանջմունքները. նա պարզում է, որ ուղևորների մեջ կան ինյուրեկտուրալներ, որոնք ավելի շատ են իրեն հետաքրքրում, քան մյուսները: Այսպես ձևավորվում են խմբավորումներ, որոնց շնորհիվ բավարարվում է նաև սոցիալական պարկանելիության պահանջմունքը:

Դրանից հետո միայն դոկտոր Ֆորդն իր ժամանակի մի մասը տրամադրում է զիջական հոդվածներին, որոնք վերցրել էր իր հետ, քանի որ միայն այժմ նրան հետաքրքրեց պահանջմունքների չորրորդ աստիճանը:

ԴԱՍ 7. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՈՒՄԸ

Դուք արդեն համոզվեցիք, որ մարդու ծնունդը դեռևս չի նշանակում անչնավորության, անձի ծնունդ: Դրա համար նա դեռ երկար ճանապարհ ունի անցնելու, հասունանալու և մարդկային փորձը յուրացնելու: Անհարից անձի վերափոխվելու այդ բարդ գործընթացը հոգեբանության մեջ անվանում ենք **սոցիալականացում**:

ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Անձի ձևավորման գործընթացը հասկանալու համար հարկ է պատկերացում կազմել հոգեկանի զարգացման փուլերի մասին: Հոգեբանության մեջ այս հիմնախնդրով զբաղվել են շատ հոգեբաններ (Է. Էրիքսոն, Ս. Հոլլ, Կ. Յունգ, Լ. Վիգոտսկի, Դ. Էլկոնին, Գ. Կրայզ և այլք): Համադրելով նրանց մոտեցումները՝ հոգեկանի զարգացման փուլերը կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

Մինչծննդյան փուլ ներարգանդային կյանքի 7-9 ամիսներ	Մանկիկություն (նորածնություն և բուն մանկիկություն) ծնված օրվանից մինչև 1 տարեկան	Վաղ մանկություն 1-3 տարեկան	Նախադպրոցական մանկություն 3-6 տարեկան	Դպրոցական շրջան (կրտսեր դպրոցական տարիք, դեռահասություն, վաղ պատանեկություն) 6-17 տարեկան
Բուն պատանեկություն 17-20 տարեկան	Երիտասարդություն 20-35 տարեկան	Հասունություն 35-45 տարեկան	Միջին տարիք 45-65 տարեկան	Ծերություն 65 տարեկանից հետո

◆ **Դուք հավանաբար հիշում եք մարդու կյանքի շրջաբաժանման այլ ձևեր
«Կենսաբանություն, մարդ» առարկայից:**

Այստեղ հոգեկան զարգացումը դիտարկվում է ըստ տարիքային շրջանների: Ընդ որում՝ յուրաքանչյուր տարիքային շրջան ունի իրեն հատուկ հոգեբանական (նաև ֆիզիոլոգիական) բնութագիրը՝ հոգեկան գործընթացների և հատկությունների որոշակի մակարդակ, շրջապատող աշխարհն ու մարդկանց ընկալելու յուրահատկություններ ու հնարավորություններ: Այսինքն՝ սոցիալական էակ, հասարակության անդամ դառնալու համար մարդը յուրաքանչյուր տարիքային շրջանում ձեռք է բերում որոշակի կենսափորձ՝ գիտելիքներ, կարողություններ ու հմտություններ, և անցնում զարգացման մյուս տարիքային շրջան: Արդյունքում անհատը, ձեռք բերելով հասարակական պատմական փորձ, դառնում է անձ: Այս տեսակետից մարդու սոցիալականացումը կամ, այլ կերպ, անձնավորվելու ողջ ընթացքը կարելի է բաժանել երկու հիմնական շրջանի:

Առաջինը վաղ սոցիալականացման շրջանն է, որում ընդգրկված եք նաև դուք, պատանի՝ բարեկամներ: Այս շրջանում ձևավորվող անձը հիմնականում յուրացնում է մարդկային փորձը և հանդես է գալիս որպես արտաքին կազմակերպված ներգործությունների օբյեկտ, նրան նպատակաուղղված ձևով կրթում ու դաստիարակում են մեծահասակները: Անչափ կարևոր է, թե ովքեր և ինչպես են նրա վրա ներգործում, կրթում ու դաստիարակում: Դրանով պայմանավորված՝ անձը կարող է լինել կայուն, հավասարակշռված, հասարակությանը պիտանի և հակառակը՝ իր բնույթով ու գաղափարներով, վարքով ու բարքով հասարակությանը ոչ պիտանի:

Դուք ինքներդ էլ չեք շրջապատից կարող եք բերել փաստեր, թե ինչպես ծնողական, մանկավարժական բարձրորդությունը, անվարբերությունը նպաստում են երեխայի ձևավորման ու զարգացման խաթարմանը, նրան դրդում հակահասարակական արարքների և հակառակը՝ հոգաբար և ուշադիր, կազմակերպված ու հերևողական ներգործությունը կարող է վերափոխել երեխային, շրկել նրա վարքի շեղումները:

Երկրորդ շրջանում, որն ընդգրկում է երիտասարդությունը և նրանից հետո ընկած ժամանակահատվածը, մարդն արդեն իր ձեռք բերածն ու սովորածը փոխանցում է հաջորդ՝ կրտսեր սերնդին:

Սակայն նշենք, որ պատմահասարակական փորձի յուրացման ու փոխանցման գործընթացն այնքան էլ հարթ ու խաղաղ չի ընթանում: Սովորաբար սերունդների միջև հարաբերություններում բազմաթիվ հիմնախնդիրներ են ծագում: Ընդ որում՝ դրանք պատմականորեն ձգվում են հիմն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Քիչ չեն օրինակները, երբ այսօր էլ մեծահասակները, ծնողները մեղադրում են երիտասարդությանն ամբարտավանության, կամակորության, իրենց խորհուրդները չլսելու և չկատարելու, իսկ երիտասարդներն էլ նրանց՝ ժամանակից հետ մնալու և իրենց չհասկանալու մեջ:

«Սարսափով եմ նայում մեր երիտասարդությանը. ի՞նչ ապագա է սպասում

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

մեզ: Մեծի նկատմամբ ոչ մի հարգանք չունեն, չեն սիրում աշխատել, անհոգ են և անբարտավան: Ուսման նկատմամբ անտարբեր են, անգոր, վայելքների մեջ՝ գորավոր:

Եթե այսպես շարունակվի, մեր հասարակությանը կործանում է սպասում»:

Մոտավորապես այսպիսի բովանդակությամբ գրառումներ, մտքեր են մեզ հասել և՛ հին եգիպտական արձանագրություններից, և՛ հին հունական, և՛ միջնադարյան մտածողներից: Այսօր էլ շարերը կատրուարեն այս մտքերի փակ: Մինչդեռ, որպես կանոն, այսպես «քարկոծվող» յուրաքանչյուր նոր սերունդ, բարեբախտաբար, ավելի առաջադեմ է եղել, առաջ է փարել փվյալ հասարակության զարգացումը, իսկ հեղափոխում ինքն էլ իր հերթին դժգոհել է նոր սերնդից:

- ◆ Պարույր Սևակի «Սերունդների հերթափոխությունը» բանաստեղծությունը նույնպես պատմական զարգացման այս առանձնահատկությունն է արտացոլում: Ընթերցե՛ք այն և քննարկե՛ք ավագ սերնդի ներկայացուցիչների՝ ծնողների, ուսուցիչների, ավագ ընկերների հետ:

ՄԵՐՈՒՆԳՆԵՐԻ ՀԵՐԹԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ամեն սերունդ

Նախ և առաջ մտածում է լռության մեջ,

Իսկ երբ խոսել է սկսում՝

Բարկացնում է ավագներին

Եվ բարկացնում անկեղծորեն,

Որովհետև... կրտսերը՝ մի՛շտ անհասկացող,

Իսկ ավագը... հասկացող է:

Ավա՛գ Աստված

Մի՞թե իրոք համանիշ են ու համազոր

Հասկացողն ու կասկածողը...

Ամեն սերունդ

Նախ և առաջ մտածում է կասկածելով:

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԴԵՐԵՐ

Առօրյա կյանքում «դեր», «դերասան» բառերն այնքան էլ միանշանակ չեն օգտագործվում: Հաճախ մարդիկ բացասական երանգ են տեսնում նրանց մեջ:

«Նա խաբում է ինձ, դերասանություն է անում»: «Ի՛նչ վարպետորեն էր կատարում իր դերը, քիչ մնաց համոզեր»: «Բավական է, իջի՛ր քեմից»: Նման արտահայտություններ հաճախ կարելի է լսել շեր գրույցներում:

Մինչդեռ «Աշխարհը բեմ է, մարդիկ՝ դերասան» շեքսպիրյան հայտնի ձևակերպումը հոգեբանական տեսանկյունից ենթադրում է, որ անձն իր կյանքի ընթացքում կատարում է բազմաթիվ սոցիալական դերեր: Այն որոշակի սոցիալական իրավիճակներում անձի սոցիալական գործողությունների ամբողջություն է, նրանից ակնկալվող (կամ նրան վերագրվող) հավանության արժանացած վարքի

չափանմուշային (կանոնակարգված) ձև, որի օգնությամբ անձը որոշակի դիրք է գրավում հասարակական հարաբերություններում:

Դպրոցում, օրինակ, դուք կատարում եք աշակերտի դերը, ճանապարհին՝ ուղևորի, խանութում՝ գնորդի, տանը՝ տղայի կամ աղջկա, թոռնիկի կամ թոռնուհու, եղբոր կամ քրոջ դերերը և ենթարկվում դրանց համար նախատեսված կանոններին:

Սոցիալական դերը ենթադրում է համապատասխան սոցիալական վարքագիծ, որոշակի պարտականությունների և իրավունքների հարաբերակցություն: Կախված այն բանից, թե մարդն ինչ հասարակական հարաբերությունների մեջ է մտնում, ինչ սոցիալական դերեր ունի և ընդհանրապես ինչպիսի դաստիարակություն ու արժեքային համակարգ ունի, նա կարող է կա՛ն լիարժեք կատարել իր դերային պարտականությունները, կա՛ն թերանալ՝ օգտվել միայն իրավունքներից՝ մոռանալով պարտականությունները:

- ◆ **Համադասարանցիներով քննարկե՛ք իրավունքների և պարտականությունների ճիշտ կամ սխալ հարաբերակցության օրինակներ, որոնց առնչվել եք առօրյա կյանքում:**

ՎԱՂ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹՎՊԻՐԸ

Մարդու կյանքի յուրաքանչյուր շրջան շատ հեղափոխիչ է: Բայց բանի որ դուք գտնվում եք պատանեկության փուլում, այժմ քննարկենք պատանեկության տարիքին առնչվող և չեզ հեղափոխիչ մի շարք հարցեր:

Վաղ պատանեկությունն ընդգրկում է ավագ դպրոցական տարիքը՝ 15-17 տարեկան: Այս տարիքում մարդը ֆիզիկապես հասունանում է, ձեռք է բերում մտավոր և հոգևոր զարգացման այն աստիճանը, որը բավարար է ինքնուրույն կյանքի, դպրոցն ավարտելուց հետո բուռն սովորելու կամ աշխատանքի համար:

Ունենալով ինքնուրույն կյանքի հեռանկար՝ ավագ դպրոցականները ձգտում են որոշել իրենց կյանքի, ապագա գործունեության կոնկրետ պատկերը, *ընտրել ապագա մասնագիտություն*, որի հետ կապված ձևավորվում և կայունանում են մասնագիտական հետաքրքրությունները: Նրանք սկսում են լրջորեն զբաղվել իրենց մասնագիտության ձեռքբերման հարցերով: Սրանով պայմանավորված՝ աճում է նրանց գիտակցական վերաբերմունքն ուսման նկատմամբ: Ուսումն անմիջական կենսական իմաստ է ստանում: Բարձր դասարանցիները հատակ գիտակցում են, որ ապագա մասնագիտության ձեռքբերման համար անհրաժեշտ պայմանը գիտելիքների, հմտությունների, կարողությունների պաշարն է: Այստեղ կարևորվում է նաև ինքնուսուցումը:

Այս տարիքի հատկանշական դրսևորումներից է *ինքնագիտակցության* բուռն զարգացումը: Պատանին ցանկանում է իմանալ, թե ով է ինքը, ինչի է ընդունակ և ինչպիսին է իր սոցիալական արժեքը: Պատանին փորձում է իրեն ճանաչել ինքնադիտման՝ ներհայեցողության միջոցով: Այս տարիքին բնորոշ է խորհրդածությունը սեփական ես-ի մասին, որի դրսևորումներից են մտերմիկ անձնային բովանդակությամբ օրագրերը, բլոգները, գեղարվեստական երկերի, ֆիլմերի հեղուկների հետ համեմատվելը, այլ մարդկանց ներաշխարհի նկատմամբ հե-

տաքրքրության աճը: Այս տարիքի երեխաները խոր տազնապ են ապրում, երբեմն մեկուսանում են, հիասթափվում, ձեռք են բերում որոշակի բարդույթներ: *Սակայն պատանեկան տարիքի դժվարություններն աճի և զարգացման դժվարություններ են և բնորոշ են այդ տարիքի բոլոր անձանց:*

Կա պատանիների ինքնագնահատման երկու եղանակ: Առաջինը սեփական հավակնությունների մակարդակի համեմատումն է ձեռք բերված արդյունքների հետ: Սակայն պատանու կենսավորձի պակասն այդպիսի ստուգումը դժվարին է դարձնում: Երկրորդ եղանակը սոցիալական համեմատությունն է, իր մասին այլոց կարծիքների համադրումը:

Նույնիսկ հասուն մարդու ինքնագիտակցությունը գուրկ չէ հակասություններից, և ոչ բոլոր ինքնագնահատականներն են համարժեք: Պատանեկան հասակում այդ խնդիրն ավելի է բարդանում: Պատանիները հաճախ են ունենում իրականից բարձր կամ ցածր ինքնագնահատման մակարդակ:

Այս տարիքը բուռն եռանդի, խանդավառության, խիզախումների, ռոմանտիկորեն երանգավորված ձգտումների տարիք է:

◆ **Գեղարվեստական գրականությունից, ֆիլմերից աշխատե՛ք հիշել նմանատիպ կերպարներ:**

Որակական փոփոխություններ են տեղի ունենում պատանիների հուզական կյանքում, ավելի խոր, տևական և գիտակցական են դառնում նրանց զգացումները: Նրանց բարեկամական և ընկերական հարաբերություններն աչքի են ընկնում ավելի սկզբունքայնությամբ, կազմակերպվածությամբ ու տևականությամբ: Նոր երանգ է ստանում հատկապես պատանի տղաների ու աղջիկների փոխադարձ սերն ու ընկերությունը...

◆ **Շարունակե՛ք ինքներդ: Բնութագրե՛ք ձեզ երեք խորհրդանշական բնութագրիչներով: Գրե՛ք ձեզ դիպուկ բնութագրող որևէ կեղծանուն, նկարե՛ք ձեզ բնորոշող որևէ պարզ խորհրդանիշ, մի քանի բառով ձևակերպե՛ք ձեր կյանքի ուղենիշը՝ համառոտ, սակայն պատկերավոր: Կարևոր է, որ այդ երեք բաղադրիչները միասնական ամբողջություն արտահայտեն: Ահա՛ մի քանի կոնկրետ օրինակ՝**

1. Կեղծանունը՝ Ամենագետ, խորհրդանիշը՝ գլոբուս, կյանքի ուղենիշը՝ հասնել և նվաճել:

2. Կեղծանունը՝ Ռոմեո, խորհրդանիշը՝ կապույտ աչքեր, կյանքի ուղենիշը՝ ամեն ինչ հանուն սիրո:

Ներկայացրե՛ք միմյանց ձեր բնութագրումները և ըստ այդմ բնորոշե՛ք ձեր ընկերներին:

ՀՄՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Թվարկե՛ք չեր սոցիալական դերերը, առանձնացրե՛ք մեկ-երկուսը, վերջիններս ներկայացրե՛ք պարզականությունների և իրավունքների տեսանկյունից:

2. Ո՞ր հարցերում եք համաձայնվում կամ չեք համաձայնվում չեր ծնողների հետ: Բերե՛ք կոնկրետ օրինակներ:

ԹԵՄԱ 5. ՀՈԳԵԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐ: ԽՈՍՔԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒՄ

ԴԱՍ 8. ԶԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԸՆԿԱԼՈՒՄ

Տեսողությունը չի կարող ընկալել այն, ինչ տեսանելի չէ, լսողությունը չի կարող ընկալել ջայնը, եթե չի գտնվում նրա աղբյուրին հարկ եղած չափով մոտիկ:

Դավիթ Անհաղթ

ԶԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

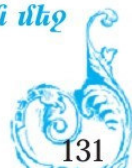
Զգայությունը *պարզագույն իմացական գործընթաց է*, որի միջոցով մարդը պատկերացում է կազմում արտաքին աշխարհի առարկաների և երևույթների *առանձին հատկությունների* մասին: Զգայությունները հնարավորություն են տալիս իմանալու նաև մարդու մարմնի ներքին վիճակների, տարածության մեջ մարմնի դիրքի, շարժումների և այլնի մասին:

Այդուհանդերձ, իմացությունը սկսվում է զգայություններից: Դրանք այն միակ ուղիներն են, որոնց միջոցով արտաքին աշխարհը թափանցում է մարդկային գիտակցություն: Հետևաբար, զգայություններն աշխարհի ճանաչման *առաջին և ամենակարևոր աստիճանն են*:

Զգայություններն առաջանում են զգայարանների գործունեության շնորհիվ: Մարդու զգայարաններն ընտրում, կուտակում և ուղեղին են հասցնում բազմապիսի տեղեկատվություն, որի շնորհիվ էլ տեղի է ունենում համապատասխան արտացոլում, մարդն ունենում է համապատասխան զգայություններ:

Զգայությունների հիմքում ընկած է վերլուծիչի ակտիվ աշխատանքը: Վերլուծիչը կազմված է երեք բաժիններից՝ ընկալիչից կամ ծայրամասային օրգանից, որի մեջ որոշակի գրգռիչների ներգործությամբ գրգիռ է առաջանում, հաղորդիչ նյարդից, որն այդ գրգիռը նյարդերով հաղորդում է մեծ կիսագնդերի կեղևի համապատասխան գոտի, որն էլ վերլուծիչի երրորդ բաղադրիչն է: Այսպիսով՝ ընկալիչները, նյարդերը և կեղևի որոշակի գոտին կազմում են մի միասնական ամբողջություն, որն ապահովում է օրգանիզմի կողմից գրգիռների ընկալումը և զանազանումը: Երբ վնասվում է վերլուծիչի երեք մասերից որևէ մեկը, օրգանիզմը կորցնում է գրգիռները զանազանելու ընդունակությունը:

Այսպիսով՝ *զգայությունը պարզագույն հոգեկան գործընթաց է, որը հնարավորություն է տալիս մարդուն արտացոլելու ինչպես նյութական աշխարհի առարկաների և երևույթների առանձին հատկանիշները, այնպես էլ ներքին օրգաններից եկող ազդանշանները, երբ գրգռիչն անմիջականորեն ազդում է համապատասխան ընկալիչների վրա, և մարդն ակտիվ փոխներգործության մեջ է մտնում դրանց հեղի:*

Գոյություն ունեն զգայությունների հետևյալ հիմնական տեսակները՝ տեսողական, լսողական, շոշափելիքի, հոտառական և համի:

Զգայությունները լինում են՝

1. Էքստերոցեպտիվ զգայություններ, որոնք մարդուն արտաքին աշխարհից հասնող տեղեկություն են փոխառնում մարմնից դուրս գտնվող երևույթների ու գործընթացների մասին՝ նրան կապելով արտաքին աշխարհի հետ: Էքստերոցեպտիվ զգայությունները լինում են կոնկրետ և դիսկրետ: Կոնկրետ և դիսկրետ են, երբ գրգռիչները հստակ են մարմնին, ազդում մարմնի մակերեսի կամ մաշկի մեջ գտնվող ընկալիչների վրա (շոշափելիքի, համի), և դիսկրետ են, երբ գրգռիչներն ազդում են զգայարանների (ընկալիչների) վրա որոշակի փոփոխությունից (փետոդական, լսողական): Հոտառական զգայությունները միջանկյալ տեղ են գրավում այս երկուսի միջև:

2. Ինտերոցեպտիվ զգայություններ, որոնք առաջանում են մարդու ներքին օրգաններում գտնվող ընկալիչների վրա գրգռիչների ազդեցությունից (կշիռային, քաղցի, ծարավի):

3. Պրոպրիոցեպտիվ զգայություններն առաջ են գալիս, երբ գրգռվում են մկաններում և հոդակապերում գտնվող հստակ փոփոխությունների ընկալիչները, որոնք ուղեղին տեղեկություն են պահում մարմնի փոփոխությունների՝ փոփոխության մեջ գրաված դիրքի մասին:

- ◆ **Կենդանաբանության դասընթացից մտաբերե՛ք, թե ինչպես է ընթացել զգայարանների էվոլյուցիան կենդանական աշխարհում:**
- ◆ **«Կենսաբանություն, մարդ» դասընթացից հիշե՛ք, թե ինչպես է ձևակերպվում «ադապտացիա» հասկացությունը, մեկնաբանե՛ք նրա տեսակները:**

Որպեսզի համոզվենք, թե ինչպիսի դեր ունեն զգայություններն իմացական գործունեության մեջ, դիմենք փորձի:

Ուսուցիչը սովորողներից մի քանիսին առաջարկում է փակել աչքերը, իսկ մյուսներին՝ ուշադիր հետևել: Ուսուցիչը փորձարկվողների ձեռքի արտաքին կողմին, այնուհետև ամբողջովին է դնում քանաչափ կամ փոքր իրեր և ամեն մի հպումից հետո հարցնում է. «Ի՞նչ կարող ես ասել հպվող առարկայի մասին»: Փորձարկվողների մեջ առաջանում են առանձին մաշկային զգայություններ, որոնք քաղցրաբար չեն ճանաչելու առարկան, որովհետև արտացոլում են առարկայի մի քանի հատկություններ:

Այնուհետև ուսուցիչն առաջարկում է շոշափել փայլալ առարկան: Մեծ մասամբ փորձարկվողները շոշափելուց հետո ճանաչում են առարկան:

- ◆ **Ինչո՞ւ: Բացատրե՛ք այս երևույթը:**

ԸՆԿԱԼՈՒՄ

Շրջապատող աշխարհի մասին մարդը գիտելիքներ է ձեռք բերում ոչ միայն զգայությունների, այլև ընկալումների միջոցով: Արտացոլման այդ երկու ձևերն էլ զգայական իմացության միասնական գործընթացի օղակներն են: Դրանք փոխկապակցված են, բայց ունեն մասնավոր առանձնահատկությունները: Եթե զգա-

յությունների շնորհիվ մարդը գիտելիքներ է ստանում առարկայի առանձին հատկությունների մասին, ապա ընկալումը տալիս է առարկայի կամ երևույթի ամբողջական պատկերը: **Ընկալումը առարկաների և երևույթների ամբողջական պատկերների արտացոլումն է մարդու հոգեկանում՝ զգայարանների վրա դրանց անմիջական ներգործության շնորհիվ:** Առանց զգայությունների ընկալումն անհնար է: Սակայն, զգայություններից բացի, ընկալման մեջ մտնում է նաև մարդու կենսափորձը՝ գիտելիքների և պատկերացումների ձևով: Միևնույն ստեղծագործությունը տարբեր մարդիկ տարբեր կերպ են ընկալում, ավելին՝ մարդն իր կյանքի տարբեր ժամանակաշրջաններում նույն ստեղծագործությունն ընթերցելիս տարբեր մեկնաբանություններ է տալիս: Օրինակ՝ Նարեկացու «Մատյան ողբերգության», Պարույր Սևակի «Անլուրի զանգակատուն» համաշխարհային հնչելություն ունեցող արժեքները:

◆ **Կարո՞ղ եք ձեր կյանքից բերել նմանատիպ օրինակներ:**

Ընկալման գործընթացն ընթանում է մտածողության, խոսքի, զգացմունքների, կամքի հետ կապի մեջ:

Ընկալման առանձնահատկություններն են.

1. Ապերգեպցիա: Այն ընկալման գործընթացի և դրա արդյունքների կախվածությունն է մարդու անցյալի փորձից, գիտելիքներից, դիրքորոշումից, հոգեվիճակից:

2. Ամբողջականություն և կառուցվածքայնություն: Ամեն մի լիարժեք ընկալում արտացոլվող առարկայի ամբողջական պատկերն է, միևնույն ժամանակ այն հոգեբանական կառուցվածք է՝ կազմված որոշ թվով փարթեղից:

3. Հասարարունություն: Այն ընկալման պայմանների փոփոխության դեպքում մարդու հոգեկանում առարկայի պատկերի անփոփոխությունն է:

4. Իմաստավորվածություն: Այն ընկալման ընթացքում մտածողության և խոսքի օգտագործումն է առարկայի պատկերը հասկանալու համար:

5. Ընդրականություն: Այն ուշադրությունը հարկապես որոշակի առարկաների վրա կենտրոնացնելու և դրանք առավել հարակ ընկալելու երևույթն է, որը պայմանավորված է անձի ներքին դրդապարճառներով և հետաքրքրություններով:

6. Առարկայականություն: Օբյեկտիվացման հոգեկան գործընթացի միջոցով ընկալողը վստահ է, որ համապարասխան առարկան այդ իրադրության մեջ իսկապես գոյություն ունի:

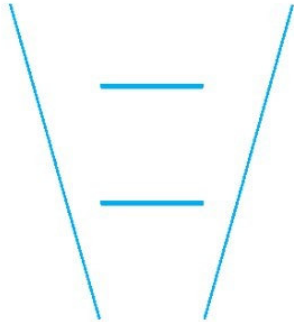
ՊԱՏՐԱՆՔՆԵՐ

Պատրանքը արտաքին աշխարհի առարկաների և երևույթների աղճատված արտացոլման տեսակներից մեկն է: Պատրանքները հալյուցիմացիաներից տարբերվում են նրանով, որ այս դեպքում ընկալվող օբյեկտներն իսկապես կան և գտնվում են մարդու առջև: Պատրանքներն անմիջապես դրսևորվում են ընկալման գործընթացում: Կան տեսողական, շոշափելիքի, լսողական, հոտառական և այլ պատրանքներ: Սակայն կան նաև ճանաչման, հիշողության, դատողությունների պատրանքներ: Որոշ պատրանքներ (միրաժ, ջրով լի բաժակի մեջ գրալի

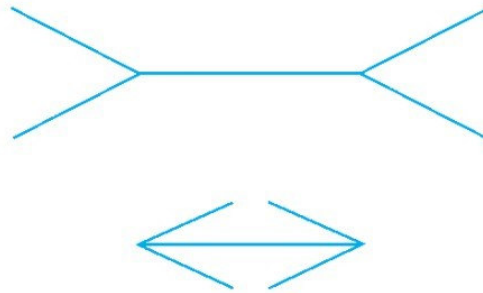

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

բեկված լինելը) պայմանավորված են ֆիզիկական պատճառներով, մյուսները (տեսողական պատրանքների խումբը)՝ ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական պատճառներով, որոնք կապված են վերլուծիչի կառուցվածքի և աշխատանքի յուրահատկությունների հետ:

«Երկարուղու» պատրանքը թվում է, թե ներքևի հատվածն ավելի երկար է

«Սյաքի» պատրանքը ստորին հատվածն ավելի կարճ է թվում

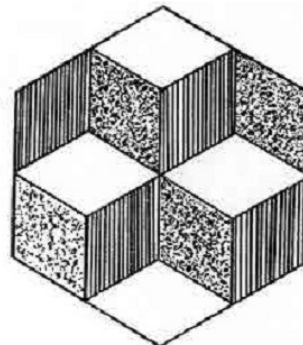
ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ նմանություններ և տարբերություններ կան զգայությունների ու ընկալման միջև:
2. Լսելով երաժշտություն՝ մարդն ըմբռնում է ոչ թե առանձին հնչյուններ, այլ ամբողջ մեղեդին: Ըմբռնման ո՞ր հատկությունն է դրսևորվում:
3. Մարդն ակնթարթորեն կարող է ճանաչել ցանկացած պատկեր: Օրինակ՝ քառակուսին, անկախ այն բանից՝ մեծ է, թե փոքր, ուղղահայաց է, թե անկյան վրակ, սևով է նկարված սպիտակ ֆոնի վրա, թե հակառակը, բոլոր դեպքերում ըմբռնվում է արագ: Ըմբռնման ի՞նչ օրինաչափությունից է կախված մարդու վերը նկարագրված ընդունակությունը:

ՍՏՈՒԳԵՔ ՈՒ ՄԱՐԶԵՔ ՉԵՐ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ա) Ի՞նչ է պատկերված նկարում, մեկնաբանե՛ք

բ) Հաշվե՛ք, թե բանի խորանարդ կա

ԴԱՍ 9. ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՎԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

...Ուշադրությունը հենց այն դուռն է, որի միջոցով անցնում է այն ամենը, ինչը մեր հոգեկանի մեջ է թափանցում արտաքին աշխարհից:

Կ. Գ. Ուշինսկի

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Միավոր ժամանակի ընթացքում մարդու վրա ազդում են տարբեր գրգռիչներ, և մեր գիտակցությունն ի վիճակի չէ առավելագույն հստակությամբ յուրացնելու դրանք: Շրջապատող բոլոր առարկաներից և երևույթներից մարդն առանձնացնում է միայն նրանք, որոնք որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում կամ համապատասխանում են նրա պահանջմունքներին, կյանքի պլաններին: Մարդկային ցանկացած գործունեություն պահանջում է օբյեկտի առանձնացում և նրա վրա կենտրոնացում: Հոգեկան երևույթների մեջ ուշադրությունը հատուկ տեղ է գրավում. դա ինքնուրույն հոգեկան գործընթաց չէ և անհատի հատկությունների թվին չի պատկանում: Միաժամանակ ուշադրությունը միշտ ներառվում է մարդու գործունեության ու իմացական գործընթացների մեջ և արտահայտում է անձի հետաքրքրություններն ու ուղղվածությունը: Ուշադրության առաջացման համար անհրաժեշտ է առանձնացնել օբյեկտը, կենտրոնանալ նրա վրա և վերանալ այլ գրգռիչներից: Ուշադրության օբյեկտ կարող է լինել ինչպես արտաքին աշխարհի առարկան, որին ուղղված է մարդու իմացական գործունեությունը, այնպես էլ ներաշխարհը, երբ մարդը խորասուզված է իր մտքերի, ապրումների մեջ կամ վերլուծում է ինչպես իր, այնպես էլ ուրիշների վարքն ու գործունեությունը:

Ուշադրությունը մարդու հոգեկան գործունեության ուղղվածությունը և կենտրոնացվածությունն է դեպի որոշակի առարկաները, երևույթները, որոնք անչի համար ունեն նշանակություն:

Ուշադրության առանձնահատկությունները.

1. Կենտրոնացում: Արտահայտում է ուշադրության կենտրոնացվածության աստիճանը րվյալ առարկայի վրա: Այն վառ դրսևորվում է, երբ վիրաբույժը վիրահատում է, սովորողը դաս է լսում:

2. Ծավալ: Արտահայտում է առարկաների, օբյեկտների այն քանակը, որը միաժամանակ կարող է ընդգրկված լինել ուշադրության ոլորտում և ընկալվել: Հետաքրքիր է, որ աղջիկների ուշադրության ծավալն ավելի մեծ է, քան պատանիներինը:

3. Տեղափոխելիություն: Մարդը գիտակցաբար իր ուշադրությունը մի օբյեկտից տեղափոխում է մեկ այլ օբյեկտի վրա: Օրինակ, երբ սովորողը դաս է կարդում և համառոտագրում:

4. Քաշիում: Միաժամանակ մի քանի օբյեկտներ ուշադրության ոլորտում պահելու և մի քանի գործ կատարելու հնարավորությունն է: Օրինակ, երբ վարորդը միաժամանակ վարում է մեքենան, հետևում է երթևեկության կանոններին, գրուցում: Դա հնարավոր է իրականացնել, եթե որոշ գործողություններ ավտոմատացված են:

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

5. Կայունություն: Արտահայտում է օբյեկտի վրա ուշադրության կենտրոնացվածության փոփոխությունը:

6. Ցրվածություն: Ուշադրությունը փոփոխությունն որևէ օբյեկտի վրա կենտրոնացնելու անկարողությունն է: Անհետաքրքիր դասի արդյունքում չէր մեջ նույնպես կարող է ցրվածություն առաջանալ:

ՍՏՈՒԳԵՔ ՈՒ ՍԱՐՁԵՔ ՉԵՐ ՈՒՇԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա) Դուք պետք է միաժամանակ կատարեք երկու գործողություն՝ գումարեք երկու հնգանիշ թիվ և արտասանեք որևէ բանասարեղծություն: Միայն երկու թիվը և գործողության կատարման արագությունը փոխադրված կարևոր ցուցանիշներն են: Ելնելով ուշադրության առանձնահատկություններից՝ արդյունքները մեկնաբանեք:

բ) Աման կարգով արագ գրեք 1-25 թվերը, մատով ցոյց փոխադրված յուրաքանչյուր թիվը և այնուհետև համեմատեք այդ գործողությունների վրա ծախսված ժամանակները:

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

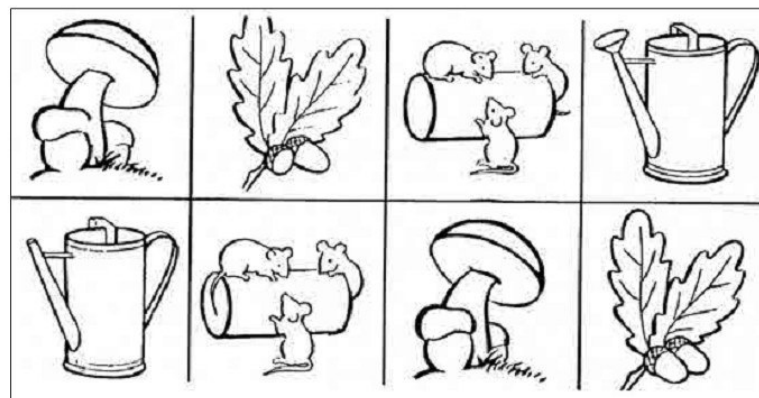
5	21	23	4	25
11	2	7	13	20
24	17	19	6	18
9	1	12	8	14
16	10	3	15	22

21	11	1	19	24
2	20	18	5	10
4	13	25	16	7
17	6	14	9	12
22	3	8	15	23

2	13	1	8	20
17	6	25	7	17
22	18	3	15	19
10	5	12	24	16
14	23	4	9	21

14	9	2	21	23
22	7	16	5	10
4	25	11	18	3
20	6	23	8	19
15	24	1	17	12

գ) Գրեք վերևի և ներքևի պատկերների հիմնական տարբերությունները:

Ուշադրության փեսակները.

1. *Արդարքին:* Մարդու հոգեկան գործունեության ուղղվածությունն է դեպի արտաքին աշխարհի առարկաները: Օրինակ, երբ հանդիսատեսը համակ ուշադրությամբ հետևում է դերասանի խաղին:

2. *Ներքին:* Մարդու հոգեկան գործունեության ուղղվածությունն է դեպի սեփական ներաշխարհի բովանդակությունը: Օրինակ, երբ քնելուց առաջ մարդը խորհում է իր ապագայի մասին:

3. *Ոչ կամածին:* Մարդն ինքնաբերաբար, իր կամքից անկախ ուշադրություն է դարձնում որևէ երևույթի վրա: Օրինակ, երբ դասարանում բոլորը լարված ունկնդրում են դասը, հանկարծ միջանցքից լավում են վեճի բարձր ձայներ, սովորողներն իրենց ուշադրությունն ուղղում են ձայնի կողմը:

4. *Կամածին:* Մարդը, ունենալով կոնկրետ նպատակ, կամքի լարումով հոգեկան գործունեությունն ուղղում է որևէ առարկայի կամ երևույթի վրա: Օրինակ, երբ վարորդը մեքենան վարելիս հետևում է երթևեկության կանոններին:

5. *Հերկամածին:* Ծնվում է որպես կամածին ուշադրություն, ապա հետաքրքրության առաջացման շնորհիվ դառնում ոչ կամածին: Օրինակ, երբ Ձեր ծննդյան տարեդարձն է, և Դուք շատ ցանկալի հյուրեր ունեք: Միևնույն ժամանակ վաղը Դուք քննության եք, և Ձեր սենյակում պարապում եք: Սկզբում Ձեր ուշադրությունն անընդհատ շեղվում է. մեկ ուշադրություն եք դարձնում մյուս սենյակից լավող ուրախ ձայներին ու խոսակցությանը, մեկ այն թեմային, որը Դուք ուսումնասիրում եք, բայց չեք կարողանում կենտրոնանալ և մտապահել նյութը: Սակայն, կիրառելով կամային ճիգեր և դնելով հստակ նպատակ, թեմայում գտնում եք հետաքրքրություն և անկախ Ձեզանից տարվում նրանով՝ մոռանալով հյուրերին: Տվյալ դեպքում ուշադրությունը կամածինից դարձավ հետկամածին:

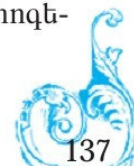
Հիշողությունը բացակայության հաղթահարումն է:

Պ. Ժանե

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Այսօր երևի թե անհնար է պարկերացնել մեր կյանքն առանց հեռուստացույցի, համացանցի... Ձեր հայրն ամեն օր դիպրում է լրատվական ծրագրեր, ընթերցում մամուլը, չեք եղբայրը տարված է նամականիշեր հավաքելով, նա այդ քնազավառի մասին շատ բան գիտի, իսկ մայրդ և քույրդ սիրում են մտքեր փոխանակել արվեստի մասին: Վերջապես, անընդհատ ուսուցման արդյունքում դուք չեռք եք բերում նորանոր գիտելիքներ, հմտություններ և կարողություններ: Եվ սրանց շնորհիվ էլ չեւավորվում է անհատի կենսափորձը: Այս բոլոր փեղեկավորությունը պահպանվում է անձի հոգեկանում՝ հիշողության փեքով: **Մարդկային հիշողության ծագումը հին հույները կապում էին Պրոմեթևսի անվան հեղ: Պարզվում է, որ այդ երիտասարդը մարդկությանը նվիրել էր ոչ միայն կրակը:**

Հիշողությունը մարդու անձի, նրա ես-ի և ինքնագիտակցության ամբողջականության և անընդհատության հիմքն է: Հիշողությունն ընկած է անձի բոլոր հոգեկան գործընթացների հիմքում:

Մի պահ պարկերացրեք, թե ինչ կլինի, եթե մարդը հիշողություն չունենա, ինչպես կմտածի, կերևակայի, կընկալի... Աշխարհն առանց հիշողության: Երևի թե ամենավառ երևակայությունն անգամ ի վիճակի չէ նկարագրելու Կրիստոֆորոսի իրական պարկերը: Մակայն աղապսի փորձ նախաձեռնել է կոլումբիացի գրող Գ. Մարկեսն իր հանրահայտ «Հարյուր տարվա մենություն» վեպում: Ընթերցի՛ր:

Այն ամենը, ինչը մարդն ընկալում է, անհետ չի կորչում: Ուղեղի մեծ կիսագնդերի կեղևում պահպանվում են գրգռման գործընթացների հետքերը: Դրանք գրգռման կրկնակի առաջացման հնարավորություն են տալիս նաև այն ժամանակ, երբ այն առաջացնող գրգռիչը բացակայում է: Դրա շնորհիվ մարդը կարողանում է մտապահել, իսկ հետագայում վերարտադրել յուրացրած գիտելիքները: Ինչպես ընկալումը, այնպես էլ հիշողությունը նույնպես արտացոլման գործընթաց է, բայց այս դեպքում արտացոլվում է ոչ միայն այն, ինչն անմիջականորեն ներգործում է տվյալ պահին, այլ նաև այն, ինչը տեղի է ունեցել անցյալում:

Հիշողությունն ընկալվածը (գիտելիքներ, կարողություններ, տեղեկատվություն) հոգեկանում մտապահելու, պահպանելու և հետագայում վերարտադրելու ընդունակությունն է:

Հիշողության գործընթացներն են **մտապահումը, պահպանումը, վերարտադրումը** և **մոռացումը**: Այս գործընթացները փոխադարձորեն կապված են միմյանց հետ: Հիշողությունը բնութագրելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել գործունեության բնույթը և առանձնահատկությունները, նյութի սերտման նպատակը, այսինքն՝ այն, թե նյութը սերտելիս մարդն ինչ դրդապատճառներից է ելնում: Պարզվել է, որ սերտվող նյութի պահպանումը մեծապես կախված է անձնավորության դիրքորոշումից, մասնագիտական կողմնորոշումից, հուզականային հատկություններից:

Երկու ուսանող պարասարվում են քննության: Երկուսն էլ ունեն նման մտավոր կարողություններ և պարասում են հավասար ժամանակահատվածում: Մեկն անընդհար շեշտում է, որ առարկան մարչելի է, և ինքը կարող է այն հեշտությամբ յուրացնել, իսկ մյուսը պնդում է, որ այն շար դժվար է և իրեն անհասանելի:

- ◆ **Չեք կարծիքով՝ վերը նշված դիրքորոշումներից որի՞ դեպքում ուսանողը հաջողությամբ կհանձնի քննությունը:**

Հիշողության տեսակներն ըստ գործունեության նպատակի

Ըստ գործունեության նպատակի՝ մտապահումը և ընդհանրապես հիշողությունը կարող են լինել *կամսածին* և *ոչ կամսածին*:

Կամսածին հիշողության դեպքում մարդը *գիրակցաբար* իր առջև նպատակ է դնում, ճիգեր գործադրում մտապահելու որոշակի տեղեկատվություն: Օրինակ՝ աշակերտը կամսածին ձևով հիշում է սահմանումներ, բանաձևեր և այլն: Չնայած դրան՝ մարդը տեղեկատվության ճնշող մեծամասնությունը հիշում է իր կամքից անկախ, առանց գիտակցական մտադրության և ջանքերի: Աղապսի մտապահումը և վերարտադրությունը, որտեղ բացակայում է հատուկ նպատակը, կոչվում է *ոչ կամսածին* հիշողություն:

Հիշողության տեսակները ժամանակային առումով

Ժամանակային առումով հիշողությունը և մտապահումը կարող են լինել *կարճատև, երկարատև* և *օպերատիվ*:

Վերջին ժամանակներում հիշողության հարցերով զբաղվող գիտնականները մեծ ուշադրություն են դարձնում նրա տեսականության վրա: Առանձնապես կարևոր է այն գործընթացների ուսումնասիրությունը, որոնք տեղի են ունենում մտապահման սկզբնական փուլում, երբ գրգռիչի հետքերը դեռ չեն ամրապնդվել: Դրանք հեշտությամբ մոռացվում են: Այդ գործընթացներն ստացել են *կարճատև հիշողություն* անվանումը: Օրինակ՝ տեղեկագրքից իմանալով անհրաժեշտ հեռախոսահամարը, մենք առանց դժվարության հիշում ենք այդ վեց թվերը, սակայն ի պատասխան հեռախոսի «զբաղված է» ազդանշանի, մենք ի վիճակի չենք կրկին հավաքելու այդ նույն համարը:

Ի տարբերություն կարճատև հիշողության՝ *երկարատև հիշողությունը* մարդուց պահանջում է բազմակի կրկնություններ և վերարտադրություն:

Հիշողության այս երկու տեսակներից բացի, կա նաև *օպերատիվ հիշողություն*, որն ապահովում է տվյալ պահին իրականացվող գործունեության միջանկյալ արդյունքների մտապահումը և օգտագործումը: Բարդ գործողության իրականացումը մարդուց պահանջում է միջանկյալ արդյունքների մտապահում՝ հետագա գործողությունների մեջ օգտագործելու նպատակով: Այդ պատճառով օպերատիվ հիշողությունն իր բնույթով տարբեր է հիշողության կարճատև և երկարատև տեսակներից:

Հիշողության տեսակներն ըստ մտապահվող նյութի բնույթի

Մտապահվող նյութի բնույթից ելնելով՝ տարբերում են հիշողության *շարժողական, հուզական, պարկերային* և *բառատրամաբանական* տեսակները:

Շարժողական հիշողությունը շարժումների և շարժողական համակարգերի (քայլել, վազել, գրել, խոսել) մտապահումն ու վերարտադրությունն է:

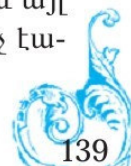
Հուզական հիշողությունը հույզերի ու հուզական վիճակների մտապահումն ու վերարտադրությունն է: Մարդը սովորաբար հիշում է ոչ թե առանձին հույզեր, այլ դրանցով հագեցված պատկերների մի խումբ:

Բառատրամաբանական հիշողությունը բառերի, հասկացությունների ձևով արտահայտված տեղեկատվության մտապահումն ու վերարտադրումն է:

Պարկերավոր հիշողության դեպքում տեղեկատվությունը մտապահվում ու վերարտադրվում է մտապատկերների միջոցով (տեսողական, լսողական, հոտառական և այլն):

Օրինակ՝ *չեզանից ոմանք կարող են դասանյութը մտապահել և վերարտադրել՝ լսելով ուսուցչի խոսքը, բացատրությունը (լսողական մտապահվել), ոմանք անպայման պետք է կարդան դասագրքում շարադրվածը (տեսողական մտապահվել) և այլն:*

Մոռացումը հիշողության կարևոր գործընթացներից է: Մոռացված նյութը հիշելու համար մարդն իրականացնում է կրկնման, ճանաչման, մտաբերման և այլ գործողություններ: Ամենից առաջ մոռացվում են նյութի երկրորդական և ոչ էա-

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

կան մասերը: Նյութի կայուն նշանակություն ունեցող մասը, ձուլվելով համապատասխան գիտելիքների հետ, օգտագործվում է մարդու հետագա գործունեության մեջ: Մոռացման գործընթացում գործում են պրոակտիվ (նախաակտիվ) և ռետրոակտիվ (հետակտիվ) արգելակումներ: Պրոակտիվ արգելակում ասելով հասկանում ենք նախորդ գործունեության բացասական ազդեցությունը հետագա գործունեության ընթացքի վրա: Ռետրոակտիվ արգելակում ասելով, ընդհակառակը, հասկանում ենք հետագա գործունեության բացասական ազդեցությունը նախորդ գործունեության արդյունքների վրա:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ուշադրությունը, ի՞նչ դեր ունի այն մարդու կյանքում:
2. Ուշադրության ո՞ր տեսակն է դրսևորվում, երբ սովորողը՝
 - կլանված դիպրում է արվեստի սրեղծագործությունը,
 - ցանկանում է առավել ճշտությամբ հաշվարկ անել:
3. Ինչո՞վ է պայմանավորված դասի ժամանակ սովորողների անուշադրությունը:
4. Սեփական փորձից ելնելով՝ նշե՛ք այն հնարները, որոնց միջոցով ցանկանում եք ուշադիր լսել դասը: Զննարկե՛ք ուսուցչի հետ:
5. Ի՞նչ է հիշողությունը և ի՞նչ դեր ունի այն մարդու կյանքում:
6. Գծե՛ք և լրացրե՛ք աղյուսակը:

```

graph TD
    A[Յիշողության տեսակները] --> B[ըստ ժամանակի]
    A --> C[ըստ գործունեության նպատակի]
    A --> D[ըստ մտապահվող նյութի բնույթի]
    B --> B1[ ]
    B --> B2[ ]
    B --> B3[ ]
    C --> C1[ ]
    C --> C2[ ]
    D --> D1[ ]
    D --> D2[ ]
    
```

ՕԳՏՎԵՔ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ԱՅՍ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻՑ.

1. Սովորեք իմանալու և հիշելու ցանկությամբ:
2. Նպատակադրվեք հիշելու երկար ժամանակ:
3. Իմաստավորեք, հասկանալով սովորե՛ք:
4. Սկսեք կրկնել նախքան նյութի մոռացումը:
5. Սովորեք և կրկնեք փոքր միավորներով:
6. Արդյունավետ է սովորել յոթ օրում մեկական ժամ, քան մեկ օրվա մեջ 7 ժամ:
7. Մաթեմատիկայից հետո սովորեք պատմություն, ֆիզիկայից հետո՝ գրականություն. հիշողությունը սիրում է բազմազանություն:
8. Սովորելու ընթացքում կազմեք պլան, գրաֆիկներ, աղյուսակներ:
9. Եթե առաջադրանք եք ստացել երեքշաբթի, իսկ պետք է պատասխանել հինգշաբթի, ապա մի սպասեք չորեքշաբթի օրվան, այլ սովորեք անմիջապես, իսկ նախաշեմին կրկնեք:
10. Երբեմն օգտագործեք հիշողությունը բարելավելու արհեստական հնարներ՝ «Մենտոտեխնիկա» (օգտվեք գրականությունից և համացանցից):

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ ՔԵՉ

1. Համաշայն փարբեր փվյալների՝ մարդու հիշողության ծավալը կազմում է 1 500 000-ից մինչև 10 24 բիթ (անգլերեն Bit՝ binari – երկակի և digit – նշան. փեդեկոյթի (ինֆորմացիա) չափման միավոր):
2. Գիտության զարգացմանը զուգընթաց սովորողների հիշողության ծավալը փարեցարարի մեծանում է: Ըստ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի փվյալների՝ 1937 թվականի համեմար 1967 թվականին այն աճել է 270-300%-ով: Պատկերացրեք, թե ներկայումս չե՞ր հիշողության ծավալը որքան է:

ՍՏՈՒԳԵՔ ՈՒ ՄԱՐԶԵՔ ՉԵՐ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեստ I. 40 վրկ-ում աշխատեք մտապահել հետևյալ բառերը և նրանց հերթական համարները: Փակե՛ք թերթը և գրե՛ք այդ բառերն իրենց հերթական համարներով:

1. ուկրաինացի	11. կարագ
2. տնտեսություն	12. թուղթ
3. կերակուր	13. թխվածք
4. դաջվածք	14. տրամաբանություն
5. նեյրոն	15. հաստատուն
6. սեր	16. բայ
7. մկրատ	17. սկիզբ
8. սիրտ	18. մակաբույծ
9. կավ	19. մոմ
10. բառարան	20. բալ

Մտապահման արդյունավետությունը դուք կարող եք հաշվել հետևյալ բանաձևով.

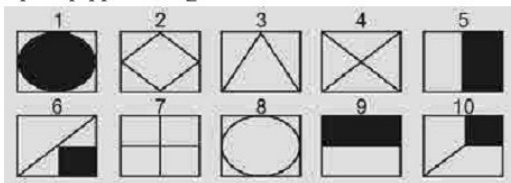
$\frac{\text{Ճիշտ վերարտադրվող բառերի քանակը}}{\text{ներկայացված բառերի քանակը}} \times 100 = \%$

Թեստ II. Կատարե՛ք նույնը հետևյալ թվերի և նրանց հերթական համարների հետ:

1. 43	8. 44	15. 47
2. 57	9. 96	16. 6
3. 12	10. 7	17. 78
4. 33	11. 37	18. 61
5. 81	12. 18	19. 83
6. 72	13. 86	20. 73
7. 15	14. 56	

Ճիշտ պատասխանների տոկոսը հաշվարկե՛ք վերևի թեստի բանաձևով:

Թեստ III. 10 վրկ ուշադիր դիտե՛ք պատկերները և հետո աշխատե՛ք գծել դրանք նույն հերթականությամբ կամ վերարտադրել հերթական համարը և պատկերի անունը:

$\frac{\text{Ճիշտ պատասխանների քանակը}}{\text{քառակուսիների քանակը}} \times 100 = \%$

Թեստ IV. 60 վրկ կարդացե՛ք տեքստը: Այնտեղ ընդգծված և համարակալված են 10 գլխավոր մտքերը: Աշխատե՛ք վերարտադրել այն՝ պահպանելով ցուցադրվող հերթականությունը:

*** 1912 թ. Ատլանտյան օվկիանոսում տեղի ունեցավ վթար: Հսկայական «*Տիտանիկ*» մարդափար շոգենավը, որը առաջին չվերթով Եվրոպայից գնում էր Ամերիկա, թանձր մառախուղում բախվեց լողացող սառցե սրիին՝ *այսբերգին* (1), ստանալով խոշոր վնասվածք՝ *սկսեց խորրպակվել* (2): «Իջեցնել փրկանավակները», - հրամայեց կապիտանը: Բայց *փրկանավակների քանակը քիչ էր* (3): Նրանք կարող էին բավարարել ողևորների միայն կեսին: «*Կանայք և երեխաները՝ դեպի ելք, իսկ տղամարդիկ թող հագնեն փրկարար գոպիները* (4)», - լավեց երկրորդ հրամանը: Տղամարդիկ լուռ հեռացան նավաելքից:

Շոգենավը դանդաղ իջնում էր սև սառը ջրի խորքը (5): Կանայք և երեխաները մեկը մյուսի հետևից հեռանում էին խորտակվող նավից: *Ահա վերջապես նավը ուզում էր լքել նաև վերջին փրկանավը* (6): Եվ հանկարծ ելքին գոռոզուալով *մոտեցավ ինչ-որ հասարակոր, որի դեմքը վախից այլայլվել էր* (7): Հրմշտելով կանանց և երեխաներին՝ նա փողի կապուկները դեմ տվեց նավաստիներին և *փորձում էր ներխուժել առանց այն էլ գերբեռնված փրկանավը* (8):

Լսվեց կրակոց. *կայսիրանն էր կրակում ապրճանակից* (9): Վախկոտը մեռած *ընկալ շոգենավի վրա* (10), և ոչ ոք չնայեց նրա կողմը:

$\frac{\text{Ճիշտ վերարտադրվող մտքերի քանակը}}{\text{ընդգրկված տեքստերի քանակը}} \times 100 = \%$

Չորս թեստերի պատասխանները գումարելով և սրացվածը բաժանելով չորսի՝ դուք կհիմանաք ձեր մտապահման միջին արդյունավետությունը՝ ըստ հետևյալ աղյուսակի.

- 90-100% - գերազանց արդյունք
- 70-90% - շատ լավ
- 50-70% - լավ
- 30-50% - բավարար
- 10-30% - վատ
- 0-10% - շատ վատ

Մեկ շաբաթ հետո նորից կատարեք հետևյալ թեստերը՝ առանց թերթին նայելու: Աշխատե՛ք հիշողությամբ վերարտադրել և՛ բառերը, և՛ թվերը, և՛ նկարները, և՛ տեքստը, հակառակ դեպքում դուք չեք կարողանա իմանալ, թե ձեր հիշողությունը ստացված ինֆորմացիան որքանով կարող է պահպանել:

ԳԱՍ 10. ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԽՈՍՔ

Ապրել նշանակում է մտածել:

Վոլդեր

ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Իմացական գործընթացների մեջ, որոնց օգնությամբ մարդն արտացոլում է արտաքին աշխարհն ու ինքն իրեն, թերևս ամենաբարդը մտածողությունն է: Եթե ընկալման ընթացքում մարդն արտացոլում է առանձին և կոնկրետ առարկաներ, երբ նրանք անմիջականորեն ներգործում են զգայարանների վրա, ապա մտածողության շնորհիվ նա արտացոլում է առարկաների և երևույթների այն կողմերն ու օրինաչափությունները, որոնք մատչելի չեն անմիջական զգայական արտացոլման համար: Այսինքն՝ մարդն իրականության մասին պատկերացում կազմում է ոչ միայն զգայության և ընկալման շնորհիվ, այլ նաև միջնորդավորված իմացության ձևով: Այս տեսակետից նախ և առաջ *մտածողությունը միջնորդավորված իմացություն է*: Այսպիսի իմացության մարդը դիմում է.

1. Երբ անմիջական իմացություն հնարավոր չէ մեր վերլուծիչների ոչ լիարժեքության կամ բացակայության պատճառով: Օրինակ՝ մենք չենք կարող ըմբռնել ուլտրաձայները:

2. Երբ անմիջական իմացությունը սկզբունքորեն հնարավոր է, սակայն ժամանակակից պայմաններում այն բացառվում է: Օրինակ՝ պատմության, հնագիտության օբյեկտների ուսումնասիրման դեպքում:

3. Երբ անմիջական իմացությունը հնարավոր է, սակայն ռացիոնալ չէ: Օրինակ՝ աստղի հեռավորությունը կարելի է չափել տարբեր ձևերով:

Մտածողությունը շրջապարող միջավայրի առարկաների և երևույթների հարաբերությունների և կապերի իմացությունն է (արտացոլումն է): Այն հնարավորություն է տալիս հասկանալու նյութական աշխարհի և մարդու հոգեկանի օրինաչափությունները, թաքնված պատճառահետևանքային կապերը:

Մտածողությունն իրականության ընդհանրացված իմացությունն է: Օրինակ՝ մտածողության միջոցով մարդն իմանում է մետաղների, գազերի, երկրաչափական պատկերների ընդհանուր և էական հատկությունների մասին: Այսպիսով, *մտածողությունը շրջապարող աշխարհի միջնորդավորված և ընդհանրացված իմացություն է: Մտածողությունն էսպես նորի որոնման, հայրնագործման գործընթաց է:*

Անիվի գյուրից և կրակի սանձահարումից մինչև արոմի միջուկի ձեռքումը և կլոնավորումը՝ մարդկային մտածողության արդյունք են... Այս գործընթացը շարունակական է, և դուք էլ կարող եք մասնակիցը լինել նորանոր հայրնագործությունների:

Մտածողությունը ծագում է այնտեղ, որտեղ կա լուծման ենթակա խնդիր, հիմնահարց, և բոլոր հայտնագործություններն արդյունք են մարդուն հուզող կոնկրետ հիմնախնդիրների:

Ամեն անգամ, երբ դուք լուծում եք մաթեմատիկական, կենսաբանական, քիմիական որևէ նոր խնդիր կամ կենցաղային որոշակի հարցերում ցանկանում եք կողմնորոշվել, անպայման «դիմում եք» մտածողությանը:

Մտածողությունը սերտ կապված է խոսքի հետ: Մարդը մտածում է հասկացությունների, դատողությունների և մտահանգումների միջոցով: Մտածողությունը խոսքի մեջ արտահայտվում է այնպես, ինչպես բովանդակությունն իր ձևի մեջ:

Մտածողությունը դասակարգվում է հետևյալ հիմնական տեսակների.

1. Ակնառու-գործնական մտածողությունն իրագործվում է առարկաների հետ կոնկրետ, շոշափելի գործողություններ կատարելու ընթացքում: Մինչև 3 տարեկանը ներառյալ մտածողությունը հիմնականում ակնառու-գործնական է: Երեխան իրեն հետաքրքրող առարկաները վերլուծում և համադրում է, երբ ձեռքերով այդ առարկայի կամ նրա մասերի հետ գործողություններ է կատարում: Օրինակ՝ երեխան կոտրում է իր խաղալիքը պարզելու համար, թե «ինչ կա այնտեղ»:

2. Ակնառու-պատկերավոր մտածողությունն իրագործվում է մտապատկերների հետ կատարվող գործողությունների միջոցով: Մտածողության այս տեսակը առաջանում է հիմնականում նախադպրոցականների մոտ, նրանք մտածում են ակնառու պատկերներով և հասկացությունների դեռևս չեն տիրապետում:

♦ **Ուսուցչի հետ քննարկեք ձեզ արդեն ծանոթ շվեյցարացի հոգեբան Ժ. Պիաժեի փորձերը:**

3. Խոսքային տրամաբանական մտածողությունն ընթանում է խոսքի, լեզվի պարտադիր մասնակցությամբ, այսինքն՝ վերացական հասկացությունների և դատողությունների ձևով: Այն զարգանում է երեխաների գործնական և ակնառու զգայական փորձի հիման վրա, դպրոցական հասակում:

♦ **Ց-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասընթացից եկեք հիշենք մտածական գործառնությունները.**

Վերլուծության ընթացքում ուսումնասիրվող երևույթի կամ առարկայի պատկերը մտովի բաժանվում է մասերի, բաղադրիչների:

Համադրությունն օբյեկտի առանձին մասերի և հատկությունների միավորումն է մեկ ամբողջության մեջ, նրա հատկությունների համակարգի սրեղծումը:

Համեմատության հիմնական նպատակն առարկաների կամ երևույթների միջև նմանությունների և տարբերությունների հայտնաբերումն է:

Ընդհանրացումն այն երևույթն է, երբ ուսումնասիրվող առարկաների մեջ հայտնաբերելով ընդհանուր գծեր՝ դրանք մտքում միավորում են:

Վերացարկման օգնությամբ առանձնացվում է առարկայի որոշակի հատկանիշը և մտովի վերանում մյուսներից:

♦ **Դուք գիտեք նաև, որ մարդկանց տրամաբանական մտածողությունն ընթանում է հասկացություններով, դատողություններով և մտահանգմամբ:**

Մարդիկ տարբերվում են իրենց մտածողության անհատական առանձնահատկություններով:

1. Մտածողության ինքնուրույնությունը բնութագրվում է նրանով, որ մարդն ունակ է առաջադրելու նոր խնդիրներ և գտնելու դրանց լուծման ուղիները՝ յուրացնելով և ստեղծագործաբար կիրառելով մարդկության կուտակած փորձը:

2. Մտքի լայնությունը թույլ է տալիս գտնել կապեր գիտելիքների և երևույթների տարբեր, առաջին հայացքից իրարից շատ հեռու բնագավառների միջև:

3. Մտքի խորությունն արտահայտվում է բարդ հարցերի մեջ խորանալու, այնտեղ խնդիր տեսնելու կարողությամբ:

4. Մտքի ճկունությունը թույլ է տալիս հաշվի առնել իրադրությունների փոփոխությունները և փոխել գործողությունների սկզբնական պլանը:

5. Մտքի արագությունը դրսևորվում է իրադրության մեջ արագ կողմնորոշվելու, լավ մտածելու և ճիշտ որոշում ընդունելու կարողությամբ:

Խոսքը բանականության ամենամեծ դրսևորումն է:

Ա. Ա. Վակս

ԽՈՍՔԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒՄ

Մարդիկ միշտ ապրել և ապրում են հասարակության մեջ: Մարդկանց հասարակական կյանքը և կուլտիվի աշխատանքն առաջացնում են մշտապես միմյանց հետ հաղորդակցվելու անհրաժեշտություն, ինչը լիակատար ձևով իրականացվում է խոսքի օգնությամբ: Մարդիկ խոսքի շնորհիվ մտքեր և գիտելիքներ են փոխանակում միմյանց հետ, իրար պատմում են իրենց ապրումների և իղձերի մասին: Մովորաբար մենք մտածում ենք բառերով, որոնք միայն հազվադեպ դեպքում են բարձրաձայն արտասանվում: Այն մտովի կատարվող կամ ներքին խոսակցություն է: Խոսքը մեզ օգնում է նաև ընկալման և դիտումների ժամանակ: Նյութի մասին խոսքային արտահայտությունը, որը մենք ձգտում ենք մտապահել, միշտ օգնում է մեզ և կազմակերպում է մտապահման գործընթացը: Խոսքը նպաստում է նաև կամային գործընթացների հաջող ընթացքին: Պարզորոշ դրված և ձևակերպված խնդիրը հեշտացնում է մարդու կամային գործողությունը և օգնում պլանավորելու նրա գործունեությունն ամբողջությամբ վերցրած: Խոսքը սերտորեն կապված է զգացմունքների հետ: Մարդը բառերի օգնությամբ արտահայտում է իր զգացմունքները, ինչպես նաև խոսքը կարող է զգացմունքներ առաջացնել այլ մարդկանց մեջ:

Մարդկանց հաղորդակցման առավել ընդհանրական միջոցն է լեզուն, որի օգնությամբ մարդը կողավորում է տեղեկույթը, փոխանցում և ստանում նոր տեղե-

կատվություն: **Լեզուն պատմական զարգացման ընթացքում մշակված հաղորդակցման միջոցների համակարգ է:** Տիրապետելով լեզվին՝ երեխան անասիման ընդլայնում է սեփական ճանաչողական գործունեության շրջանակները: Կուտակելով բառապաշար, յուրացնելով մայրենի լեզվի գործնական շարահյուսությունը՝ երեխան սկսում է այն օգտագործել որպես հաղորդակցության գործիք: **Խոսքը հաղորդակցման գործընթացն է, որն իրացվում է լեզվի միջոցով:** Բառերի միջոցով կատարվում է երևույթների, իրադարձությունների իմաստավորում: Մարդու լեզուն և բանականությունն իրարից անբաժան են:

Խոսքի միջոցով իրականացվող հաղորդակցումը կոչվում է վերբալ: Սկզբում, իհարկե, եղել է ոչ թե «բառը», այլ առարկաների, երևույթների «իմաստը», «դրդապատճառը» կամ «պատկերը»: Սակայն որպեսզի դրանք դառնային հասկանալի, կարիք առաջացավ արտահայտելու բառերի միջոցով: Ներկայումս մարդը հիմնականում հաղորդակցվում է խոսքի միջոցով:

Վերբալ հաղորդակցությունը կազմված է երկու կարևոր բաղադրիչներից. այն, ինչն ասվում է, և այն, թե ինչպես է դա ասվում: Արդյունավետ խոսքային հաղորդակցման համար անհրաժեշտ է ունենալ տեղեկատվություն, որը պետք է փոխանցել: Վերբալ հաղորդակցման ընթացքում օգտագործվում են խոսքի հետևյալ տեսակները՝ բանավոր և գրավոր:

1. Բանավոր հաղորդակցում: Բանավոր խոսքը սովորական խոսակցական խոսք է, որից մենք օգտվում ենք մարդկանց հետ անմիջական հաղորդակցման ժամանակ: Խոսքի այս տեսակը, կախված լինելով հաղորդակցման կոնկրետ պայմաններից, կարող է լինել կանոնադրված, կանոնախոսություն: Երկխոսության գործընթացում, որը տեղի է ունենում երկու կամ մի քանի զրուցակիցների միջև խոսակցության ձևով, մարդն առաջադրում է հարցեր և պատասխանում է նրանց, հավանություն տալիս կամ առարկում, օրինակ՝ զրույցը, բանավեճը և այլն: Մենախոսական խոսքը մեծ տեղ է գրավում մարդկանց հաղորդակցման գործընթացում. այն դրսևորվում է բանավոր և գրավոր ելույթներում: Խոսքի մենախոսական ձևերին են պատկանում դասախոսությունները, զեկուցումները, ելույթները, հայտարարությունները:

2. Գրավոր հաղորդակցում: Կյանքի ընթացքում մարդիկ օգտագործում են նաև հաղորդակցման գրավոր ձևը, օրինակ՝ դիմում, նամակ, երկտող գրելիս, էլեկտրոնային փոստով հաղորդագրություն ուղարկելիս: Խոսքի այս տեսակը երևան է եկել բանավոր խոսքից հետո: Մարդկային մշակույթի արշալույսին մարդիկ պահանջ են զգացել որոշակի իրադարձությունների մասին տեղեկություն ամրապնդելու և սերունդներին փոխանցելու: Այն նույնպես ունեցել է իր զարգացումը:

- ◆ **Հանրագիտարանից կարդացե՛ք իդեոգրաֆիկ խոսքի և հիերոգլիֆների մասին:**

Գրավոր խոսքն ընկալողի վրա ներգործելու ոչ մի միջոց չունի, բացի բառերից ու նախադասությունը կարգավորող կետադրական նշաններից: Գրավոր խոսքն

նաղված է լայն շրջանի ընթերցողներին: Դարերի խորքից մեզ է հասել Կորյունի, Ագաթանգեղոսի, Խորենացու, Նարեկացու, Քուչակի և այլոց խոսքը:

◆ **Ինքներդ էլ կարող եք այդ շարքը լրացնել:**

Այն նաև մարդու առջև բացում է համաշխարհային մշակույթի հետ հաղորդակցվելու լայն հորիզոններ:

Մարդիկ հիմնականում, առանց գիտակցության ջանքերի, առաքում և ստանում են նաև *ոչ վերբալ* (ոչ խոսքային) հաղորդակցում՝ ժեստերի, դիմախաղի, քայլվածքի, հայացքի, ձայնի հնչերանգի, լացի, ծիծաղի, մարմնական շարժումների և այլնի միջոցով:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է մրաժողությունը, և ի՞նչ պայմաններում է այն զարգանում:
2. Թվարկե՛ք մրաժողության տեսակներն ու մեկնաբանե՛ք հիմնական գործողությունները:

ՍՏՈՒԳԵՔ ՈՒ ՄԱՐՁԵՔ ՉԵՐ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա) Հին ժամանակներից մեզ է հասել հեյրեյալ խնդիրը: Կրեյրեի բնակիչ Էպիմեմիդը ասաց, որ կրեյրացիները սրախոս են: Քանի որ Էպիմեմիդը կրեյրացի էր, ուստի նա ևս սրախոս էր: Հեյրեյաբար, նրա ասածը սուր էր, այսինքն՝ Կրեյրեի բնակիչները սրախոսներ չեն: Բայց այս արարահայտությունները հակասում են առաջինին: Ինչպե՞ս վարվել:

բ) Հայրնի է, որ «չկան կանոններ առանց բացառությունների»: Նշված նախադասությունը ևս կանոն է առանց բացառության: Հեյրեյաբար, այս դատողությունը ևս ունի իր բացառությունը: Գրե՛ք դատողության մեջ տեղ գրած հնարավոր սխալը:

Հաշվի առնելով մրաժողության անհարակաճ առանձնահատկությունները՝ կատարե՛ք ինքնավերլուծություն:

ՔԱՅԱՀԱՅՏԵՔ ՉԵՐ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կատարե՛ք հեյրեյալ վարժությունները.

ա) Վարժությունը կատարվում է զույգերով: Կանգնեք մեջք մեջքի և զրուցեք միմյանց հետ: Դասարանին ներկայացրեք ձեր փոխվորությունները, զգացողությունները: Հե՞ջր էր արդյոք այդ ձևով շփվելը, հարկապես ո՞ր թեմաների շուրջ զրուցելիս էիք դժվարանում: **Քննարկե՛ք:**

բ) Այնուհետև կանգնեք դեմ դիմաց, նայեք միմյանց աչքերին և ոչ մի բառ մի ասեք: Փորձեք կռահել, թե ի՞նչ է մրաժում և զգում ձեր ընկերը:

Դասարանին ներկայացրեք, թե ինչ էիք զգում և պարզեք, թե որքանով էին ճիշդ ձեր կռահումները: Պարզեք նաև, թե որքան կարող եք այդպես կանգնած մնալ՝ ոչ մի բառ չասելով: **Քննարկե՛ք:**

զ) Իսկ այժմ, նայելով միմյանց աչքերին, գրուցեք, փեղեկույթը փոխանցեք բացառապես ձայնի միջոցով՝ առանց շարժումների (ժեստերի): Ուշադրություն դարձրեք ձայնի հնչողությանը, մեղեդայնությանը, առոգանությանը:

Այս վարժանքը կատարեք փարբեր աշակերպների հետ և գրանցեք նրանց անհատական առանձնահատկությունները: Քննարկեք:

ԳԱՍ 11. ԵՐԵՎԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ: ԿԱՄՔ

Երևակայությունը արտասավորի նախապայմանն է:

Դեմոսթենես

ԵՐԵՎԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Օբյեկտիվ իրականության արտացոլման ժամանակ մարդը ոչ միայն ընկալում է այն ամենը, ինչը տվյալ պահին ներգործում է զգայական օրգանների վրա, այլև գլխուղեղում կարող է ակտիվացնել անցյալի ներգործության հետքերը, ինչպես նաև ստեղծել նոր պատկերներ: Որևէ նոր բանի ստեղծման գործընթացն սկսվում է մտովի պատկերացումից և տեղի է ունենում առավելապես պատկերավոր ձևով: Երևակայական պատկերների մեջ նորովի են համադրվում հիշողության մտապատկերներն ու աշխարհի մասին մարդու գիտելիքները:

Երևակայությունը մտապատկերների հետ կատարվող այնպիսի գործողություն է, որի արդյունքում սրացվում են դրանց նոր համակցություններ:

Երևակայության առաջացման սկզբնական ձևն այն է, երբ պատկերները, իդեալներն առաջանում են առանց մեր հատուկ ջանքերի: Օրինակ՝ դիտելով թափառող ամպերի կտորները՝ մենք դրանք շատ հաճախ պատկերացնում ենք մարդու դեմքի կամ կենդանու տեսքով: Այս դեպքում երևակայական պատկերները մեր մեջ առաջանում են ոչ կամաժին ձևով: Այդպիսի երևակայությունը կոչվում է ոչ կամաժին: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ նոր պատկերները կամ մտքերը մարդու մեջ առաջանում են հատուկ ջանքերի շնորհիվ: Այդպիսի դեպքերում ասում են, որ մարդու հոգեկանում նոր համակցությունների առաջացումն արդյունք է կամաժին երևակայության:

Երևակայության բնութագրիչներ են ինքնուրույնությունը, ստեղծագործականությունը, ինքնատիպությունը: Այդ առումով հոգեբանության մեջ տարբերում են երևակայության երկու տեսակ՝ վերարտադրական և ստեղծագործական: *Վերարտադրական երևակայությունը* ծավալվում և զարգանում է նկարագրությունների, պատմվածքների, սխեմաների, գծագրերի հիման վրա: Օրինակ, երբ սովորողը բանաստեղծություն է արտասանում կամ քարտեզի վրա ցուցադրում: Այս դեպքում մարդն ամբողջացնում և լրացնում է եղած ելակետային նյութը: Վերարտադրող երևակայությունը տվյալ մարդու համար ինչ-որ նորի պատկերացումն է՝ հենվելով այդ նորի բառային նկարագրության կամ պայ-

մանական սխեմաների վրա: Երևակայության այս տեսակը լայնորեն օգտագործվում է մարդու գործունեության տարբեր տեսակներում, այդ թվում՝ ուսուցման մեջ:

Ստեղծագործական երևակայությունը, ի տարբերություն վերարտադրական երևակայության, ենթադրում է նոր պատկերների, իրերի, մեքենաների, գիտական օրինաչափությունների, արվեստի գործերի ստեղծում, որոնք չունեն իրենց նմանները: Ստեղծագործական երևակայության շնորհիվ մարդկանց հաջողվում է առաջին անգամ ստեղծել ինքնատիպ պատկերներ, որոնք իրագործվում են հասարակական նշանակություն ունեցող նյութական արդյունքներում: Երևակայության այս տեսակը կարևոր դեր է կատարում մարդկանց ստեղծագործական գործունեության մեջ:

Երևակայությունն ընթանում է շնորհիվ համադրման հերևյալ եղանակների.

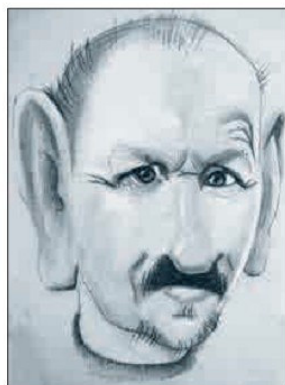
1. Ազլյուփինացիա (կցականություն): Այս դեպքում մարդն ամենաարարքեր չներով համադրում է կյանքում չմիացվող առարկաներից, առանձին հատկություններից կազմավորված մրապարկերներ և սրեղծում համակցվող մրապարկերներ: Այսպես են սրեղծվել ջրահարսի, կենդանիների և այլ մրապարկերները:

2. Հիպերբոլիզացիա (չափազանցում): Այս ձևին բնորոշ է ոչ միայն առարկայի մեծացումը կամ փոքրացումը, այլև առարկայի մասերի թվական փոփոխությունը և փեղաշարժը: Օրինակ՝ յոթգլխանի վիշապ, հնդկական դիցաբանության մեջ՝ բազմաչեռք ասրված և այլն:

3. Սրում: Այս դեպքում մարդն առանձնացնում է առարկայի, ամբողջի ինչ-որ մասը և այն դարձնում փիրապետոդ: Օրինակ՝ ծաղրանկարներում, երբ ընդգծվում է բնութագրող հատվածը:

4. Տիպականացում: Այս դեպքում մարդն առանձնացնում է էականը, որը կրկնվում է մի շարք մարդկանց մեջ, միանման փաստերում: Տիպականացման դրական կերպարներում կենտրոնացվում են փվյալ շրջապարի մարդկանց փիպական գծերը:

♦ **Երևակայության համադրման ո՞ր եղանակներն են առկա տրված պատկերներում:**

Կամքը յուրաքանչյուր հաջողության նախապայմանն է:

Գավիթ Անհաղթ

ԿԱՄՔ

Մարդը որպես ակտիվ էակ ոչ միայն ընկալում է արտաքին աշխարհը, այլ նաև ներգործում նրա վրա, փոփոխում շրջակա միջավայրը՝ իր նպատակներից և կարիքներից ելնելով: Այդ դեպքում մարդն իր առջև դնում է գիտակցված նպատակներ: Երբեմն նպատակին հասնելը դժվարություն չի ներկայացնում և մատչելի է, սակայն առավել հաճախ նպատակի իրագործումը կապված է մեծ դժվարությունների և արգելքների հաղթահարման հետ: Այդպիսի դժվարությունները և արգելքները լինում են արտաքին կամ ներքին: Արտաքին արգելքները կախված չեն մարդուց. սրանք բնական արգելքներ են: Ներքին արգելքները կախված են միայն տվյալ անհատից. դա նաև չցանկանալն է կատարել այն, ինչն անհրաժեշտ է:

Մարդու կամքը դրսևորվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ նա իր նպատակներին հասնելու համար կարողանում է հաղթահարել ծագած արգելքներն ու խոչընդոտները, ունակ է դեկավարել սեփական վարքը և ենթարկել սեփական գործունեությունը որոշակի խնդիրների: Արգելքներ և դժվարություններ հաղթահարելը պահանջում է կամային ջանքեր, այն յուրահատուկ նյարդահոգեկան լարվածություն է, որն ունակ է համախմբելու մարդու ֆիզիկական, ինտելեկտուալ և բարոյական ուժերն ու հնարավորությունները: **Կամքը մարդու ակտիվության հարույժ է, այն դրսևորվում է մարդու գործունեության բոլոր շեղումներում: Կամքը մարդու կողմից իր վարքի և գործունեության գիտակցական կառավարումն է ներքին և արտաքին դժվարությունների հաղթահարման միջոցով:**

Կամային գործողությունները լինում են պարզ և բարդ: Պարզ գործողության դեպքում մարդն առանց դժվարության հասնում է իր նպատակին: Այն դեպքերում, երբ մարդը կատարում է պարզ կամային գործողություն, որի մեջ նպատակը բավականաչափ պարզ է և նրան հասնելու ուղիները ծանոթ են ու սովորական, նրա գործողությունը կատարվում է աննշան կամային ջանքերի գործադրմամբ: Մարդը ծարավը հագեցնելու համար սեղանի վրայից վերցնում է ջրով լի բաժակը: Դա պարզագույն կամային գործողություն է, որին ուղեկցում են աննշան կամային ջանքերը: Բարդ կամային գործողությունն իրականացվում է մի քանի փուլերով.

1. նպատակի գիտակցում և դրան հասնելու ձգտում,
2. նպատակին հասնելու մի շարք ուղիների որոնում,
3. այդ ուղիները հաստատող կամ մերժող դրդապատճառների առաջացում,
4. դրդապատճառների պայքար,
5. հնարավորություններից մեկի ընդունումը որպես լուծում,
6. ընդունված որոշման իրագործում,
7. որոշման իրականացման և դրված նպատակին հասնելու գործընթացում արտաքին արգելքների հաղթահարում:

Պարզվում է, որ մարդկության կողմից սրեղծված բոլոր արժեքների հեղինակ

ԹԵՄԱ 5. ՀՈԳԵԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐ: ԽՈՍՔԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒՄ

Քարնված են որոշակի անհատականությունների մեծ կամք: Այսօր էլ դուք կանգնած եք կյանքի շեմին, և չեք ապագան մեծ չափով կախված է այսօրվա կամային դրսևորումներից: Դաստիարակեք ձեր մեջ կամային վեհ հատկություններ, անընդհատ նախագծեք արդարացված նպատակներ և նվաճեք այն: Այդ դեպքում երջանկությունն և հաջողությունները միշտ կուղեկցեն ձեզ:

Մարդու կամային հատկություններից են նպատակաուղղվածությունը, վճռականությունը, զսպվածությունը, ինքնուրույնությունը, համառությունը, հաստատականությունը, ինքնատիրապետումը, կարգապահությունը և այլն: Պետք է նշել, որ ոչ բոլոր պարագաներում կարելի է ձևավորել կամային ցանկացած հատկանիշ, օրինակ՝ համառություն չի կարելի ձևավորել կարճատև գործի մեջ: Այստեղ անհրաժեշտ է այնպիսի գործ, որի իրականացումը երկար ժամանակ է պահանջում: Չսպվածությունը երևան է զալիս հուզական և ֆիզիկական լարվածության ժամանակ: Այդ որակների ձևավորումը կապված է նաև գործունեության յուրահատկությունների հետ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է երևակայությունը, և ի՞նչ դեր ունի այն մարդու կյանքում:
2. Երևակայության ո՞ր տեսակներն են ավելի ակտիվացնում մարդու միտքն ու գործունեությունը:
3. Ձեր կարծիքով՝ ի՞նչը կնպաստի երևակայության զարգացմանը:
4. Ի՞նչ է կամքը, և ի՞նչ դեր ունի այն մարդու կյանքում:
5. Քննարկեք ձեր կյանքից դեպքեր, երբ կամքի շնորհիվ հասել եք որոշակի հաջողությունների: (Քննարկումն առավել արդյունավետ կլինի, եթե հիշե՛ք նաև պայմանության և գրականության դասերից, ՁԼՄ-ներից, կինոնկարներից ձեզ ծանոթ անվանի մարդկանց, գրական, պարմական հերոսների, ովքեր ունեցել են մեծ կամք:)
6. Համեմատե՛ք իմացական գործընթացները, կառուցե՛ք իմացական գործընթացների սարհմանակարգ:

ԹԵՄԱ 6. ՀՈՒՅԶԵՐ ԵՎ ԶԳԱՅՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԴԱՍ 12. ՀՈՒՅԶԵՐՆ ՈՒ ԶԳԱՅՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Զգացմունքներն ու հույզերը մարդու հոգու գունապնակն են:

Կարուս

ԶԳԱՅՄՈՒՆՔՆԵՐ

Զգացմունքները մարդու շրջապատի առարկաների, իրերի նկատմամբ ունեցած կենսական հարաբերությունների արտացոլումն են: Դրանք այն հարաբերությունների արտացոլումն են, որոնք անհրաժեշտորեն առաջանում են կենսական պահանջմունքներ ունեցող անձնավորության և այդ պահանջմունքները բավարարելու ներքին հնարավորություն ունեցող առարկաների միջև: Զգացմունքները թափանցում, գունազարդում են մարդու հոգեկան կյանքի բոլոր կողմերը՝ զգայությունները, ըմբռնումները, մտապատկերները, մտքերը, երևակայությունը: Մարդը տարբեր ձևով է վերաբերում իրական աշխարհի առարկաներին և երևույթներին: Տարբերում են զգացմունքների չորս հիմնական որակներ.

1. Դրական զգացմունքներ: Դրանք ցույց են տալիս, թե ինչն է բավարարել արթնացող պահանջմունքը: Օրինակ՝ սննդի պահանջմունքի բավարարումն առաջացնում է հաճույք:

2. Բացասական զգացմունքներ: Դրանք ցույց են տալիս, թե ինչն է խանգարում, խոչընդոտում արթնացող պահանջմունքը:

3. Երկվալենտ զգացմունքներ: Այս դեպքում հաճույքը և տառապանքը ոչ միայն ձուլվում և վերածվում են մեկը մյուսի, այլև այդ գոյակցու-

թյունը կազմում է ապրվող զգացմունքի որակական բնութագրերից մեկը: Օրինակ՝ խանդի դեպքում սերն ու ատելությունը յուրօրինակ ձևով միավորված են լինում:

4. Մշուշապատ կողմնորոշման հարաբերություններ: Զգացմունքների օբյեկտի նկատմամբ սուբյեկտի այս տիպի հուզական վերաբերմունքը սովորաբար կարճատև հուզական ռեակցիայի անորոշությունն է, որը կապված է նրանում կողմնորոշվելու հետ: Մարդը, կյանքի ընթացքում նոր առարկայի հանդիպելով, հաճախ հուզվում է, ըմբռնման ընթացքում տվյալ առարկան առանձնացնում է շրջապատող միջավայրից և ապրում է զարմանքի, տարակուսանքի, հետաքրքրության զգացմունքներ: Երբեմն այդպիսի ապրումների հիմքում ընկած է «ի՞նչ է սա» ռեֆլեքսը:

Ուշադրություն դարձրեք՝ ինչ զգացմունքներ են արտահայտված գեղարվեստի գլուխգործոցներում

Մարդու մեջ գոյություն ունեն զգացմունքների ապրման հետևյալ ձևերը.

- **Հույզեր:** Հույզը որևէ զգացմունքի անմիջական ապրումն է: Հույզ է, օրինակ, ոչ թե երաժշտության նկատմամբ ունեցած սերը, այլ հաճույքի, հիացումի վիճակը: Որոշ դեպքերում հույզերը դառնում են գործողությունների դրդիչներ, մեծացնում մկանների և օրգանիզմի ուժերի լարումը: Ուրախությունից մարդը պատրաստ է «լեռներ շոտ տալ»: Այլ դեպքերում հույզերը բնորոշվում են պասիվությամբ. ուժեղ զգացում ունենալով՝ մարդը պարփակվում է իր մեջ, ինքնամփոփ դառնում:
- **Հուզական փոն:** Տարբեր տեսակի զգայությունների հետ առաջ եկող հուզական վիճակները կոչվում են հուզական տոն: Օրինակ՝ ցավն աչքի է ընկնում հստակորեն արտահայտված զգայական տհաճ երանգով: Որոշ մարդկանց մոտ հուզական տոնն ընդունում է իդեոսինկրեզիայի հիվանդագին դրսևորում (իդեոսինկրեզիան որևէ գրգռիչ նկատմամբ գերզգայունակությունն է): Օրինակ՝ ձեզանից ոմանք չեն կարողանում ձեռք տալ դեղձին կամ օճառին...
- **Աֆեկտներ:** Մրանք ուժեղ, բուռն թափով ընթացող և համեմատաբար կարճատև հուզական ապրումներ են, որոնց դեպքում խիստ թուլանում կամ չքանում է կամային ինքնավերահսկողությունը: Լինում են ֆիզիոլոգիական և ախտաբանական բնույթի: Շատ զգացմունքներ կարող են ընթանալ աֆեկտի ձևով, օրինակ՝ աֆեկտի հիացական դեպքեր կարելի է նկատել հատկապես ծանր ոռք ունկնդրողների մոտ:
- **Տրանսդրություն:** Սա անձի ընդհանուր, մեղմ և տևական հուզական վիճակն է, որը որոշակի ժամանակահատվածում բնորոշ երանգ է հաղորդում նրա գործունեությանն ու մյուս հոգեկան գործընթացներին:
- **Մթրես:** Սա հոգեֆիզիոլոգիական լարվածության վիճակ է, առաջանում է այն ժամանակ, երբ մարդը ստիպված է լինում հարմարվել բարդ, անընդհատ փոփոխվող կենսական պայմաններին կամ լուծել իր համար մեծ նշա-

նակություն ունեցող, խոր իմաստ պարունակող անձնային բարդ խնդիրներ: Սթրեսը կարող է անձի վրա ունենալ ինչպես ակտիվացնող, այնպես էլ քայքայիչ ազդեցություն: Սթրեսի զարգացման մեջ տարբերում են երեք հիմնական փուլ՝ տագնապայնության, դիմադրության, հյուծման:

ԲԱՐՉՐԱԿԱՐԳ ՉԳԱՑՄՈՒՆՔՆԵՐ

Դրանք մարդու ամենաբարդ ու բազմատեսակ դրսևորումներ ունեցող զգացմունքներն են, որոնք անձի սոցիալականացման, մտավոր և բարոյական զարգացման ընթացքում գնալով ավելի խոր ու տարբերակված են դառնում: Բնորոշ են միայն մարդուն: Բարձրակարգ զգացմունքների մեջ մտնում են.

1. *Պրաքսիկ զգացմունքները*: Դրանք աշխատանքային, խաղային կամ որևէ այլ տեսակի գործունեության ընթացքի և արդյունքի հետ կապված զգացմունքներն են (բավարարվածություն, հրճվանք, հափշտակվածություն, մոլեգնություն որևէ գործունեության մեջ):

2. *Բարոյական զգացմունքները* կազմում են բարոյական նորմերի ու կանոնների մի համակարգ, որի օգնությամբ կարգավորվում են մարդկային հարաբերություններն ու վարքը: Դրանցից են պարտքի, ընկերասիրության, հայրենասիրության, սիրո, ատելության, ցավակցության, համակրանքի և այլ զգացմունքները:

3. *Բանական զգացմունքներն* առաջանում են իմացական գործունեության ընթացքում՝ ցույց տալով մարդու վերաբերմունքն այդ ընթացքի հաջող կամ անհաջող լինելու, ինչպես նաև ստացված արդյունքի նկատմամբ: Օրինակ՝ խնդիրներ լուծելիս առաջ եկող զգացմունքները՝ հետաքրքրասիրությունը, զարմանքը, տարակույսը, ոգեշնչումը և այլն:

4. *Գեղագիտական զգացմունքներն* առաջանում են արվեստի, բնության հետ շփվելիս, գեղեցիկն ու սոգեղը, ներդաշնակն ու աններդաշնակն ընկալելիս:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞րն է հույզերի և զգացմունքների դերը մարդու կյանքում:
2. Նկարագրե՛ք հույզերի տեսակները:
3. Թվարկե՛ք բարձրակարգ զգացմունքները և մեկնաբանե՛ք:
4. Ուսուցչի օգնությամբ կարարե՛ք «Հույզերի անիվ» վարժությունը: Զննարկե՛ք:

ԹԵՄԱ 7. ԱՆՁԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԴԱՍ 13. ԽԱՌՆՎԱԾՔ

Մարդը գեղեցիկ է իր վարքի գունագեղությամբ:

Յիցերոն

ԽԱՌՆՎԱԾՔ

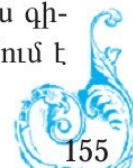
Մեր կյանքում երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում որևէ անձնավորության բնութագրել, և խառնվածքը դիտվում է որպես անձնավորությանը բնութագրող հոգեբանական առանձնահատկություններից մեկը: Երբ դիտում ենք սովորողների վարքը, օրինակ՝ դասամիջոցներին, ապա նկատում ենք, որ նրանք իրար հետ գրուցելիս տարբեր ակտիվություն են ցուցաբերում. ոմանք կրակոտ են, արագաշարժ, մյուսները շուտ բորբոքվում են, երրորդները կարծես թե անտարբեր են, իսկ չորրորդները՝ խիստ հուզական: Այս առանձնահատկությունները դրսևորվում են գործունեության մեջ և նրանց վարքին տալիս են յուրահատուկ գունավորում:

Այսպիսով՝ **խառնվածքը մարդու հոգեկան անհատական այնպիսի հատկանիշների գուգորդումն է, որոնք որոշում են մարդու հոգեկան գործունեության շարժընթացը, երկար ժամանակահատվածում դրսևորվում են հարաբերականորեն կայուն ձևով:**

Գիտնականներին վաղուց էր հետաքրքրում, թե ինչու են տարբեր մարդիկ տարբեր ձևով պատասխանում միևնույն գրգռիչներին, տարբեր ձևով վարվում միևնույն կենսական իրադրություններում: Միևնույն ժամանակ տարբեր մարդկանց վարքի արտահայտման արտաքին ձևերի մեջ կարելի է գտնել ընդհանրություն: Հին հույն բժիշկ Հիպոկրատը (մ.թ.ա. IV դար) կարծում էր, որ յուրաքանչյուր մարդու առանձնահատկությունները որոշվում են օրգանիզմի հեղուկների (լորձ, մաղձ, արյուն) գերակշռությամբ և դրանց խառնուրդով: Դրանից ելնելով՝ նա տարբերում էր խառնվածքի չորս տիպ՝ սանգվինիկ (օրգանիզմում գերակշռում է արյունը), ֆլեգմատիկ (գերակշռում է լորձը), խոլերիկ (գերակշռում է դեղին մաղձը), մելանխոլիկ (գերակշռում է սև մաղձը):

Հետագա գիտական հետազոտությունները չհաստատեցին այս ենթադրությունները, սակայն պահպանվեցին խառնվածքների անունները, և մարդկանց բաժանեցին չորս հիմնական խմբերի:

Խառնվածքների ուսումնասիրությունը գիտական հիմքի վրա դրեցին Ի. Պ. Պավլովի հետազոտությունները: Այստեղ խառնվածքի տիպերի հիմքում դրվեց *նյարդային համակարգի հատկությունների հարաբերակցությունը*: Ինչպես գիտենք, մարդու բարձրագույն նյարդային գործունեությունը բարդ է և կազմում է

նրա հոգեկան երևույթների նյութական հիմքը: Գոյություն ունեն կենդանիների և մարդկանց բարձրագույն նյարդային գործունեության որոշակի անհատական առանձնահատկություններ, որոնք արտահայտվում են պայմանական ռեֆլեքսների գոյացման և ամրապնդման տարբեր արագությամբ, պայմանական արգելակման մշակման, պայմանական ռեֆլեքսների վերամշակման ոչ միատեսակ արագությամբ: Այժմ ծանոթանանք խառնվածքի չորս տիպերին.

1. Մանգվիհնիկ կամ **շարժուն** տիպ: Նյարդային համակարգության ընդհանուր տիպը՝ ուժեղ հավասարակշռված շարժուն:

Աչքի են ընկնում արագ, գործունյա, համառ, վճռական, դրդման ու արգելակման շարժուն պրոցեսներով: Արագ հարմարվում են նոր պայմաններին: Նրանց զգացմունքները, տրամադրությունները, հետաքրքրությունները և ձգտումները շուտ փոփոխվում են: Երբ նրանց մեջ բացակայում են լուրջ նպատակները, ապա ստեղծագործական գործունեությունը դրսևորվում է մակերեսային ձևով:

Այս տիպին պատկանող երեխաները լինում են աշխույժ, կենսունակ: Նրանք առանձնակի դժվարություններ չեն պատճառում իրենց ուսուցիչներին և ծնողներին: Այս երեխաների համար բնորոշ է նաև այն, որ նրանք խոսում են բարձր, սակայն արագ և սահուն, ունեն հարուստ բառապաշար: Նրանց միմիկան արտահայտիչ է, խելացի, խոսքի կուլտուրան և մտավոր ընդունակությունները՝ բարձր: Նրանք ճիշտ են կողմնորոշվում դպրոցում, ընտանիքում և այլուր: Նրանք լինում են հանգիստ, զուսպ, աշխատասեր, դժվարությունների առաջ համարձակ և վճռական:

Մանգվիհնիկ խառնվածք են ունեցել, օրինակ, Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոնը, ռուս գրող Մ. Յու. Լերմոնովը:

2. Ֆլեգմատիկ կամ **հանգիստ**: Նյարդային համակարգության ընդհանուր տիպը՝ ուժեղ հավասարակշռված իներտ:

Մառնարյուն, դանդաղաշարժ, համբերատար, զուսպ, քիչ հաղորդակցվող, դրդման ու արգելակման իներտ գործընթացներով անձինք են: Ի. Պ. Պավլովի բնորոշմամբ՝ ֆլեգմատիկը հանգիստ, մշտապես հանդարտ ու աշխատասեր մարդ է: Կախված պայմաններից՝ մի դեպքում նրանց մեջ ծագում են դրական գծեր՝ զսպվածություն, խորաթափանցություն, մի այլ դեպքում՝ ծուլություն և կամազրկություն:

Այս տիպի երեխաների դրական ու բացասական ռեֆլեքսներն ավելի դանդաղ են առաջանում, քան նախորդ տիպինը: Խոսքը դանդաղ է, հանգիստ, առանց

խիստ արտահայտված հուզումների: Երեխաները, որպես կանոն, աչքի են ընկնում հանգիստ բնավորությամբ, աշխատասիրությամբ, ջանասիրությամբ, լավ վարքով և կարգապահությամբ: Եթե նրանք հանդիպում են դժվար իրադրության, հեշտությամբ հաղթահարում են: Ոչ հազվադեպ այդ երեխաները լավ են սովորում և մեծ ընդունակություններ են ցուցաբերում: Տրված հանձնարարությունները կատարում են դանդաղ, բայց բարեխղճորեն:

Ֆլեգմատիկ խառնվածք են ունեցել, օրինակ, ռուս գորավար Մ. Վ. Կուլոգովը, առակագիր Ի. Ա. Կռիլովը:

3. Խոլերիկ կամ **անգուսպ** տիպ: Նյարդային համակարգության ընդհանուր տիպը՝ ուժեղ անհավասարակշռված շարժուն:

Այս մարդիկ չափազանց դյուրագրգիռ են, անհավասարակշռված, չունեն չափի զգացում, համառ են, հաղորդակցվող: Գրդման երևույթներն ուժեղ են արտահայտված: Բնորոշ են բարձր գրգռելիությունը և մեծ զգացմունքայնությունը: Այն մեծ չափով կախված է նաև անձի ուղղվածությունից: Հասարակական հետաքրքրությամբ անձանց մոտ այն արտահայտվում է նախաձեռնողականությամբ, սկզբունքայնությամբ: Այնտեղ, որտեղ չկա հոգեկան կյանքի հարստություն, այս խառնվածքը հաճախ արտահայտվում է բացասական դրսևորումներով՝ գրգռվածության և աֆեկտների ձևով:

Այսպիսի երեխաները շատ շարժուն են, չափից դուրս դյուրագրգիռ: Ի պատասխան ցավային գրգռման՝ կարող են տալ ընդհանուր, անգուսպ, երկար ժամանակ չդադարող հակազդում: Արգելակման պրոցեսների թուլության հետևանքով երեխաները վատ են ենթարկվում կարգապահությանը, հեշտությամբ են դառնում իրենց բնագղների ստրուկը, որոնց հագուրդ տալու համար ոչնչի առաջ կանգ չեն առնում: Այդպիսի երեխաներին անհիմն կերպով անվանում են չարածճի (շփացած): Նրանք դժվար դաստիարակելի են, ուստի ուսուցչից և մանկավարժական կոլեկտիվից պահանջվում է հետևողական և համառ աշխատանք նշված խնդիրները վերացնելու համար:

Խոլերիկ խառնվածք են ունեցել, օրինակ, ռուս գորավար Ա. Վ. Սուվորովը, գրող Ա. Ս. Պուշկինը:

4. Մեյանխոլիկ կամ **թույլ** տիպ: Նյարդային համակարգության ընդհանուր տիպը՝ թույլ:

Մրանք տրտնջացող են, դժգոհ, քիչ շարժունակ, անվստահ իրենց անձի նկատմամբ, երկչոտ, ամաչկոտ, ունեն դժվարությունները չափազանցնելու հակում և գերզգայուն են: Գրդման և արգելակման պրոցեսները թույլ են արտահայտված: Կյանքի բարենպաստ պայմաններում մեղանխոլիկները խոր և բովանդակալից անձնավորություններ են, իսկ անբարենպաստ պայմաններում վերած-

վում են ինքնամփոփ, վախկոտ և տազնապային անձնավորության:

Այս տիպին դասվող երեխաներն ուժեղ ու երկարատև գրգռումներին չեն դիմանում: Ռեֆլեքսներն արգելակվում են կողմնակի, հատկապես նոր, անսովոր գրգռիչների ազդեցության տակ: Այդպիսի երեխան, ընկնելով նոր իրադրության մեջ, օրինակ՝ առաջին անգամ մանկապարտեզ հաճախելիս կամ անձանոթ մարդկանց շրջապատ ընկնելիս կանգնում է գլուխը կախ, մորը կպած, ոչ մի հարցի չի պատասխանում, իսկ եթե շարունակում են համառորեն կրկնել հարցերը, նա

հուզվում է, կարող է անգամ լաց լինել: Պայմանական ռեֆլեքսները դանդաղ են մշակվում, պահանջվում է պայմանական և ոչ պայմանական գրգռիչների մեծ քանակի զուգորդում: Շարժողական ակտիվությունը թույլ է, անվստահ: Այս տիպին պատկանող երեխան թողնում է վախկոտ, թույլ երեխայի տպավորություն:

Մելանխոլիկ խառնվածք են ունեցել, օրինակ, ռուս գրող Ն. Վ. Գոգոլը, կոմպոզիտոր Պ. Ի. Չայկովսկին:

Բարձրագույն նյարդային գործունեության յուրաքանչյուր տիպն ունի վարքի բնորոշ գծեր, բայց, այնուամենայնիվ, մարդու վարքագիծը պայմանավորված է նյարդային համակարգի ոչ միայն բնածին հատկություններով, գենոտիպով, այլև այն ազդեցություններով, որոնք կրել և կրում է օրգանիզմը նրա անհատական կյանքի ընթացքում, այլ կերպ ասած՝ նյարդային տիպերի հատկանիշները կախված են նաև դաստիարակությունից և ուսուցումից: Միաժամանակ պետք է նշել, որ բարձրագույն նյարդային գործունեության չորս տիպերը մարդու մեջ մաքուր ձևով շատ հազվադեպ են հանդիպում:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս կվարվեն տարբեր խառնվածքի մարդիկ ներքոհիշյալ իրավիճակներում.
 - մարզադաշտում կամ հեռուարացույցով ֆուտբոլային խաղը **դիպորդը**, երբ մրցակից թիմի ֆուտբոլիստը գրավում է դարպասը,
 - օրինախախտ **վարորդը**, որին երթևեկության կանոնները խախտելու համար ճանապարհային ոստիկանը կանգնեցնում է:
2. Վերոհիշյալ իրավիճակներում ինչպիսի՞ն կլինի ձեր պահվածքը: Ըստ այդմ որոշե՛ք խառնվածքի ձեր տիպը:

ԹԵՄԱ 7. ԱՆՉԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

3. Ելնելով խառնվածքի հիպոկրատյան տիպերից՝ ներքոհիշյալ նկարներում փորձե՛ք բացատրել յուրաքանչյուր անձի վարքագիծը՝ ճանաչելով գլխարկին տրվող հակազդման դեպքում:

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ ՔԵՉ

Խառնվածքի տիպերը կարելի է որոշել անգլիացի հայրնի հոգեբան Հ.Այզենկի թեստի միջոցով:

ԳԱՍ 14. ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Յուրաքանչյուր մարդու բնորոշ է երեք բնավորություն՝
այն, որը նրան վերագրում են, այն, որն ինքն է իրեն
վերագրում, և վերջապես այն, ինչը կա իրականում:*

Վ. Հյուգո

ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդիկ իրարից տարբերվում են ոչ միայն արտաքինով, այլև բնավորությամբ: Երբեմն մենք տուժում ենք մեր բնավորության պատճառով, իսկ երբեմն էլ՝ շահում: Առօրյա խոսակցության ժամանակ հաճախակի ենք օգտագործում «բնավորություն» բառը, քանի որ դիմացինին գնահատելու չափանիշներից մեկն էլ բնավորությունն է:

Բնավորությունը մարդու կայուն, էական հոգեկան հատկությունների անհատական զուգակցումն է, որն արտահայտում է նրա վերաբերմունքն իրականության նկատմամբ և դրսևորվում է նրա վարքի և արարքների մեջ:

Բնավորության կառուցվածքում առանձնացնում են բնավորության գծերի մի քանի խմբեր, որոնք արտահայտում են իրականության հանդեպ անձի վերաբերմունքը: Բնավորության գծեր ասելով պետք է հասկանալ մարդու վարքի անհատական սովորական ձևերը, որոնց մեջ իրականացվում է նրա վերաբերմունքը դեպի իրականությունը: Բնավորության գծերի այդպիսի խմբերն են.

1. գործունեության մեջ դրսևորվող բնավորության գծեր, օրինակ՝ աշխատասիրություն, ծուլություն, ձեռներեցություն և այլն.

2. շրջապատի մարդկանց նկատմամբ դրսևորվող բնավորության գծեր, օրինակ՝ մարդասիրություն, հայրենասիրություն, քաղաքավարություն, բռնակալություն, հիշաշարություն, ցինիկություն, բարություն, ազնվություն, անկեղծություն, ստախոսություն, շողոքորթություն և այլն.

3. սեփական անձի նկատմամբ դրսևորվող բնավորության գծեր, օրինակ՝ պահանջկոտություն, ինքնաքննադատություն, ինքնագոհություն, պատվասիրություն և այլն.

4. առարկաների նկատմամբ դրսևորվող բնավորության գծեր, օրինակ՝ անտարբերություն, թափփվածություն, անուշադրություն, մաքրասիրություն և այլն:

Եթե ուշադրություն դարձնեք, դրանց մի մասը բնավորության դրական, մի մասն էլ բացասական գծեր են:

Բնավորությունը չի ժառանգվում և անձի բնածին որակ չէ: Յուրաքանչյուր մարդու բնավորության գծերը ձևավորվում են նրա կյանքի ընթացքում՝ որոշակի կենսապայմաններում, դաստիարակության, միջավայրի հետ մարդու գործուն, ակտիվ փոխներգործության ընթացքում: Բնավորությունը պայմանավորված է նաև բարձրագույն նյարդային գործունեության տիպով, և նրա ֆիզիոլոգիական մեխանիզմների ըմբռնման համար կարևոր նշանակություն ունի երկրորդ ազդարարային համակարգությունը:

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ ԲԵՉ

Գերմանացի հոգեբան Է. Շպրանգերն առանձնացնում է բնավորության վեց տիպ՝ ըստ անձի արժեքային կողմնորոշումների.

- Տեսաբան, որի մեջ գերակշռում են իմացական հետաքրքրությունները:
- Տնտեսագետ, ով հետաքրքրվում է օգուտ բերող երևույթներով:
- Գեղագետ՝ սիրում է իր անուրջների ոլորտը:
- Սոցիալական տիպ, որի նպատակն ուրիշներին ծառայելն է:
- Քաղաքագետ՝ հետաքրքրվում է քաղաքականությամբ:
- Հոգևոր անձ, ով չգտնում է բարձրագույն հոգևոր արժեքների:

Իմ հաջողություններում միայն 1 տոկոսն է հանճարինը, իսկ 99 տոկոսը բաժին է ընկնում քրտնաջան աշխատանքին:

Էդիսոն

ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միրելի՛ բարեկամ, երևի քե օրվա ընթացքում մշտապես ականապես ես լինում, քե ինչպես են քեզ շրջապատող մարդիկ անընդհատ օգտագործում «ընդունակություն» եզրույթը: Սակայն յուրաքանչյուր ոք այն հասկանում է յուրովի: Օրինակ՝ երբեմն ընդունակությունը հանգեցնում են գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների առկայությանը, ինչն այնքան էլ ճիշտ չէ: Բացի այդ, մեզանից յուրաքանչյուրը գիտի, որ մեր կատարած գործողության որակը, նվաճված բարձունքները մեծ չափով կախված են մեր ընդունակություններից:

Ընդունակություններ ստելով հասկանում ենք անձի անհատական-հոգեբանական առանձնահատկությունների ամբողջությունը, որն այլ հավասար պայմաններում ապահովում է որևէ գործունեության հարաբերականորեն արագ և անթերի կատարում ու երևան է բերում այդ գործունեության համար անհրաժեշտ գիտելիքների, կարողությունների տիրապետման շարժընթացի փարբեություններ:

Ընդունակություններն ի հայտ են գալիս գիտելիքների ձեռքբերման գործընթացում և հմտությունների մշակման, կարողությունների ձևավորման ժամանակ, սակայն, ինչպես նշվեց վերևում, դրանք չեն նույնանում այդ բաղադրիչներից որևէ մեկին: Ընդունակությունները ձևավորվում և ի հայտ են գալիս գործունեության մեջ: Յուրաքանչյուր մարդ ցուցաբերում է համապատասխան ընդունակություններ գործունեության որևէ տեսակի մեջ: Սակայն միշտ չէ, որ ծագած ընդունակությունները կարող են դառնալ արդյունավետ գործունեության գրավական, քանի որ ընդունակությունը լոկ հնարավորություն է: Օրինակ՝ երեխայի մեջ առկա երաժշտական լսողությունը դեռևս չի նշանակում, որ նա տաղանդավոր երաժիշտ կդառնա: Այստեղ անհրաժեշտ են նաև համապատասխան ուսուցում, արհեստավարժ ուսուցիչ, բարենպաստ պայմաններ:

Մարդու ընդունակությունները բաժանվում են երկու խմբի.

1. *Ընդհանուր* է կոչվում մտավոր հատկությունների այն համակարգը, որն ապահովում է մարդու համեմատաբար հեշտ և արդյունավետ գործունեությունը, օրինակ՝ անձի մեծ աշխատունակությունը և աշխատասիրությունը, մտքի բարձր որակները, լավ հիշողությունը, զարգացած երևակայությունը, նուրբ դիտողակա-
նությունը:

2. *Հատուկ ընդունակությունները* անձի ձևավորված և կայուն որակների այն համակարգն է, որը նրան օգնում է հասնելու բարձր արդյունավետության գործու-
նեության մի որևէ բնագավառում, օրինակ՝ գրականության, երաժշտության, բե-
մական արվեստի և այլ ոլորտներում:

Բացի ընդունակությունների այս երկու տեսակից, կա նաև երրորդ խումբը՝ *պրակտիկ գործունեության նկատմամբ եղած ընդունակությունները*: Մրան են վերաբերում կազմակերպչական, մանկավարժական ընդունակությունները:

Երբեմն էլ որոշակի անձանց որակում են *օժտված*: Օժտվածությունը հնարա-
վորություն է տալիս մարդուն առանձնահատուկ հաջողությամբ իրականացնել
տարբեր տեսակի գործունեություններ:

Ընդունակությունների դրսևորմանը և զարգացմանը նպաստում են անձի
գաղափարական ուղղվածությունը, համոզմունքները, դաստիարակվածու-
թյունը, կամքը, հրապուրանքը, հետաքրքրասիրությունը դեպի գործունեու-
թյունը և, ամենակարևորը, մարդու մեծ աշխատասիրությունն ու աշխատու-
նակությունը:

*Դուք գրքերից, դասագրքերից ծանոթ եք, թե ճանաչված և անվանի մարդիկ
ինչպիսի աշխատասիրության արդյունքում են հասել խոշոր նվաճումների: Եվ
դուք էլ, որպեսզի իրականացնեք ձեր թաքնված և բացահայտ երազանքները,
պեպք է ցուցաբերեք մեծ աշխատասիրություն և փոկուն կամք: Հիշե՛ք, երբեմն աշ-
խատասիրությունը կարող է փոխհատուցել որոշ ընդունակությունների բացակա-
յությունը:*

Ընդունակությունների զարգացման ամենաբարձր մակարդակներն անվա-
նում են *տաղանդ* և *հանճար*:

Տաղանդավոր և հանճարեղ մարդիկ պրակտիկայում, արվեստում, գիտության
մեջ հասնում են մեծ և նոր արդյունքների, որոնք հասարակական լուրջ նշանա-
կություն ունեն: Հանճարեղ մարդը ստեղծում է այն ինքնատիպը, որը գիտական
հետազոտությունների, արտադրության, արվեստի, գրականության բնագավառ-
ներում նոր ուղի է բացում: Տաղանդավոր մարդը նույնպես ստեղծագործում է,
ներդնում իր սեփականը, բայց արդեն սահմանված գաղափարների, ուղղություն-
ների, հետազոտությունների միջոցների սահմաններում: Տաղանդավորության և
հանճարեղության ձևավորման ամենաբարենպաստ պայմանն անձի բազմակող-
մանի զարգացումն է: Օրինակ՝ Լեոնարդո դա Վինչին, Գյոթեն, Լոմոնոսովը,
Ա. Խաչատրյանը, Վ. Համբարձումյանը, Մ. Մարյանը բազմակողմանի զարգա-
ցածության և ստեղծագործական գործունեության մեջ հանճարեղության օրի-
նակներ են: Նպատակալացություն, վճռականություն, քաջություն և ինքնատի-

ԹԵՄԱ 7. ԱՆՁԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

րապետում, կայունություն և ինքնուրույնություն. ահա կամքի այն որակները, որոնցով օժտված են բոլոր նշանավոր գործիչները, մեծատաղանդ մարդիկ:

Քաղաքակրթությունն իր հինգհազարամյա պատմության ընթացքում փվել է մոտավորապես 400 հանճար:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ուսուցչի օգնությամբ լրացրե՛ք բնավորության դրական և բացասական գծերի աղյուսակը՝ համապատասխան վանդակներում նշումներ կատարելով: Ուշադիր դիտելով աղյուսակը՝ խորհե՛ք ձեր բնավորության գծերի մասին. որո՞նք են նպաստում ձեր հաջողությանը, իսկ որոնք՝ խոչընդոտում: Ուսուցչի հետ քննարկե՛ք բնավորության բացասական գծերի վերափոխման ուղիները:
2. Ի՞նչ է ընդունակությունը, և ինչպիսի՞ դեր ունի այն մարդու կյանքում:
3. Ընդունակությունների դրսևորման և զարգացման վրա ինչպիսի՞ գործոններ են ազդում:
4. Մեկնաբանե՛ք «օժտվածություն», «տաղանդ» և «հանճար» հասկացությունները:
5. Փորձե՛ք գրանել ձեր այն ընդունակությունները կամ գուցե մեկը, որոնցով դուք տարբերվում եք մյուսներից:

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ ՔԵՉ

Անընդունակ մարդիկ չկան: Բոլորի մեջ էլ առկա են որոշակի ընդունակություններ, որոնք պետք է զարգացնել:

ԹԵՄԱ 8. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՍ 15. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ընդհանրապես բնության գլուխգործոցներից մեկն է:

Ի. Սանդախանյան

Միրելի՛ բարեկամներ, դուք արդեն տասնվեց տարեկան եք, կյանքի տասնվեց հրաշալի գարուններ եք ապրել, և դեռ բազում հրաշալի գարուններ են չեզ սպասում: Այս ընթացքում դուք բավականին փոխվել, աճել ու հասունացել եք: Փոփոխություններ են կատարվել ձեր արտաքին տեսքում ու կազմվածքում, փոխվել են նաև ձեր ներաշխարհը, հետաքրքրությունները, ցանկություններն ու պահանջմունքները: Ձեր մտքերում առավել հաճախ գրավիչ ու համակրելի էակի մասին խոհերն են իշխում, ձեր աչքերի առաջ նրա պատկերն է գծագրվում, ականջների մեջ նրա ախորժալուր շայնն է հնչում.... Հիմա ձեր ներսում հույզերի ու զգացմունքների իսկական փոթորիկ է, և դա բնական է:

Այժմ արդեն դուք առավել հաճախ եք մտածում գուզքնկերոջ ընտրության, սպազա ընդհանրի ու երջանկության մասին: Հասունացող մարդու տեսանկյունից փորձում եք նաև գնահատել այն ընդհանրը, որտեղ ապրում եք, վերլուծել ձեր ծնողների փոխհարաբերությունները միմյանց և զավակների հետ:

Ուստի պետք է ընդհանրի և ամուսնական կյանքի մասին ձեր գիտելիքները խորացնել և հարստացնել հենց այսօր: Դա թույլ կտա ձեզ ճիշտ կողմնորոշվել և խաղաղ ու երջանիկ ընդհանրական կյանքով ապրել:

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔ

Ամուսնությունը և ընտանիք կազմելը յուրաքանչյուր մարդու համար կենսական անհրաժեշտություն է:

Ամուսնությունը կնոջ և տղամարդու միություն է, սոցիալական կապի հատուկ ձև: Այն ընտանիքի ձևավորման որոշակի և անհրաժեշտ փուլ է: Համաձայն ուսումնասիրությունների՝ մարդկանց ամուսնության են մղում սիրելու և սիրված լինելու, սեռական առողջ հարաբերություններ ունենալու, երեխաներ ունենալու, նրանց խնամելու, դաստիարակելու և, վերջապես, բարեկեցիկ ու ապահով կյանքով ապրելու ցանկությունները:

Սոցիալական գիտությունների տեսանկյունից՝ ընտանիքը և՛ սոցիալական կառույց է, և՛ սոցիալական խումբ:

Իբրև սոցիալական կառույց այն կայուն հարաբերությունների հատուկ ձև է, որը հիմնված է արյունակցական կապերի և համատեղ կենցաղի վրա, նպատակ ունի բարելավել անհատների վերարտադրության, տնտեսական և հուզական պաշտպանվածության, հասարակական դիրքի պահպանման պահանջները: Ընտանիքում հաստատվում են անդամների իրավունքներն ու պարտականությունները, բաշխվում են դերերը և այլն:

Իբրև *սոցիալական խումբ* ընտանիքը միավորում է միասնական գործունեությանը ու նպատակներով կապված անհատների, որոնք առաջնորդվում են նույն արժեքներով և նորմերով, տվյալ սոցիալական խմբին պատկանելու զգացում ունեն և տարբերում են իրենց մյուս խմբերից:

«Ընտանիք» հասկացությանը հատկանշական են հետևյալ բնութագրիչները. ա) *արյունակցական, ազգակցական կապեր*, բ) *համարեղ բնակություն* (վերջինս փոփոխական է):

Ընտանիքում *հարաբերությունները սերտ են ու անմիջական*: Ընտանիքի անդամները մշտապես կապի մեջ են, տեսնում են իրար, մտքեր ու կարծիքներ փոխանակում, հուզական վիճակներ են ապրում, լավ են ճանաչում, գիտեն միմյանց:

Ընտանիքն իր անդամների համար նաև խիստ *կարևոր, ազդեցիկ* (ռեֆերենտային) խումբ է:

Մարդու համար ռեֆերենտային են այն սոցիալական խմբերը, որոնց նորմերն ու կարծիքները կարևոր են իր համար, և որոնք նա չի կարող հաշվի չառնել: Ընդամենի յուրաքանչյուր անդամ որոշումներ կայացնելիս սովորաբար հաշվի է առնում մյուսների կարծիքը, առաջնորդվում նրանց խորհուրդներով ու գնահատականով, փորձում արդարացնել իր հետ կապված՝ ընդամենի ակնկալիքներն ու սպասումները, որևէ արարք կատարելիս նախապես պարկերացնում է, թե ինչ կասեն ընդամենի անդամները:

Ընտանիքի ավանդական միջուկը ամուսնական զույգն է. այդ միջուկը լրացնում են երեխաները, ազգականները և ամուսինների ծնողները: Ուշագրավ է, որ ընտանիքը միակ խումբն է, որ մեծանում է ոչ թե դրսից՝ շնորհիվ նոր անդամների ներգրավման, այլ ներսից՝ շնորհիվ ծնվող երեխաների:

Այսպիսով՝ ***ընդամենի ամուսնության կամ ազգակցության վրա հիմնված մարդկանց փոքր սոցիալական խումբ է, որի անդամները միմյանց հետ կապված են կենցաղի ընդհանրությամբ, փոխադարձ օգնությամբ և բարոյական պարասխանաբարություններով:***

ԺԱՄԱՆԱԿԱՎԻՅ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Մարդկային բոլոր հին ու նոր հասարակություններում եղել են և կան ընտանիքներ: Դրանք մարդկային կեցության հիմնական ձևերն են, թեև պատմական փոփոխություններ են կրել, և այժմ էլ ընտանիքը հավանաբար իր վերջնական ձևին չի հասել: Մասնագետները ժամանակակից ընտանիքի ավելի քան քառասուն տարատեսակներ են առանձնացնում՝ պայմանավորված ազգային, մշակութային, կրոնական, մասնագիտական և շատ այլ առանձնահատկություններով:

Սովորաբար ընտանիքի տեսակները դասակարգվում են ըստ կառուցվածքի: Առավել ընդունված է տարբերակել ընտանիքի երկու հիմնական տեսակ՝ միջուկային և ընդլայնված:

Միջուկային ընդամենի: Ընտանիքի այս տեսակը կազմված է միայն հիմնական անդամներից՝ ամուսնական զույգից և նրանց զավակներից: Այստեղ գործում են առաջնային՝ սերտ ու անմիջական հարաբերություններ:

Ընդլայնված ընտանիք: Ընտանիքի այս տեսակի կազմում, բացի անուսիններին և նրանց երեխաներին, մտնում են նաև պապը, տատը և այլ հարազատներ: Ընդլայնված ընտանիքի տարբերակ է նաև, երբ երկու միջուկային ընտանիքներ (եղբայրների կամ քույրերի) միասին ապրում են նույն հարկի տակ:

Ժամանակակից ընտանիքի առաջնային ձևը և հիմքը **նահապետական ընտանիքն է**, որին բնորոշ էր հարաբերություններում տղամարդու գերիշխանությունը (դոմինանտություն): Ընտանիքի այս տեսակը ներառում է միևնույն հարկի տակ ապրող մի քանի սերունդ (հայրեր-որդիներ-թոռներ-ծոռներ): Ընտանիքի այս տեսակը որոշ փոփոխություններով այսօր էլ դեռ հանդիպում է: Հասարակության զարգացմանը զուգընթաց ավանդական նահապետական ընտանիքը փոփոխվում է, առաջ է գալիս ժամանակակից ընտանիքը, որին հատուկ են առավել հավասարակշռված ընտանեկան փոխհարաբերություններ, ընտանիքում կանանց առավել ակտիվ դերակատարումը:

«Ընտանիք» բառը լատիներեն *familia* (անգլերենում՝ *family*, ֆրանսերենում՝ *famille*) բառից է ծագում, որը նշանակել է *տոհմ, ցեղ, ռուսերենում՝ семья-ն ծագել է «սերմ»* բառից: Հայերենում **ընտանիք** բառը կազմում են **ընդ-ը** և **տուն-ը**, **տանիք-ը**, այսինքն՝ հայերեն լեզվամիջոցության մեջ ընտանիք են կազմում մի տան մեջ, մի տանիքի, մի հարկի տակ ապրող մարդիկ:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԳՈՐԾԱՆՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ընդհանուր առմամբ կարելի է առանձնացնել ընտանիքի չորս հիմնական գործառույթ.

1. **Վերարտադրողական**, երբ ընտանիքում ծնվում են նոր մարդիկ՝ ապահովելով սերնդի վերարտադրությունը և մարդկության գոյությունը:

2. **Տնտեսական**, երբ ընտանիքը՝ որպես տնտեսական միավոր, վաստակում է կենսական միջոցներ և ծախսում՝ ապահովելով իր նյութական բարեկեցությունը: Նախկինում տնտեսական գործառույթը հիմնականում ապահովում էր տղամարդը, իսկ ներկայումս այն բաշխվում է ընտանիքի տարբեր անդամների միջև:

3. **Սոցիալականացման, դաստիարակչական**, որի շնորհիվ երեխան ընկալում և յուրացնում է նախորդ սերունդների փորձը, հասարակության մեջ ընդունված վարքի նորմերն ու կանոնները: Ընտանիքն այն առաջին միջավայրն է, որտեղ աճում և զարգանում է երեխան, ուստի նաև այստեղ են այն առաջին դպրոցն ու ուսուցիչները, որտեղ և ում օգնությամբ նա սովորում է ապրել:

4. **Հաղորդակցական**, երբ ընտանիքի անդամները շփվում են միմյանց հետ, զգացնումքներ, մտքեր և տեղեկություններ են փոխանակում, փոխազդում են՝ նպաստելով միմյանց զարգացմանը, անձնային, հոգեբանական վերափոխումներին:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԳԵՐԵՐ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նախորդ թեմաներից դուք արդեն գիտեք, որ սոցիալական խմբերում յուրաքանչյուր անդամ իր դիրքն ու դերն ունի: Քանի որ ընտանիքը նույնպես սոցիալական խումբ է, ուստի նրա ներսում նույնպես դերերի բաշխում է կատարվում:

Ընտանիքում տղամարդը կատարում է ամուսնու դեր (կնոջ հետ ունեցած հարաբերություններում) և հոր դեր՝ երեխաների հետ իր հարաբերություններում: Եթե ընտանիքի մեջ մտնում են նաև, օրինակ, տղամարդու ծնողները, ապա նրանց հետ հարաբերություններում նա հանդես է գալիս զավակի, որդու դերում: Հասկանալի է, որ միևնույն խմբում նույն անձի տարբեր դերերի բովանդակությունները նույնը լինել չեն կարող: Դրանք տարբեր նորմերի, պատկերացումների, դիրքերի և գործողությունների համակարգեր են:

Յուրաքանչյուր դեր կազմված է *սպասումներից* կամ *ակնկալիքներից*: Եթե որևէ կին ընտանիքի մոր դերն է կատարում, նրանից սպասում են, որ խնամի և գուրգուրի իր զավակներին, զբաղվի նրանց կրթության և դաստիարակության հարցերով, պաշտպանի հնարավոր վտանգներից, վարքի պատշաճ ձևեր սովորեցնի և այլն: Նման սպասումները ձևավորում են ընտանիքի անդամների *պարտականությունները*: Ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ ունի նաև *իրավունքներ*: Օրինակ՝ ընտանիքի մայրն իրավունք ունի պահանջելու, որ երեխաները հարգեն իրեն, կատարեն իր պահանջները, օգնեն տնային գործերում, սովորեն և պահպանեն ընտանեկան ու ազգային ավանդույթները և այլն: Դերը ճիշտ կատարելու համար պետք է ունենալ նաև հմտություններ ու գիտելիքներ:

Իր սոցիալական դերը ճիշտ և արդյունավետ է կատարում այն անձը, ով ոչ միայն գիտի իր դերի կառուցվածքը, այսինքն, թե ինչ է իրենից պահանջվում, այլ նաև հոգեբանորեն ընդունում է այդ դերը, ունի այն կատարելու ներքին դրդապատճառներ՝ ցանկություն, հակում, շահագրգռվածություն և այլն: Ի վերջո, տվյալ խմբում սեփական դերը կատարելու համար պետք է նաև ճանաչել ու ընդունել մյուս անդամների դերերը և նրանց հետ դերային հաղորդակցության մեջ մտնելու ցանկություն ունենալ:

Տարբեր ազգերի, տարբեր մշակույթների մեջ կան ներընտանեկան դերերի վերաբերյալ յուրահատուկ պատկերացումներ: Սակայն կան նաև ընդհանրություններ ու նմանություններ, որոնք հանդես են գալիս ավանդական պատկերացումների ձևով: Գոյություն ունեն ավանդական պատկերացումներ հոր, մոր, ընտանիքում տղայի, աղջկա և այլ դերերի մասին:

Դուք հաճախ եք լսում. «Հայրն ընտանիքի գլուխն է», «Տղամարդը տան դրսի պատն է, իսկ կինը՝ ներսի», «Կինն ընտանիքի օջախը վառ պահողն է» և նման արտահայտություններ: Դրանք հենց ավանդական դերերի պատկերավոր ձևակերպումներ են մեր լեզվամտածողության մեջ:

♦ **Քննարկե՛ք այս տեսակետները և ձեր մտայնումներն ու դիրքորոշումները հայտնե՛ք դրանց վերաբերյալ:**

Նոր դարի ու հազարամյակի սկիզբը միայն ժամանակային սահման չէ, այն նաև մարդկային քաղաքակրթության զարգացման նոր փուլ է նշանավորում: Աշխարհը փոխվում է արագընթաց և անկանխատեսելիորեն: Փոխվում են նաև շատ արժեքներ ու ավանդական պատկերացումներ, այդ թվում՝ ընտանեկան դերերի և հարաբերությունների մասին:

Ժամանակակից ընտանիքներում հայրն ավելի շատ հանդես է գալիս որպես մոր զուգընկեր երեխաների դաստիարակության գործում: Փոխվում է նաև մոր դերն ընտանիքում, կանայք սկսում են համատեղել ընտանեկան դերերն աշխատանքային դերերի հետ, ընդգրկվում են աշխատանքային գործունեության այնպիսի բնագավառներում, որոնք ավանդաբար տղամարդկանց մենաշնորհն են համարվել: Աստիճանաբար նա սկսում է որոշիչ ձայն ունենալ ընտանեկան հարցերի լուծման գործում:

Ամեն դեպքում, երբ ընտանիքի անդամները կամովին ընդունում և ստանձնում են ընտանեկան դերերը, լինեն դրանք ավանդական, թե ժամանակակից, ապա, ամենայն հավանականությամբ, նրանց սպասում է խաղաղ և երջանիկ ընտանեկան կյանք: Հակառակ պարագայում կարող են ծագել ընտանեկան վեճեր ու անհամաձայնություններ:

Համերաշխ ընտանիքը կարող է ինքը կարգավորել դերային հարաբերությունները, օրինակ՝ նրանք կարող են փոխադարձ համաշայնությամբ որոշակի ժամանակով փոխել դերերը կամ որևէ դեր համարել կատարել: Նման փոփոխանաշայնությունը նույնպես ընտանեկան երջանկության գրավական է:

ՆԵՐՐՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐ

Ընտանեկան կյանքը մշտապես հարթ ու սահուն չէ: Ամուսինների միջև հնարավոր են նաև վեճեր ու կոնֆլիկտներ, որոնք կարող են ընդգրկել ընտանեկան կյանքի ամենատարբեր ոլորտները՝ հաղորդակցում, սեռական կյանք, նյութական բարեկեցություն, երեխաների դաստիարակություն, ազատ ժամանակի կազմակերպում, հետաքրքրություններ, վատ սովորություններ (հատկապես մոլությունները՝ թմրանյութերի, ալկոհոլի, թղթախաղի նկատմամբ) և այլն:

Շատ հոգեբանների կարծիքով՝ ամուսինների միջև վեճերն ու անհամաձայնությունները ծագում են նրանցից որևէ մեկի (կամ երկուսի) որոշակի պահանջ-մոլերների անբավարարվածության հետևանքով:

Ամերիկացի հոգեբան Ու. Ֆ. Հարլին առանհնացնում է տղամարդկանց և կանանց հնգական հիմնական պահանջումներ, որոնց բավարարումն ապահովում է ամուսնության կայունությունը, իսկ անբավարարվածությունը հանգեցնում է կոնֆլիկտի՝ ընդհուպ ամուսնալուծության:

Տղամարդկանց հինգ հիմնական պահանջումներն ամուսնության ոլորտում.

1) սեռական բավարարվածություն, 2) հանգստի ուղեկից, 3) հմայիչ կին, 4) տնային տնտեսության վարում, 5) հիացումներ:

Կանանց հինգ հիմնական պահանջումներն ամուսնության ոլորտում.

1) քնքշություն, 2) խոսելու, զրուցելու հնարավորություն, 3) ազնվություն և անկեղծություն, 4) ֆինանսական աջակցություն, 5) ընտանիքին նվիրվածություն:

Ընտանեկան անհամաձայնության և կոնֆլիկտների պատճառ կարող են դառնալ նաև ամուսնական դերերի *տարբեր ընկալումները*: Օրինակ՝ հայ իրականության մեջ, կնոջ պատկերացմամբ, ամուսինը նույնպես պետք է զբաղվի տան հոգսերով, իսկ տղամարդու պատկերացմամբ՝ ամուսինը բացառապես մտահոգված պիտի լինի ընտանիքի նյութական և ապահովելով:

Ընտանեկան անհամաձայնության պատճառ է նաև իշխանության համար պայքարն ընտանիքում: Այս դեպքում ամուսիններից յուրաքանչյուրը ձգտում է հասնել առավելության և հեղինակության, փորձում է ճնշել դիմացիին, որոշումների կայացման հարցում իր կամքը թելադրել:

Մասնագետների կարծիքով՝ ընտանեկան կոնֆլիկտների հիմնական պատճառներն են *սեռական կամ հոգեբանական անհամապետելիությունը, նյութական խնդիրները:*

Ընտանիքն արժեք է, և չպետք է թույլ տալ, որ վեճերն ու հակասությունները (որ բնական են ցանկացած սոցիալական խմբի համար) հասցնեն ընտանիքի կորստի: Ուստի այստեղ կարևորվում են փոխզիջումը և կոնֆլիկտի պատճառների ու ընթացքի վերլուծությունը, չբավարարված ցանկությունների բացահայտումը, սեփական հույզերի արտահայտումը՝ խուսափելով մեղադրելուց, ինչպես նաև դիմացիին մինչև վերջ լսելու և ըմբռնելու, ապրումակցելու կարողությունը:

Ընտանեկան կոնֆլիկտից հետո մեծ նշանակություն ունի փոխադարձ ներումը, որը դիմացիին նկատմամբ սիրո և անշահախնդրության դրսևորում է: Ներելիս մարդը հրաժարվում է դիմացիին նկատմամբ բացասական մտքերից, հույզերից և վարքային դրսևորումներից՝ խթանելով իր մեջ դրական հույզերն ու վարքը: Այնպիսի բացասական հույզեր, ինչպիսիք են ցասումը, վիրավորանքը, արհամարհանքը, ատելությունն ու թախիծը, նահանջում են, մարդը դադարում է իրեն վիրավորողին դատապարտելուց և հրաժարվում է վերջինիս նկատմամբ հաշվեհարդար տեսնելու մտքից, վրեժի դիմելուց:

Ուստի ներումը ներքին անձնային ազատագրում է: Դա միևնույն ժամանակ պայքար է դիմացիին ազատագրելու համար մեղքի և մեղավորության զգացումից:

Ներման վերաբերյալ բազում հանճարեղ ու յուրօրինակ մտքերի, ասույթների կարող եք հանդիպել բոլոր ժամանակների ականավոր մտածողների սրեղծագործություններում: Առօրյա կյանքում ևս մարդիկ հաճախ են անդրադառնում ներման երևույթին, փարբեր մտքեր ու կարծիքներ արտահայտում. «Ներումը թուլության նշան է», «Իմ պատվից ցածր է ներողություն խնդրելը», «Ինչ ներելով կարծում է՝ ինչ լավություն է անում», «Ամեն անգամ ներելով մարդուն հնարավորություն չենք տալիս, որ նա զգա իր սխալները», «Բավական է մարդուն մեկ անգամ ներել, և նա երես է առնում» և այլն:

◆ **Քննարկե՛ք այս մտքերը և ձեր մոտեցումներն ու դիրքորոշումները հայտնեք դրանց վերաբերյալ:**

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ժամանակակից աշխարհում, այդ թվում նաև Հայաստանում, այսօր ընդունիքները հիմնականում միջուկային են: Ինչպիսի՞ առավելություններ և սահմանափակումներ ունի ընդունիքի այս տեսակը:
2. Քննարկե՛ք դերային հարաբերությունները ժամանակակից ընդունիքներում:
3. Քննարկե՛ք ներման երևույթն ընդունեկան փոխհարաբերություններում՝ օգտագործելով այս ոլորտի վերաբերյալ ձեր կենսափորձն ու արդեն ձեռք բերած գիտելիքները:

ԹԵՄԱ 9. ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

ԴԱՄ 16. ՄԱՐԳԿԱՅԻՆ ՓՈԽՆԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կոնֆլիկտը մարդուն հնարավորություն է տալիս տառապելու, մտածելու, և անչի ինքնագնահատականը մեծանում է, երբ կարողանում է օբյեկտիվ ձևով այն ինքնություն լուծել:

Կոռնելիոս

ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ձեզանից յուրաքանչյուրն իր կյանքում բազմաթիվ անգամ բախվել է կոնֆլիկտների հետ, և յուրաքանչյուրիդ էլ հետաքրքրել է, թե ինչպես կարելի է շրջանցել դրանք, իսկ եթե կոնֆլիկտն անխուսափելի է, ապա ինչպես այն լուծել: Հատկապես այժմ, երբ կանգնած եք «մեծ կյանքի» շեմին, ներանձնային կոնֆլիկտները միշտ էլ անհանգստացնում են ձեզ: Որպեսզի կոնֆլիկտների պատճառով չանհանգստանաք և չտագնապեք, ծանոթացեք կոնֆլիկտների հոգեբանական հիմունքներին:

Կոնֆլիկտների ուսումնասիրությամբ զբաղվում է կոնֆլիկտոլոգիա գիտությունը: Կոնֆլիկտները բարդ և բազմաձև դրսևորումներ ունեցող սոցիալ-հոգեբանական երևույթներ են:

Կոնֆլիկտը հակադարձ միությունների, չգպումների, դրդապատճառների բախում է, որի հետևանքով անչն ապրում է խնդրահարույց իրավիճակ: Կոնֆլիկտի կողմնակիցներ են համարվում այն սուբյեկտները, ովքեր մտնում են փոխհարաբերության մեջ կամ բացահայտ, երբեմն էլ թաքուն հովանավորում են կոնֆլիկտի մեջ գտնվող կողմերին: Կոնֆլիկտի առարկան այն է, ինչի պատճառով կոնֆլիկտն առաջացել է: Կոնֆլիկտի դրդապատճառներ են դիտվում ներքին այն ուժերը, որոնք անձանց դրդում են սոցիալական փոխհարաբերության, կոնֆլիկտայնության: Այդ դրդապատճառները հանդես են գալիս պահանջումների, հետաքրքրությունների, նպատակների, իդեալների և համոզմունքների տեսքով: Կոնֆլիկտող կողմերի տեսակետներ են հանդիսանում այն բաները, որոնց մասին կողմերը հայտնում են իրար բախման կամ բանակցությունների ընթացքում: Կոնֆլիկտայնությունն արտահայտվում է անձի՝ կոնֆլիկտային վարք հանդես բերելու, այլ մարդկանց հետ հակասությունների մեջ մտնելու անձի ներքին պատաստականության մեջ: Երբեմն անձն ինքն է դառնում շրջապատող մարդկանց հետ կոնֆլիկտ հրահրողը, երբեմն նա անսպասելիորեն և նույնիսկ հակառակ իր ցանկության հայտնվում է կոնֆլիկտային իրադրության մեջ: Այնուամենայնիվ,

այստեղ կարևորվում է կոնֆլիկտի հոգեբանական կողմը՝ կապված կոնֆլիկտի մասնակից անձանց անճանաչին առանձնահատկությունների, նրանց միջև փոխհարաբերությունների, հուզական հակադեցությունների հետ: Անձնավորության կոնֆլիկտայնությունը հոգեբանական (խառնվածք, հավակնությունների մակարդակ, ագրեսիվության մակարդակ, հուզական վիճակ և այլն), սոցիալ-հոգեբանական (սոցիալական դիրքորոշումներ և արժեքներ) և սոցիալական գործոնների (կյանքի և գործունեության պայմաններ, մշակույթի ընդհանուր մակարդակ, պահանջումներ և բավարարման հնարավորություններ) բարդ փոխներգործության արդյունք է: Այն անձնավորությունը, որն աչքի է ընկնում բարձր կոնֆլիկտայնությամբ, միշտ պատրաստ է ընդհարվելու շրջապատող մարդկանց հետ, ինչն էլ հանցագործություն ծնող լուրջ գործոն կարող է հանդիսանալ:

Կոնֆլիկտների ծագման մեջ կարևոր դեր ունեն, այսպես կոչված, կոնֆլիկտածին գործոնները, այսինքն՝ խոսքը, գործունեությունը (անգործությունը), որոնք հանգեցնում են կոնֆլիկտի ծագմանը և զարգացմանը: Հատկապես վտանգավոր կոնֆլիկտածին գործոն է խոսքն այն պարզ պատճառով, որ մենք առավել զգայուն ենք ուրիշի, քան մեր խոսքի նկատմամբ: Երբեմն այդ վարքագծով անձը պաշտպանում է իրեն: Առանձնացնում են կոնֆլիկտածին գործոնների երեք տեսակ. առավելության հասնելու ձգտում, ագրեսիվության դրսևորում, էգոիզմի դրսևորում: Որպեսզի խուսափեք շփման գործընթացում կոնֆլիկտածին գործոններից, անհրաժեշտ է հասկանալ, որ ցանկացած անզգույշ և ոչ տեղին խոսք կարող է հանգեցնել կոնֆլիկտի, դիմացինի նկատմամբ դրսևորել ապրումակցում, պատկերացնել, թե դիմացինի հոգեկանում քո խոսքերն ու արարքները ինչ մեկնաբանում կստանան:

- ◆ **Մի առիթով Ֆրոյդն ասել է, որ այն մարդը, ով տվել է առաջին հայեցողությունը, դրել է քաղաքակրթության հիմքը: Ի՞նչ նկատի ունի Ֆրոյդը:**

Տարբերում են կոնֆլիկտի երկու տեսակ. *ներքին*, որն առաջ է գալիս նույն անձի հոգեկանում, նրա երկու կամ մի քանի դրդապատճառների միջև, որոնցից նա պետք է ընտրի միայն մեկը, և *արտաքին*, որը վերաբերում է երկու և ավելի տարբեր անձանց (անհատի և խմբի միջև, միջխմբային և միջպետական) ցանկությունների կամ նպատակների բխմանը՝ դրանց անհամատեղելիության պատճառով: Այն կոնֆլիկտները, որոնք նպաստում են հիմնավորված լուծումներ գտնելուն և փոխհարաբերությունների նորմալ զարգացմանը, կոչվում են *կառուցողական*, իսկ որոնք խոչընդոտում են այդ գործընթացին՝ *սպակառուցողական*:

ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԿԱՆԽՄԱՆ ԵՎ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Գիտնականները պարզել են, որ ծագած կոնֆլիկտները կարելի է ղեկավարել, ինչի համար անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ քայլերը.

1. *Կոնֆլիկտի կանխատեսում*: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պայմանների, մարդկանց փոխգործակցության, ինչպես նաև անհատական հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրում:

2. *Կոնֆլիկտի կանխարգելում:* Սա սուբյեկտի կառավարման գործունեության տեսակ է, որն ուղղված է կոնֆլիկտի ծագմանը խոչընդոտելուն: Այն իրականացվում է կանխատեսման հիման վրա: Այստեղ գործունեությունն ուղղվում է կոնֆլիկտոգենի չեզոքացմանը:

3. *Կոնֆլիկտի կարգավորում:* Սա սուբյեկտի այնպիսի գործունեություն է, որն ուղղված է կոնֆլիկտի թուլացմանը, սահմանափակմանը, մարմանը:

4. *Կոնֆլիկտի լուծում:* Սա սուբյեկտի այնպիսի գործունեություն է, որն ուղղված է կոնֆլիկտի ավարտին:

Պարզվել է, որ կոնֆլիկտային իրադրության մեջ մարդը դրսևորում է վարքի երեք մոդել.

Կառուցողական, երբ անձը ձգտում է կոնֆլիկտը հարթել, համագործակցել, նպատակ ունի փնտրելու ընդունելի լուծումներ, աչքի է ընկնում զսպվածությամբ, դիմացինի նկատմամբ բարյացակամությամբ, անկեղծությամբ:

Ապակառուցողական, երբ անձը մշտապես ձգտում է կոնֆլիկտը սրել և չափազանցնել, մրցակցին բացասաբար է վերաբերում, ցուցաբերում է կասկածամտություն և անվստահություն նրա նկատմամբ, խախտում է շփման նորմերը:

Հարմարվողական (կոնֆորմիստական), երբ անձը մշտապես պասիվ դիրքում է գտնվում, հակված է զիջման, շատ արագ համոզվում է հակադիր կողմի հետ, խուսափում է սուր հարցերից:

ՓՈՒՆՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Կոնֆլիկտների դեպքում նկատվում են մարդկային փոխհարաբերության հետևյալ ձևերը.

1. *Զիջողականության* դեպքում անձը փորձում է խուսափել կոնֆլիկտից: Այս դեպքում խուսափման պատճառը այլ է, այսինքն՝ անձի ուղղվածությունը սեփական հետաքրքրությունների նկատմամբ ցածր է, իսկ մրցակցին՝ բարձր: Այսինքն՝ անձը, ընտրելով զիջողականության ռազմավարությունը, զոհաբերում է սեփական հետաքրքրությունները՝ հոգուտ մրցակցի:

2. *Հանդուրժողականության* դեպքում մարդը կոնֆլիկտային իրավիճակում դրսևորում է համբերատարություն, խուսափում է ագրեսիայի վտանգավոր ձևերին դիմելու անհրաժեշտությունից: Այն պայմանավորված է անձի խառնվածքով, պահանջմունքների բավարարվածության մակարդակով, բնավորությամբ և այլն: Հանդուրժողականությունը նաև ուրիշների տեսակետների, համոզմունքների նկատմամբ մարդու հարգալից վերաբերմունքն է:

3. *Հարմարվողականությունը* հոգեբանական այն երևույթն է, երբ կոնֆլիկտի առկայության դեպքում անձը գիտակցորեն կամ ենթագիտակցորեն ձգտում է ընդունել խմբի տեսակետը, հարմարվում է ուրիշների կարծիքին:

Բացի կոնֆլիկտների մեխանիզմների բացահայտումից, հոգեբանությունը կոնֆլիկտն ուսումնասիրում է նաև մարդկային գործունեության տարբեր բնագավառներում և հարաբերություններում՝ աշխատանքային, գիտահետազոտական

կոլեկտիվներում, սպորտում, մանկավարժական գործունեության մեջ, ամուսնական հարաբերություններում և այլ ոլորտներում:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Դուք արդեն գիտեք, թե ինչ բան է կոնֆլիկտը: Մտածե՛ք, թե ինչ կանոններ են անհրաժեշտ առանց սուր կոնֆլիկտների ապրելու համար:
2. Դուք չե՞ր առօրյա կյանքում հավանաբար զգացել եք կոնֆլիկտով ապրելու դժվարությունները: Տեսականորեն որոշե՛ք՝ ե՞րբ չե՞ն լինում կոնֆլիկտներ:
3. Հայրնի են մի շարք կոնֆլիկտածին գործոններ, որոնք վերաբերում են.
 - ա) առաջնայնությանը, բ) ազդեցիկությանը, գ) էգոիզմի դրսևորումներին: Ի՞նչ քայլեր կարելի է ձեռնարկել այս դրսևորումները մասամբ կամ լիովին կանխելու համար:
4. Կան մարդու կոնֆլիկտայնությունը որոշելու շարք եղանակներ: Պատասխանե՛ք ուսուցչի առաջադրած թեստի հարցերին և նրա օգնությամբ որոշե՛ք՝ կոնֆլիկտային՞ն եք, թե՞ ոչ:
5. Գոյություն ունի կարծիք, որ պատերազմները հիմնախնդիրների լուծման լավագույն միջոց են: Ինչպիսի՞նչ կողմ և դեմ փաստարկներ կարող եք հայտնել: Բանավիճե՛ք՝ դրսևորելով հանդուրժողականություն:

Գ. Խանջյան. «Վարդանանք»

Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահներ Ս. Սարգսյանը և Ի. Ալիևը արցախյան կոնֆլիկտի խաղաղ լուծման ուղիների որոնման ճանապարհին

ՃԱՆԱԶԻՐ ԻՆՔՂ-ՔԵՉ

Բոլոր մարդիկ էլ կարող են օրյեկտիվ չևով լուծել կյանքում հանդիպող բազմաթիվ բարդ կոնֆլիկտներ, սակայն դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ հիմնարար գիտելիքներ և կարողություններ:

ԿԱՐԵՎՈՐ Է ԻՄԱՆԱԿ

ՀԱՏՈՒԿ ԿԱՐԻՔՆԵՐՈՎ ՄԱՐԴԻԿ ԵՎ ՆԵՐԱՌԱՎԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

Դուք հավանաբար լսել եք «հայրուկ կարիքներով», «կրթության առանձնահայրուկ պայմանների կարիք ունեցող», «ֆիզիկական և հոգեկան զարգացման սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող» մարդկանց, երեխաների մասին: Ովքե՞ր են նրանք, որպե՞ղ են դրսևորվում նրանց հայրուկ կարիքները, ինչո՞վ են նրանք հայրուկ, և ի՞նչ հարցեր են ծագում այս կապակցությամբ:

Ի՞նչ նկատի ունենք, երբ ասում ենք «հատուկ»:

«Հատուկ կարիքներով» են այն երեխաները, որոնց զարգացումը «շեղվում է», այսպես կոչված, միջին նորմայից, որն էլ ժամանակի ընթացքում իր ազդեցությունն է թողնում նրանց ֆիզիկական և հոգեկան առանձնահատկությունների ու որակների ձևավորման վրա: Չարգացման շեղումները կարող են ի հայտ գալ երեխայի ձևավորման և զարգացման ցանկացած փուլում՝ սկսած ամենավաղ՝ սաղմնային շրջանից: Դրանք կարող են լինել տեսանելի կամ անտեսանելի:

Օրինակ՝ սաղմնային կամ շարժվող մանկական տարիքում ինչ-որ պատճառով (ասենք՝ մոր կամ երեխայի տարած վիրուսային հիվանդության) կարող է վնասվել սաղմի կամ երեխայի լսողությունը, արդյունքում զարգացման ընթացքում լսողության խանգարումների հետևանքով երեխան ունենում է խոսքի զարգացման դժվարություններ և առանձնահատկություններ: Դրանք արտահայտվում են խոսքի ընկալման խանգարումներով, խոսքային հաղորդակցման ունակություններին չտիրապետելու կամ վատ տիրապետելու և այլ երևույթներով: Բնականաբար, այս երեխաները հայրուկ ուշադրության, կրթության հայրուկ պայմանների կարիք ունեն:

Ինչպես նկատեցիք, այսօր «հատուկ կարիքներով» են համարվում հոգեֆիզիկական զարգացման առանձնահատկություններ ունեցող այն անձինք, ովքեր շփվելու, տեղաշարժվելու, սովորելու, սոցիալական միջավայրում հարմարվելու և ինքնուրույն ապրելու համար հատուկ պայմանների կարիք են զգում: Այդպիսիք կարող են լինել տեսողության, լսողության, խոսքի խանգարումներ ունեցող, հենաշարժական համակարգի խախտումներով, մտավոր հետամնաց, հոգեկան զարգացման հապաղումով, հուզականային ոլորտի խանգարումներով երեխաներն ու մարդիկ:

Երեխաները, որոնք առանձնահայրուկ, ընդգծված ընդունակություններ ունեն և դրանցով տարբերվում են հասակակիցներից, հաճախ սոցիալական տարբեր խնդիրներ են ունենում ինչպես հասակակիցների, այնպես էլ մեծահասակների հետ: Դրանք արտահայտվում են նրանց հետաքրքրությունների, գործունեության շարժառիթների և ձևերի առանձնահատկություններում, շփման որակների մեջ, կրթադաստիարակչական և էլի շարժումը հարցերում: Այս ամենը թույլ է տա-

լիս ենթադրել, որ նման երեխաները նույնպես կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեն:

Պետք է նշել, որ հատուկ են ինչպես այս երեխաների կարիքները, ապրելու պայմանները, այնպես էլ նրանց խնամելու, կրթելու և դաստիարակելու պահանջները:

Բայց, անկախ մարդկային կարիքների տարբերություններից և առանձնահատկություններից, մենք բոլորս նման ենք իրար, քանի որ մարդ ենք, նույն հասարակության անդամներ, ապրում ենք նույն հանրության մեջ և չենք կարող ապրել առանց միմյանց հետ շփվելու և հաղորդակցվելու: Ուստի, բնականաբար, ծագում է հասարակության մեջ հատուկ կարիքներով երեխաների, մարդկանց ներգրավման (ինտեգրացման¹), սոցիալականացման խնդիրը:

Ի՞նչ կարող է անել հասարակությունը.

- Տեղաշարժվելու սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող մարդկանց համար ստեղծել հատուկ պայմաններ քաղաքում, փողոցում, դպրոցում, տարբեր հաստատություններում, օրինակ՝ թեքահարթակներ փողոցների անցումներում, հատուկ մուտքեր (առանց աստիճանների) դպրոցներում, այլ հաստատություններում, վերելակներ մետրոներում, հատուկ ինքնաշարժ սայլակներ և այլն:

- Տեսողության խանգարումներ ունեցող մարդկանց համար՝ ձայնագրված կամ Բրայլի մեթոդով տպագրված գրքեր, գրականություն, որոնք վաճառվեն գրախանութներում, կամ տեքստը ձայնով կարդացող համակարգչային ծրագրեր:

Լուի Բրայլը (1809-1852) ֆրանսիացի մանկավարժ է: Նա երեք տարեկանում կորցրել է տեսողությունը: 1829 թվականին կույրերի համար սրեղծել է ուռուցիկ-կեփավոր տպատառ, որը մինչև այսօր օգտագործվում է ամբողջ աշխարհում:

- Լսողության խանգարումներ ունեցող մարդկանց համար «սուրդոթարգմանություն»² ունեցող ֆիլմեր, մուլտֆիլմեր, լրատվական թողարկումներ և այլն:

Հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների, մարդկանց կրթությունը կազմակերպում են առանձին մասնագիտացված ուսումնական հաստատություններում՝ հատուկ և ներառական ուսուցում իրականացնող դպրոցներում, մանկապարտեզներում, երբեմն էլ հատուկ տիպի մասնագիտացված մանկատներում: Սա, ինչ խոսք, հնարավորություն է տալիս կենտրոնացված մասնագիտական օգնություն ցույց տալ նման երեխաներին, մարդկանց, բայց արդյունքում չի լուծվում նրանց սոցիալականացման, հասարակության մեջ ինտեգրվելու խնդիրը: Ինչո՞վ էր սա վատ:

Մի կողմից՝ նման մարդիկ մեկուսանում էին հասարակությունից, ինչը խորացնում էր նրանց հատուկ կարիքը, բացի այդ, նրանց համար հետագայում դժվար էր լինում շփվել, հաղորդակցվել և համագործակցել հասարակության մյուս ան-

¹ «Integratio» լատիներեն բառ է, թարգմանաբար նշանակում է ներառում:

² «Սուրդոթարգմանություն» – թարգմանության ձև՝ Լսողության խանգարումներով (խուլ) մարդկանց համար, երբ խոսքը վերարտադրվում է հատուկ ժեստերի, մատների և դիմախաղի միջոցով:

դամների հետ, բնականաբար, դժվարանում էր նրանց սոցիալականացումը, որպես հասարակության անդամ նրանց գործունեության արդյունավետությունը:

Մյուս կողմից՝ հասարակությունն ինքը, չչփվելով, չհամագործակցելով հատուկ կարիքներ ունեցող մարդկանց հետ, չէր ճանաչում նրանց, զրկվում էր առավել հանդուրժող, մարդասիրական դառնալու հնարավորությունից, նաև կորցնում էր իր անդամների ակտիվ, ստեղծագործական աշխատանքով հարստանալու հնարավորությունը:

Առավել հանդուրժող, մարդասիրական հասարակության դրսևորումներից մեկն էլ հատուկ կարիքներով մարդկանց, մասնավորապես, երեխաների սոցիալական ինտեգրացման հնարավորությունների ստեղծումն է այնպես, որ նրանցից յուրաքանչյուրը.

- դառնա և զգա իրեն հասարակության լիիրավ անդամ.
- յուրաքանչյուրն իր հնարավորությունների չափով մասնակցի հասարակական կյանքին.
- իր հնարավորությունների չափով հոգա սեփական կարիքները:

Սոցիալական ինտեգրացիայի իրականացման ձևերից մեկը կրթական ինտեգրացիան է՝ **ներառական կրթությունը**: Այն դիտարկվում է որպես ֆիզիկական, հոգեկան, հուզական և ճանաչողական զարգացման տարբեր մակարդակ ունեցող երեխաների դաստիարակության և կրթության միասնական մոդել, որտեղ միևնույն կոլեկտիվում կազմակերպվում են **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** և նորմալ զարգացող երեխաների համատեղ ուսուցումն ու դաստիարակությունը:

Քանի որ հատուկ կարիքներով երեխաներն ունեն հոգեֆիզիկական զարգացման որոշակի առանձնահատկություններ, ուստի անհրաժեշտ է նրանց կրթության պայմանները հարմարեցնել իրենց զարգացմանը և կրթական կարիքներին: Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթությունն անհնար է կազմակերպել առանց հատուկ կրթական ծրագրերի, ուսուցման անհատական փոխնիկական միջոցների, կենսագործունեության միջավայրի, մանկավարժական, սոցիալական և այլ ծառայությունների: Այս երեխաների, մարդկանց կողմից հանրակրթական և մասնագիտական կրթական ծրագրերի յուրացումը հնարավոր է միայն կրթության առանձնահատուկ պայմանների առկայության դեպքում:

Ներառական կրթությունը նրանց հնարավորություն է տալիս.

- լիարժեք զարգացնել անհատական կարողությունների պաշարները, ձևավորել և ուժեղացնել սեփական արժանապատվությունը,
- ներգրավվել հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում,
- ձեռք բերել անկախ ապրելակերպ՝ զարգացման հնարավորությունների և առանձնահատկությունների սահմաններում,
- իրենց ուժերի սահմաններում հասնել կյանքի որոշակի կենսամակարդակի, ամրապնդել և բարելավել կյանքի ու գործունեության պայմանները:

Նման ինտեգրացիան օգնում է ոչ միայն հատուկ կարիքներ ունեցող երեխա-

ներին: Այն կարող է նպաստել նաև մյուս երեխաների մեջ համբերատարության, փոխօգնության, հարգանքի, հանդուրժողականության, մարդասիրական և այլ որակների ձևավորմանը:

Վերը նշված հարցերի վերաբերյալ կան նաև տարակարծություններ, մասնագիտական տարբեր տեսակետներ ու մոտեցումներ:

Իսկ դո՞ւք ինչ կարծիք ունեք: Ի՞նչ եք մտածում ներառական կրթության մասին: Մտածե՛ք, հարցազրույցներ վարեք ձեր հասակակիցների ու մեծահասակների հետ: Հավաքված նյութերի հիման վրա ձեր ընկերների և ուսուցիչների հետ դասարանում կազմակերպե՛ք քննարկումներ:

Այսօր շատ երկրներում, այդ թվում նաև Հայաստանում, իրագործվում է ներառական կրթության մոդելը: Սակայն ներառական կրթությունը ենթադրում է հատուկ ծրագրերի մշակում և ներդրում, հատուկ կարիքով երեխաների ու նրանց հարազատների, հասարակության, անգամ մասնագետների հոգեբանական պատրաստվածություն և գաղափարական զարգացում: Այն պետական աջակցության մեծ կարիք ունի, քանի որ վերջինիս արդյունավետությունը կախված է հասարակության և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց և նրանց հարազատների հոգեբանական պատրաստվածության հարցերի կազմակերպման որակից, այս հարցերի լուսաբանման իմաստով զանգվածային լրատվամիջոցների ակտիվ մասնակցությունից, պետական այլ միջոցառումների կազմակերպումից, անգամ քաղաքաշինական որոշ բարեփոխումներից, որոնց համար լուրջ նյութական ռեսուրսներ են պահանջվում:

Դրան պետք է պատրաստ լինենք և աջակցենք բոլորս:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔ

*Համադասարանցիներով փորձե՛ք ստեղծել ներառական կրթության համար իդեալական դպրոցի նախագիծ, **նկարեք, նկարագրեք, քննարկեք** այն դասարանում: Հաջողված ծրագրերը կարող եք առաջարկել նաև համայնքային իշխանություններին կամ կրթության նախարարությանը: Ի՞նչ իմանաս, գուցե ձեր նախագիծն իրականություն դառնա:*

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԹԵՄԱ 1. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԴԱՍ 1. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՂԱԿԵՏԱՅԻՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԲԱՐԻՔԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բարիքն այն միջոցն է, որը բավարարում է մարդու այս կամ այն պահանջմունքը: Պահանջմունքը կարող է լինել նյութական, հոգևոր և սոցիալական: **Նյութական պահանջմունքը** սննդի, հագուստի, բնակարանի, ավտոմեքենայի, տան համար անհրաժեշտ իրերի նկատմամբ մարդու կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունն է: **Հոգևոր պահանջմունքը** գիտության, երաժշտության, գրականության, նկարչության, քանդակագործության, կինոյի, սպորտի տարբեր տեսակների նկատմամբ մարդու կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունն է: **Սոցիալական պահանջմունքը** աշխատանքի, առողջապահական և այլ ծառայությունների, անվտանգության, ինքնադրսևորման նկատմամբ մարդու կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունն է: Մարդու գործունեության հիմքում ընկած է նրա տարբեր կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունը:

Իրենց պահանջմունքների բավարարման նպատակով մարդիկ կազմակերպում են բարիքների արտադրություն: Այդ բարիքներն են՝ հացը, պանիրը, կարագը, մրգերի և բանջարեղենի տարբեր տեսակները, ավտոմեքենան, տունը և տան համար անհրաժեշտ իրերը, արվեստի գործերը և այլն:

Ըստ իրենց նշանակության՝ բարիքները լինում են **նյութական, հոգևոր և սոցիալական:**

Ըստ արդյունքների սահմանափակության՝ բարիքները լինում են **զննարկական և ոչ զննարկական:** **Տննարկական** են կոչվում այն բարիքները, որոնք մարդու պահանջմունքների բավարարման տեսանկյունից սահմանափակ են (սնունդ, հագուստ, բնակարան, ավտոմեքենա և այլն): **Ոչ զննարկական** են համարվում այն բարիքները, որոնց քանակությունն անսահմանափակ է (արևի էներգիան, թթվածինը և այլն):

ՌԵՍՈՒՐՍԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բարիքների արտադրությունն իրականացվում է համապատասխան ռեսուրսների առկայության պայմաններում: **Ռեսուրսն այն միջոցն է, որն օգտագործվում է անհրաժեշտ բարիքներ (սնունդ, հագուստ, բնակարան, ավտոմեքենա և այլն) արտադրելու և ծառայություններ (կրթություն, առողջապահություն, հեռահաղորդակցություն, տրանսպորտ, տուրիզմ և այլն) մատուցելու համար:** Ռեսուրսները լինում են բնական, այսինքն՝ բնության կողմից տրված (հողը, ընդերքի հարատությունները, անտառները, ջրային պաշարները, բնակլիմայական պայմանները, կենդանական և բուսական աշխարհը) և մարդու կողմից ստեղծված (գիտատեխնիկական նորությունը, կրթական մակարդակը, սարքավորումները, մեքենաները, մեխանիզմները, շենքերը, կառույցները և այլն):

Մարդկանց պահանջմունքներն անսահմանափակ են: Նրանք ձգտում են անընդհատ ընդլայնել իրենց սպառման շրջանակները: Այսինքն՝ մարդիկ ցանկանում են ավելացնել կենսականորեն անհրաժեշտ բարիքների քանակությունը, դրանց տեսականին և հատկապես որակը: Ժամանակակից պայմաններում տեսանելի է նոր տեսակի բարիքների (բջջային հեռախոս, համակարգիչ, բարձր որակի ավտոմեքենաներ, հեռուստացույց, լվացքի մեքենաներ, տան համար անհրաժեշտ տարբեր տեսակի սարքավորումներ և այլն) արտադրության ավելացումը:

Սակայն բարիքների արտադրության համար անհրաժեշտ ռեսուրսները սահմանափակ են: Այդ պատճառով առաջանում է ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման խնդիրը: **Արդյունավետության բովանդակությունը հետևյալն է. առկա ռեսուրսները պեղք է այնպես օգտագործել, որ դրանց միջոցով հնարավոր լինի արտադրել ավելի մեծ քանակությամբ և բարձր որակի բարիքներ:** Մարդիկ ձգտում են հնարավորության սահմաններում ռեսուրսներն օգտագործել անկորուստ և խնայողաբար: Դրա շնորհիվ ռեսուրսների նվազագույն ծախսերի միջոցով ապահովվում է բարիքների արտադրության ավելի մեծ քանակություն: Մարդու (արտադրողի) այդպիսի վարքագիծը կոչվում է ռացիոնալ: Ելնելով այս տրամաբանությունից՝ կարելի է տալ հետևյալ սահմանումը. **վնասագիտությունը՝ որպես գիտություն, ուսումնասիրում է մարդու ռացիոնալ վարքագիծը սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործման պայմաններում:**

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ռեսուրսների սահմանափակության հանգամանքը մարդկանց ստիպում է ընտրություն կատարել: Ենթադրենք՝ արտադրվում է ընդամենը երկու բարիք՝ հաց և ավտոմեքենա: Հասարակության անդամների կողմից ներկայացված պահանջարկի միջոցով որոշվում է հացի և ավտոմեքենայի արտադրության հարաբերակցությունը: Բնականաբար, մենք գործ ունենք դրանց արտադրության տարբեր այլընտրանքների հետ: **Դրանից ելնելով՝ առաջ է քաշվում այն վնասակերը, համաչայն որի՝ վնասագիտությունը գիտություն է ռեսուրսների օգտագործման ընտրության մասին:**

Ռեսուրսների օգտագործման այլընտրանքներից էլ առաջանում է **արտադրական հնարավորություններ** հասկացությունը, որի բովանդակությունը հետևյալն է. **ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում արտադրվում են սահմանափակ քանակությամբ բարիքներ**: Ենթադրենք՝ սահմանափակ ռեսուրսներն օգտագործվում են միայն հացի արտադրության համար: Բնականաբար, սա ծայրահեղ տարբերակ է: Մակայն հասարակությունն ունի նաև ավտոմեքենայի պահանջ: Որպեսզի ապահովվի նաև ավտոմեքենայի արտադրություն, հասարակությունը պետք է հրաժարվի հացի որոշակի քանակի արտադրությունից: Այսինքն՝ պետք է փոխի ռեսուրսների օգտագործման ուղղությունը: Այդ ամենը կարելի է ներկայացնել հետևյալ ձևով.

Աղյուսակ 1.1

Արտադրանքի տեսակը	Արտադրության այլընտրանքները				
	A	B	C	D	E
հաց (հարյուր տոննա)	10	9	7	4	0
ավտոմեքենա (հատ)	0	1	2	3	4

A տարբերակից B-ին անցնելու դեպքում հասարակությունը 1 միավոր հացը փոխարինում է 1 միավոր ավտոմեքենայով: Հացի արտադրության մեկ միավորի կրճատումը նշանակում է ռեսուրսների մի մասի ուղղորդում դեպի ավտոմեքենայի արտադրություն: B-ից C-ին անցնելու պարագայում հասարակությունը 2 միավոր հացը փոխարինում է 1 միավոր ավտոմեքենայով, և այսպես շարունակ՝ մինչև E տարբերակը, երբ արտադրվում է զրո միավոր հաց և 4 միավոր ավտոմեքենա, ինչը նույնպես ծայրահեղ դեպք է:

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔ

Վերոշարադրյալից պարզ դարձավ, որ գոյություն ունեն արտադրության բազմաթիվ այլընտրանքներ, որոնցից ընտրվում է մեկը: Այստեղից էլ առաջացել է **այլընտրանքային արժեք** հասկացությունը: **Այլընտրանքային արժեքը բարիքի այն քանակությունն է, որի արտադրությունից պետք է հրաժարվել՝ հոգույ՝ մյուս(ներ)ի**: Մեր օրինակում (աղյուսակ 1), երբ A տարբերակից անցում է կատարվում B-ին, մեկ միավոր հացի «զոհաբերման» դիմաց հասարակությունը ստանում է մեկ միավոր ավտոմեքենա: Սա նշանակում է, որ մեկ միավոր ավտոմեքենայի այլընտրանքային արժեքը մեկ միավոր հացն է: B տարբերակից C-ին անցնելու դեպքում 2 միավոր հացի փոխարեն մեկ միավոր ավտոմեքենա է արտադրվում, ուրեմն՝ մեկ միավոր ավտոմեքենայի այլընտրանքային արժեքը 2 միավոր հացն է: C-ից D տարբերակին անցնելու դեպքում մեկ միավոր ավտոմեքենայի այլընտրանքային արժեքը հավասար է 3 միավոր հացի, իսկ D-ից E-ին անցնելու դեպքում՝ 4 միավոր:

Իրականում տվյալ երկրում արտադրվում են ոչ թե երկու, այլ բազմաթիվ բարիքներ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է բարիքը, որո՞նք են դրա տեսակները:
2. Ի՞նչ է ռեսուրսը, որո՞նք են դրա տեսակները:
3. Ի՞նչ է մարդու ռացիոնալ վարքագիծը:
4. Ի՞նչ է ուսումնասիրում տնտեսագիտությունը:
5. Ո՞րն է արտադրական հնարավորությունների բովանդակությունը:
6. Ի՞նչ է այլընտրանքային արժեքը:
7. Ստորև ներկայացված աղյուսակի տվյալների հիման վրա բացատրել այլընտրանքային արժեքը:

	Արտադրության այլընտրանքները				
Արտադրանքի տեսակը	A	B	C	D	E
կոշիկ (հազար գույգ)	15	12	8	3	0
կոստյում (հազար հատ)	0	2	4	6	8

ԳԱՍ 2. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ: ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՐԱ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ

Ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում բարիքներ արտադրողները ստիպված են դրանք օգտագործել խնայողաբար և նպատակային: Դա ենթադրում է, որ պետք է մարդկանց պահանջմունքների բավարարմանն ուղղված բարիքներն արտադրել նվազագույն ծախսերով: Որպեսզի մարդիկ սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում կարողանան իրենց պահանջմունքների բավարարմանն անհրաժեշտ բարիքները արտադրել նվազագույն ծախսերով, պետք է պատասխանեն հետևյալ հարցերին՝

1. ի՞նչ արտադրել,
2. ինչպե՞ս արտադրել,
3. ո՞ւմ համար արտադրել:

Ի՞նչ արտադրելու խնդրի լուծումը կապված է բարիքների տեսակների արտադրության ընտրության հետ: Բարիքների արտադրությունը կախված է դրանց նկատմամբ ձևավորված պահանջարկից: Ելնելով բարիքների նկատմամբ հասարակության անդամների առկա պահանջարկի կառուցվածքից՝ արտադրվում են անհրաժեշտ քանակությամբ բարիքներ: Պահանջարկի կառուցվածքը պայ-

մանավորված է հասարակության զարգացման աստիճանով, ազգային առանձնահատկություններով, ավանդույթներով և այլն: Հետամնաց և զարգացած երկրներում մարդկանց պահանջարկի կառուցվածքը տարբեր է:

Ինչպե՞ս արտադրելու խնդրի լուծումը կապված է բարիքների արտադրության համար անհրաժեշտ տեխնոլոգիաների օգտագործման հետ: Օրինակ՝ կոշիկի, կոստյումի, ավտոմեքենաների արտադրության ժամանակ կիրառվում են համապատասխան տեխնոլոգիաներ: Դրանք ապահովում են տարբեր ռեսուրսների օգտագործման այնպիսի համակցություն, որի դեպքում այս կամ այն բարիքի արտադրությունն իրականացվում է նվազագույն ծախսերով: Օրինակ՝ կոշիկ արտադրելու համար օգտագործվում են տարբեր տեսակի հումք և նյութեր, սարքավորումներ, աշխատանք և այլն: Կոշիկի արտադրության տեխնոլոգիան թույլ է տալիս այդ ռեսուրսներն օգտագործել այնպիսի հարաբերակցությամբ, որ նվազագույն ծախսերով հնարավոր լինի հասնել առավելագույն արդյունքի: Այսինքն՝ առկա ռեսուրսներն օգտագործել խնայողաբար, որպեսզի արտադրվի ավելի մեծ քանակությամբ կոշիկ:

Ո՞ւմ համար արտադրելու խնդրի լուծումը կապված է ստեղծված բարիքների բաշխման հետ: Արտադրված բարիքները բաշխվում են հասարակության տարբեր անդամների միջև՝ ըստ դրանց նկատմամբ ներկայացված պահանջարկի: Պարզ է, որ հասարակության անդամների միջև դրանք բաշխվում են տարբեր քանակությամբ: Մեկին բաժին է հասնում ավելի մեծ քանակություն, մյուսներին՝ ավելի քիչ: Այդ պատճառով հասարակության մեջ կան հարուստներ, աղքատներ, միջին խավի ներկայացուցիչներ:

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՐԱ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսագիտության երեք հիմնական հարցերը լուծելու համար անհրաժեշտ է սահմանափակ ռեսուրսներն օգտագործել խնայողաբար և արդյունավետ: Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման անհրաժեշտության արդյունքում ձևավորվել է **սեփականությունը**: Այսինքն՝ առաջացել է ռեսուրսների նկատմամբ տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման ձևավորման անհրաժեշտություն: Այլապես տնտեսավարող սուբյեկտը չի ունենա անհրաժեշտ շահագրգռվածություն ոչ միայն առկա ռեսուրսներն արդյունավետ օգտագործելու, այլև այս կամ այն արդյունքը ստեղծելու առումով: Ելնելով դրանից՝ ձևավորվել և տնտեսագիտական գրականության մեջ տեղ է գտել այն տեսակետը, համաձայն որի՝ սեփականությունը նախևառաջ արտահայտում է մարդկանց հարաբերությունները՝ կապված ռեսուրսի **տիրապետման** հետ: **Տիրապետումը** ռեսուրսի՝ մարդու տրամադրության տակ գտնվելու փաստն է: Որևէ բարիքի ստեղծման համար ռեսուրսների նկատմամբ տիրապետման հարաբերությունները դեռևս բավարար չեն: Մարդը պետք է ունենա ռեսուրսն **օգտագործելու** հնարավորություն: **Օգտագործումը** բարիք կամ եկամուտ ստանալու նպատակով ռեսուրսի օգտակար հատկություններից օգտվելն է: Ռեսուրսն օգտագործելու համար տնտեսավարող սուբյեկտը կազմակերպում է արտադրություն, որը բարդ համակարգ է՝ բնորոշ օրինաչափություններով: Սեփականատերն ունի ռեսուրսը **գնօրինելու** հնարա-

վորություն: **Տնօրինունք** ռեսուրսի որևէ ձևով օտարումն է, այսինքն՝ վաճառելը, նվիրելը, փոխանակելը, ժառանգաբար իր սերունդներին կամ այլ անձանց փոխանցելը, անգամ ոչնչացնելը:

Այսպիսով՝ **սեփականությունը** ռեսուրսի կամ բարիքի տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման հնարավորությունն է: Դա կարգավորվում է օրենքով, ըստ որի սահմանվում է ռեսուրսի պատկանելի սեփականատիրոջը: Հետևաբար՝ **սեփականություն** հասկացությունն ունի և՛ տնտեսական, և՛ իրավական բովանդակություն:

Պատմականորեն գոյություն ունեն սեփականության հետևյալ ձևերը.

1. Մասնավոր սեփականություն: Հասարակության անդամներին պատկանող ռեսուրսների և բարիքների ամբողջությունը համարվում է նրանց մասնավոր սեփականության օբյեկտը: Սեփականության մասնավոր ձևը պատմականորեն տիրապետող և շուկայական տնտեսության ձևավորման կարևոր պայմաններից մեկն է համարվել:

2. Կոլեկտիվ սեփականություն: Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը, արտադրության բնույթից կախված, պահանջում է սեփականատերերի միջոցների միավորում: Կոլեկտիվ սեփականության պայմաններում յուրաքանչյուր ոք, իր ներդրումներին համապատասխան, ստեղծված բարիքներից ստանում է մասնաբաժին:

3. Պետական սեփականություն: Պետության բազմաթիվ ներքին և արտաքին գործառույթների իրականացումը (կառավարման, պաշտպանության ու անվտանգության, տնտեսական-կազմակերպական, սոցիալ-մշակութային) պահանջում է հսկայական միջոցներ, որոնք պետական սեփականության օբյեկտներ են:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս պարասխանել «ի՞նչ արտադրել» հարցին:
2. Ինչպե՞ս պարասխանել «ո՞ւմ համար արտադրել» հարցին:
3. Ինչպե՞ս պարասխանել «ինչպե՞ս արտադրել» հարցին:
4. Ի՞նչ է սեփականությունը:
5. Որո՞նք են սեփականության ձևերը:

ԹԵՄԱ 2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ: ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ

ԴԱՍ 3. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդկանց կարիքն այս կամ այն բարիքի նկատմամբ բավարարվում է դրա արտադրության միջոցով: Մարդիկ ունեն սննդի, հագուստի, բնակարանի, ավտոմեքենայի, կրթության, գիտության, բժշկական ծառայության, հանգստի, ժամանցի կարիք: Նրանց համար անհրաժեշտ բարիքներն արտադրվում են հետևյալ ոլորտներում. **արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, շինարարություն, պրանսպորտը և կապ, առևտուր և ծառայություններ, կրթություն և մշակույթ, գիտություն, առողջապահություն:**

Արդյունաբերությունն ապահովում է սննդամթերքի, խմիչքների, ծխախոտի, մեքենաների, սարքավորումների, էլեկտրաէներգիայի, մանածագործության և հագուստի, տան համար անհրաժեշտ իրերի, կահույքի, սառնարանի, էլեկտրական սարքավորումների, համակարգիչների, հեռախոսների, գրենական պիտույքների և այլ կարգի բարիքների արտադրությունը:

Գյուղատնտեսությունն ապահովում է հացահատիկի, կարտոֆիլի, բանջարեղենի, բոստանային մշակաբույսերի, մրգերի, մսամթերքի, կաթնեղենի, ձվի, բրդի արտադրությունը:

Շինարարությունն ապահովում է գործող կազմակերպությունների տեխնիկական վերազինումը և վերակառուցումը, դրանց ընդլայնումը, նորի կառուցումը, նաև բնակարանային և սոցիալ-մշակութային, գործող հզորությունների պահպանումը:

Տրանսպորտը ապահովում է բեռների փոխադրումը երկաթուղային, ավտոմոբիլային, օդային ճանապարհներով, մայրուղային խողովակաշարով, ուղևորների փոխադրումը երկաթուղային նշված տեսակներով, մարդատար տաքսիներով, տրոլեյբուսով, տրամվայով, մետրոպոլիտենով, ճոպանուղով, փոստային ծառայություն և այլն:

Կապն ապահովում է հեռուստառադիոծրագրերի կազմումը և հեռարձակումը, հեռահաղորդակցությունը (հեռագրական և հեռախոսային):

Առևտուրն ընդգրկում է մանրածախ, մեծածախ և ավտոմեքենաների առևտուրը: *Մանրածախ առևտրի շրջանառությունը* վերջնական սպառման բարիքների վաճառքն է՝ որոշակի գներով: Մեծածախ է համարվում առևտրի այն

ԹԵՄԱ 2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ:

տեսակը, երբ գնորդը մեծ խմբաքանակով բարիքներ է ձեռք բերում այլ վաճառողներին, վերամշակողներին, բայց ոչ վերջնական սպառողներին վերավաճառելու նպատակով¹: *Ավտոմոբիլային առևտուրը* ներառում է մասնագիտացված առևտրի կետերի միջոցով ավտոմեքենաների, դրանց մասերի և պարագաների վաճառքը, ինչպես նաև տեխնիկական սպասարկումը և նորոգումը:

Ծառայությունն ընդգրկում է կացության և հանրային սննդի մատուցման կազմակերպումը, մշակույթի, զվարճությունների և հանգստի, կրթության, առողջապահության և բնակչության սոցիալական սպասարկման և այլ բազմաթիվ ծառայություններ:

Կրթությունը ներառում է նախադպրոցական հաստատությունները, նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) ուսումնական հաստատությունները, հանրակրթական դպրոցները, միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունները, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները, որոնք պատրաստում են համապատասխան մասնագետներ:

Մշակույթն ընդգրկում է գրքերի և գրքույկների, ամսագրերի ու լրագրերի թողարկումը, գրադարանների, թանգարանների, թատրոնների գործունեությունը, որոնք մատուցում են համապատասխան ծառայություններ:

Փոխությունը ներառում է գիտահետազոտական ինստիտուտները, նախագծային և նախագծահետազոտական կազմակերպությունները, որոնք կատարում են գիտական մշակումներ, պատրաստում նախագծեր, որոնք օգտագործվում են տնտեսության տարբեր ոլորտներում:

Առողջապահությունն ընդգրկում է բժշկական հաստատությունները, որոնք բնակչությանը մատուցում են տարաբնույթ ծառայություններ՝ կապված առողջության վերականգնման, հիվանդությունների բուժման հետ:

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ

Մարդկանց անհրաժեշտ բարիքների արտադրությունն իրականացվում է համապատասխան գործոնների միջոցով: Արտադրության գործոններն են՝ **աշխատանքը, բնական ռեսուրսը (հողը), կապիտալը և ձեռնարկապիրությունը:**

Աշխատանքը մարդու նպատակալաց գործունեությունն է, որի ընթացքում սպառվում է նրա աշխատուժը: **Աշխատուժը** մարդու ֆիզիկական և մտավոր ունակությունների ամբողջությունն է, որ օգտագործվում է այս կամ այն բարիքն արտադրելիս: Օրինակ՝ մարդը, արտադրության ընթացքում օգտագործելով իր աշխատուժը, ստեղծում է գյուղատնտեսական մթերքներ, հագուստ, տան համար անհրաժեշտ իրեր, ավտոմեքենա, մատուցում է տարբեր տեսակի առողջապահական, սպասարկման, պետական ծառայություններ և այլն:

Բնական ռեսուրսները արտադրության համար անհրաժեշտ օգտակար հանածոներն են, հողը և ընդերքի հարստությունը, անտառները, ջրային պաշարները, կենդանական և բուսական աշխարհը:

1 Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., 2013, էջ 351:

Բնական ռեսուրսների շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունի հողը, որովհետև համարվում է արտադրության կարևորագույն ոլորտներից մեկի՝ գյուղատնտեսության կենսականորեն անհրաժեշտ արտադրության գործոնը: **Հողը** բնության պարզև է և խիստ սահմանափակ: Այն հնարավոր չէ փոխարինել մեկ այլ ռեսուրսով և ստեղծել արտադրության միջոցով: Մյուս ռեսուրսները, օգտագործմանը զուգընթաց, կարող են վերականգնվել: Օրինակ՝ կապիտալը անընդհատ նորացվում է նոր սարքավորումների, մեքենաների արտադրության միջոցով: Աշխատանքային ռեսուրսները նորացվում են նոր մասնագետների պատրաստման և աշխատողների ներգրավման միջոցով: Աշխատողների մի մասն անցնում է կենսաթոշակի և նրանց փոխարինում են նորերը: Սակայն հազարամյակների ընթացքում մարդիկ օգտագործել են գրեթե նույն հողատարածքները, և ժամանակի ընթացքում միայն բարելավվել են դրանց մշակման հնարավորությունները. դարձել են ոռոգելի, կիրառվում են նոր մշակաբույսեր, պարարտանյութեր, նոր տեխնիկա և այլն:

Կապիտալը արտադրության համար անհրաժեշտ հումքն է, նյութերը, էլեկտրաէներգիան, սարքավորումները, մեքենաները, մեխանիզմները, շենքերը, կառույցները, գիտատեխնիկական նվաճումները:

Բնական ռեսուրսները (հողը) և աշխատանքը առաջնային գործոններ են, իսկ կապիտալը՝ միջնորդային: Օրինակ՝ մարդիկ, արտադրության ընթացքում կիրառելով սարքավորումներ, մեքենաներ, իրենց աշխատանքը դարձնում են ավելի արդյունավետ, այսինքն՝ միավոր ժամանակում ավելի շատ բարիքներ են արտադրում: Բացի այդ, նույն սարքավորումների, մեքենաների միջոցով ավելի արդյունավետ են օգտագործում նաև բնական ռեսուրսները: Այսինքն՝ կապիտալը, որպես միջնորդային գործոն, նպաստում է բնական և աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը:

ձեռնարկափրությունը՝ որպես արտադրության գործոն, մարդկանց կողմից արտադրություն կազմակերպելու, ռիսկի գնալու, ստեղծված իրավիճակում ճիշտ կողմնորոշվելու ունակությունն է: Օրինակ՝ այս կամ այն բարիքի արտադրությունը կազմակերպվում է որոշակի մարդկանց կողմից, ովքեր ունեն անհրաժեշտ ունակություններ: Նրանք կոչվում են ձեռներեցներ: Բացի այդ, արտադրված բարիքը պետք է ունենա պահանջարկ: Հետևապես՝ ձեռներեցը պետք է կարողանա ճիշտ գնահատել տվյալ բարիքի նկատմամբ պահանջարկը և, դրան համապատասխան, դիմի ռիսկի, որը արտադրության զարգացման կարևոր պայմաններից է:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է արտադրությունը:
2. Արտադրության ոլորտներից որո՞նք են ծառայություն մատուցում:
3. Որո՞նք են արտադրության գործոնները:
4. Բացարժեք արտադրության գործոնների առանձնահատկությունները:

ԳԱՍ 4. ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ

ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Մարդկանց տնտեսական գործունեությունն անընդհատ կրկնվում է: Դա միմյանց հետ փոխկապակցված որոշակի փուլերի հաջորդականություն է, որոնք համարվում են վերարտադրության փուլեր: Դրանք են՝ **արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակությունը** և **սպառումը**:

Արտադրությունը ռեսուրսների (աշխատանք, կապիտալ, հող, ձեռնարկատիրություն) միացման գործընթացն է, որի արդյունքում ստեղծվում են մարդու պահանջմունքների բավարարման համար անհրաժեշտ բարիքներ: Օրինակ՝ հմուտ դերձակը՝ օգտագործելով կտորը, թելը, կարի մեքենան և այլ գործիքներ, արտադրում է կոստյում:

Ստեղծված բարիքները բաշխվում են հասարակության անդամների միջև: Մարդիկ իրենց եկամտի չափով ձեռք են բերում որոշակի քանակությամբ բարիքներ: Այդ ճանապարհով ստեղծված բարիքները բաշխվում են հասարակության անդամների միջև:

Տնտեսական գործունեության մյուս կարևոր փուլը ստեղծված արդյունքների **փոխանակությունն** է: Առկա են գործունեության բազմաթիվ ոլորտներ և, դրանց համապատասխան, մարդիկ մասնագիտացել են տարբեր արդյունքների արտադրության մեջ (կոշիկ, հագուստ, ավտոմեքենա, սննդի բազմաթիվ տեսակներ և այլն): Իրենց պահանջմունքները բավարարելու համար տարբեր արտադրողներ փոխանակում են սեփական արտադրության բարիքները:

Տնտեսական գործունեության մյուս կարևոր փուլը **սպառումն** է: Սպառումը պահանջմունքի բավարարման գործընթացն է: Բարիքների նկատմամբ պահանջմունքի բավարարումը կատարվում է դրանց օգտագործման կամ սպառման միջոցով:

Այսպիսով՝ րևորեսական գործունեությունը հիմնականում բաղկացած է արտադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման փուլերից, որոնք փոխադարձ սերտ կապի մեջ են գտնվում:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ

Սահմանափակ ռեսուրսներն օգտագործվում են բազմաթիվ բարիքներ արտադրելու համար: Տվյալ երկրի տնտեսության իրական վիճակը պատկերացնելու համար հարկ է պարզել, թե որքան բարիքներ են արտադրվել և ծառայություններ մատուցվել դրա տարածքում գտնվող տարբեր ֆիրմաների կողմից: Սակայն ինչպե՞ս չափել արտադրված բարիքների և մատուցված ծառայությունների քանակը: Դրա համար **նախ** պետք է ճշտել ժամանակահատվածը, որի ընթացքում արտադրվում են բարիքները և մատուցվում ծառայությունները: Սովորաբար հաշվարկը կատարվում է ըստ մեկ տարվա ցուցանիշի: **Երկրորդ**՝ պետք է ճշտել

բարիքների այն խումբը, որոնք օգտագործվում են վերջնական սպառման նպատակով և հետագա վաճառքի չեն ենթարկվում: Դրանք կոչվում են **վերջնական սպառման բարիքներ և ծառայություններ**: Արտադրվող բարիքների և կատարվող ծառայությունների մի մասն օգտագործվում է այլ բարիքներ արտադրելու համար, որոնք կոչվում են **միջանկյալ բարիքներ**: Օրինակ՝ կաշին, որպես բարիք, օգտագործվում է կոշիկ արտադրելու համար: Վերջնական բարիքներ են համարվում սնունդը, հագուստը, ավտոմեքենան, հեռուստացույցը և այլն, իսկ միջանկյալ բարիքներ՝ արտադրական նշանակության հումքը, նյութերը և այլն: Տնտեսական կարևոր ցուցանիշ է վերջնական օգտագործման բարիքների և ծառայությունների քանակությունը: **Տվյալ երկրի տարածքում մեկ տարվա ընթացքում արտադրված վերջնական սպառման բարիքների և մատուցված ծառայությունների ամբողջությունը՝ դրամական արտահայտությամբ, կոչվում է համախառն ներքին արդյունք (ՀՆԱ):**

Պարզ երևում է, որ ՀՆԱ-ն չի ներառում միջանկյալ բարիքները: Եթե դրանք ընդգրկվեն ՀՆԱ-ի մեջ, ապա կունենանք կրկնահաշվարկ: Ասվածը պարզաբանելու համար դիտարկենք հետևյալ պայմանական օրինակը: Ենթադրենք՝ արտադրվել է 1 տ հաց, որի արժեքն է 1000 դոլար: 1 տ հաց արտադրելու համար, որպես միջանկյալ բարիքներ, օգտագործվել են այլուր, էլեկտրաէներգիա, ջուր և այլն, որոնց համար հաց արտադրող ձեռնարկությունը վճարել է 800 դոլար: 1 տ հացի արժեքի, այսինքն՝ 1000 դոլարի մեջ մտնում է միջանկյալ բարիքների՝ այլուրի, էլեկտրաէներգիայի արժեքը՝ 800 դոլարը: Այսինքն՝ միջանկյալ բարիքների արժեքն արդեն ներառված է արտադրված հացի արժեքի մեջ: Փաստորեն, ՀՆԱ-ում ներառված վերջնական սպառման հացի արժեքում արդեն ընդգրկվում է միջանկյալ բարիքների արժեքը: Եթե ՀՆԱ-ում նորից ներառվեր միջանկյալ բարիքների արժեքը, ապա կլիներ կրկնահաշվարկ, որի պատճառով արտադրված բարիքների արժեքի վերաբերյալ պատկերը ոչ ճիշտ կամ խեղաթյուրված կլիներ: Հետևապես՝ ՀՆԱ-ում չի ներառվում միջանկյալ բարիքների արժեքը:

Արտադրված բարիքների և մատուցված ծառայությունների փոփոխության վերաբերյալ իրական պատկերացում կազմելու համար պետք է տարբերել **անվանական ՀՆԱ-ն իրական ՀՆԱ-ից: Անվանական ՀՆԱ-ն** ստեղծված բարիքների և մատուցված ծառայությունների ամբողջությունն է՝ հաշվարկված ընթացիկ տարվա գներով: Հնարավոր է, բարիքների և ծառայությունների քանակության անփոփոխության պայմաններում գների բարձրացման պատճառով տեղի ունենա անվանական ՀՆԱ-ի աճ: Ենթադրենք՝ արտադրվում է միայն երկու բարիք՝ կոշիկ և կոստյում: Եթե նախորդ տարում արտադրվել է 1000 զույգ կոշիկ, որի գինը 50 դոլար է, 100 կոստյում, որի գինը 200 դոլար է, ապա անվանական ՀՆԱ=1000•50+100•200=50000+20000=70000 դոլար: Ենթադրենք՝ ընթացիկ տարում արտադրվել է 800 զույգ կոշիկ, գինը՝ 100 դոլար, 80 կոստյում, գինը՝ 300 դոլար: Այդ դեպքում անվանական ՀՆԱ=800•100+80•300=80000+24000=104000 դոլար: Թեև ընթացիկ տարում արտադրված կոշիկի և կոստյումի թիվն ավելի պա-

կաս է եղել, քան նախորդ տարում, սակայն ընթացիկ տարվա անվանական ՀՆԱ-ն մեծ է նախորդ տարվա ՀՆԱ-ից: Այս դեպքում խեղաթյուրված պատկերացում կունենանք արտադրված բարիքների քանակության և մատուցված ծառայությունների մակարդակի վերաբերյալ: Այդ պատճառով օգտագործվում է **իրական ՀՆԱ հասկացությունը**: **Իրական ՀՆԱ-ն** արտադրված բարիքների և մատուցված ծառայությունների ամբողջությունն է՝ հաշվարկված բազիսային տարվա գներով: Դա այն տարին է, որի ընթացքում արտադրված բարիքների գները համեմատվում են հաջորդ տարիներին արտադրված բարիքների գների հետ: Դա հնարավորություն է տալիս իրական պատկերացում կազմելու բարիքների արտադրության փոփոխության վերաբերյալ: Օրինակ՝ եթե բազիսային տարում կոշիկի գինը եղել է 40 դոլար, իսկ կոստյումինը՝ 150 դոլար, ապա, ըստ վերևում ներկայացված մեր պայմանական օրինակի, նախորդ տարում իրական ՀՆԱ=1000•40+100•150=40000+15000=55000 դոլար, իսկ ընթացիկ տարում՝ 800•40+80•150=32000+12000=44000 դոլար: Սա նշանակում է՝ թեև անվանական ՀՆԱ-ն աճել է, սակայն իրական ՀՆԱ-ն նվազել է:

Տնտեսական աճը իրական ՀՆԱ մեծության փոփոխությունն է դիտարկվող ժամանակաշրջանի (սովորաբար մեկ տարվա) ընթացքում: Եթե դիտարկվող ժամանակաշրջանում իրական ՀՆԱ-ն եղել է Y_t , իսկ նախորդ տարվանը՝ Y_{t-1} , ապա տնտեսական աճը բացարձակ արտահայտությամբ կկազմի՝ $Y_t - Y_{t-1}$: Եթե տնտեսական աճը նշանակենք Y -ով, ապա տնտեսական հավելածի տեմպը կկազմի.

$$Y = \frac{(Y_t - Y_{t-1})}{Y_{t-1}} \cdot 100 = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} \cdot 100$$

Օրինակ՝ եթե ընթացիկ տարում իրական ՀՆԱ մակարդակը եղել է 120 մլն դոլար, նախորդ տարվանը՝ 100 մլն, ապա տնտեսական աճը բացարձակ արտահայտությամբ կազմել է՝ $120 - 100 = 20$ մլն դոլար, իսկ տնտեսական աճի տեմպը՝ $(120 - 100) / 100 \cdot 100 = 20 / 100 \cdot 100 = 20\%$:

Տնտեսական աճի հիմնական գործոններն են՝ 1) աշխատանքային ռեսուրսների, 2) կապիտալի, 3) բնական ռեսուրսների քանակական և որակական աճը, 4) գիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումներն արտադրության մեջ կիրառելը: Արտադրության մեջ ավելացնելով աշխատանքային ռեսուրսների, կապիտալի, այսինքն՝ մեքենաների, սարքավորումների, էլեկտրաէներգիայի, հումքի, նյութերի, ինչպես նաև բնական ռեսուրսների քանակությունը՝ կապահովենք տնտեսական աճ: Ինչ վերաբերում է արտադրության մեջ գիտատեխնիկական առաջընթացի նվաճումների ներդրմանը, ապա դա կապված է նորագույն սարքավորումների, մեքենաների, հումքի նոր տեսակների կիրառման հետ, ինչը հանգեցնում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը: **Աշխատանքի արտադրողականությունը միավոր ժամանակում արտադրված բարիքների քանակությունն է**: Ենթադրենք՝ կոշիկի ֆիրման մեկ ժամում արտադրում է 100

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

զույգ կոշիկ: Որոշ ժամանակից հետո՝ կիրառելով նոր սարքավորումներ, նոր մեքենաներ, ավելի որակյալ մասնագետներ, տվյալ ֆիրման մեկ ժամում սկսում է արտադրել 120 զույգ կոշիկ: Սա նշանակում է՝ աշխատանքի արտադրողականությունն աճել է՝ $(120-100)/100 \cdot 100 = 20/100 \cdot 100 = 20\%$ -ով:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են վերարտադրության փուլերը:
2. Որո՞նք են վերջնական սպառման և միջանկյալ բարիքները:
3. Ի՞նչ է համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ):
4. Ներկայացրե՛ք անվանական և իրական ՀՆԱ-ների տարբերությունը:
5. Ընթացիկ տարում իրական ՀՆԱ-ն կազմել է 250 մլն դոլար, իսկ նախորդ տարում՝ 200 մլն դոլար: Որքա՞ն է տնտեսական աճը և տնտեսական հավելանքի տեմպը:
6. Որո՞նք են տնտեսական աճի գործոնները:
7. Ի՞նչ է աշխատանքի արտադրողականությունը:

ԹԵՄԱ 3. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: ԱՐԺԵՔ ԵՎ ՓՈՂ

ԴԱՍ 5. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ: ԲԱՐԻՔԻ ԱՐԺԵՔԸ

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Շուկայական տնտեսությանը նախորդել է **բնասարկությունը**: Բնատնտեսության պայմաններում առանձին ընտանիքներ կամ համայնքներ միաժամանակ եղել են բարիքի և՛ արտադրողներ, և՛ սպառողներ: Այսինքն՝ իրենք արտադրել ու իրենք էլ սպառել են, և գրեթե գոյություն չի ունեցել բարիքների փոխանակություն: Բնատնտեսությունը բնորոշ է հասարակության զարգացման նախնական փուլին: Տնտեսության այդ ձևը պահպանվել է հետամնաց և թույլ զարգացած երկրներում: Բնատնտեսությանը աստիճանաբար փոխարինել է շուկայական տնտեսությունը: Շուկայական տնտեսության ձևավորման նախադրյալներն են.

Առաջին՝ աշխատանքի հասարակական բաժանումը: Երբ արտադրողները մասնագիտանում են որևէ բարիքի արտադրության մեջ՝ միավոր ժամանակի ընթացքում արտադրվում են ավելի շատ բարիքներ: Աշխատանքի բաժանման պայմաններում արտադրողները փոխանակում են իրենց ստեղծած բարիքները: Այդ գործընթացը սկսվել է հազարամյակներ առաջ և շարունակվում է մինչև օրս:

Պատմականորեն աշխատանքի հասարակական բաժանումը ներկայանում է մի քանի փուլով: Աշխատանքի **առաջին** խոշոր բաժանումը համարվում է անասնապահության առանձնացումը հողագործությունից: Դա մեծ չափով նպաստեց աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը և ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործմանը: Իրենց կարիքները բավարարելու համար հողագործի և անասնապահի միջև հաստատվում էին փոխանակային հարաբերություններ: Այդ գործընթացի շարունակման հետևանքով տեղի ունեցավ աշխատանքի **երկրորդ** խոշոր բաժանումը, երբ հողագործությունից առանձնացավ արհեստը: Արհեստագործության զարգացումը շրջադարձային նշանակություն ունեցավ մարդկության համար, ինչը մեծ չափով նպաստեց տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի կատարելագործմանը: Աշխատանքի **երրորդ** խոշոր բաժանումը առևտրի առանձնացումն է արտադրությունից: Դա հսկայական նշանակություն ունեցավ տնտեսության զարգացման և հատկապես գործարքային ծախսերի կրճատման, բարիքների իրացման շրջանակների ընդլայնման, տարբեր երկրների միջև տնտեսական կապերի ձևավորման և խորացման գործում: Աշխատանքի **չորրորդ** խոշոր բաժանումը մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի տարանջատումն է: Այդ ժամանակաշրջանից սկսած՝ գործունեության առանձնահատուկ ոլորտ դարձան

մշակույթը և գիտությունը: Հասարակության պատմության բոլոր ժամանակներում գիտատեխնիկական առաջադիմությունը պայմանավորված է եղել գիտության և մշակույթի զարգացմամբ, որոնք ուղեկցվում էին մեծ հայտնագործություններով: Դա նպաստում էր արտադրության համար անհրաժեշտ սարքավորումների, մեքենաների, մեխանիզմների, տեխնոլոգիայի կատարելագործմանը:

Երկրորդ` ռեսուրսների նկատմամբ սեփականության ձևավորումը: Սեփականության ձևերը հաստատվում են սահմանափակ ռեսուրսների նկատմամբ և նպատակ ունեն ապահովելու դրանց արդյունավետ օգտագործումը: Ռեսուրսների նկատմամբ սեփականության իրավունքի առկայության դեպքում մարդը շահագրգռված է դրանք օգտագործել խնայողաբար, որպեսզի կարողանա արտադրել ավելի շատ բարիքներ: Աշխատանքի հասարակական բաժանման պայմաններում բարիքներ արտադրողների միջև ձևավորվում են փոխանակային հարաբերություններ: Օրինակ` կոշիկ արտադրողը այն փոխանակում է ցորենի հետ, և այսպես շարունակ:

Երրորդ` արտադրողների տնտեսական առանձնացվածությունը: Աշխատանքի հասարակական բաժանման արդյունքում, ինչպես արդեն նշել ենք, տեղի է ունենում արտադրության մասնագիտացում, ինչն իր հերթին հանգեցնում է արտադրողների տնտեսական առանձնացման: Այդ հիմքի վրա ձևավորվում են արհեստանոցներ, իսկ հետագայում, երբ ձեռքի աշխատանքին աստիճանաբար փոխարինում են մեքենաները, սարքավորումները, մեխանիզմները, ի հայտ են գալիս ձեռնարկություններ կամ ֆիրմաներ, խոշոր միավորումներ և այլն:

Այս նախադրյալների հիմքի վրա է ձևավորվել շուկայական տնտեսակարգը: Վերոշարադրյալից ելնելով` կարելի է տալ հետևյալ բնորոշումը. **շուկայական փոփոխությունը արտադրողների և սպառողների միջև ձևավորված փոխանակային հարաբերությունների համակարգն է:**

Շուկայական փոփոխության սուբյեկտները:

1) Տնային փոփոխությունը: Տնային տնտեսության ներկայացուցիչները ռեսուրսների (աշխատանք, կապիտալ, բնական ռեսուրսներ) սեփականատերերն են: Տնային տնտեսությունը շուկայում առաջարկում է ռեսուրսներ, որոնց միջոցով ստեղծվում են բարիքներ: Տնային տնտեսության ներկայացուցիչները միաժամանակ ստեղծված բարիքների վերջնական սպառողներն են:

2) Ֆիրման կամ ձեռնարկությունը: Ֆիրմայի կամ ձեռնարկության միջոցով տեղի է ունենում կապիտալի, աշխատանքի և բնական ռեսուրսի միացման գործընթացը, որի շնորհիվ ստեղծվում է այս կամ այն բարիքը:

3) Պեպոնությունը: Գոյություն ունեն բազմաթիվ հիմնախնդիրներ (ազգային անվտանգություն, հասարակական կարգուկանոնի պահպանություն և այլն), որոնք հնարավոր չէ լուծել շուկայական տնտեսությանը բնորոշ սկզբունքներով: Այդ իսկ պատճառով պետությունը ստանձնում է մի շարք կարևոր տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական գործառնություններ, որոնց միջոցով ապահովում է հասարակության նորմալ կենսագործունեությունը:

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՕՔՅԵԿՏՆԵՐԸ

Ըստ տնային տնտեսության կողմից ներկայացված ռեսուրսների և ստեղծված բարիքների բնույթի՝ շուկան բաժանվում է համապատասխան մասերի: Դրանք են՝ 1) կապիտալի, աշխատանքի, բնական ռեսուրսների, 2) սպառողական նշանակության բարիքների (պարենային և ոչ պարենային արդյունքներ), 3) տարբեր տեսակի ծառայությունների (կենցաղապասարկման, տրանսպորտային, կրթական, մշակութային, առողջապահական), 4) սպասարկման (ռեստորաններ, հյուրանոցներ, սրճարաններ և այլն), 5) բնակարանի շուկաներ: Բարիքները և արտադրության գործոնները համարվում են շուկայի օբյեկտներ:

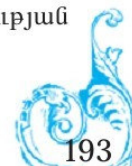
ԲԱՐԻՔԻ ԱՐԺԵՔԸ

Աշխատանքի հասարակական բաժանման հետևանքով բարիքների փոխանակությունը դառնում է անխուսափելի: Բարիքների փոխանակությունը տեղի է ունենում շուկայական տնտեսության սուբյեկտների միջև: Փոխանակության ընթացքում որոշակի քանակությամբ բարիք փոխանակվում է որոշակի քանակությամբ այլ բարիքի հետ: Բարիքները փոխանակվում են ըստ իրենց **արժեքի**: Օրինակ՝ երկու գույգ կոշիկը փոխանակվում է մեկ կոստյումի հետ: Սա նշանակում է՝ երկու գույգ կոշիկի արժեքը հավասար է մեկ կոստյումի արժեքին: **Արժեքը բարիքի օգտակարության գնահատականն է: Բարիքի օգտակարությունը մարդու այս կամ այն պահանջմունքը բավարարելու հարկությունն է:**

Բարիքի օգտակարությունը պայմանավորված է դրա նկատմամբ հագեցվածության աստիճանով: Օրինակ՝ ծարավ մարդն առաջին բաժակ ջուրը գնահատում է ավելի բարձր, քան երկրորդ բաժակը: Պատճառն այն է, որ առաջին բաժակի օգտակարությունը ավելի մեծ է, քան երկրորդինը: Դա բացատրվում է հաջորդ բաժակ ջրի սպառման դեպքում դրա նկատմամբ հագեցվածության աստիճանի մեծացմամբ: Բնականաբար, նույն տրամաբանությամբ երրորդ բաժակի օգտակարությունը փոքր է երկրորդ բաժակի օգտակարությունից: **Պեքք է նկատվել, որ բարիքի նկատմամբ հագեցվածության աստիճանի մեծացմանը զուգընթաց դրա օգտակարությունը նվազում է:** Եթե սպառվում է երեք բաժակ ջուր, ապա մեկ բաժակ ջրի արժեքը որոշվում է երրորդ (վերջին) բաժակի օգտակարությամբ: Բարիքի վերջին միավորի նկատմամբ հագեցվածության աստիճանը այն հիմքն է, որի միջոցով որոշվում է դրա **սահմանային օգտակարությունը: Բարիքի արժեքի մեծությունը պայմանավորված է դրա սահմանային օգտակարությամբ:**

Վերը նշված տրամաբանությամբ կարելի է բացատրել նաև «Սմիթի¹ պարադոքսը», որի էությունը հետևյալն է. ինչո՞ւ ջուրը, որն այդքան անհրաժեշտ է մարդուն և ունի ավելի մեծ օգտակարություն, քան ադամանդը, ավելի փոքր արժեք ունի: Դրա բացատրությունը հետևյալն է. թեև ջրի օգտակարության աստիճանը,

1 Ադամ Սմիթը շոտլանդացի մեծ տնտեսագետ է: Նա համարվում է տնտեսագիտության հիմնադիրը:

Ադամ Սմիթ
(1723-1790)

հասարակական կենսագործունեության տեսանկյունից, բարձր է ադամանդի օգտակարությունից, սակայն դրանց արժեքը որոշվում է սահմանային օգտակարությամբ, որի մեծությունը որոշվում է այդ բարիքի սահմանափակության աստիճանով: Քանի որ ադամանդի պաշարները ջրի համեմատությամբ ավելի սահմանափակ են, ուստի դրա արժեքն ավելի մեծ է:

Այսպիսով՝ բարիքի արժեքը որոշվում է դրա վերջին միավորի օգտակարությամբ, որի հիմքում ընկած է դրա նկատմամբ հագեցվածության աստիճանը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են շուկայական տնտեսության ձևավորման նախադրյալները:
2. Որո՞նք են շուկայական տնտեսության սուբյեկտները:
3. Ի՞նչ է սեփականությունը: Որո՞նք են սեփականության ձևերը:
4. Ի՞նչ է բարիքի արժեքը:
5. Ինչպե՞ս է որոշվում բարիքի արժեքի մեծությունը:
6. Ծիրանի 1 կգ-ն սկզբնական շրջանում վաճառվում է 1000 դրամով, այնուհետև դրա արժեքը սկսում է նվազել՝ հասնելով 200 դրամի: Բացառությամբ ծիրանի արժեքի նվազման պատճառը:

ԳԱՍ 6. ՓՈՂԸ ԵՎ ԳՐԱ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՓՈՂԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի բաժանման խորացումը և բարիքների արտադրության մասնագիտացումը հանգեցնում են փոխանակային հարաբերությունների շրջանակների մեծացման: Փոխանակությունը, փաստորեն, ստանում է կանոնավոր և համընդհանուր բնույթ և իրականացվում է հետևյալ ձևով.

$$A = \begin{cases} B \\ C \\ D \\ \text{և այլն} \end{cases} \quad B = \begin{cases} A \\ C \\ D \\ \text{և այլն} \end{cases} \quad C = \begin{cases} A \\ B \\ D \\ \text{և այլն} \end{cases} \quad D = \begin{cases} A \\ C \\ B \\ \text{և այլն} \end{cases}$$

Այս շարքը կարելի է շարունակել: Փաստորեն, միմյանց հետ փոխանակվում են A, B, C, D և այլ բարիքներ: Աշխատանքի բաժանման խորացմանը զուգընթաց առաջանում են բազմաթիվ դժվարություններ: Օրինակ՝ A բարիքի սեփականատերը ցանկություն ունի այն փոխանակելու B բարիքի հետ, բայց B բարիքի սեփականատերը ոչ թե A բարիքի կարիք ունի, այլ C-ի: Ուստի A բարիքի սեփականատերը պետք է ձեռք բերի C բարիքը, որպեսզի այն փոխանակի B բարիքի հետ: Սակայն պարզվում է՝ C բարիքի սեփականատերը ոչ թե A բարիքի կարիք ունի, այլ D-ի: Այդ դեպքում A բարիքի սեփականատերը պետք է ձեռք բերի D բարիքը, այն փոխանակի C-ի հետ, դա էլ՝ B-ի հետ, որպեսզի կարողանա բավարարել դրա նկատմամբ իր պահանջները: A բարիքի սեփականատերը կատարում է հսկայական ծախսեր (տրանսպորտային, ռեսուրսային և հատկապես ժամանակի), որպեսզի կարողանա հասնել իր նպատակին՝ ձեռք բերել B բարիքը: Բարիքների փոխանակության հետ կապված վերը նշված խոչընդոտները հաղթահարելու համար համապատասխան քայլեր են պահանջվում: Առաջանում է տարբեր բարիքների արժեքների համադրման միասնական չափման միավորի (էտալոնի) ստեղծման անհրաժեշտություն: Ունենալով տարբեր բարիքների արժեքների մեծությունները՝ արտահայտված այդ չափման միավորով, մարդիկ կարող են անմիջապես ձեռք բերել իրենց անհրաժեշտ բարիքը՝ կատարելով ընդամենը երկու գործարք: Նախ որևէ անհատ իր բարիքը (կոստյում) փոխանակում է այդ էտալոնի որոշակի քանակության հետ: Դա վաճառքի գործարքն է: Այնուհետև դրա միջոցով գնում է իրեն անհրաժեշտ բարիքը: Դա հնարավորություն է տալիս կրճատելու հսկայական ծախսեր և խնայելու ամենաբանկ ռեսուրսը՝ ժամանակը:

Բարիքների արժեքների համադրման էտալոնի կամ չափման միավորի ստեղծումը կատարվել է հետևյալ ձևով: Փոխանակության խորացման ընթացքում որևէ բարիք (մորթի, մետաղների տարբեր տեսակներ, երբեմն նույնիսկ կենդանիներ և այլն) աստիճանաբար առանձնացվել է և մյուսների համար դարձել **չափման միավոր կամ ընդհանուր համարժեք**: Այդ բարիքը համընդհանուր ճանա-

չում է ստացել և վերածվել չափանմուշի (էտալոնի), որի միջոցով որոշվել են մյուս բարիքների արժեքները, և դարձել է տարբեր բարիքների միջև փոխանակությունը իրականացնելու միջոց: Փաստորեն, բարիքների անմիջական փոխանակությունը (որը կոչվում է նաև բարտեր) փոխարինվել է միջնորդավորված փոխանակությամբ: Օրինակ՝ Ա բարիքի սեփականատերը նախ այն փոխանակել է մորթու հետ, որը համընդհանուր ճանաչում է ստացել, հետևապես համարվել է միասնական չափման միավոր (ինչպես կիլոգրամը, մետրը և այլն), ապա դրա միջոցով ձեռք է բերել իրեն անհրաժեշտ բարիքը: Փոխանակության շրջանակների ընդլայնմանը զուգընթաց անհրաժեշտություն է առաջացել միասնական չափման միավորի (էտալոնի) դերն ամրակցել միայն մեկ բարիքի, ինչն ավելի է հեշտացրել փոխանակության իրականացումը:

Այդ միակ բարիքը, որը դարձավ փարբեր բարիքների արժեքները համադրելու և դրանց փոխանակությունն իրականացնելու չափանմուշ, կոչվեց փող: Ուրեմն՝ փողը բարիքների արժեքների չափման միավոր (էփալոն) և համընդհանուր ճանաչման արժանացած փոխանակության միջոց է:

Մարդիկ փողի միջոցով բազմաթիվ անմիջական գործարքներ են կատարել: Փոխանակային հարաբերությունների խորացման որոշակի մակարդակում փողի կամ չափման նմուշի և փոխանակային միջոցի դերն ամրագրվեց ոսկուն: Դա պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով՝

1. Պաշտպանվածությամբ (կոռոզիայի չի ենթարկվում և ռեակցիայի մեջ չի մտնում ոչ մի քիմիական տարրի հետ):
2. Դյուրակրությամբ (մեծ արժեքի պարունակություն փոքր ծավալի մեջ):
3. Բաժանելիությամբ (ոսկու ձուլակտորը կարելի է բաժանել տարբեր՝ ավելի փոքր մասերի):
4. Հազվագյուտությամբ (քնության մեջ դրա պաշարները քիչ են):

Բնականաբար, ոսկին նշված հատկությունների շնորհիվ իրացվելի մյուս միջոցների (մորթի, հազվագյուտ քարատեսակ, փետուր, մետաղների տարբեր տեսակներ և այլն) նկատմամբ անառարկելի առավելություն ուներ, ուստի դարձավ միակ ընդունելի վճարամիջոցը, որը կոչվեց **փող**:

Ոսկու քանակը, զանգվածը չափում էին դրա կշռով: Ոսկու որոշակի կշռությի քանակությունն ընդունվում էր որպես դրա զանգվածի չափման միավոր: Այդ չափման միավորն էլ համարվում էր այն էտալոնը, որի միջոցով չափակցվում էին տարբեր բարիքների արժեքներ:

Հետագայում ոսկուն փոխարինեց թղթադրամը, և յուրաքանչյուր երկիր ստեղծեց իր դրամական միավորը (դոլար, ֆունտստեռլինգ, ռուբլի, դրամ և այլն): Բարիքների փոխանակությունը սկսեց իրականացվել թղթադրամի միջոցով: Թղթադրամային շրջանառությանն անցնելու հիմնահարցի պարզաբանմանը կանդրադառնանք թեմա 5-ում, որտեղ կքննարկենք փողի էվոլյուցիան:

Փողի միջոցով տարբեր բարիքների արժեքների համադրությունից ձևավորվում է գինը: **Գինը բարիքի արժեքի դրամական (փողային) արտահայտությունն է:** Փողի միջոցով բարիքների փոխանակությունն իրականացվում է միջ-

նորդավորված ձևով: Եթե մինչև փողի ծագումը բարիքները փոխանակվում էին անմիջապես՝ $A=B$, ապա փողի միջոցով այդ նույն փոխանակությունը կատարվում է հետևյալ ձևով՝ $A-\Phi-B$ (Φ -ն փողն է): Այսինքն՝ նախ A բարիքի սեփականատերը այն փոխանակում է փողի հետ, իսկ այնուհետև դրանով ձեռք է բերում B բարիքը: Փողի միջոցով A բարիքի որոշակի քանակություն փոխանակվում է B բարիքի որոշակի քանակության հետ: A և B բարիքների արժեքը՝ արտահայտված փողով (ոսկով կամ դոլարով), կոչվում է **զին: Այսինքն՝ զինը ցույց է տալիս փողի միջոցով տարբեր բարիքների փոխանակության համամասնությունը:**

Ենթադրենք՝ 1 կգ խնձորի արժեքը՝ փողով արտահայտված, հավասար է 2 գ ոսկու կամ 1 դոլարի: Խնձորի վաճառքից հետո սեփականատերը այդ 2 գ ոսկով կամ 1 դոլարով, ենթադրենք, ձեռք է բերում 1 կգ նարինջ: Եթե 1 կգ խնձորի արժեքն աճում է՝ հավասարվելով 4 գ ոսկու կամ 2 դոլարի, ապա նարինջի արժեքի, հետևապես և զնի անփոփոխության դեպքում խնձորի սեփականատերը կարող է գնել 2 կգ նարինջ: Փաստորեն, եթե նախկինում 1 կգ խնձորը փոխանակվում էր 1 կգ նարինջի հետ, ապա խնձորի արժեքի փոփոխության պարագայում 1 կգ խնձորը փոխանակվում է 2 կգ նարինջի հետ:

ՓՈՂԻ ԳՆՈՂՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ժամանակ առ ժամանակ տեղի է ունենում դրամական միավորի (դոլար, եվրո, ռուբլի, դրամ և այլն) գնողունակության նվազում կամ աճ:

Դրամական միավորի գնողունակությունը դրա միջոցով չեռք բերված բարիքների քանակությունն է:

Եթե 1 կգ նարինջի զինը 2 դոլար է, ապա 4 դոլարով կարելի է գնել 2 կգ նարինջ: Եթե նարինջի զինը դարձել է 1 դոլար, կարելի է գնել 4 կգ նարինջ: Սա նշանակում է՝ տեղի է ունեցել դրամական միավորի գնողունակության մեծացում: Եթե նարինջի զինը դարձել է 4 դոլար, ապա կարելի է գնել 1 կգ նարինջ, այսինքն՝ տեղի է ունեցել դրամական միավորի գնողունակության նվազում:

ՓՈՂԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Փողի՝ որպես միասնական չափման միավորի (էտալոնի) ծագումը զուգակցվում է դրա մի շարք կարևոր գործառույթներով, որոնց միջոցով բարիքների փոխանակությունն արդյունավետ է դառնում:

Փողի գործառույթներն են.

Առաջին՝ արժեքի չափման գործառույթը: Փողի՝ որպես չափման միավորի ձևավորումը բխում է տարբեր բարիքների արժեքների չափակցման անհրաժեշտությունից: Այսինքն՝ բարիքների փոխանակության ժամանակ դրանց արժեքի մեծությունը չափվում է փողի (ոսկու կամ դոլարի) որոշակի քանակությամբ:

Երկրորդ՝ շրջանառության միջոցի գործառույթը: Փողի այս գործառույթի միջոցով իրականացվում է բարիքների փոխանակությունը: Դա կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևով՝ $A-\Phi-B$, որտեղ A -ն և B -ն տարբեր սպառողական հատկություններ ունեցող բարիքներ են, Φ -ն փողն է: Այսինքն՝ որևէ բարիք փոխանակելով փողի (ոսկու կամ դոլարի) հետ՝ այնուհետև հնարավորություն է

ստեղծվում ձեռք բերելու մեկ այլ բարիք: Գործունեության տարբեր արդյունքների փոխանակությունը միջնորդավորված է, և ձևավորվում է մի նոր օղակ՝ փողի շրջանառությունը:

Երրորդ՝ վճարման միջոցի գործառույթը: Պարզվում է՝ ժամանակի և տարածության մեջ բարիքի արտադրությունը, բաշխումը, փոխանակությունը և սպառումը չեն համապատասխանում: Խնդիրն այն է, որ արտադրվելուց անմիջապես հետո բարիքը չի իրացվում, բայց դրա սեփականատերն իր տարբեր կարիքների բավարարման համար պետք է կատարի բազմաթիվ գնումներ, որոնք իրականացվում են փողի միջոցով, ինչը դեռևս չունի: Խնդիրը լուծելու համար բարիքների առքն ու վաճառքը իրականացվում են վճարման հետաձգումով: Այսպես՝ կոշիկը դեռ չի իրացվել, բայց դրա սեփականատերն ունի հացի և այլ մթերքների կարիք: Նա ձեռք է բերում դրանք, բայց վճարումները կատարում է հետագայում՝ իր կոշիկի իրացման արդյունքում ստացված փողի միջոցով: Վճարման հետաձգումով իրականացվող բարիքների առուվաճառքի հատկությունը փողի՝ որպես **վճարման միջոցի գործառույթն է:** Կարող է լինել նաև հակառակը. բարիքը վաճառվում է, բայց արդյունքում ձեռք բերված փողով այլ բարիք գնվում է որոշ ժամանակ հետո: **Այսինքն՝ առաջանում են ազատ դրամական միջոցներ:** Այդ դեպքում ազատ դրամական միջոցները կարող են պարտքով տրվել նրանց, ովքեր դրա կարիքն ունեն:

Այսպիսով՝ մարդկանց միջև անհրաժեշտաբար առաջանում են պարտքային պարտավորություններ:

Չորրորդ՝ խնայողության կամ կուրսակման միջոցի գործառույթը: Մարդիկ ապագայի հետ կապված բազմաթիվ խնդիրների լուծման նպատակով իրենց եկամտի մի մասը խնայում են: Օրինակ՝ նրանք եկամտի մի մասը խնայում են կամ կուտակում հետագայում ավտոմեքենա, կահույք, բնակարան գնելու, արտադրությունն ընդլայնելու նպատակով ներդրումներ կատարելու համար: Այսինքն՝ փողն ունի **կուրսակման միջոցի գործառույթ:**

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է փողը և ինչպե՞ս է ծագել:
2. Ինչո՞ւ փողի դերն ամրագրվեց ոսկուն:
3. Ի՞նչ է գինը:
4. Ի՞նչ է փողի գնողունակությունը:
5. Որո՞նք են փողի գործառույթները:
6. Ինչպե՞ս են ձևավորվում ազատ դրամական միջոցները:
7. Մարդկանց միջև ինչպիսի՞ փոխհարաբերություններ է առաջացնում փողի վճարման գործառույթը:
8. Նախորդ փարում մեկ զույգ կոշիկի գինը եղել է 20 դոլար, իսկ մեկ կոստյումինը՝ 60 դոլար: Ընթացիկ փարում կոշիկի գինը դարձել է 25 դոլար, իսկ կոստյումինը՝ 50 դոլար: Ի՞նչ համամասնությամբ է փոխվել կոշիկի և կոստյումի փոխանակությունը:

ԹԵՄԱ 4. ՊԱՀԱՆՁԱՐԿ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿ

ԴԱՍ 7. ՊԱՀԱՆՁԱՐԿ

ՊԱՀԱՆՁԱՐԿԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՕՐԵՆՔԸ

Մեզնից յուրաքանչյուրը շուկայում ձեռք է բերում սեփական պահանջմունքների բավարարման համար անհրաժեշտ բարիքներ: Այսինքն՝ ըստ եկամտի չափի և նախասիրությունների՝ մենք բարիքների նկատմամբ պահանջարկ ենք ներկայացնում:

Պահանջարկը բարիքների այն քանակությունն է, որը ցանկանում են և ի վիճակի են գնելու սպառողները առկա գների պայմաններում:

Պահանջարկի օրենքի բովանդակությունը հետևյալն է. բարիքի գնի նվազման արդյունքում մեծանում է պահանջարկը, և հակառակը: Որո՞նք են դրա պատճառները:

1) Այդ օրենքն ամբողջությամբ հիմնված է առողջ դատողության վրա, քանի որ գների նվազման դեպքում սպառողը կարող է ավելացնել գնվող բարիքների քանակությունը:

2) Սահմանային օգտակարության նվազման միտումը: Ինչպես արդեն հայտնի է, պահանջմունքների բավարարմանը զուգընթաց բարիքի օգտակարությունը նվազում է: Յուրաքանչյուր հաջորդ միավոր բարիքի օգտակարության աստիճանը փոքր է, և սպառողը նպատակ ունի դրա համար ավելի քիչ վճարելու, որի պատճառով դրա գինը նվազում է:

ՊԱՀԱՆՁԱՐԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ԳՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Պահանջարկի վրա, բացի գնից, ազդում են նաև այլ, այսպես կոչված, ոչ գնային գործոններ: Դրանք են.

1) **Բնակչության եկամտի փոփոխությունը:** Պարզ է՝ եթե մարդկանց եկամուտներն աճում են, ապա նրանք իրենց պահանջմունքները բավարարելու նպատակով ձգտում են ձեռք բերել ավելի շատ բարիքներ:

2) **Սպառողական ճաշակի փոփոխությունը:** Սովորաբար մոդայիկ բարիքների նկատմամբ պահանջարկը մեծանում է:

3) **Գնորդների թիվը:** Շուկայում գնորդների թվի ավելացումը, բնականաբար, մեծացնում է պահանջարկը, և հակառակը: Դա տեղի է ունենում տարբեր ճանապարհներով: Այսպես՝ բնակչության քանակի, արտագաղթի, ներգաղթի, կյանքի միջին տևողության աճը կամ նվազումը ազդում են գնորդների թվի վրա:

4) **Փոխկապակցված բարիքների գները:** Այդպիսի բարիքները լինում են երկու տեսակ՝ **փոխադարձ փոխարինելի և փոխընդհանուր կամ ուղեկցող:** Օրինակ՝ փոխադարձ փոխարինելի բարիքներ են ձեռքը և յուղը, ձուկը և միսը, հյութը և հանքային ջուրը, տարբեր ֆիրմաների ավտոմեքենաները և այլն: Եթե ձեթի գինը

բարձրանում է, ապա նվազում է դրա նկատմամբ պահանջարկը, հետևաբար՝ մեծանում է յուրի նկատմամբ պահանջարկը, և հակառակը: Այլ է խնդիրը փոխարացնող կամ ուղեկցող բարիքների դեպքում: Փոխարացնող բարիքներ են ավտոմեքենան և բենզինը: Եթե ավտոմեքենայի գնի աճի հետևանքով պահանջարկը նվազել է, ապա դա հանգեցնում է փոխարացնող բարիքի՝ բենզինի պահանջարկի նվազման:

5) Սպասումները: Մարդկանց ներկա վարքագիծը մեծ չափով կախված է ապագայի վերաբերյալ նրանց կանխատեսումներից կամ սպասումներից: Օրինակ՝ մարդիկ իրենց փորձով համոզվում են, որ առկա է բարիքների գների անընդհատ աճ: Նրանք կանխատեսում են, որ ապագայում գների բարձրացման շնորհիվ կունենան կորուստներ և դրանից խուսափելու համար ձգտում են այդ բարիքները ձեռք բերել ներկա ժամանակաշրջանում, ինչը մեծացնում է դրանց պահանջարկը:

ՊԱՀԱՆՋԱՐԿԻ ԱՌԱՉԳԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայտնի է, որ պահանջարկի վրա նախևառաջ ազդում է գնի փոփոխությունը: Առաձգականությունը ցույց է տալիս գնի փոփոխության ազդեցության աստիճանը պահանջարկի մեծության վրա: **Պահանջարկը համարվում է առաջգական, եթե գնի փոփոխությունը հանգեցնում է պահանջարկի ավելի մեծ փոփոխության:** Օրինակ՝ եթե գինը նվազել է 2%-ով, որի հետևանքով պահանջարկն աճել է 4%-ով, ապա պահանջարկն առաձգական է: **Պահանջարկը համարվում է ոչ առաջգական, եթե գնի փոփոխությունը հանգեցնում է պահանջարկի ավելի փոքր փոփոխության:** Օրինակ՝ եթե գինը նվազել է 3%-ով, իսկ պահանջարկն աճել է 1.5%-ով, ապա պահանջարկը ոչ առաձգական է: **Եթե գնի և պահանջարկի փոփոխությունները հավասար են, ապա առկա է պահանջարկի միավոր առաջգականություն:**

Պահանջարկի առաձգականությունը կարելի է ներկայացնել գործակցի միջոցով, որը կոչվում է առաձգականության գործակից: Պահանջարկի առաձգականության գործակիցը (E_d) կարելի է ներկայացնել հետևյալ ձևով.

$$E_d = \frac{\text{պահանջարկի փոփոխությունը \% -ով}}{\text{գնի փոփոխությունը \% -ով}}^1 :$$

1 Պահանջարկի առաձգականությունը կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևի միջոցով.

$E_d = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P}$, որտեղ ΔQ -ն բարիքի քանակի փոփոխությունն է, Q -ն՝ քանակությունը, P -ն՝ գինը, ΔP -ն՝ գնի փոփոխությունը:

ԹԵՄԱ 4. ՊԱՀԱՆՁԱՐԿ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿ

Գինը նվազում է, բայց պահանջարկն աճում է: Պարզ է, որ այդ գործակիցը կլինի բացասական մեծություն: Այդ պատճառով առաձգականության գործակիցը դիտարկվում է բացարձակ մեծությամբ:

Օրինակ՝ բանանի 1 կգ գինը 2 դոլար է, և Հայկը գնում է 4 կգ բանան: Բանանի գինը դարձել է 1.9 դոլար, ուստի Հայկը գնում է 4.1 կգ բանան: Այդ դեպքում գինը

նվազել է $\frac{2-1.9}{2} \times 100 = \frac{0.1}{2} \times 100 = 5\%$ -ով, իսկ սպառումն աճել է

$\frac{4.1-4}{4} \times 100 = \frac{0.1}{4} \times 100 = 2.5\%$ -ով: Հետևապես՝ պահանջարկի առաձգականու-

թյունը՝ $E_d = -\frac{2.5}{5} = 0.5$:

Առաձգական պահանջարկի դեպքում առաձգականության գործակիցը մեծ է մեկից: Ոչ առաձգական պահանջարկի դեպքում առաձգականության գործակիցը փոքր է մեկից, իսկ պահանջարկի միավոր առաձգականության դեպքում՝ հավասար է մեկի:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է պահանջարկը: Ո՞րն է պահանջարկի օրենքը:
2. Որո՞նք են պահանջարկի փոփոխության ոչ գնային գործոնները:
3. Ի՞նչ է պահանջարկի առաձգականությունը: Ո՞ր դեպքերում է պահանջարկը համարվում առաձգական, հավասարաչափ առաձգական և ոչ առաձգական:
4. Ինչպե՞ս է որոշվում պահանջարկի առաձգականության գործակիցը:
5. Բարիքի գինը 10 դոլարից դարձել է 8 դոլար, որի հետևանքով պահանջարկը 20 կգ-ից դարձել է 24 կգ: Ինչպիսի՞ն է պահանջարկի առաձգականությունը:

ԳԱՄ 8. ԱՌԱՋԱՐԿ

ԱՌԱՋԱՐԿԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՕՐԵՆՔԸ

Առաջարկը բարիքի այն քանակությունն է, որը արտադրողը ցանկանում է ու կարող է արտադրել և ներկայացնել վաճառքի՝ որոշակի ժամանակահատվածում, առկա գների պայմաններում: Արտադրողի վարքագիծը կառուցված է ըստ երկու հիմնական շարժառիթների՝ կատարված ծախսերի փոխհատուցման և եկամտի ապահովման: Բարիքի գնի բարձրացումը, բնականաբար, հանգեցնում է առաջարկի մեծացման, քանի որ դրա հետևանքով մեծանում է արտադրողի եկամուտը: Պարզ է՝ եթե բարիքի գինը նվազում է, ապա դրա առաջարկը փոքրանում է, որովհետև արտադրողը, այլ հավասար պայմաններում, ձգտում է իր ռեսուրսներն օգտագործել ավելի եկամտաբեր ոլորտներում: Դա հանգեցնում է տվյալ բարիքի արտադրության կրճատման:

Այսպիսով՝ առկա է ուղիղ կապ բարիքի գնի և առաջարկի միջև: Այսինքն՝ բարիքի գնի բարձրացումը հանգեցնում է դրա առաջարկի մեծացման, իսկ նվազումը՝ փոքրացման: Սա ընդհանուր օրինաչափություն է և կոչվում է առաջարկի օրենք:

Առաջարկի ոչ գնային գործոնները: Առաջարկը կախված է ոչ միայն գնից, այլ նաև գործոններից: Առաջարկի ոչ գնային գործոններ են.

1) Ռեսուրսների գինը: Եթե ռեսուրսների գները բարձրանում են, ապա ծախսերը մեծանում են, ինչը հանգեցնում է եկամտի փոքրացման, և արտադրողը ստիպված կլինի կրճատել արտադրությունը: Ռեսուրսների գների նվազման դեպքում կմեծանան արտադրողի եկամտի չափերը: Այդ դեպքում շատ արտադրողներ կձգտեն իրենց կապիտալը ներդնել ավելի եկամտաբեր ոլորտում:

2) Տեխնոլոգիան: Նոր տեխնոլոգիայի ներդրումը հնարավորություն է տալիս մի կողմից ռեսուրսների (արտադրության գործոնների) արտադրողականության բարձրացման շնորհիվ կրճատելու միավոր բարիքի վրա կատարված ծախսերը, մյուս կողմից՝ բարելավելու դրա որակը: Միավոր բարիքի ծախսերի կրճատումն ապահովում է եկամտի աճ: Բնականաբար, եկամտի աճը պետք է հանգեցնի առաջարկի մեծացման:

3) Հարկը: Հարկը արտադրողի համար ծախս է, իսկ պետության համար՝ եկամուտ: Հարկային դրույքաչափի ավելացումը նվազեցնում է արտադրողի եկամուտը, և հակառակը: Այդ հանգամանքն ազդում է առաջարկի փոփոխության վրա:

4) Արտաքին ազդեցությունները: Միջազգային շուկայում ռազմավարական նշանակության բարիքների, հատկապես նավթի և գազի գների փոփոխությունն անմիջապես ազդում է տվյալ երկրի տնտեսության վրա, ինչը հանգեցնում է առաջարկի մեծացման կամ փոքրացման: Եթե այդ բարիքների գները բարձրանում են, ապա արտադրության ծախսերը մեծանում են: Այդ դեպքում նվազում են արտադրողի եկամուտները, և նա կրճատում է թողարկումը, այսինքն՝ առաջարկը:

5) **Բնական աղետները:** Ջրհեղեղները, երկրաշարժերը, փոթորիկները, բնակլիմայական պայմանների կտրուկ փոփոխությունները մեծ ավերածություններ են առաջացնում: Բնական աղետները երբեմն հսկայական մարդկային զոհերի և ռեսուրսների կորստի պատճառ են դառնում: Այդ ամենի հետևանքով նվազում է արտադրության, ուստի՝ առաջարկի մակարդակը:

ԱՌԱՋԱՐԿԻ ԱՌԱՉԳԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաջարկի առաջգահանությունը ցույց է տալիս զնի փոփոխության ազդեցության աստիճանը առաջարկի մակարդակի վրա: Օրինակ՝ եթե զինն աճել է 2%-ով, որի հետևանքով առաջարկն աճել է 4%-ով, ապա առաջարկն առաձգական է: **Առաջարկը համարվում է առաջգահան, եթե զնի փոփոխությունը հանգեցնում է առաջարկի ավելի մեծ փոփոխության:** Եթե զինը աճել է 2%-ով, որի հետևանքով առաջարկն աճել է 1%-ով, ապա առաջարկը ոչ առաջգահան է: **Առաջարկը համարվում է ոչ առաջգահան, եթե զնի փոփոխությունը հանգեցնում է առաջարկի ավելի փոքր փոփոխության:** Եթե զնի 2% աճը ապահովել է առաջարկի 2% աճ, ապա գործ ունենք միավոր առաձգականության հետ: **Եթե զնի և առաջարկի փոփոխությունները հավասար են, ապա առկա է պահանջարկի միավոր առաջգահանություն:**

Առաջարկի առաձգականությունը կարելի է ներկայացնել գործակցի միջոցով, որը կոչվում է **առաջգահանության գործակից:** Մեր պայմանական օրինակում առաջարկի առաձգականության գործակիցը մի դեպքում կազմում է $4/2=2$, իսկ մյուս դեպքում՝ $1/2=1/2$: Առաջին դեպքում առաջարկն առաձգական է, երկրորդ դեպքում՝ ոչ առաձգական: Հետևապես՝ առաջարկի առաձգականության գործակիցը (E_s) կարելի է ներկայացնել հետևյալ ձևով.

$$E_s = \frac{\text{առաջարկի փոփոխությունը \% -ով}}{\text{զնի փոփոխությունը \% -ով}}^1 :$$

E_s -ն կարող է մեծ լինել մեկից, կարող է հավասար լինել մեկի, փոքր լինել մեկից և հավասար լինել զրոյի: Եթե $E_s > 1$, ուրեմն զնի մեկ տոկոս աճն ապահովում է առաջարկի ավելի մեծ աճ (օրինակ՝ երկու, երեք կամ չորս տոկոս): Այդ դեպքում առաջարկն առաձգական է: Եթե $E_s = 1$, ուրեմն զնի և առաջարկի փոփոխությունները նույն մակարդակի վրա են: Դա կոչվում է միավոր կամ հավասարաչափ առաձգականություն: Իսկ եթե $E_s < 1$, նշանակում է՝ մեկ տոկոս զնի փոփոխության դեպքում առաջարկը փոփոխվում է ավելի փոքր տոկոսային հարաբերությամբ (օրինակ՝ 0.9, 0.8, 0.5 և այլն): Այդ դեպքում առաջարկը ոչ առաձգական է: Եթե զնի փոփոխության պարագայում առաջարկի փոփոխություն տեղի չի ունենում, ապա այն ամբողջությամբ ոչ առաձգական է: Այսինքն՝ $E_s = 0$:

1 Առաջարկի առաձգականությունը կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևի միջոցով $E_s = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P}$, որտեղ Q -ն բարիքի առաջարկն է, P -ն՝ զինը, ΔQ -ն առաջարկի փոփոխությունն է, իսկ ΔP -ն՝ զնի:

ԲԱՐԻՔԻ ԳՆԻ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄԸ

Ցանկացած բարիք սպառողի համար ծառայում է որպես պահանջմունքների բավարարման օբյեկտ՝ իր որոշակի սպառողական հատկություններով, իսկ արտադրողի համար՝ որպես եկամտի աղբյուր: Եթե սպառողի համար տվյալ բարիքի օգտակարությունը պահանջմունքի բավարարումն է, ապա արտադրողի համար՝ եկամտի ապահովումը: Սպառողը, ըստ բարիքի օգտակարության, առաջարկում է դրա գինը: Պահանջարկի օրենքի համաձայն՝ գնի նվազմանը զուգընթաց մեծանում է պահանջարկը: Բնականաբար, հարց է առաջանում, թե մինչև որ սահմանը կարող է նվազել գինը, որովհետև դրա որոշակի մակարդակից հետո արտադրողը կիրաժարվի տվյալ բարիքի արտադրությունից: Արտադրողի համար ընդունելի է այն գինը, որի դեպքում փոխհատուցվում են իր կատարած ծախսերը, և ապահովվում է եկամուտ: Նրա հիմնական շարժառիթը եկամտի չափերի մեծացումն է՝ գնի բարձրացման և ծախսերի կրճատման ճանապարհով: Սակայն մինչև ո՞ր սահմանը նա կարող է բարձրացնել գինը կամ նվազեցնել ծախսերը: Փորձենք, ըստ այդ տրամաբանության, մասնավոր օրինակի միջոցով դիտարկել սպառողի (պահանջարկ ներկայացնողի) և արտադրողի (առաջարկ ներկայացնողի) փոխհարաբերությունը:

Աղյուսակ 8.1

Բարիքի պահանջարկը և առաջարկը

1	2	3	4	5
Հնարավոր տարբերակները	Բարիքի գինը (դոլար)	Բարիքի պահանջարկը (տոննա)	Բարիքի առաջարկը (տոննա)	Բարիքի առաջարկի և պահանջարկի տարբերությունը \pm (տոննա)
A	7	10	19	+9
B	6	12	17	+5
C	5	15	15	0
D	4	18	10	-8
E	3	20	3	-17

A տարբերակի դեպքում, եթե բարիքի գինը 7 դոլար է, ապա դրա նկատմամբ պահանջարկը 10 տ է, առաջարկը՝ 19, որի դեպքում շուկայում առկա է 9 տ-ի ավելցուկ: Գնի նվազմանը զուգընթաց կմեծանա պահանջարկը: B տարբերակի դեպքում, եթե գինը դարձել է 6 դոլար, ապա դրա նկատմամբ պահանջարկը կկազմի 12 տ, առաջարկը՝ 17, իսկ բարիքի ավելցուկը կամ առաջարկի և պահանջարկի տարբերությունը՝ 5 տ: Սա նշանակում է, որ մրցակցող ֆիրմաները կամ արտադրողները կշարունակեն նվազեցնել գինը՝ դրանով իսկ մեծացնելով պահանջարկը, փոքրացնելով առաջարկը (որովհետև չիրացված բարիքը, որի վրա կատարվել են որոշակի ծախսեր, նրանց համար կորուստ է): C տարբերակի դեպ-

քում գինը 5 դոլար է, իսկ պահանջարկը և առաջարկը հավասար են, որի շնորհիվ շուկայում գոյություն չունի բարիքի ավելցուկ:

Այդ գործընթացի հետագա շարունակման դեպքում ստացվում է հակառակ պատկերը: E տարբերակի պարագայում բարիքի գինը 3 դոլար է, պահանջարկը՝ 20 տ, առաջարկը՝ 3 տ, իսկ առաջարկի և պահանջարկի տարբերությունը կամ բարիքի պակասուրդը (դեֆիցիտը)՝ 17 տ: Այդ դեպքում միմյանց հետ մրցակցում են սպառողները: Դրա հետևանքով գինը բարձրանում է (D տարբերակ), երբ բարիքի գինը 4 դոլար է, պահանջարկը՝ 18 տ, առաջարկը՝ 10 տ, իսկ պակասուրդը՝ 8 տ: Սակայն որքան էլ որ բարիքի պակասուրդը կրճատվել է՝ 17 տ-ից դառնալով 8 տ, այնուամենայնիվ, շարունակվում է սպառողների «ճնշումը», և նրանք պատրաստ են միավոր բարիքի համար վճարել ավելի բարձր գին: Արդյունքում բարիքի գինը դառնում է 5 դոլար, այսինքն՝ գործում է C տարբերակը, երբ պահանջարկը և առաջարկը հավասարվում են: Ընդունված է ասել, որ տվյալ գնի դեպքում սպառողը և արտադրողը (վաճառողը) գալիս են համաձայնության: Այդ գինը համարվում է **հավասարակշռության գին: Այսինքն՝ հավասարակշռության գնի դեպքում բարիքի նկատմամբ պահանջարկը և առաջարկը հավասարվում են:**

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է առաջարկը: Ո՞րն է առաջարկի օրենքը: Որո՞նք են առաջարկի փոփոխության ոչ գնային գործոնները:
2. Ի՞նչ է առաջարկի առաջգականությունը: Որո՞նք են առաջարկի առաջգականության փեսակները: Ինչպե՞ս է չափվում առաջարկի առաջգականության գործակիցը:
3. Բարիքի գինը 10 դոլարից դարձել է 15 դոլար, որի պարմառով առաջարկը 20 կգ-ից դարձել է 25 կգ: Ինչպիսի՞ն է առաջարկի առաջգականությունը:
4. Ե՞րբ է առաջանում բարիքի ավելցուկ և պակասուրդ (դեֆիցիտ): Բացարձե՞ք, թե ի՞նչ է փեղի ունենում բարիքի ավելցուկի և պակասուրդի դեպքում:
5. Ի՞նչ է հավասարակշռության գինը: Ինչպե՞ս է չեափորվում հավասարակշռության գինը:
6. Բացարձե՞ք սրորև ներկայացված աղյուսակի բովանդակությունը.

Բարիքի պահանջարկը և առաջարկը

1	2	3	4	5
Հնարավոր տարբերակները	Բարիքի գինը (դոլար)	Բարիքի պահանջարկը (տոննա)	Բարիքի առաջարկը (տոննա)	Բարիքի ավելցուկը (+), պակասուրդը (-)
A	10	15	23	+8
B	9	17	21	+4
C	8	19	19	0
D	7	21	17	-4
E	6	23	15	-8

ԹԵՄԱ 5. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ

ԴԱՍ 9. ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁ: ԿԱՊԻՏԱԿ ԵՎ ՏՈԿՈՍ: ՀՈՂ ԵՎ ՌԵՆՏԱ: ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՀՈՒՅԹ

Ա) ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁ

Աշխատանքի առաջարկը: Շուկայում աշխատանք առաջարկում է տնային տնտեսությունը: Այսինքն՝ աշխատանքի առաջարկի սուբյեկտը տնային տնտեսությունն է: Աշխատանքային տարիքը սկսվում է տասնութ (որոշ երկրներում՝ տասնվեց) տարեկանից: Տասնութ տարեկանից բարձր յուրաքանչյուր աշխատունակ քաղաքացի, ըստ իր մասնագիտական կարողությունների, ցանկանում է աշխատել տնտեսական գործունեության որևէ ոլորտում: Կատարված աշխատանքի դիմաց նա ստանում է աշխատավարձ, որի միջոցով հոգում է իր բազմաթիվ կարիքները: Ելնելով դրանից՝ նրանք իրենց աշխատանքային ծառայություններն են առաջարկում տնտեսական գործունեությանը զբաղվող ֆիրմաներին, ինչպես նաև պետական հաստատություններին:

Աշխատանքի ընթացքում մարդիկ անընդհատ կատարելագործում են իրենց մասնագիտական հմտությունները, որոնք էլ, իրենց հերթին, նպաստում են ստեղծվող բարիքների քանակական և որակական աճին: Օրինակ՝ հմուտ դերձակը միավոր ժամանակում արտադրում է ավելի մեծ քանակությամբ և բարձր որակի կոստյում: Այսինքն՝ նրա աշխատանքի արտադրողականությունն ավելի մեծ է: **Աշխատանքի արտադրողականությունը միավոր ժամանակում ստեղծված բարիքների քանակությունն է:**

Աշխատանքի պահանջարկը: Շուկայում աշխատանքի պահանջարկը ներկայացնում են ֆիրմաները և պետական հաստատությունները: Այս կամ այն բարիքն արտադրելու կամ ծառայությունը մատուցելու համար անհրաժեշտ են համապատասխան մասնագետներ: Ելնելով դրանից՝ ֆիրման նրանց նկատմամբ ներկայացնում է պահանջարկ և պատրաստակամ է վճարել կատարված աշխատանքի դիմաց:

Այսպիսով՝ գոյություն ունի աշխատանքի շուկա, որտեղ տնային տնտեսությունները ներկայացնում են իրենց աշխատանքը, ֆիրմաները կամ ձեռնարկությունները՝ դրա նկատմամբ պահանջարկը: Աշխատանքի շուկայում կատարվում է աշխատանքի առք ու վաճառք:

Աշխատավարձը՝ որպես գործոնային եկամուտ: Աշխատանքի շուկայում ֆիրման ձեռք է բերում վարձու աշխատող (ինժեներ, փականագործ, շինարար,

հացթուխ և այլն)՝ նրան վճարելով ըստ կատարած աշխատանքի արդյունքի: Վարձու աշխատողի աշխատանքի **օգտակարությունը** կամ **արժեքը** որոշվում է նրա կողմից ստեղծված բարիքների քանակով և որակով: **Աշխատանքի արժեքը փողով արտահայտված դրա գինն է, որը կոչվում է աշխատավարձ: Փաստորեն, աշխատավարձը կատարված աշխատանքի դիմաց տրվող վճարն է:**

Աշխատավարձը լինում է **անվանական և իրական: Անվանական աշխատավարձը դրամի այն քանակությունն է** (օրինակ՝ 50000 դրամ, 1000 դոլար, 500 եվրո, 5000 ռուբլի և այլն), **որ ստանում է աշխատողն իր կատարած աշխատանքի դիմաց: Իրական աշխատավարձը կենսամիջոցների այն քանակությունն է, որը կարող է չեռք բերել աշխատողը անվանական աշխատավարձով՝ առկա գների պայմաններում:** Իրական աշխատավարձը կախված է բարիքների գներից, անվանական աշխատավարձից և դրանից գանձվող եկամտահարկից: Ենթադրենք՝ որևէ մեկի մեկ ամսվա անվանական աշխատավարձը կազմում է 200 հազար դրամ: Նա իր անվանական աշխատավարձով կարող է գնել 10 կգ պանիր և վճարել 20000 դրամ, 5 կգ կարագ և վճարել 15000 դրամ, 15 կգ միս և վճարել 30000 դրամ, 60 հաց և վճարել 6000 դրամ, 30 կգ տարբեր տեսակի մրգեր և վճարել 15000 դրամ, օգտագործել 10 մ³ գազ և վճարել 5000 դրամ, օգտագործել 3000 մ³ ջուր և վճարել 3000 դրամ, օգտագործել 200 կվտ էլեկտրաէներգիա և վճարել 6000 դրամ, գնել մեկ կոստյում և վճարել 40000 դրամ, մեկ գույգ կոշիկ և վճարել 10000 դրամ, մեկ շապիկ և վճարել 10 դրամ, 5 գույգ գուլպա և վճարել 2000 դրամ, 2 կինոյի տոմս և վճարել 1000 դրամ, 2 թատրոնի տոմս և վճարել 2000 դրամ, մեկ անգամ գնալ ռեստորան և վճարել 20000 դրամ, հինգ անգամ լինել սրճարանում և վճարել 15000 դրամ: Նրա կողմից 200 հազար դրամով գնված վերոնշյալ բարիքների և ծառայությունների ամբողջությունը կազմում է իրական աշխատավարձը: Եթե անվանական աշխատավարձը մնացել է նույնը, իսկ վերոնշյալ բարիքների և ծառայությունների գներն աճել են, ապա, բնականաբար, իրական աշխատավարձը նվազել է: Եթե բարիքների և ծառայությունների գների մակարդակը մնացել է նույնը, իսկ անվանական աշխատավարձը բարձրացել, ապա իրական աշխատավարձը նույնպես բարձրացել է: Եթե անվանական աշխատավարձն աճել է ավելի բարձր տեմպերով, քան գների մակարդակը, ապա իրական աշխատավարձը բարձրացել է: Օրինակ՝ եթե անվանական աշխատավարձը բարձրացել է 10%-ով, իսկ գների մակարդակը՝ 5%-ով, ապա տեղի է ունեցել իրական աշխատավարձի բարձրացում: Իսկ եթե անվանական աշխատավարձը բարձրացել է 5%-ով, իսկ գների մակարդակը՝ 10%-ով, ապա կատարվել է իրական աշխատավարձի նվազում:

Պետությունը աշխատողների սոցիալական պայմանները բարելավելու համար սահմանում է **նվազագույն աշխատավարձ:** Նվազագույն աշխատավարձ սահմանելիս հիմք է ընդունվում բարիքների և ծառայությունների այն քանակությունը, որն անհրաժեշտ է ապրուստի նվազագույն պայմաններ ապահովելու համար: Գործող կարգի համաձայն՝ գործատուները չեն կարող վարձու աշխատող

դին վճարել սահմանված նվազագույն աշխատավարձից ցածր: Նվազագույն աշխատավարձը Հայաստանի Հանրապետությունում 40000 դրամ է, իսկ ԱՄՆ-ում մոտ 1000 դոլար:

Բ) ԿԱՊԻՏԱԼ ԵՎ ՏՈԿՈՍ

Կապիտալի առաջարկը: Շուկայում ֆիրմային կապիտալն առաջարկվում է տնային տնտեսությունների կողմից: Նրանք դրա դիմաց ստանում են եկամուտ, որի միջոցով հոգում են իրենց կարիքները:

Կապիտալի պահանջարկը: Շուկայում կապիտալի նկատմամբ պահանջարկը ներկայացնում է ֆիրման: Ֆիրման, ձեռք բերելով կապիտալ՝ դա օգտագործում է այս կամ այն բարիքն արտադրելու համար:

Տոկոսը՝ որպես գործոնային եկամուտ: Կապիտալի սեփականատերը այն կարող է տրամադրել որևէ ֆիրմայի կամ ինքն օգտագործել: Ֆիրման նախկինում կապիտալի օգտագործման դիմաց վարձավճար էր տալիս: Սակայն ֆիրմայի համար շահավետ է կապիտալի սեփականատերերից այն պահանջել ոչ թե նյութաիրային (մեքենա, սարքավորում, մեխանիզմ, կառույց և այլն), այլ փողի ձևով: Պատճառն այն է, որ ֆիրման ավելի լավ է պատկերացնում, թե ինչ ռեսուրսներ է պետք ձեռք բերել շուկայից, և պարտք վերցնելով փողը՝ ձեռք է բերում անհրաժեշտ սարքավորումներ, մեքենաներ, մեխանիզմներ, շենքեր ու կառույցներ, հումք, նյութեր և այլն: Ֆիրման կազմակերպում է արտադրություն և թողարկված բարիքի իրացումից ստացված հասույթի մի մասը, պարտքի դիմաց, տալիս է փողի սեփականատիրոջը: Պարտք վերցված փողի դիմաց տրվող վճարը կոչվում է **տոկոս**, որը կապիտալի սեփականատիրոջ եկամուտն է: **Տոկոսը, փաստորեն, կապիտալ գործոնի ապահոված եկամուտն է, որը սղանում է դրա սեփականատերերը, այսինքն՝ տնային տնտեսությունը: Հեղեակապ՝ տոկոսը գործոնային եկամուտ է:**

Եթե կապիտալի սեփականատերն է կազմակերպում արտադրություն, ապա այդ դեպքում տոկոսը ստանում է հենց ինքը:

Գ) ՀՈՂ ԵՎ ՌԵՆՏԱ

Հողի առաջարկը: Շուկայում հողը առաջարկում է հողասեփականատերը: Հողը բնության պարգև է և գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական գործոն: Հողը՝ իր մի շարք առանձնահատկություններով, տարբերվում է արտադրության մյուս գործոններից: Այսպես.

Առաջին՝ հողը սահմանափակ և անփոխարինելի ռեսուրս է: Դրա քանակությունը հնարավոր չէ փոխել:

Երկրորդ՝ հողի հիմնական հատկություններից է բերրիությունը: Հողի որակը գնահատվում է բերրիությամբ: Բերրի հողատարածություններում միավոր ծախսն ապահովում է ավելի մեծ քանակի գյուղատնտեսական բարիքներ:

Երրորդ՝ հողի բերրիությունը ենթակա է փոփոխության: Դա նվազում է ոչ

ԹԵՄԱ 5. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆԱՅԻՆ ԵԿԱՍՏՈՒՏՆԵՐԸ

արդյունավետ ազրոտելիսկայի կիրառման, քանու, էրոզիայի, ջրի ազդեցության և տարբեր տեսակի աղտոտումների հետևանքով:

Չորրորդ` հողը չվերարտադրվող ռեսուրս է: Սովորաբար ռեսուրսները (արտադրության գործոնները) օգտագործվելով սպառվում են, բայց կարող են վերարտադրվել:

Հողի պահանջարկը: Հողի պահանջարկը ներկայացնում է գյուղատնտեսությանը զբաղվող ձեռներեցը, ով, վարձակալելով և օգտագործելով այն, ստեղծում է գյուղատնտեսական մթերքներ:

Ռենդայի բովանդակությունը: Հողն օգտագործվում է գյուղատնտեսական բարիք ստեղծելու համար: **Ռենդան** հողի օգտագործման դիմաց տրվող վճարն է: Հետևապես` ռենտան գործոնային եկամուտ է: Ռենտայի չափը կախված է հողի բերրիությունից և տեղադրվածությունից: Վարձակալը, օգտագործելով հողը, ստեղծում է բարիք, որի իրացման արդյունքում ստանում է շահույթ: Հետևապես` նա պատրաստակամ է վճարելու դրա համար:

Արտադրության գործոնների միավորման արդյունքում ստեղծվում է այս կամ այն բարիքը, որը վաճառվում է որոշակի գնով: Բարիքի վաճառքից ստացված հասույթից արտադրության գործոնի յուրաքանչյուր սեփականատեր ստանում է իր վճարը կամ եկամուտը աշխատավարձի, տոկոսի, ռենտայի և շահույթի ձևով:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրե՞ք աշխատանքի առաջարկը և պահանջարկը:
2. Ի՞նչ է աշխատավարձը: Ո՞րն է անվանական և իրական աշխատավարձի տարբերությունը:
3. Անվանական աշխատավարձն ամել է 20%-ով, իսկ բարիքների գները` 25%-ով: Ինչպե՞ս է փոխվել իրական աշխատավարձը: Դա ներկայացրե՞ք պայմանական օրինակի միջոցով:
2. Ո՞րն է նվազագույն աշխատավարձը:
3. Ներկայացրե՞ք կապիտալի առաջարկը և պահանջարկը:
4. Ի՞նչ է տոկոսը:
5. Ենթադրենք` Հայկն իր 1000 դոլար դրամական կապիտալը տարեկան 10%-ով տրամադրում է Արմենին, ով դա օգտագործում է կուսյունի արտադրության մեջ: Սակայն Հայկն ամեն տարի չի պահանջում իրեն հասանելիք եկամուտը, և այդ գումարն օգտագործում է Արմենը, որի համար նույնպես տոկոս է վճարում: Որքա՞ն կկազմի Հայկի եկամուտը 5 տարի հետո:
6. Որո՞նք են բնական ռեսուրսի (հողի)` որպես արտադրության գործոնի առանձնահատկությունները: Ի՞նչ է ռենդան:

ԳԱՍ 10. ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՀՈՒՅԹ

ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Աշխատանքը, կապիտալը և բնական ռեսուրսները (հողը)՝ որպես արտադրության գործոններ, շարժման մեջ են դրվում ձեռնարկատիրական գործունեության միջոցով: Ձեռնարկատիրությամբ զբաղվող մարդիկ համարվում են ձեռներեցներ: Նրանք ինքնատիպ սոցիալական խումբ են և աչքի են ընկնում առանձնահատուկ ունակություններով: Ձեռներեցի գործունեության ներքին խթանը շահույթն է:

Ձեռնարկատիրական գործունեությանը բնորոշ են մի շարք գծեր: Ձեռնարկատիրությանը հատուկ է **նորարարությունը**: Դա արտահայտվում է նոր արտադրատեսակի, տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի, արտադրության կազմակերպման եղանակների կիրառման միջոցով:

Ձեռնարկատիրությանը բնորոշ է **ռիսկի** դիմելու պատրաստականությունը: Ռիսկի դիմելիս, որոշակի չափով տեղյակ լինելով բոլոր հնարավոր ելքերին, այնուամենայնիվ, հնարավոր չէ ստույգ կանխատեսել վերջնական արդյունքը: Ելնելով որոշակի կանխատեսումներից՝ ձեռներեցը կատարում է անհրաժեշտ ծախսեր, որոնց արդյունքը ստանում է ապագայում:

Ձեռնարկատիրությանը բնորոշ է **ճկունությունը**: Դա ստեղծված իրավիճակում ճիշտ կողմնորոշվելու ունակությունն է: Ճկուն են այն գործարարները, ովքեր տիրապետում են անհրաժեշտ տեղեկատվության, ունեն համապատասխան գիտելիքներ և փորձ:

ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ձեռնարկությունը ռեսուրսները վերջնական արդյունքի վերածող արտադրական կազմակերպություն է: Ձեռնարկությունը տնտեսական գործունեության սկզբնական օղակն է, որտեղ տեղի է ունենում արտադրության գործոնների՝ աշխատանքի, կապիտալի, բնական ռեսուրսների միավորում: Այդ գործընթացի արդյունքում ստեղծվում է այս կամ այն բարիքը:

Ձեռնարկությունը (ֆիրման) ստեղծվում է աշխատանքի հասարակական բաժանման հետևանքով, երբ

առանձին արտադրողներ մասնագիտանում են որևէ բարիքի արտադրության մեջ: Հետագայում աշխատանքի բաժանումը խորանում է, և բարիքի առանձին մասեր ստեղծվում են տարբեր ֆիրմաների կողմից: Օրինակ՝ ավտոմեքենայի որոշ դետալներ արտադրվում են առանձին ֆիրմաների կողմից, իսկ ավտոմեքենան հավաքվում է

ԹԵՄԱ 5. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆԱՅԻՆ ԵԿԱՍՈՒՏՆԵՐԸ

մեկ այլ ֆիրմայում: Սա նշանակում է՝ առկա է ներարտադրական աշխատանքի բաժանում, որը հանգեցնում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման և ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման: Ֆիրմայի նպատակը շահույթի ապահովումն է և առկա ռեսուրսները հնարավորության սահմաններում արդյունավետ օգտագործելու ձգտումը:

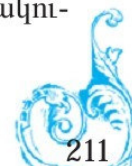
ՉԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԾԱԽՍԵՐԸ, ՀԱՍՈՒՅԹԸ ԵՎ ՇԱՀՈՒՅԹԸ

Ֆիրմայի կատարած ծախսերը լինում են **հասարայուն** (FC) և **փոփոխուն** (VC): Հաստատուն են համարվում այն ծախսերը, որոնք բարիքների քանակության կամ արտադրության ծավալի փոփոխության պարագայում չեն փոխվում: Այդ ծախսերի մեջ ներառվում են շենքերի, կառույցների, սարքավորումների, մեքենաների պահպանման ծախսերը, վարձակալական կամ ռենտային վճարները, վարկի կամ փոխառությունների տոկոսավճարները, ապահովագրական և տարբեր տեսակի ծառայությունների համար կատարվող վճարումները:

Սակայն կան ռեսուրսների ծախսեր, որոնք ուղղակիորեն կապված են արտադրության ծավալի փոփոխության հետ: Դրանք կոչվում են **փոփոխուն ծախսեր** (VC), որոնք, բարիքների քանակության կամ արտադրության ծավալից կախված, փոփոխվում են: Փոփոխուն են համարվում հումքի, նյութերի, էլեկտրաէներգիայի ձեռքբերման, տրանսպորտային ծառայությունների, աշխատանքային ռեսուրսների վճարման ծախսերը:

Համախառն կամ **ընդհանուր** ծախսը (TC) հաստատուն և փոփոխական ծախսերի գումարն է արտադրության առկա ծավալների պայմաններում:

Միավոր բարիքի հաշվով կատարված ծախսը համարվում է **միջին**, որը հավասար է ընդհանուր ծախսերի և արտադրված բարիքների քանակության հարաբերությանը: Եթե միջին համախառն ծախսը նշանակենք AC-ով, ապա $AC=TC/Q$, որտեղ TC-ն համախառն ծախսն է, իսկ Q-ն՝ արտադրված բարիքների քանակությունը:

Հասույթը (TR) ձեռնարկության կողմից ստեղծված բարիքների վաճառքից ստացված դրամական գումարն է: Այսինքն՝ $TR=Q \cdot P$, որտեղ Q-ն բարիքի քանակությունն է, իսկ P-ն՝ միավոր բարիքի գինը:

Շահույթը (I) հասույթի և համախառն ծախսի տարբերությունն է: Այսինքն՝ $I=TR-TC$: Ձեռնարկատիրության հիմնական նպատակը շահույթի ստացումն է: Դրա համար ձեռնարկությունը նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներդրման ճանապարհով ձգտում է անընդհատ բարելավել արտադրվող բարիքի քանակական և որակական պարամետրերը՝ այդպես ավելացնելով շահույթի չափերը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են ձեռնարկատիրական գործունեության բնորոշ գծերը:
2. Ներկայացրե՛ք ձեռնարկության ընդհանուր բնութագիրը:
3. Ձեռնարկության ծախսերի ինչպիսի՞ տեսակներ կան: Ո՞րն է ձեռնարկության հասույթը:
4. Ձեռնարկության շենքերի, կառույցների, սարքավորումների, մեքենաների պահպանման ծախսերը կազմել են 50 դոլար, վարչակալական վճարը և վարկի տոկոսավճարը՝ 150 դոլար, սպահովագրական վճարը՝ 60 դոլար, հումքի և նյութերի ծախսերը՝ 400 դոլար, էլեկտրաէներգիայի ծախսը՝ 40 դոլար, աշխատավարձը՝ 1300 դոլար: Թողարկվել է 100 հատ բարիք, յուրաքանչյուրի գինը 30 դոլար է: Հաշվե՛ք ձեռնարկության հասարարուն, փոփոխուն, համախառն ծախսերը, հասույթը և շահույթը:
5. Ձեռնարկությունը թողարկում է 100 հատ բարիք. մեկ հատի գինը 60 դոլար է: Ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործման շնորհիվ ձեռնարկության միջին ծախսը 50 դոլարից դարձել է 40: Որքա՞ն է ձեռնարկության շահույթի անը:

ԹԵՄԱ 6. ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ԳԱՍ 11. ԲԱՆԿԵՐԸ ԵՎ ԳՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԲԱՆԿԵՐԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ

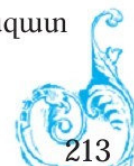
Ինչպես արդեն հայտնի է, փողն ունի վճարման միջոցի գործառույթ, որը պայմանավորված է մարդկանց միջև առկա **պարտքային պարտավորություններով**: Դա հանգեցնում է մուրհակային հարաբերությունների ձևավորմանը: **Մուրհակը պարտքային պարտավորություն է, որը դրա սեփականատերին իրավունք է տալիս գումարը պահանջելու այնպես, ինչպես անշիջի**: Որևէ մեկը մեկ այլ անձի պարտքով տալիս է որոշակի գումար՝ դրա դիմաց պահանջելով փաստաթուղթ (մուրհակ), որի մեջ նշված են պարտքի գումարը և մարման ժամկետը: Մուրհակի սեփականատերը կարող է դրա միջոցով մարել իր պարտքը: Ենթադրենք՝ դու մեկից պարտք ես վերցրել 100 ոսկե դրամ, իսկ մեկ ուրիշը քեզ նույնպես պարտք է 100 ոսկե դրամ, որը ձևակերպված է մուրհակով: Դու կարող ես քո պարտքը մարել մուրհակով:

Այսպիսով, մարդկանց միմյանց պարտք տալը դառնում է անխուսափելի և անհրաժեշտ: Գրականության մեջ հանդիպում է հետևյալ օրինակը. լոնդոնցի մի ժամագործ, որոշ մարդկանցից պարտքով փող վերցնելով, դա պարտքով տալիս է ուրիշներին: Այդ ճանապարհով նա սկսում է հարստանալ: Մեկից պարտք վերցնելով, ենթադրենք՝ 100 ոսկե դրամ, պարտավորվում է հետ վերադարձնել 5%-ով, որը կկազմի $100+100\cdot 5/100=100+5=105$ ոսկե դրամ: Ժամագործը պարտքով վերցրած 100 ոսկե դրամը տալիս է մեկ ուրիշին 10%-ով: Վերջինս պարտավորվում է նրան վերադարձնել $100+100\cdot 10/100=110$ ոսկե դրամ: Փաստորեն, այդ գործարքի շնորհիվ ժամագործը ձեռք է բերում $110-105=5$ ոսկե դրամի եկամուտ: Այսպիսով՝ ժամագործն իրականացնում է փողի առք ու վաճառք:

Ժամանակի ընթացքում անընդհատ ընդլայնվում են փողի առք ու վաճառքի շրջանակները, և ստեղծվում է մի կառույց, որի միջոցով որոշակի տոկոսով հավաքագրվում են մարդկանց ազատ դրամական միջոցները կամ խնայողությունները: Այնուհետև այդ միջոցներն ավելի բարձր տոկոսով տրամադրվում են նրանց, ովքեր ունեն դրանց կարիքը: Այդ կառույցը կոչվեց բանկ:

Բանկը մի կառույց է, որի միջոցով որոշակի տոկոսով հավաքագրվում են փողային փողերի, շեռնարկային փողերի, շեռնարկային փողերի ազատ դրամական միջոցները կամ խնայողությունները և ավելի բարձր տոկոսով տրամադրվում փարքեր փողերի և փողերի սուբյեկտներին:

Բանկերի կողմից որոշակի տոկոսով տրվող պարտքը, որը վերադարձվում է որոշակի ժամկետում, կոչվում է **վարկ**: Այն բանկերը, որոնք զբաղված են ազատ

դրամական միջոցների կամ խնայողությունների հավաքագրմամբ և տարբեր տեսակի տնտեսական գործունեության վարկավորմամբ, կոչվում են **առևտրային բանկեր**: Փաստորեն, առևտրային բանկերը զբաղված են փողի առք ու վաճառքով: Ենթադրենք՝ որևէ մեկից բանկը վերցնում է 100 ոսկե դրամ՝ պարտավորվելով նրան այդ գումարը վերադարձնել 6%-ով (այսինքն՝ 106 ոսկե դրամ): Այդ 100 ոսկե դրամը բանկը 10%-ով տրամադրում է մեկ ուրիշին և նրանից ստանում 110 ոսկե դրամ: Այդ երկու մեծությունների՝ 110 և 106 ոսկե դրամների տարբերությունից հանելով բանկի կատարած ծախսերը՝ կստանանք **բանկի եկամուտը (շահույթ)**: Մեր պայմանական օրինակում, եթե բանկի ծախսը 1 ոսկե դրամ է, ապա շահույթը կկազմի $4-1=3$ ոսկե դրամ:

ՓՈՂԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ

Փողի գործառույթները, ինչպես արդեն գիտենք, հազարամյակների ընթացքում իրականացվել են ոսկու միջոցով: Տնտեսագիտական գրականության մեջ դա կոչվում է մետաղադրամային շրջանառություն:

Բանկերի ձևավորման և հետագա զարգացման արդյունքում հասարակության անդամները նախընտրում էին իրենց ազատ դրամական միջոցները կամ խնայողությունները պահել բանկում և դրանց դիմաց ստանալ եկամուտ՝ տոկոսի ձևով: Այդ դեպքում նրանք բանկից պահանջում էին համապատասխան փաստաթուղթ, որտեղ նշված էր պարտքով տրված գումարի չափը: Փաստորեն, բանկի կողմից տրվում էր մուրհակ, որը կոչվում էր **բանկնոյ: Բանկնոյը պարպրային պարպավորություն էր, որը նրա սեփականարհրոջն իրավունք էր տալիս բանկից պահանջելու այնպեղ նշված գումարը**: Եթե որևէ մեկը պարտք էր մեկ ուրիշին, ապա նա կարող էր այդ պարտքը մարել բանկնոտի միջոցով: Վերջինս կարող էր այդ նույն բանկնոտով մարել իր պարտքը մեկ այլ անձի: Այս ճանապարհով բանկերի կողմից տրված բանկնոտները (մուրհակները) սկսում են ընդլայնել շրջանառությունը, որոնց միջոցով կատարվում են տարբեր վճարումներ: Աստիճանաբար բանկնոտները սկսում են փոխարինել ոսկուն, և մետաղային շրջանառությանը փոխարինում է **թղթադրամային շրջանառությունը**: Բազմաթիվ բանկերից աստիճանաբար առանձնանում է մեկը, որին պետությունը տալիս է շրջանառության համար **միասնական թղթադրամներ** թողարկելու առանձնահատուկ իրավունք: Դա կոչվեց **Կենտրոնական բանկ**:

Թղթադրամային շրջանառության ծագմանը զուգընթաց յուրաքանչյուր պետություն սահմանում է իր երկրի փողային միավորը (դրամ, դոլար, եվրո, ռուբլի և այլն): Ոսկու որոշակի քանակություն՝ որպես բարիքների արժեքի չափման միավոր (ետալոն), դարձավ այս կամ այն երկրի փողային միավորի հիմքը: Տարբեր երկրների փողային միավորները պարունակում էին ոսկու որոշակի քանակություն (օրինակ՝ 0.5, 0.7 գ ոսկի և այլն): Այդ քանակությունը սահմանում էր պետությունը, որը դառնում էր տարբեր բարիքների արժեքների չափակցման էտալոն: Այսինքն՝ չափման միավորի դերը կատարում է թղթադրամը, որը սկզբնական շրջանում ուներ ոսկու համապատասխան ապահովվածություն, ինչպես, օրի-

նակ՝ ցարական Ռուսաստանի մեկ ռուբլին հավասարեցված էր 0,7742 գ ոսկու քաշին: Սակայն դրամաշրջանառության զարգացման հետագա ընթացքը ցույց տվեց, որ դրա անհրաժեշտությունը չկա, որովհետև փողը՝ ոսկու կամ թղթադրամի տեսքով, ընդամենը չափանմուշ է կամ վճարման միջոց: Թղթադրամի միջոցով տնտեսական բարիքների փոխանակության իրականացումն ավելի արդյունավետ է դառնում:

Բանկերի ձևավորմամբ փողի **կանխիկ** շրջանառությանը զուգընթաց սկսում է գործել **անկանխիկ** շրջանառությունը: Ենթադրենք՝ որևէ մեկն իր խնայած 1000 դոլարը պահում է բանկում և ունի բանկային հաշիվ: Եթե նա ցանկանում է գնել հեռուստացույց, որի գինը 800 դոլար է, ապա այդ գումարը կարող է փոխանցել դրա առևտրով զբաղվող կազմակերպության բանկային հաշվին: Փաստորեն, հեռուստացույցի առք ու վաճառքն իրականացվում է առանց կանխիկ փողի (թղթադրամի և մանրադրամի): Դա էլ հենց **փողի անկանխիկ շրջանառությունն է, որն իրականացվում է փոխադարձ հաշվանցումների միջոցով:**

Հետագայում, բարիքների առքն ու վաճառքն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար, սկսեցին կիրառել փողի այլ ձևեր: Դրանցից ամենատարածվածը բանկային **չեկն** է: Ազատ դրամական միջոցները կամ խնայողությունները տրամադրվում են բանկերին, և բացվում են չեկային հաշիվներ: **Չեկը հրաման է բանկին՝ այնպեղ նշված գումարը սպանալու:** Օգտագործվում է նաև **պլաստիկ քարտ, որը բանկի կողմից փրված վճարման գործիք է՝ կանխիկ դրամ սպանալու կամ անկանխիկ եղանակով վճարումներ կատարելու համար:**

Փողի ծագման, գործառույթների և էվոլյուցիայի պրամաբանական ընթացքից պարզ դարձավ, որ դա հաշվարկային միավոր է կամ չափման նմուշ, որի միջոցով փոխանակվում են սպառողական փարբեր հարկություններ ունեցող բարիքներ և ռեսուրսներ:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Կենտրոնական բանկի հիմնական **գործառույթը շրջանառության համար անհրաժեշտ փողի թողարկումն է (էմիսիա):** Կենտրոնական բանկը վարկավորում է առևտրային բանկերին, այսինքն՝ դրանց պարտքով փող է տալիս: Փաստորեն, **Կենտրոնական բանկի մյուս կարևոր գործառույթը առևտրային բանկերի վարկավորումն է:** Այդ միջոցներն առևտրային բանկերի միջոցով դրվում են շրջանառության մեջ: Այսինքն՝ **Կենտրոնական բանկի միջոցով կարգավորվում է դրամաշրջանառությունը:** Դա Կենտրոնական բանկի հաջորդ կարևոր գործառույթն է: Արտաքին տնտեսական կապերի զարգացման համար առաջանում է այս կամ այն երկրի դրամական միավորի կամ, ինչպես ընդունված է ասել, արժույթի (վալյուտայի) ձեռքբերման անհրաժեշտությունը: Այդ դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտն իր երկրի դրամական միավորը փոխանակում է իրեն անհրաժեշտ արտարժույթով, ենթադրենք՝ դոլարով: Այսինքն՝ ձևավորվում է դրամաշրջանառության կարևոր ոլորտ՝ արժութային հարաբերություններ: Որպեսզի այդ հարաբերությունները գործեն անխափան և արդյունավետ, պետությունը Կենտ-

◀◀ *Կենտրոնական բանկի շենքը*

րոնական բանկի միջոցով կարգավորում է արժույթային շրջանառությունը: Դրա կարգավորման հիմնական միջոցը անհրաժեշտ արժույթային պաշարների ձևավորումն է: Բացի այդ, ոսկու և արժույթի պաշարներն անհրաժեշտ են անկանխատեսելի իրավիճակների (տնտեսական ցնցումներ, բնական աղետներ և այլն) հաղթահարման համար: Այսպիսով՝ **Կենտրոնական բանկի մյուս կարևոր գործառույթը ոսկու և արժույթի պեղական պաշարների պահպանումն է:**

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է բանկը և ինչպե՞ս է առաջացել: Ո՞րն է բանկի շահույթը:
3. Ինչպե՞ս է փողի ունեցել փողի էվոլյուցիան:
3. Փողի ի՞նչ տեսակներ կան:
4. Ո՞րն է փողի կանխիկ և անկանխիկ շրջանառությունը:
5. Նշե՛ք բանկի տեսակները:
6. Բացատրե՛ք Կենտրոնական բանկի գործառույթները:

ԳԱՍ 12. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԱՐԿԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախորդ դասից պարզ դարձավ, որ արտադրողների միջև առաջանում են փոխադարձ պարտքային պարտավորություններ: Դրանք կարգավորվում են բանկերի կողմից: Մարդիկ իրենց ազատ դրամական միջոցները և խնայողությունները փոխառության են տալիս և դրա դիմաց ստանում են եկամուտ՝ տոկոսի ձևով: Փոխառության տրված դրամական միջոցները կոչվում են **փոխաարվական կապիտալ**: Այդ կապիտալը հավաքագրվում է բանկերի կողմից և վարկի ձևով տրվում տնային տնտեսության ներկայացուցիչներին, ձեռնարկություններին և կազմակերպություններին: **Վարկը փոխաարվական կապիտալի շարժի ձև է**: Վարկը տրվում է տոկոսով, որի չափը կոչվում է տոկոսադրույք:

ՎԱՐԿԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Վարկի **առաջին գործառույթը** տնտեսության զարգացման ապահովումն է: Ձեռնարկության արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի մեծացումն արտադրողին դրդում է ընդլայնելու արտադրությունը: Սակայն նա չունի անհրաժեշտ դրամական միջոցներ լրացուցիչ կապիտալ և աշխատողներ ձեռք բերելու համար: Ուստի արտադրողը բանկից վարկ է վերցնում և դրա միջոցով ձեռք բերում կապիտալ և վարձու աշխատողներ:

Վարկի **երկրորդ գործառույթը** ռեսուրսների վերաբաշխումն է: Վարկի միջոցով ռեսուրսներն ուղղվում են արտադրության այն ոլորտներ, որտեղ դրանք ապահովում են ավելի մեծ եկամուտ: Օրինակ՝ վարկի օգտագործման միջոցով համակարգչային արտադրության ընդլայնումը տեղի է ունենում լրացուցիչ ռեսուրսների ներգրավմամբ: Ինչպես հայտնի է, այդ ռեսուրսները սահմանափակ են: Համակարգիչների արտադրության ընդլայնումն իրականացվում է սահմանափակ ռեսուրսների հաշվին: Դա կարող է տեղի ունենալ մյուս ոլորտներում զբաղված ռեսուրսների մի մասը համակարգիչների արտադրության մեջ օգտագործելով: Այսպիսով՝ վարկի միջոցով արտադրության տարբեր ոլորտների միջև ռեսուրսների վերաբաշխում է կատարվում:

Վարկի **երրորդ գործառույթը** դրամաշրջանառության բարելավումն է: Մարդիկ իրենց ազատ դրամական միջոցները կամ խնայողությունները տրամադրում են բանկերին, իսկ վերջիններս վարկի ձևով դրանք արագորեն մտցնում են շրջանառության մեջ և ապահովում բարիքների առք ու վաճառքը: Մի պահ պատկերացնենք՝ մարդիկ իրենց խնայողությունները պահում են տանը՝ հետագայում օգտագործելու նպատակով: Այսինքն՝ հարստության մի մասը սառեցվում և չի օգտագործվում: Այնինչ, երբ խնայողությունները բանկերի միջոցով մտնում են շրջանառության մեջ, նպաստում են բարիքների առք ու վաճառքին: Բարիքների առք ու վաճառքը կատարվում է դրամաշրջանառության միջոցով: Դրան նպաստում է խնայված դրամական միջոցները բանկերի միջոցով նորից շրջանառության մեջ մտցնելը:

ՎԱՐԿԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Վարկերը լինում են երկու տեսակ՝ **առևտրային** և **բանկային**: Առևտրային վարկը ձեռնարկությունների կողմից միմյանց տրվող փոխառություններն են: Սկզբնական փուլում առևտրային վարկն ունեցել է բնեղեն արտահայտություն: Օրինակ՝ որպես վարկ տրվել է 10 պարկ ցորեն, որի դիմաց պահանջվել է 11 պարկ: Լրացուցիչ մեկ պարկ ցորենը վարկի տոկոսն է, որը հավասար է $(11-10)/10 \cdot 100 = 10\%$: Շատ դեպքերում առևտրային վարկը ձևակերպվում է մուրհակով, այսինքն՝ ձեռնարկությունը պարտքի դիմաց տալիս է մուրհակ, որն ունի մարման ժամկետ:

Բանկային վարկը տրվում է բանկերի կողմից, որը կարող է օգտագործվել տարբեր նպատակներով: Եթե վարկը տրվել է ձեռնարկությանը, ապա օգտագործվում է լրացուցիչ ռեսուրսներ ձեռք բերելու համար: Եթե վարկը տրվել է որևէ անհատ քաղաքացու, ապա կարող է օգտագործվել բնակարան, ավտոմեքենա, կահույք կամ այլ երկարատև օգտագործման սպառողական նշանակություն ունեցող բարիք գնելու համար:

Բանկային վարկը լինում է **կարճաժամկետ** (մինչև մեկ տարվա մարման ժամկետով), **միջնաժամկետ** (1-ից 5 տարի) և **երկարաժամկետ** (5 տարուց ավելի):

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս են առաջացել վարկային հարաբերությունները:
2. Որո՞նք են վարկի գործառնությունները:
3. Բացարժեք առևտրային և բանկային վարկի տարբերությունը:
4. Որո՞նք են բանկային վարկի տեսակները:

ԹԵՄԱ 7. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 13. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Պետության հիմնական տնտեսական գործառույթներն են.

Առաջին՝ հասարակական բարիքի արտադրություն: Հասարակական բարիք են համարվում՝ ա) ազգային անվտանգության համակարգի ձևավորումը, բ) քաղաքացիների իրավունքների և գ) հասարակական կարգի պաշտպանությունը, դ) ռազմավարական նշանակության գիտական հետազոտությունների ֆինանսավորումը, ե) տարբեր տեսակի ծառայությունների ապահովումը (առողջապահություն, կրթություն, գիտություն, ճանապարհների կառուցում, փողոցների լուսավորում և այլն): Հասարակական բարիքի արտադրությունն իրականացվում է հետևյալ ուղղություններով՝ ա) համապատասխան օրենքների ընդունում և իրագործում, բ) երկրի ներսում կարգուկանոնի հաստատում, որը հիմնականում իրագործվում է ներքին գործերի մարմինների և դատախարական համակարգի գործունեության միջոցով, գ) ազգային անվտանգության և պաշտպանության համակարգի ձևավորում, դ) բազմաթիվ ծառայությունների մատուցում (ճանապարհների շինարարություն, փողոցների լուսավորում, տարբեր տեսակի միջոցառումների իրականացում՝ կապված մշակութային, սպորտային, գիտական ոլորտին վերաբերող տեղեկատվության ապահովման հետ):

Երկրորդ՝ արտաքին բացասական ազդեցությունների նվազեցմանն ու դրականի խրախուսմանն ուղղված գործունեություն: Արտաքին ազդեցությունը կարող է լինել բացասական և դրական: Օրինակ՝ շրջակա միջավայրի աղտոտումը կարող է բացասաբար է անդրադառնալ մարդկանց առողջության վրա, որի պատճառով նրանք ստիպված կատարում են լրացուցիչ ծախսեր՝ կապված դեղորայքի ձեռքբերման, բժշկական ծառայությունների համար անհրաժեշտ վճարումների հետ և այլն: Դրական արտաքին ազդեցության դեպքում (օրինակ՝ կանաչապատում, ոռոգման ցանցերի ստեղծում, վարակիչ հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ պայքար և այլն) անհրաժեշտ օգտակարություն է ապահովվում հասարակության բոլոր անդամների համար: Բացասական արտաքին ազդեցությունները կարող են հաղթահարվել պետական միջամտությամբ: Դա կատարվում է երկու եղանակով՝ վարչական և տնտեսական: Վարչական մեթոդով պետությունը պատժամիջոցներ է կիրառում այն գործունեության նկատմամբ, որի արդյունքները վտանգավոր են շրջակա միջավայրի համար: Բացի այդ, սահմանվում է նորմատիվ, ըստ որի սահմանափակվում են վնասակար նյութերի ար-

տանտումները շրջակա միջավայր: Պետությունը արտաքին բացասական ազդեցությունների դեմ պայքարի գործում կիրառում է նաև տնտեսական մեթոդը, որի հիմնական լծակը հարկերն են, որոնց միջոցով փոխհատուցվում են համապատասխան կորուստները:

Արտաքին դրական ազդեցությունների խրախուսման նպատակով պետությունը դրամական օժանդակություն է տրամադրում առողջապահության, կրթության, գիտության ոլորտներին, տարբեր տեսակի բարեգործական ծրագրերին և այլն: Այդ բնագավառներում կատարված ներդրումները մեծ չափով նպաստում են տնտեսության զարգացմանը: Բացի այդ, պետությունը կատարում է ծախսեր վարակիչ հիվանդությունների, վնասատուների դեմ պայքարելու, կանաչապատման, ռոռզման ցանցերի ստեղծման համար և այլն:

Երրորդ՝ եկամուտների վերաբաշխում: Սոցիալապես անապահով ընտանիքների, թոշակառուների, անաշխատունակների, գործազուրկների, բազմանդամ ընտանիքների նվազագույն կենսապայմանների ապահովումը, կրթական, առողջապահական և այլ ծառայությունների մատուցումը հնարավոր չէ իրականացնել անհրաժեշտ եկամուտներ չունենալու պատճառով: Մրցակցային շուկան եկամուտների հավասարություն չի կարող ապահովել: Պետությունը կենսաթոշակների, նպաստների և այլ միջոցների տրամադրման ճանապարհով փորձում է հոգալ հասարակության ցածր եկամուտ ունեցող անդամների բազմաբնույթ կարիքները: Պետությունը հարկերի գանձման միջոցով կատարում է եկամուտների վերաբաշխում՝ «հարուստներից դեպի աղքատները»:

Չորրորդ՝ հիմնարար (ֆունդամենտալ) հեղափոխությունների իրականացում: Կան գիտական գործունեության այնպիսի բնագավառներ, որոնք ունեն ռազմավարական նշանակություն և չեն կարող կարգավորվել մրցակցային շուկայի պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերության միջոցով: Դրանց շարքին են դասվում տիեզերագնացությունը, միջուկային էներգիայի ստացումը և օգտագործումը, հիմնարար գիտությունների զարգացումը և այլն: Այդ ոլորտները գործում են պետության հովանավորությամբ:

Վերոնշյալ գործառույթներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ են համապատասխան դրամական միջոցներ, ինչից ելնելով պետությունը ձևավորում է բյուջե:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետության կողմից իրականացվող վերոնշյալ գործառույթները հսկայական ծախսեր են պահանջում: Այդ ծախսերը կատարելու համար պետությունը տնային տնտեսության ներկայացուցիչներից և ձեռնարկություններից հավաքագրում է անհրաժեշտ դրամական միջոցներ: Այս ճանապարհով ձևավորվում է պետական բյուջեն: **Պետական բյուջեն համապետական ֆինանսական միջոցների հաշիվն է, որտեղ նշված են դրանց չեավորման աղբյուրները և օգտագործման ուղղությունները որոշակի ժամանակահատվածում (սովորաբար մեկ տարում):** Պետական բյուջեն հաստատում է օրենսդիր մարմինը (Ազգային ժողով),

իսկ դրա կատարումն իրականացվում է գործադիր մարմնի (Կառավարություն) կողմից: Պետական բյուջեն բաղկացած է **եկամուտների** և **ծախսերի** մասից:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Պետական բյուջեի եկամուտների հիմնական աղբյուրներն են՝

1. Հարկերը: **Հարկը իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կողմից գրվող պարտադիր վճար է, որը տնօրինում է պետությունը:** **Հարկին բնորոշ են մի շարք հատկանիշներ:** Այսպես՝ **հարկերը որոշակի չափով և ժամկետով պարտադիր, անհատույց, նախապես սահմանված վճարումներ են:** Պետական բյուջեի եկամտի հիմնական աղբյուրը գանձվող հարկերն են: Դրանք օգտագործվում են համապետական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման նպատակով, որոնք հանդես են գալիս պետական բյուջեի ծախսերի ուղղությունների ապահովման միջոցով:

Հարկման սուբյեկտը իրավաբանական և ֆիզիկական անձն է, ով վճարում է օրենսդրությամբ սահմանված հարկերը:

Հարկման օբյեկտը են համարվում տարբեր տեսակի եկամուտները (աշխատավարձ, տոկոս, ռենտա, շահույթ), ունեցվածքը, բնական ռեսուրսները և այլն:

Հարկային միավորը հարկման ենթակա օբյեկտի այն միավորն է, որի նկատմամբ սահմանվում է հարկման դրույքաչափը: Եթե հարկման օբյեկտը աշխատավարձն է, ապա հարկման միավորը դրա ամսական չափն է, իսկ հողի դեպքում՝ դրա չափը հա-ով և այլն:

Հարկի դրույքաչափը հարկային միավորի նկատմամբ սահմանված մեծությունն է՝ տոկոսներով կամ բացարձակ գումարով, որը պարտադիր գանձվում է պետության կողմից: Օրինակ՝ աշխատավարձի նկատմամբ կարող է սահմանվել 20%-ի եկամտահարկ, իսկ մեկ հա հողատարածքի նկատմամբ՝ 10000 դրամ վճար և այլն:

Հարկի տեսակները: Ըստ հարկման եղանակի՝ հարկերը լինում են ուղղակի և անուղղակի:

Ուղղակի հարկը սահմանվում է գույքի (ունեցվածքի) և եկամտի նկատմամբ: Ուղղակի հարկի տեսակներ են՝ **եկամտահարկը**, որի հարկման օբյեկտը բնակչության եկամուտն է, **շահութահարկը**, որի հարկման օբյեկտը ֆիրմաների շահույթն է, **գույքահարկը**, որի հարկման օբյեկտը մարդկանց պատկանող գույքն է, **հողի հարկը**, որի հարկման օբյեկտը մարդկանց պատկանող հողատարածքն է, **հասարակագրված վճարը**, նախատեսված չափերով անձանց, ինչպես նաև ձեռնարկությունների կողմից պետական բյուջե վճարվող ավելացված արժեքի հարկին և/կամ շահութահարկին (եկամտահարկին) փոխարինող պարտադիր և անհատույց վճար է, որի գծով հարկման օբյեկտ են համարվում գործունեության հետևյալ տեսակները՝ ավտոտրանսպորտային գործունեությունը, խաղատների գործունեության կազմակերպումը, վիճակախաղերի կազմակերպումը, ավտոտրանսպորտային միջոցների գազալցման գործունեությունը և այլն: Վերոնշյալ հարկերի նկատմամբ սահմանվում են հարկման դրույքաչափեր:

Անուղղակի հարկը գանձվում է լայն սպառման բարիքների վաճառքից ու ծառայություններից՝ հարկման դրույքաչափ սահմանելու միջոցով, որը հանգեցնում է դրանց գների և սակագների բարձրացման: Անուղղակի հարկի տեսակներից են՝ **ավելացված արժեքի հարկը, ակցիզային հարկը և մաքսապուրքը:** Ենթադրենք՝ իր բարիքի վաճառքից ֆիրման պետք է ստանա 100 դոլարի հասույթ: Եթե պետությունը սահմանում է 20% **ավելացված արժեքի հարկ**, նշանակում է այդ բարիքը պետք է վաճառվի 120 դոլարով: Փաստորեն, 120 դոլարի 20 դոլարը կազմում է ավելացված արժեքի հարկը: Հետևապես՝ եթե բարիքը վաճառվել է 120 դոլարով, ապա 20% ավելացված արժեքի հարկի դեպքում պետությանը վճարվող հարկը կկազմի $20/120 \cdot 100 \approx 16.67\%$: Այսինքն՝ եթե բարիքը շուկայում վաճառվում է 120 դոլարով, ապա այդ գումարի 16.67%-ը կամ 20 դոլարը կազմում է պետության կողմից գանձվող ավելացված արժեքի հարկի չափը:

Ակցիզային հարկը գանձվում է ոգելից խմիչքներից, ծխախոտից, նավթամթերքից, զարդեղենից: Այդ դեպքում հարկման դրույքաչափը սահմանվում է վերը նշված բարիքների նկատմամբ՝ չափման բնախրային միավորներով: Օրինակ՝ զարեջրի 1 լիտրի համար ակցիզային հարկի դրույքաչափը սահմանված է 70 դրամ, ծխախոտի 1 կիլոգրամի համար՝ 1500 դրամ, իսկ նավթամթերքի 1 տոննայի համար՝ 27000 դրամ: **Մաքսապուրքը** սահմանվում է ներմուծվող և արտահանվող բարիքների նկատմամբ:

2. Տուրքերը: Տուրքը պեղական փարբեր ծառայությունների դիմաց պրվող վճարներն են: Տուրքերը գանձվում են դատարան տրված հայցադիմումներից, նոտարական գործողությունների, անձնագրի տրման և գրանցման, ամուսնության, ամուսնալուծության, անվան, ազգանվան և հայրանվան փոփոխությունների տարբեր փաստաթղթեր տալու համար և այլն:

3. Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարները: Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարը գանձվում է վարձու աշխատողների աշխատավարձից և դրան հավասարեցված եկամուտներից, որոնց նկատմամբ սահմանվում է դրույքաչափ: Օրինակ՝ աշխատավարձին հավասարեցված եկամուտ կարող է համարվել գրքերի կամ հոդվածների հրատարակման համար տրվող հոնորարները, հրավիրված մասնագետների դասախոսությունների և այլ ծառայությունների համար տրվող վճարները:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԾԱԽՍԵՐԻ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պետական բյուջեի եկամուտները ծախսվում են հետևյալ ուղղություններով՝

- 1. Պեղական ապարարի պահպանման ծախսեր:** Պետական ապարատը ներառում է օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների ամբողջ համակարգը: Այդ համակարգն ընդգրկում է բազմաթիվ նախարարություններ, վարչություններ, դատարաններ և այլն:
- 2. Պաշտպանության ծախսեր:**
- 3. Սոցիալական ծախսեր:** Դրանք ընդգրկում են կրթության, գիտության, առողջապահության, թոշակառուների, անաշխատունակների, բազմանդամ ընտանիքների, գործազուրկների

ապահովության նպատակով կատարվող ծախսերը: **4. Տնտեսության զարգացման ծախսեր:** Տնտեսական անհրաժեշտությունից ելնելով՝ պետությունն իր միջոցների հաշվին կարող է ֆինանսավորել տնտեսության զարգացման որոշ բնագավառներ, որոնք համապետական նշանակություն ունեն: Օրինակ՝ տրանսպորտ, հաղորդակցություն, հիմնարար (ֆունդամենտալ) հետազոտություններ և այլն: **5. Այլ ծախսեր** (պահուստային ֆոնդերի ձևավորում և այլն): Պահուստային ֆոնդերի ձևավորումը հիմնականում կապված է բնական աղետների, համաճարակների հաղթահարման, խիստ անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացման ծախսերի կատարման հետ, որոնց չափերը նախապես հնարավոր չէ որոշել:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է հասարակական բարիքը:
2. Ո՞րն է արտաքին բացասական ազդեցությունը:
3. Ինչպե՞ս է պետությունը պայքարում արտաքին բացասական ազդեցությունների դեմ:
4. Ո՞րն է եկամուտների վերաբաշխման նպատակը:
5. Ինչո՞ւ է պետությունը աջակցում հիմնարար գիտական հետազոտությունների իրականացմանը:
6. Արտադրության ընդլայնման և նոր տեսակի արտադրանքի թողարկման շնորհիվ տվյալ երկրում ապահովվել է 20% տնտեսական և 25% զբաղվածության աճ: Մակայն պարզվել է, որ դրան զուգընթաց մեծացել է շրջակա միջավայրի աղտոտվածության աստիճանը, որի հետևանքով բնակչության շրջանում ավելացել են հիվանդությունները: Ինչպե՞ս գնահատել այդ իրավիճակը. արտադրության ընդլայնման ազդեցությունը դրական է, թե՞ բացասական:
7. Ներկայացրե՛ք պետական բյուջեի բովանդակությունը: Որո՞նք են պետական բյուջեի եկամուտների աղբյուրները և ծախսերի ուղղությունները:
8. Ներկայացրե՛ք հարկի և տուրքի բովանդակությունը:
9. Որո՞նք է հարկման օբյեկտը և սուբյեկտը, հարկային միավորը և դրույքաչափը:
10. Բացարժեք ուղղակի և անուղղակի հարկերի բովանդակությունը:

ԳԱՍ 14. ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ ԵՎ ԳՐԱՆՑ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ

Բնակչության եկամտի հիմնական աղբյուր են համարվում գործոնային եկամուտները: Արտադրության գործոնների սեփականատերերը դրանց օգտագործման արդյունքում ձեռք են բերում եկամուտներ աշխատավարձի, տոկոսի, ռենտայի և շահույթի ձևով: Այսինքն՝ եկամուտները բաշխվում են ըստ գործոնային եկամուտների:

Բնակչության եկամուտների վերաբաշխումը: Եկամտի կարևոր աղբյուր են նաև պետական բյուջեից տրվող վճարները: Արտադրության գործոնների սեփականատերերի եկամուտների մի մասը հարկման միջոցով փոխանցվում է պետական բյուջե: Դրա մի հատվածը տարբեր տեսակի նպաստների, կենսաթոշակների և օգնությունների ձևով տրվում է հասարակության անդամներին, որոնք կոչվում են **պրանսֆերտ** վճարումներ: Խոսքը հիմնականում սոցիալապես անապահով և բազմանդամ ընտանիքներին, գործազուրկներին, անաշխատունակներին տրվող նպաստների և արտոնությունների մասին է: Այդ ձևով տեղի է ունենում եկամուտների վերաբաշխում: Այսինքն՝ բնակչության վերջնական եկամտի մեծությունը ձևավորվում է գործոնային եկամուտների վերաբաշխման միջոցով: Այստեղից էլ առաջացել է **պնօրինվող եկամուտ** հասկացությունը: Սուբյեկտի **պնօրինվող եկամուտը** արտադրության գործոններից ստացված եկամուտների և տարբեր տեսակի հարկային վճարումների տարբերությունն է՝ ավելացրած ստացվելիք տրանսֆերտ վճարումները: Պարզ է, որ հասարակության անդամների եկամուտների չափերը տարբեր են:

Տնօրինվող եկամտի մի մասը սպառվում է, իսկ մյուս մասը՝ խնայվում: Խնայված միջոցներն օգտագործվում են ներդրումներ կատարելու համար: Այդ միջոցներով են ձեռնարկություններն իրականացնում նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներդրումներ: Դա մեծ չափով նպաստում է արտադրության ընդլայնմանը և զարգացմանը:

ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Բնակչության եկամուտների անհավասարությունն օրինաչափ է և հնարավոր չէ վերացնել: Դրա պատճառներն են.

Առաջին՝ մարդիկ ի ծնե ֆիզիկական և մտավոր ունակություններով տարբերվում են, որի հետևանքով նրանք գործունեության ընթացքում ապահովում են տարբեր արտադրողականություն: Ըստ այդմ՝ լավ մասնագետը վճարվում է ավելի բարձր, հմուտ ձեռներեցն ապահովում է շահույթի ավելի մեծ չափեր և այլն:

Երկրորդ՝ սեփական ունեցվածքի կամ ռեսուրսների չափերի տարբերությունները: Պարզ է՝ ովքեր ավելի մեծ չափի միջոցներ ունեն, նրանց եկամուտները նույնպես մեծ են:

Երրորդ՝ կրթական և մասնագիտական մակարդակների տարբերությունները: Դա կախված է վերոնշյալ պատճառներից: Այսպես՝ կրթական և մասնագիտական մակարդակը պայմանավորված է մի կողմից անհատի ունակություններով, իսկ մյուս կողմից՝ ուսումնական հաստատության վարկանիշից: Բարձր վարկանիշ ունեցող ուսումնական հաստատություններում կրթություն ստանալը կապված է ավելի մեծ ծախսերի հետ:

Չորրորդ՝ մարդկանց տարբեր ընկալումների և ձգտումների տարբերությունները: Կան մարդիկ, ովքեր, ի տարբերություն մյուսների, կարող են բավարարվել ավելի սահմանափակ միջոցներով: Ջանասեր և մեծ ձգտումներ ունեցող մարդիկ քրտնաջան աշխատանքի շնորհիվ ձեռք են բերում ավելի մեծ եկամուտներ:

Եկամուտների անհավասար բաշխվածությունը գնահատելու համար սովորաբար հիմք է ընդունվում հասարակության 10% հարուստների և 10% աղքատների եկամուտների հարաբերակցությունը: Հայաստանում 10% հարուստները տնօրինում են եկամտի 30%-ը, իսկ 10% աղքատները՝ 1.9%-ը: Հետևապես՝ այդ երկու սոցիալական խմբերի եկամուտների տարբերությունը 15.8 անգամ է:

Աղքատության շեմը և նվազագույն սպառողական զամբյուղը: **Աղքատության շեմ է համարվում եկամտի այն մակարդակը, որը կարող է ապահովել կենսագործունեության նվազագույն պայմաններ:** Որպես աղքատության շեմ ընդունվում է **կենսասպահովման նվազագույն բյուջեն:** Դա եկամտի այն մակարդակն է, որի միջոցով հնարավոր է ձեռք բերել մարդու առողջության և կենսագործունեության համար անհրաժեշտ պարենային և ոչ պարենային բարիքների ու ծառայությունների նվազագույն քանակություն: Բնական է, աղքատության գնահատման ցուցանիշները՝ պայմանավորված երկրի զարգացման աստիճանով, կարող են տարբեր լինել: Հայաստանում **ծայրահեղ աղքատության շեմը** մեկ շնչի հաշվով համարվում է ամսական 21732 դրամ եկամուտը, իսկ **աղքատության շեմը**՝ 37044 դրամ եկամուտը:

Կենսասպահովման նվազագույն բյուջեն **նվազագույն սպառողական զամբյուղն է**՝ դրամական արտահայտությամբ: **Նվազագույն սպառողական զամբյուղը սպառողական նշանակության այն բարիքների քանակությունն է, որի առկայության դեպքում հնարավոր է ապահովել մարդու կենսագործունեության նվազագույն պայմանները:** Նվազագույն սպառողական զամբյուղը ներառում է պարենային և ոչ պարենային բարիքները, ինչպես նաև անհրաժեշտ ծառայությունները: Հայաստանում նվազագույն սպառողական զամբյուղը կազմում է 41052 դրամ: **Նվազագույն սպահնային զամբյուղն** ընդգրկում է հացամթերքի, մսամթերքի, կաթնամթերքի, յուղի, շաքարի, մրգի, բանջարեղենի և այլնի սպառման չափաբաժինները: Այդ չափաբաժինների որոշման հիմքում օրական մեկ շնչի հաշվով սպառվող սննդամթերքի կիլոկալորիականությունն է: Մեկ օրվա հաշվով սահմանված նորման 2412 կկալ է: Այսինքն՝ տարբեր սննդամթերքներից ընտրվում են այնպիսի չափաբաժիններ, որոնց օրական գումարային էներգա-

տվությունը լինի 2412 կկալ: Պաշտոնական տվյալներով՝ ըստ ամսվա մեկ շնչի հաշվով Հայաստանում նվազագույն պարենային զանբյուղը արժեքային արտահայտությամբ կազմում է 26485 դրամ, որի միջոցով հնարավոր է ձեռք բերել անհրաժեշտ սպառողական բարիքներ և օրվա համար ապահովել 2412 կկալ էներգատվություն:

ՏՐԱՆՍՖԵՐՏ ՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

Տրանսֆերտ վճարումները բնակչության անապահով խավերին տրվող անհատույց հատկացումներն են: Այդ վճարումները հիմնականում կատարվում են պետական բյուջեից: Այս ճանապարհով պետությունը փորձում է հնարավորության սահմաններում մեղմել բնակչության տարբեր խավերի եկամուտների միջև անհավասարությունը և սոցիալապես անապահով խավերի համար ստեղծել կենսաապահովման նվազագույն պայմաններ: Փաստորեն, պետությունը պետական բյուջեից տրվող անհատույց հատկացումներով իրականացնում է սոցիալական ապահովության միջոցառումներ, որոնց հիմնական ուղղություններն են.

Առաջին՝ գործազուրկներին, աղքատ ընտանիքներին տրվող նպաստները և միանվագ դրամական օգնությունները:

Երկրորդ՝ ծերության, հաշմանդամության, կերակրողին կորցրածներին տրվող վճարումները (որոնք կոչվում են սոցիալական կենսաթոշակներ), ինչպես նաև հաշմանդամներին պրոթեզաօրթոպեդիկ միջոցներով ապահովումը:

Երրորդ՝ մինչև երկու տարեկան երեխաների խնամքի և առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների խնամակալության համար տրվող նպաստները, ինչպես նաև երեխաների ծննդի կապակցությամբ տրամադրվող միանվագ հատկացումները:

Չորրորդ՝ տարեցների խնամակալության, ինչպես նաև միայնակ տարեցներին և հաշմանդամներին տնային պայմաններում սպասարկման համար տրվող հատկացումները:

Ըստ մի շարք վերլուծաբանների՝ գործազուրկներին, աղքատ ընտանիքներին տրվող նպաստները մի կողմից մեծացնում են պետական բյուջեի ծախսերը, մյուս կողմից՝ նվազեցնում նրանց շահագրգռվածությունը աշխատանք փնտրելու գործում: Խնդիրը հետևյալն է. եթե պետության կողմից տրվող վճարների հաշվին հնարավոր է ապահովել կենսագործունեության նվազագույն պայմաններ, ապա թուլանում է աղքատ, սակայն աշխատունակ բնակիչների՝ աշխատանք փնտրելու ձգտումը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են բնակչության եկամտի աղբյուրները:
2. Որո՞նք են բնակչության եկամուտների անհավասարության պատճառները:
3. Հնարավո՞ր է վերացնել բնակչության եկամուտների անհավասարությունը: Ի՞նչ հեղուկներ կունենա դրա վերացումը:
4. Ինչպե՞ս է գնահատվում աղքատության շեմը, ինչո՞ւ է տարբեր երկրներում այդ ցուցանիշը տարբեր:
5. Ո՞րն է նվազագույն սպառողական զամբյուղի բովանդակությունը:
6. Ենթադրենք՝ որևէ մեկը փնտրում է որոշակի կապիտալ, որը փոխառության տարածքում է տրամադրվում 100 դոլարի չափով: Նա միաժամանակ աշխատում է որևէ ֆիրմայում և ստանում 150 դոլար աշխատավարձ, բացի այդ՝ 25 դոլարի օգնություն (տրանսֆերտ): Հարկը տոկոսից կազմում է 15%, աշխատավարձից՝ 20%: Որքա՞ն է փնտրվող եկամուտը:

ԳԱՍ 15. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ (ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱԽՍԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ)

Ամեն տարի տվյալ երկրի օրենսդիր մարմինը (Հայաստանի Հանրապետությունում՝ Ազգային ժողովը) հաստատում է գործադիր մարմնի (Կառավարության) ներկայացրած պետական բյուջեն: Պետական բյուջեն ունի եկամուտների և ծախսերի մաս:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ

Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի¹ համաձայն՝ 2012 թ. ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտները կազմել են 946 193.4 մլն դրամ: Պետական բյուջեի եկամուտների մեջ հարկային եկամուտները կազմել են 725 496.9 մլն դրամ, այդ թվում՝ ավելացված արժեքի հարկ՝ 369 66 1.6 մլն դրամ, շահութահարկ՝ 118 653.4 մլն դրամ, եկամտահարկ՝ 91 667.3 մլն դրամ, ակցիզային հարկ՝ 49 323.8 մլն դրամ, հաստատագրված վճարներ՝ 14 859.7 մլն դրամ, հողի հարկ՝ 0.3 մլն դրամ, այլ հարկային եկամուտներ՝ 12 157.5 մլն դրամ: Պետական բյուջեի եկամուտների մեջ մաքսատուրքը 43 040.1 մլն դրամ էր, բնական պաշարների օգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանման համար վճարները՝ 26 133.1 մլն դրամ, պետական տուրքերը՝ 23826.0 մլն դրամ, պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարները՝ 129 058.6 մլն դրամ, պաշտոնական դրամաշնորհները՝ 18 674.6 մլն դրամ, այլ եկամուտները՝ 49 137.3 մլն դրամ:

Վերոնշյալ տվյալների հիմքի վրա կարելի կատարել որոշակի եզրակացու-

¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգրք, 2013 թ., էջ 387:

բյուջեներ: **Առաջին** պետական բյուջեի եկամտի մեջ ավելացված արժեքի հարկի տեսակարար կշիռը կազմել է՝ (369 66 1.6 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=39.1%, շահութահարկինը՝ (118 653.4 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=12.5%, եկամտահարկինը՝ (91 667.3 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=9.7%, ակցիզային հարկինը՝ (49 323.8 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=5.2%, հաստատագրված վճարներինը՝ (14 859.7 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=1.6%, այլ հարկային եկամուտներինը՝ (12 157.8 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=1.3%, մաքսատուրքինը՝ (43 040.1 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=4.5%, բնական պաշարների օգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանման համար վճարներինը՝ (26 133.1 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=2.8%, պետական տուրքերինը՝ (23 826.0 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=2.5%, պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներինը՝ (129 058.6 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=13.6%, պաշտոնական դրամաշնորհներինը՝ (18 674.6 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=2%, այլ եկամուտներինը՝ (49 137.3 մլն դրամ/946 193.4 մլն դրամ)•100=5.2%: **Երկրորդ** քանի որ անուղղակի հարկերը ներառում են ավելացված արժեքի հարկը, ակցիզային հարկը և մաքսատուրքը, ուստի դրանց տեսակարար կշիռը պետական բյուջեի եկամուտների մեջ կազմել է $39.1\%+5.2\%+4.5\%=48.8\%$:

Պետական բյուջեի ծախսերը: Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի¹ համաձայն՝ 2012 թ. ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերը կազմել են 1006 102.2 մլն դրամ, այդ թվում՝ ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններ՝ 160 488.8 մլն դրամ կամ 16.0%, պաշտպանություն՝ 152 766.8 մլն դրամ կամ 15.2%, հասարակական կարգի պահպանում, անվտանգություն և դատական գործունեություն՝ 76 668.6 մլն դրամ կամ 7.6%, տնտեսական հարաբերություններ՝ 71 086.7 մլն դրամ կամ 7.1%, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն՝ 7 032.2 մլն դրամ կամ 0.6%, բնակարանային շինարարություն և կոմունալ ծառայություն՝ 14 303.5 մլն դրամ կամ 1.4%, առողջապահություն՝ 64 498.9 մլն դրամ կամ 6.4%, հանգիստ, մշակույթ և կրոն՝ 22 821.8 մլն դրամ կամ 2.3%, կրթություն՝ 102 783.5 մլն դրամ կամ 10.2%, սոցիալական պաշտպանություն՝ 291 731.6 մլն դրամ կամ 29.0%, պահուստային ֆոնդեր՝ 41 919.8 մլն դրամ կամ 4.2%:

Պետական բյուջեի պակասուրդը (դեֆիցիտը): Եթե բյուջեի ծախսերը գերազանցում են եկամուտները, ապա առաջանում է պակասուրդ, իսկ եթե բյուջեի եկամուտներն են գերազանցում ծախսերը, ապա առաջանում է հավելուրդ: Պետական բյուջեի պակասուրդը 2012 թ., ըստ Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի, կազմել է 59 908.8 մլն դրամ:

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները լինում են **ներքին** և **արտաքին**: Ներքին աղբյուրներն են **փողի էմիսիան (թողարկումը) և պարտատոմսերի թողարկումը**: Փողի էմիսիայի կամ «փող տպելու մեքենայի» միջոցով պետությունը կատարում է բյուջեով նախատեսված ծախսեր: Ներկա

¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգրք, 2013 թ., էջ 391-392:

ԹԵՄԱ 7. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

պայմաններում շատ երկրներ աստիճանաբար հրաժարվում են պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման այդ եղանակից՝ դրան դիմելով ծայրահեղ դեպքերում: Ընդունելի տարբերակ է համարվում պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորումը՝ Կենտրոնական բանկից վարկ վերցնելով:

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման մյուս աղբյուրը պարտատոմսերի թողարկումն է: **Պարտատոմսը պարտքային պարտավորությամբ արժեքույր է:** Պարտատոմսում նշված են պարտքի մարման ժամկետը և տոկոսի չափը: Օրինակ՝ եթե նշված գումարի չափը 100000 դրամ է, իսկ տոկոսի չափը՝ 3, ապա մարման ժամկետը լրանալուց հետո վերադարձվող գումարը պետք է հավասար լինի $100000 \cdot 3/100 + 100000 = 3000 + 100000 = 103000$ դրամի: Այդ ճանապարհով պետությունը պարտք է վերցնում քաղաքացիներից՝ հետագայում որոշակի տոկոսադրույքով վերադարձնելու պայմանով: Այդպես պետությունը ֆինանսավորում է պետական բյուջեի պակասուրդը:

Ներքին աղբյուրների հաշվին, ըստ Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի, 2012 թ. պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորումը կազմել է 5 850.3 մլն դրամ:

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրներն են՝ արտասահմանյան երկրների, միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների (օրինակ՝ Միջազգային արժույթային հիմնադրամ, Համաշխարհային բանկ և այլն) կողմից տրվող վարկերը: Արտաքին աղբյուրների հաշվին, ըստ պաշտոնական տվյալների, 2012 թ. ՀՀ պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորումը կազմել է 54 058.6 մլն դրամ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրե՛ք Հայաստանի պետական բյուջեի եկամուրների կառուցվածքը:
2. Ներկայացրե՛ք Հայաստանի պետական բյուջեի ծախսերի կառուցվածքը:
3. Ի՞նչ է պետական բյուջեի պակասուրդը:
4. Որո՞նք են պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները:

ԹԵՄԱ 8. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳԱՍ 16. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՈՒՐԸ, ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ, ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԵՎ ԱՐԺՈՒՅԹԸ

Միջազգային տնտեսական հարաբերությունները ներառում են տարբեր երկրների միջև առևտրային, կապիտալի ներմուծման և արտահանման, աշխատանքի միգրացիայի, արժույթային գործարքների հետ կապված միջոցառումների ամբողջությունը:

Արտաքին առևտուր: Միջազգային տնտեսական հարաբերությունները ձևավորվել են արտաքին առևտրի հիմքի վրա: Արտաքին առևտուրն ընդգրկում է տվյալ երկրի արտահանումն ու ներմուծումը այլ երկրների հետ: Արտաքին առևտուրը պայմանավորված է աշխատանքի միջազգային բաժանմամբ: Աշխատանքի միջազգային բաժանման նախադրյալներն են.

Առաջին՝ բնական ռեսուրսների անհավասարաչափ բաշխվածությունը տարբեր երկրների միջև: Սովորաբար այս կամ այն երկիրը մասնագիտանում է այնպիսի բարիքների արտադրության մեջ, որի համար ունի համապատասխան ռեսուրսներ:

Երկրորդ՝ բնակլիմայական պայմանները, որոնք հատկապես կարևոր են գյուղատնտեսական արտադրության համար: Դրանք պայմանավորում են տարբեր երկրների մասնագիտացումը որոշակի գյուղատնտեսական բարիքների արտադրության մեջ:

Երրորդ՝ գիտակրթական և տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակը, որը վճռորոշ նշանակություն ունի որևէ բարիքի արտադրության մեջ մասնագիտացման առումով:

Չորրորդ՝ պատմականորեն ձևավորված ավանդական արտադրությունները: Սա նշանակում է՝ որևէ երկիր, մասնագիտանալով այս կամ այն արտադրության մեջ, կարողանում է ապահովել արտադրության բարձր որակ և արտադրողականություն:

Աշխատանքի միջազգային բաժանման հիմքի վրա տարբեր երկրների միջև ձևավորվում են առևտրային հարաբերություններ: Աշխատանքի միջազգային բաժանման վերը նշված նախադրյալների առկայության պայմաններում որևէ երկիր այս կամ այն բարիքի արտադրության մեջ մյուսների նկատմամբ ձեռք է բերում առավելություն: Այդ առավելությունը հետևյալն է. **որևէ երկիր միավոր ծախսի դեպքում նույն բարիքից արտադրում է ավելի մեծ քանակություն, քան մյուս երկիրը:** Դիտարկենք երկու երկիր՝ A և B: Ենթադրենք՝ նույն ծախսի դեպ-

ԹԵՄԱ 8. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

քում A երկրում կարող է արտադրվել կամ 50 տ բանան, կամ 20 տ նարինջ, իսկ B-ում՝ կամ 40 տ բանան, կամ 80 տ նարինջ: Սա նշանակում է՝ A երկիրն ունի առավելություն բանանի, իսկ B-ն՝ նարնջի արտադրության մեջ: A երկրում 1 տ բանանը համարժեք է 0.4 տ նարնջի քանակությանը, իսկ B երկրում՝ 2 տ նարնջի քանակությանը: Եթե այդ երկրների միջև առկա են առևտրային կապեր, ապա A երկիրը շահագրգռված կլինի իր արտադրած բանանն արտահանելու B երկիր, որովհետև այնտեղ 1 տ բանանի դիմաց կարող է ձեռք բերել 2 տ նարինջ, իսկ B երկիրը շահագրգռված կլինի իր արտադրած նարինջն արտահանելու A երկիր, որովհետև այնտեղ կարող է 1 տ նարնջի դիմաց ձեռք բերել 2.5 տ բանան: Այսինքն՝ նպատակահարմար է, որ A երկիրը մասնագիտանա բանանի արտադրության մեջ, իսկ B-ն՝ նարնջի: Ենթադրենք՝ միջազգային շուկայում 1տ բանանի գինը հավասար է 1 տ նարնջի գնին: Փորձենք ներկայացնել օգուտը, երբ տվյալ երկիրը մյուսի նկատմամբ ունի առավելություն այս կամ այն բարիքն արտադրելիս:

Աղյուսակ 16.1

Օգուտն արտաքին առևտրից

Մինչև մասնագիտացումը				
Երկիր	Թողարկում (տոննա)	Արտահանում – Ներմուծում +	Սպառում	Սպառման ան
A բանան	20	0	20	0
նարինջ	12	0	12	0
B բանան	10	0	10	0
նարինջ	60	0	60	0
Մասնագիտացումից հետո				
A բանան	50	-16	34	+14
նարինջ	0	+16	16	+ 4
B բանան	0	+16	16	+6
նարինջ	80	-16	64	+4

Աղյուսակ 16.1-ից երևում է, որ մինչև մասնագիտացումը A երկիրը կարող է արտադրել 20 տ բանան և 12 տ նարինջ, իսկ B-ն համապատասխանաբար 10 տ և 60 տ: Երկու երկրներում միասին կարող է արտադրվել 20+10=30 տ բանան և 12+60=72 տ նարինջ: Մասնագիտացումից հետո A երկիրը արտադրում է միայն բանան (50 տ), իսկ B-ն՝ նարինջ (80 տ): Փաստորեն, մասնագիտացման արդյունքում արտադրվել է ավելի շատ բանան և նարինջ, քան մինչև մասնագիտացումը: A երկիրն իր արտադրած բանանի մի մասը (16 տ) արտահանում է B երկիր և այնտեղից ներմուծում նարինջ (16 տ): Այսինքն՝ A և B երկրների միջև տեղի է ունենում բանանի և նարնջի փոխանակություն: Այդ դեպքում A երկրում բանանի սպառումը կկազմի 50-16=34 տ, իսկ նարնջի սպառումը՝ 0+16=16 տ: Փաստորեն,

բանանի սպառումը ավելացել է $34-20=14$ տ-ով, իսկ նարնջինը՝ $16-12=4$ տ-ով: B երկրում բանանի սպառումը կկազմի $0+16=16$ տ, իսկ նարնջինը՝ $80-16=64$ տ: Սա նշանակում է՝ B երկրում բանանի սպառումն ավելացել է $16-10=6$ տ-ով, նարնջինը՝ $64-60=4$ տ-ով: Դա էլ հենց այն օգուտն է արտաքին առևտրից, որի հիմքը որևէ երկրի առավելությունն է մյուսի նկատմամբ:

Կապիտալի արտահանումը: Միջազգային տնտեսական հարաբերությունների կարևոր ուղղություններից է կապիտալի արտահանումը: Կապիտալի արտահանման պատճառներից են.

Առաջին՝ կապիտալ ներմուծող երկրում հումքի և աշխատուժի էժան աղբյուրների առկայությունը: Դա հնարավորություն է տալիս միավոր բարիքը կապիտալ ներմուծող երկրում արտադրելու ավելի էժան՝ ապահովելով ավելի մեծ չափի շահույթ:

Երկրորդ՝ երկրների տնտեսական զարգացման տարբերությունները: Թույլ զարգացած երկրները չեն կարող ապահովել արտադրության անհրաժեշտ մակարդակ: Կապիտալի ներմուծումն այդ երկրներ ապահովում է նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի, արտադրության կազմակերպման փորձի ներդրում, ինչն էականորեն նպաստում է դրանց տնտեսական զարգացմանը:

Կապիտալի արտահանման ձևերն են՝

1. Չեռնարկափրական, որն իրականացվում է ուղղակի և պորտֆելային ներդրումների եղանակով: **Ուղղակի** ներդրումների դեպքում արտահանվող կապիտալը ներմուծող երկրում անմիջապես օգտագործվում է որևէ արտադրության մեջ: Այդ պարագայում արտասահմանցի ներդրողը ստանում է շահույթ: **Պորտֆելային** ներդրման դեպքում արտասահմանյան երկրում ձեռք են բերվում որևէ ձեռնարկության բաժնետոմսեր¹: Արտասահմանցի ներդրողը չի մասնակցում ձեռնարկության կառավարմանը, սակայն ունի իր եկամտի մասը:

2. Փոխարվական, երբ կապիտալը տրվում է փոխառության ձևով, այսինքն՝ արտահանող երկիրը ներմուծող երկրից պահանջում է դրա դիմաց տոկոս վճարել: Սրանք, փաստորեն, վարկային հարաբերություններ են միջազգային հարաբերությունների մակարդակով: Այդ դեպքում արտասահմանցի ներդրողը եկամուտը ստանում է տոկոսի ձևով:

Կապիտալի արտահանման միջոցով նորագույն տեխնոլոգիաները մուտք են գործում կապիտալ ներմուծող երկրներ: Դա մեծապես նպաստում է այդ երկրների տնտեսության զարգացմանը:

1 Բաժնետոմսը բողարկվում է բաժնետիրական ընկերության կողմից, որի նպատակն է հավաքագրել տնտեսավարող սուբյեկտների դրամական միջոցները և դրանք ուղղորդել սեփական գործունեության ընդլայնմանը: Բաժնետոմս ձեռք բերողները դրա դիմաց ստանում են եկամուտ շահաբաժնի (դիվիդենտի) ձևով, դառնում են բաժնետիրական ընկերության համասեփականատեր և կարող են մասնակցել դրա կառավարմանը: Բաժնետոմսը արժեքուղթ է, որը հավաստում է դրա տիրոջ (բաժնետիրոջ)՝ բաժնետիրական ընկերության շահույթից շահաբաժնի ձևով մաս ստանալու, բաժնետիրական ընկերության գործերի կառավարմանը մասնակցելու և նրա լուծարումից հետո տնօրինելու մնացած գույքից մաս ստանալու իրավունքը:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՅԻԱՆ

Միգրացիան մարդկանց տեղաշարժն է մի երկրից մյուսը: **Միգրացիան բնակչության էմիգրացիան (արտագաղթ) և իմիգրացիան (ներգաղթ) է:** Աշխատանքային ռեսուրսների միգրացիայի պատճառներն են.

Առաջին՝ երկրների միջև տնտեսական զարգացման տարբերությունները: Մարդիկ ձգտում են բնակություն հաստատել այն երկրներում, որտեղ կենսամակարդակն ավելի բարձր է: Շատ հաճախ, աշխատանք չունենալու պատճառով, ինչպես նաև ավելի բարձր աշխատավարձ ստանալու ակնկալիքով մարդիկ ստիպված լքում են իրենց հայրենիքը:

Երկրորդ՝ ոչ տնտեսական գործոնները, մասնավորապես՝ քաղաքական, կրոնական, ազգային, ռասայական և այլն: Օրինակ՝ պատերազմները, բռնատիրական քաղաքական ռեժիմները, ազգային փոքրամասնությունների և մարդու իրավունքների ռոտահարումը նպաստում են արտագաղթին:

ԱՐԺՈՒՅԹԸ

Արժույթը որևէ երկրի միջազգայնորեն ճանաչված դրամական միավորն է, որի միջոցով քարտեր երկրների միջև կատարվում են առևտրատնտեսական գործարքներ: Դարեր շարունակ արտաքին առևտրում որպես միասնական վճարամիջոց է ծառայել ոսկին: Հետագայում արտաքին տնտեսական կապերի, մասնավորապես՝ արտաքին առևտրի, կապիտալի արտահանման խորացման և զարգացման պայմաններում աստիճանաբար օգտագործվել է այս կամ այն երկրի դրամական միավորը, օրինակ՝ անգլիական ֆունտստեռլինգը, գերմանական մարկը, ֆրանսիական ֆրանկը, ԱՄՆ դոլարը, ճապոնական իենը, չինական յուանը, ռուսական ռուբլին և այլն, ներկայումս՝ նաև եվրոն:

Արժույթի փոխարժեքը (կուրսը) ԿՈՎՅԱԼ երկրի դրամական միավորի գինն է՝ արտահայտված մեկ այլ երկրի դրամական միավորով: Արժույթի փոխարժեքի հիմքում դրա գնողունակությունն է: Գնողունակությունը բարիքների այն քանակությունն է, որը կարող է ձեռք բերվել տվյալ դրամական միավորով: Օրինակ՝ եթե 1 եվրոյի փոխարժեքը հավասար է 1.3 ԱՄՆ դոլարի, ուրեմն 1 եվրոյի գնողունակությունը հավասար է 1.3 դոլարի գնողունակությանը: Սա նշանակում է՝ 1 եվրոյով կարելի է գնել այնքան բարիք, որքան 1.3 ԱՄՆ դոլարով:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋՄԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրե՛ք արտաքին առևտրի և աշխատանքի միջազգային բաժանման փոխկապվածությունը: Որո՞նք են աշխատանքի միջազգային բաժանման նախադրյալները:
2. Սրորև ներկայացված աղյուսակում փրված է A և B երկրների կողմից շաքարի և հացահատիկի թողարկումը միևնույն մասնագիտացումը և մասնագիտացումից հետո: Ենթադրենք՝ միջազգային շուկայում 1 փ շաքարի գինը հավասար է 1փ հացահատիկի գնին: Լրացրե՛ք աղյուսակի դատարկ սյունակները:

Օգուտն արտաքին առևտրից				
Մինչև մասնագիտացումը				
Երկիր	Թողարկում (տոննա)	Արտահանում – Ներմուծում +	Սպառում	Սպառման աճ
A շաքար հացահատիկ	20 15			
B շաքար հացահատիկ	12 65			
Մասնագիտացումից հետո				
A շաքար հացահատիկ	50 0			
B շաքար հացահատիկ	0 90			

- Որո՞նք են կապիտալի արտահանման պատճառները և չևերը:
- Որո՞նք են աշխատանքի միջազգային միգրացիայի պատճառները:
- Ի՞նչ է արժույթը:
- Ո՞րն է արժույթի փոխարժեքը:
- Ենթադրենք՝ ԱՄՆ 1 դոլարը համարժեք է 400 դրամի: ԱՄՆ դոլարի գնողունակությունը մեծացել է 10%-ով: Որքա՞ն է ԱՄՆ 1 դոլարի փոխարժեքը դրամի նկատմամբ:

ԳԱՍ 17. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ (ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻԳՐԱՅԻԱՆ)

ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսությունն ունի անկման և վերելքի փուլեր: Տնտեսության անկման փուլում կրճատվում են արտադրության չափերը, և ֆիրման ստիպված կրճատում է աշխատողների թիվը: Դրա հետևանքով որոշակի աշխատողներ հայտնվում են գործազուրկի կարգավիճակում: Տնտեսության վերելքի փուլում ֆիրման ընդլայնում է արտադրությունը, ներգրավում լրացուցիչ աշխատողների: Այդ գործընթացը կրկնվում է որոշակի պարբերականությամբ, և ձևավորվող գործազրկությունը կոչվում է **պարբերաշրջանային**:

Գործազրկության հաջորդ տեսակը **ֆրիկցիոն գործազրկությունն** է: Դա կապված է նոր աշխատանք փնտրելու հետ: Երբ որևէ մեկը թողնում է աշխատանքը կամ փոխում բնակավայրը, ապա հայտնվում է գործազուրկի կարգավի-

ճակում, սակայն որոշակի ժամանակամիջոցում կարողանում է նոր աշխատանք գտնել:

Գործազրկության մյուս տեսակը **կառուցվածքային գործազրկությունն** է: Հասարակության պահանջմունքների աճի, ինչպես նաև նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի ներդրման շնորհիվ արտադրության կառուցվածքն անընդհատ փոխվում է: Դրա հետևանքով որոշ աշխատողներ հայտնվում են գործազուրկի կարգավիճակում: Սակայն որոշակի ժամանակամիջոցում նրանք կարող են բարձրացնել իրենց մասնագիտական որակավորման մակարդակը և ձեռք բերել համապատասխան աշխատանք:

Գործազրկության ֆրիկցիոն և կառուցվածքային տեսակները ներկայացնում են բնական գործազրկությունը:

Գործազրկության մակարդակը ստույգ հաշվարկելու համար 16-ից կամ 18-ից բարձր տարիք ունեցող բնակչությունը դասակարգվում է հետևյալ կերպ. **առաջին**՝ զբաղվածներ, որոնք ունեն աշխատանք և ինչ-որ պատճառով (հիվանդություն, հերթական արձակուրդ) ժամանակավորապես չեն աշխատում, **երկրորդ**՝ գործազուրկներ, **երրորդ**՝ ուսանողներ, սովորողներ, տնային տնտեսություն վարողներ, կենսաթոշակառուներ, հաշմանդամներ, աշխատանք չունեցող այլ անձինք՝ ներառյալ որոշ աղանդների հետևորդներ, որոնք չեն ցանկանում աշխատել: Առաջին և երկրորդ խմբի ներկայացուցիչները՝ զբաղվածները և գործազուրկները, համարվում են **պնդեսապես ակտիվ բնակչություն**: Երրորդ խմբում ընդգրկվում է **պնդեսապես ոչ ակտիվ բնակչությունը**: Առաջին, երկրորդ և երրորդ խմբերը միասին կազմում են **աշխատանքային ռեսուրսները**:

Գործազրկության մակարդակը (U) գործազուրկների (Ua) և տնտեսապես ակտիվ բնակչության (L) հարաբերությունն է՝ արտահայտված տոկոսներով: $U = (Ua/L) \cdot 100$: Օրինակ՝ եթե գործազուրկները 80000 են, իսկ տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը՝ մեկ մլն, ապա գործազրկության մակարդակը $U = (80000/1000000) \cdot 100 = 8\%$:

Ըստ պաշտոնական տվյալների¹ ՀՀ աշխատանքային ռեսուրսները 2012 թ. 2260.8 հազար էին, այդ թվում՝ տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը՝ 1418.3 հազար (զբաղվածները՝ 11712.8 հազար, գործազուրկները՝ 245.5 հազար), տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչությունը՝ 842,5 հազար: Փաստորեն, տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը աշխատանքային ռեսուրսների մեջ կազմել է $(1418.3/2260.3) \cdot 100 = 62,7\%$, տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչությունը՝ $(842.5/2260.8) \cdot 100 = 37.3\%$ կամ, որ նույնն է՝ $100 - 62.7 = 37.3\%$: Տնտեսապես ակտիվ բնակչության գործազրկության մակարդակը կազմել է $(245.5/1418.3) \cdot 100 = 17.3\%$:

Համեմատության համար նշենք, որ 2012 թ. գործազրկությունը Գերմանիայում կազմել է 5.5%, Միացյալ Թագավորությունում՝ 7.9%, Ֆրանսիայում՝ 10.2%, Իտալիայում՝ 10.7%, Դանիայում՝ 7.5%, Բելգիայում՝ 7.6%, Ավստրիայում՝ 4.3%, Նիդեռլանդներում՝ 5.3%, Շվեդիայում՝ 8.0%, Նորվեգիայում՝ 3.3%, Ֆինլանդիա-

1 Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2013 թ., էջ 53:

յում՝ 7.7%, ճապոնիայում՝ 4.4%, Հունգարիայում՝ 10.9%, Բուլղարիայում՝ 12.3%, Ռումինիայում՝ 7.0%, Լեհաստանում՝ 10.1%, Ռուսաստանում՝ 5.5%, Ուկրաինայում՝ 7.5%, Ղազախստանում՝ 5.3%, Մոլդովայում՝ 5.6%, Ուզբեկստանում՝ 4.9%, Ադրբեջանում՝ 5.2%¹:

Յուրաքանչյուր երկրի կարևոր խնդիրներից է միգրացիայի պատճառների բացահայտումը: Արտագաղթողների մեջ քիչ չեն որակյալ մասնագետները, ովքեր կարող են նպաստել սեփական երկրի զարգացմանը: Հայաստանը այն երկրների շարքում է, որոնք ունեն արտագաղթի բարձր մակարդակ: Ըստ Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013» վերլուծության՝ 2009 թ. հունվարի 1-ից տնային տնտեսության 15 և բարձր տարիքի անդամների 9.5%-ը ներգրավված են ներքին և արտաքին միգրացիոն տեղաշարժերում: Ընդ որում՝ այդ տեղաշարժերի 28,7%-ը 2012 թ. դրությամբ եղել են ներհանրապետական, իսկ մնացած 71.3%-ը՝ միջպետական, որոնց գերակշիռ մեծածասնությունը՝ 90%-ը, դեպի Ռուսաստանի Դաշնություն: Արտաքին միգրանտները 2009-2012 թթ-ին կազմել են մոտ 115 հազ. մարդ կամ միջին տարեկան հաշվով շուրջ 29 հազ.մարդ²: Հայաստանից մեկնելու հիմնական պատճառներն են՝ ՀՀ-ում աշխատատեղերի, բարձր վարձատրվող աշխատանքի բացակայությունը, այլ պետությունում գտնվող ընտանիքի անդամին միանալը:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են գործազրկության պատճառները:
2. Հնարավո՞ր է վերացնել գործազրկությունը:
3. Ո՞րն է պարբերաշրջանային գործազրկությունը:
4. Ո՞րն է ֆրիկցիոն գործազրկությունը:
5. Ո՞րն է կառուցվածքային գործազրկությունը:
6. Ո՞րն է բնական գործազրկությունը:
7. Ինչպե՞ս է չափվում գործազրկության մակարդակը:
8. Որո՞նք են միգրացիայի պատճառները Հայաստանում:
9. Ի՞նչ հեղուկներ է թողնում միգրացիան:

1 Նույն տեղում, էջ 557-558:

2 Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013, էջ 23-25:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ 3

ԲԱԺԻՆ 1. ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 4

ԹԵՄԱ 1. ԻՆՉ Է ԳԵՂԵՑԻԿԸ 4

 ԴԱՍ 1-2. ԳԵՂԵՑԻԿԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 4

 ԴԱՍ 3. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ՏԱՐՔԵՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ 8

ԹԵՄԱ 2. ԿԵՆՑԱՂԻ ԵՎ ԱՌՕՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ 13

 ԴԱՍ 4. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ՄԵՐ ԱՄԵՆՕՐՅԱ ԿՅԱՆՔՈՒՄ 13

 ԴԱՍ 5-6. ՄԵՋ ՇՐՋԱՊԱՏՈՂ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄԸ 16

 ԴԱՍ 7. ՄՈԴԱՅԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԱՐՔԸ: ԱՋԳԱՅԻՆ ՀԱԳՈՒՄՏ 22

 ԴԱՍ 8. ԳԵՂԵՑԻԿ ՎԱՐՎԵԼԱԿԵՐՊ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ 26

ԹԵՄԱ 3. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ 28

 ԴԱՍ 9. ԱՐՎԵՍՏԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴՈՒ ԻՆՔՆԱՄՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱՋԱՏՈՒԹՅՈՒՆ .. 28

 ԴԱՍ 10-11. ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԱՐՎԵՍՏԻ ՏԱՐՔԵՐ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ 32

ԹԵՄԱ 4. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԴԵԱԼ ԵՎ ՃԱՇԱԿ 41

 ԴԱՍ 12. ԻՆՉ Է ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԴԵԱԼԸ 41

 ԴԱՍ 13. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԴԵԱԼԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ 45

 ԴԱՍ 14. ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԻԴԵԱԼԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ (ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ) 49

 ԴԱՍ 15-16. ԳԵՂԵՑԻԿԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒՄԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ 55

ԲԱԺԻՆ 2. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 61

ԹԵՄԱ 1. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ: ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 61

 ԴԱՍ 1-2. ԻՆՉ Է ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ: ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ 61

 ԴԱՍ 3. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 66

ԹԵՄԱ 2. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐ 70

 ԴԱՍ 4. ԲԱՐԻՆ ՈՒ ՉԱՐԸ 70

 ԴԱՍ 5. ՊԱՐՏՔ ԵՎ ԽԻՂՃ 72

 ԴԱՍ 6. ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ 74

 ԴԱՍ 7. ԷԳՈՒՋՄ ԵՎ ԱԼՏՐՈՒԻՋՄ 78

ԹԵՄԱ 3. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՇՈՒԱԴԱՏՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՅՈՒՄ 81

 ԴԱՍ 8-9. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՇՈՒԱԴԱՏՈՒՄՆԵՐ 81

 ԴԱՍ 10. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՐԿԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ 84

ԹԵՄԱ 4. ԱՋԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ 87

 ԴԱՍ 11. ԱՋԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 87

 ԴԱՍ 12. ԽՐԱԽՈՒՄՈՒՄ ԵՎ ՊԱՏԻԺ 90

ԴԱՍ 13-14. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ... 93

ԹԵՄԱ 5. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐ 96

ԴԱՍ 15. ԳՈՐԾԱՐԱՐ ԷԹԻԿԱ 96

ԴԱՍ 16. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ 98

ԲԱԺԻՆ 3. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 101

ԹԵՄԱ 1. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՐՅԵՐ 101

ԴԱՍ 1. Ի՞նչ է ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 101

ԴԱՍ 2. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ:
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ ԵՎ
ԿԱՊԸ ԱՅԼ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ 107

ԹԵՄԱ 2. ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ 113

ԴԱՍ 3. ՀՈԳԵԿԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՅՈՒՄ 113

ԴԱՍ 4. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՆՅԱՐԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅՈՒՆ:
ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԳԱԿՆԵՐԸ 116

ԹԵՄԱ 3. ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԸ 118

ԴԱՍ 5. Ո՞ր ՈՒԺԵՐՆ ԵՆ ՆՊԱՍՏՈՒՄ ՀՈԳԵԿԱՆԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆԸ 118

ԹԵՄԱ 4. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ 123

ԴԱՍ 6. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 123

ԴԱՍ 7. ԱՆՁՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՈՒՄԸ 126

ԹԵՄԱ 5. ՀՈԳԵԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐ: ԽՈՍՔԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԳԱԿՅՈՒՄ 131

ԴԱՍ 8. ԶԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԸՆԿԱԼՈՒՄ 131

ԴԱՍ 9. ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ 135

ԴԱՍ 10. ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԽՈՍՔ 143

ԴԱՍ 11. ԵՐԵՎԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ: ԿԱՄՔ 148

ԹԵՄԱ 6. ՀՈՒՅԶԵՐ ԵՎ ԶԳԱՅՄՈՒՆՔՆԵՐ 152

ԴԱՍ 12. ՀՈՒՅԶԵՐՆ ՈՒ ԶԳԱՅՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԿՅԱՆՔՈՒՄ 152

ԹԵՄԱ 7. ԱՆՁԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 155

ԴԱՍ 13. ԽԱՌՆՎԱԾՔ 155

ԴԱՍ 14. ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 160

ԹԵՄԱ 8. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 164

ԴԱՍ 15. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ 164

ԹԵՄԱ 9. ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԿՅԱՆՔՈՒՄ 170

ԴԱՍ 16. ՄԱՐԴԱԿԱՅԻՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 170

ԲԱԺԻՆ 4. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 178

ԹԵՄԱ 1. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԳԻՐՆԵՐԸ 178

ԴԱՍ 1. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 178

ԴԱՍ 2. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ:
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ 181

**ԹԵՄԱ 2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ:
ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ** 184

ԴԱՍ 3. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ 184

ԴԱՍ 4. ՎԵՐԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃ	187
ԹԵՄԱ 3. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: ԱՐԺԵՔ ԵՎ ՓՈՂ	191
ԴԱՍ 5. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ: ԲԱՐԻՔԻ ԱՐԺԵՔԸ ..	191
ԴԱՍ 6. ՓՈՂԸ ԵՎ ԴՐԱ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	195
ԹԵՄԱ 4. ՊԱՀԱՆՋԱՐԿ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿ	199
ԴԱՍ 7. ՊԱՀԱՆՋԱՐԿ	199
ԴԱՍ 8. ԱՌԱՋԱՐԿ	202
ԹԵՄԱ 5. ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ	206
ԴԱՍ 9. ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁ: ԿԱՊԻՏԱԼ ԵՎ ՏՈԿՈՍ:	
ՀՈՂ ԵՎ ՈՒՆՏԱ: ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՀՈՒՅԹ	206
ԴԱՍ 10. ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՀՈՒՅԹ	210
ԹԵՄԱ 6. ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ	213
ԴԱՍ 11. ԲԱՆԿԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	213
ԴԱՍ 12. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	217
ԹԵՄԱ 7. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	219
ԴԱՍ 13. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ	
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	219
ԴԱՍ 14. ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ ԵՎ	
ԴՐԱՆՑ ԱՆՀԱՎԱՍՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	224
ԴԱՍ 15. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ (ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ	
ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱԽՍԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ)	227
ԹԵՄԱ 8. ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	230
ԴԱՍ 16. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՈՒՐԸ, ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄԸ,	
ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԵՎ ԱՐԺՈՒՅԹԸ	230
ԴԱՍ 17. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ	
(ԳՈՐԾԱՋՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ)	234

ԳԱՍԱԳՐՔԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲԱԺԻՆՆԵՐԻ՝

- ԲԱԺԻՆ 1. ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – ՍԻԼՎԱ ՍԱՐԳՍԻ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
 ԲԱԺԻՆ 2. ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – ՍԵՐՈՔ ՀՈՎՍԵՓԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
 ԲԱԺԻՆ 3. ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ – ՀԵՂԻՆԵ ՎԱՐԳԳԵՍԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ,
 ԿԱՍՈ ԵՐԵՍԻ ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ
 ԲԱԺԻՆ 4. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ – ՀՈՎՍԵՓ ԻՎԱՆԻ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

10-րդ դասարան

ԳԱՍԱԳՐՔ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հեղինակները շնորհակալություն են հայտնում
 «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տնօրինությանը՝ հանձնին
 Վրեժ Մարկոսյանի և Լյուսիկ Հարոյանի,
 դասագրքում գունավոր ներդիր զետեղելու համար

Խմբագիր՝	Արտակ Ոսկանյան
Սրբագրիչ՝	Անահիտ Պապյան
Ձևավորումը՝	Նվարդ Հայրապետյանի
Շապիկը՝	Սոնա Գավիդյանի

Էջանիշերի ձևավորման մեջ օգտագործվել է
Վարդգես Մուրեկյանցի նկարազարդման դետալը

Շապիկի ձևավորման մեջ օգտագործվել են **Լեոնարդո դա Վինչիի** «Զոկոնդա» և
Ռենբրանդտի «Անառակ որդու վերադարձը» կտավների դետալները

Պատվեր՝ 962: Տպաքանակ՝ 30 000:
 Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: 15+0.5 (ներդիր) տպ. մամուլ:
 Տառատեսակը՝ DallakTimeNew, Arm Scol, Sovorakan:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում

